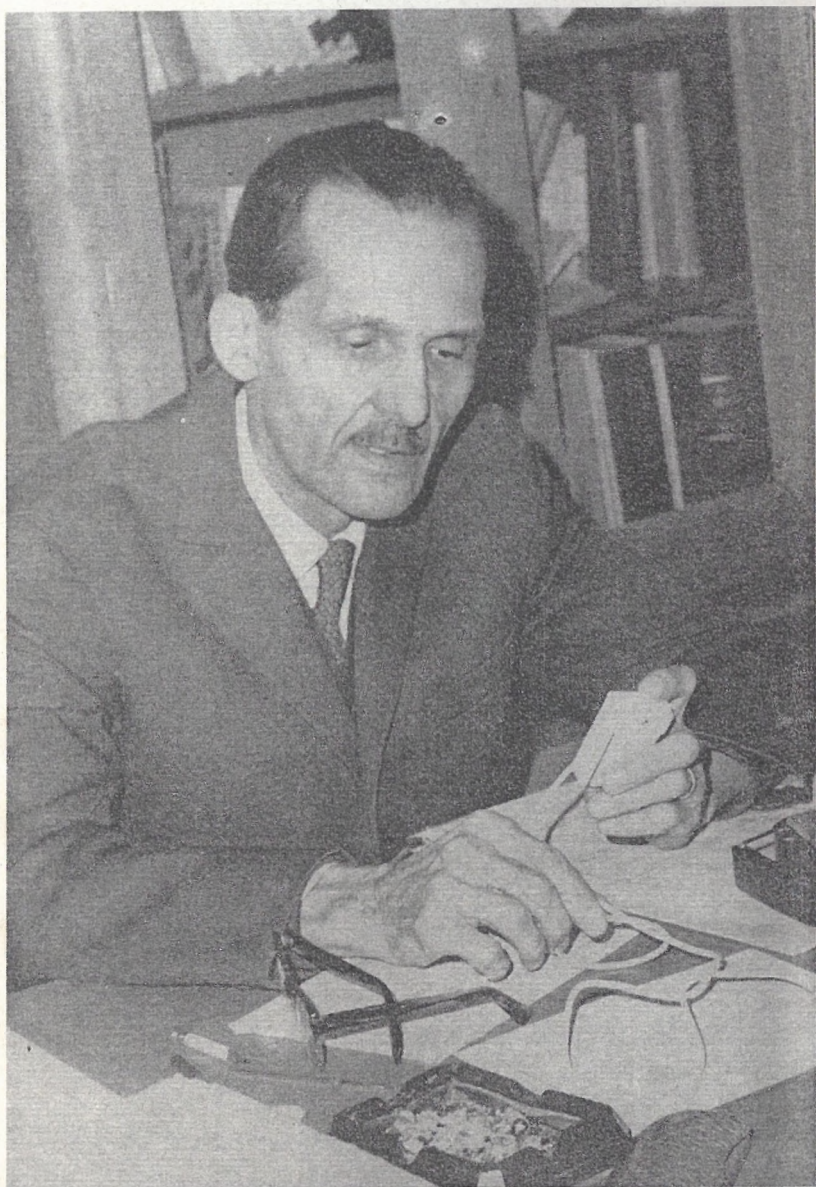

Venczel József
A FALUMUNKA ÚTJÁN

*Mindannyiunknak kötelességünk – ha csak egy homokszemet is
– odavetni a nemzeti műveltségünk pompás épületéhez.”*
(Orbán Balázs)

Az Orbán Balázs Közművelődési Egyesület Könyvtára
I.

Venczel József

Venczel József

A FALUMUNKA ÚTJÁN

Válogatott írások

Bővített második kiadás

Orbán Balázs Közművelődési Egyesület

Székelyudvarhely, 2008

A bevezetést Katona Ádám írta. A válogatás és a záró tanulmány Székely András Bertalan munkája. A Függelékben részletek olvashatók Lakatos István (1904-1993) emlékirataiból, *A Márton Áron, Venczel József és társaik ellen indított koncepciók per előzménye, lefolyása és ítélete* címmel, Domokos Pál Péter átírásában.

Megjelent a Hargita Kiadóhivatal és a Székelyföld Alapítvány támogatásával.

A könyv borítóját Elekes Gyula tervezte.

© Venczel József örökösei

© OBKE

ELIÁROZVA
2018

0801:R6 - Központi Könyvtár Szab

8-267470

FS00226019

VENCZEL JÓZSEF

A FALUMUNKA ÚTJÁN : VÁLOG

1 210002 863582

TARTALOM

Tisztelgés egy torzóban maradt életmű előtt (<i>Katona Ádám</i>)	7
--	---

I. FALUKUTATÓ PROGRAM ÉS GYAKORLAT

1. A falu és a középiskolai ifjúság	15
2. Az „Erdélyi Fiatalok” falu-szemináriuma	22
3. Az Erdélyi Fiatalok falumunkája	26
4. A falukutatás módszerének vázlata	30

II. A FALUMUNKA ÉRTELME

1. Nyomor-kórus 1932 küszöbén	59
2. Induljanak el az erdélyi regös-cserkészek is!	62
3. A falumunka értelme	65
4. A falu gyermeke falun és városon	67
5. Főiskolás mozgalmaink közszelleme	71
6. Új magyar intelligencia	79

III. FALUPOLITIKA

1. A székely kérdés lényege	89
2. Erdély és az erdélyi román földreform	97
3. Földbirtokreform-javaslat	121

IV. NÉPISMERET — ÖNISMERET

1. A magyar falu XIX. századbeli irodalmunkban	137
2. A nemzeti önismerettől a nemzet tudományáig (<i>Takács Ferenc</i> fordítása)	145
3. Művelődéspolitikai vázlat	149
4. A népi műveltség honfoglalása	174
5. Magyar önismeret	179

A falukutató Venczel József (<i>Székely András Bertalan</i>) ..	183
---	-----

FÜGGELÉK

Tisztelgés egy torzóban maradt életmű előtt

*„Emberségről példát,
Vitézségről formát
Mindeneknek ők adnak”*

Balassi

Több napja Venczel Józseffel töltöm minden időmet. Olvasom munkáit, javítgatom a két világháború közötti erdélyi lapokban közölt írásainak nyomdahibáit, korszerűsítem helyesírását. És csodálom, hogy mennyi máig érvényes gondolatot, következtetést rejtenek az elsárgult régi újságokban, folyóiratokban cikkei, tanulmányai, és hogy mennyi máig elvégezetlen feladatunkra, adóságunkra emlékeztetnek.

Lassan-lassan mintha olykor testi valóságában is meg-megjelenne előttem Venczel tanár úr, különösen azután, hogy felkerestem özvegyét a kolozsvári Monostor-negyedben, s egy délelőttön át idéztük őt, aki már több mint két évtizede a Házsongárdi temető lakója.

Életem egyik szerencséjének tartom, hogy ismerhettem, sőt sűrűn találkozhattam vele élete utolsó két esztendejében, a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon létrehozásán közösen fáradozva. Csupán Kós Károly, csíkzsögödi Nagy Imre és Szabó T. Attila hatott oly mélyen rám, az előttem járó nagy nemzedékekből, mint Venczel József.

A lexikoni munkaüléseken mindig, mindenben egyetértettünk. Noha nem bölcsészkart végzett, kiváló filológusi érzékéről tett tanúbizonyságot. Véleményét nem rejtette véka alá azokkal a munkatársakkal folytatott vitáinkban, akiknek többnyire a filológia mesterségük, hivatásuk volt, de inkább csak nyilatkoztak a lexikonírásról, mintsem gyakorolták. Így jórészt Neki köszönhető, hogy lexikonunk megjelent kötetei a teljesség igényével készültek, nemcsak a szépírók, szépirodalmunk bemutatását tartalmazzák, és hogy könyvészet is kiegészíti az egyes szócikkeket.

Néhány lexikoni ülés után szaporábbá váltak találkozásaink. Érdeklődött munkám, életem felől. Nagyon örvendett, amikor megtudta, hogy a legnagyobb erdélyi irodalomtörténészünk, György Lajos újrafelfedezését vállaltam, annak ellenére, hogy néhány neves szakmabeli eltanácsolt ettől a „kényes témá”-tól. (Hiszen „csak” pozitivista volt, „az elvtársak” az elsők között dobták ki — megalázó körülmények között — a Bolyai Egyetemről, s taszították létbizonytalanságba, sőt nyomorba.)

Legközelebbi barátaihoz, Jakó Zsigmondhoz, Márton Áronhoz, Nagy Gézához hasonlóan készségesen tájékoztatott György Lajosnak, ennek a méltán elismert, akadémikus professzornak és kiváló tudományszervező személyiségnek sorsáról. Aki egyébként osztálytársa volt Venczel József édesapjának, és aki — nyilván nemcsak a családi ismeretség, nemcsak a közös csiki, székely gyökerek, hanem közös népi és katolikus elkötelezettségük, más szóval antikommunista elkötelezettségük miatt is — kolozsvári pályakezdése éveiben atyai pártfogója lett. (A magam György Lajos iránti rokonszenve talán sorsközösségünk miatt vált egyértelművé, ezért nem engedtem lebeszélni magam a Vele, az életművével való foglalkozásról, mert őt is — akárcsak engem — sikerei teljében, teljes társadalmi elismertsége teljében dobták ki az utcára „az elvtársak”. Nekem könnyebb volt elviselni sorsomat, mert edzettebb voltam: 1970-ig már harmadszor kísérelték megtörni pályáivemet, s ami talán a legfontosabb: fiatal voltam, és könnyen túltettem magam a rámkényszerített „szabadúszás” gondján-baján, megaláztatásain.)

Közös ismerőseinktől hallottam, hogy Venczel József is a román kommunista rezsim áldozata, értesültem arról, hogy a nyomor évei után igen szerény tudományegyetemi „állását” csak néhány hónappal megismerkedésünk előtt foglalhat el; többé-kevésbé „négermunkát” végzett egy becsületes és emberséges román szociológus professzor, Ion Alușă védelmében.

Nagy kegy volt, ez egy olyan ember számára, akit Áron gyulafehérvári püspök — a XX. századi Erdély legnagyobb magyarja — barátjaként ismertek, akivel közös perben volt elítélve.

Nagy kegy volt a szakmájával való foglalkozás biztosítása annak, aki 12 esztendőt töltött a román kommunista rezsim börtöneiben!

Találkozásaink utóbb szaporodtak. Megtudtam, hogy minden reggel szentmisével kezdi a napot Venczel tanár úr, akinek „bűnlajstromán” rendíthetetlenül mély vallásosságán kívül az is szerepelt, hogy a háború éveiben legtekintélyesebb tudósaink egyikeként a kommunisták által pusztulásra ítélt Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület statisztikai ügyosztályának vezetője, illetve a Teleki Pálról elnevezett Erdélyi Tudományos Intézet tanára majd ügyvezető igazgatója volt és legfőképpen az, hogy 1947-ben Márton Áron püspökkel együtt fel merte vállalni az ún. százak hírhedt marosvásárhelyi felajánlkozása elleni, a Magyar Népi Szövetségnek nevezett kommunista társulat tömegszervezet vezetőinek népárulása elleni közös akciót. Volt bátorságuk kimondani a párizsi békeszerződés előestéjén, hogy valamennyi erdélyi magyar történelmi egyház és más törvényes világi intézményünk, testületünk, azaz az erdélyi magyarság hiteles képviselője nem kívánja, nem kéri Észak-Erdély visszacsatolását Romániához, s ez ügyben — akárcsak Trianon előtt — senki sem kérdezte meg Erdély magyarságát a hovatartozási szándékáról... Grozáék perfidiáját jól jellemzi, hogy Párizsban — Magyar Népi Szövetségbeli gyászmagyar cinkosaira hivatkozva — az erdélyi magyarság önrendelkezését is hangoztatták, amikor a trianoni diktátum helyreállításáért folyamodtak a győztes szövetségesekhez.

Sétálgatás közben Venczel tanár úrral reggelenként Kolozsvár utcáin, miután kicseréltük nézeteinket a zenéről, képzőművészetről, irodalomról, egyszer-kétszer rátereltem a szót börtöneveire, azoknak a mártírsorsára, akik politikai elkötelezettségük miatt hosszú évekig szenvedtek a kommunista Románia legszörnyűbb börtöneiben. Nem zárkózott el a „kényes” téma tárgyalása elől, bár éreztem, hogy mennyire fájdalmas pontot érintettem. Nem közölt részleteket a börtönviszonyokról, mint ahogyan sorstársai, diákkori barátaim sem. Két keserű megjegyzését azonban sohasem fogom feledni. Az első: bizony a bebörtönzöttek közül nem mindenki vállalta a mártírsorsot. Rengeteg a kollaboráns, sokukat sikerült a hatalomnak megtörnie, besúgóvá aljasítania már a tárgyalás előtti

kínzások során vagy pedig a börtönben s talán még többüket a kiszabadulásukat követően, amikor rendszeresen citálták őket a szekuritátéra. Második: a benn töltött tucatnyi esztendeje visszahozhatatlanul elveszett. Annyi idő alatt rengeteget lehetett volna tenni, dolgozni. — Mindezt tárgyilagosan közölte, a legcsekélyebb indulat vagy önsajnálathoz nélkül. Senki sem sejtette, hogy „a pót-lásra” akkor már csak egy-két esztendeje maradt az életből.

Mélyen barázdált, rendkívül kifejező arcú férfi volt, aki gyakran beszédes kézmozdulatokkal kísérte mondandóját. Sokat dohányzott. Törekeny, közepes termetű, igen sovány ember, viseltes öltözékű, de pedáns — és tiszteletet parancsoló, puritán személyiség.

Egyik sétánk során az Egyetem közelében, a Király utca sarkán hirtelen egy tehergépkocsi kanyarodott elénk, a végéről hosszan lelógó vasakkal. Szabálytalanul közeledett, s csupán néhány araszszal húztak el az arcunk előtt a hosszan kinyúló, veszélyesen himbálódzó, riasztóan csörömpölő vasak. Venczel tanár úr valósággal megdermedt, de nem a vészakció, nem a félelem, nem a menekülési ösztön uralkodott el rajta, hanem a felháborodás! A „rendet megszegő” elleni harag. (Pedig talán éppen „a rend”, a törvényesség rendje hiányzott legjobban abból a társadalomból, amelyben élünk kellett...) Nem tétozázhattam: visszarántottam a veszélyes járdaszélről. Lassan nyugodott meg: a szabálysértés, a szabálytalanul közlekedő, s balesetveszélyt okozó gépkocsivezető felelőtlensége miatt háborgott, és nem testi épsége, épségünk veszélyeztetettsége miatt.

Meghatottan olvasom az özvegye által összeállított életrajzában: „1947. március 25-től 1948. május 10-ig internálva Piteșten”. S hallgatom az emlékezést: döbbenetes volt elhurcolása, hiszen a Bolyai Tudományegyetem professzorává, s a frissen szervezett Munkás Szabadegyetem igazgatójává nevezték ki az új rezsim első hónapjaiban.

De az „elvtársak” meg akarták félemlíteni a legveszélyesebbnek tartott, a gondolkodó és a széleskörű tekintélyt élvező személyiségeket, java értelmiségünket, hogy következő lépésként aztán rászabadítsák az egész társadalomra a félelem, a rettegés lidérceit.

Jótét lelkek, a „szürke nővérek” segítségével a pitești internálótáborba lehetett néha csomagot küldözgetni; s a négy bölcsődés-

meg óvodás korú kisgyermekük gondozása–nevelése mellett ezt a terhet is vállalta a hűséges feleség.

Szabadulása után Venczel Józsefet „természetesen” nem vették vissza az egyetemre, másfél éven át azonban mégis kedvére való és rendkívül fontos munkát végezhetett: a Farkas utcai Nemes-házba elhelyezett múzeum egyesületi levéltár egyik megteremtőjeként dolgozott Jakó Zsigmond professzor mellett.

Az özvegye által összeállított életrajza mindössze egy sort szentel következő életszakaszának: „1950. február 17-től 1961. január 1-ig van távol családjától.”

Ezek a börtönévek, amelyek alatt otthon az egyik házkutatás érte a másikat. Látogatás, „beszélő” szóba sem kerülhetett. Az egész idő alatt mindössze két levelezőlap érkezett Kolozsvárra, a családjához, tehát évszámra nem tudhatták, hogy él-e még valahol, és hol lehet „a távol levő” családfő. A feleséget is többször elhurcolták gyermekei mellől a pribékek, többnyire éjjel. 1950-ben egy teljes hónapig fogva tartották; az év tavaszán, a per előtt néhány hónappal szembesítették is — kommunista módra: hogy még pillantást se válthassanak, fekete szemüveget kényszerítettek Éva asszonyra, úgy vezetve a vallatott férje elé, akitől másokat terhelő, hamis vallomást akartak kicsikarni. A koncepciós perek divatja volt tájainkon. Venczel József azonban csak az igazat vallotta, s még a kommunista rabtársain is segített, amiben s ahogyan lehetett. Pedig sohasem értett egyet velük, még az ún. szalon-kommunistákkal sem. (Már 1932-ben fölmerre mennyit érnek: részben miattuk szakított az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmával.)

Keveset tudunk börtönéveiről, amelyeket Zsilaván, Văcăreștin, Nagynyeden, Szamosújváron és még talán másutt is töltött. Reméljük azonban, hogy egyszer végre felszakadnak az emlékezés zsilipjei, megírják rabtársaik, hogy s mint élt a börtönben Márton Áron, Venczel József. A verésekről, a megaláztatások különböző fortélyairól is kellene értesülnie az utókornak. Hasonlóképpen keveset tudunk a bebörtönzöttek családjai szenvedéseiről, megaláztatásairól.

Venczel tanár úr felesége apró gyermekeket nevelt. De gondoskodtak róla, hogy ne csak a nincstelenség bántsa. Gyakran meggyűlt a baja a kitűnően tanuló gyermekei iskoláival: mindegyre új

helyet kellett keresnie a 10—15 éves kicsiknek, mert apjuk „a rendszer ellensége” volt, s a tanárok, igazgatók egy része a „rendszer rendíthetetlen híve” — s ami ezzel járt: embertelen...

Ha valaki fellapozza a Venczel József által szerkesztett Széchenyi István meg Németh László szellemiségével telített folyóirat, a *Hitel* évfolyamait, nyilvánvalóvá válik számára, hogy ez a mélyen vallásos, rendkívül igényes tudósunk percre sem alkudott meg a társadalmunkat fenyegető silánysággal, balkanizálódással, ateizmus-sal, és a szigorú logikát meg a tényeket mindennél többre tartó férfiként következetes ellensége volt a vörös pestisnek, a kommunizmusnak. Igazi „elit-ember” volt.

S ezért maradt torzó az életműve. Ezért nem teljesülhettek monográfiákká kutatási eredményei. Súlyos műtétje után is minden szellemi újdonságra fogékony, friss volt, szinte utolsó órájáig dolgozott. Pótolni szeretne volna az elvesztett, elrabolt évtizedeit.

A sors rövidre mérte életét, hét hónappal 60. születésnapja előtt ragadta el a halál. Sorstársa, testi-lelki barátja, Nagy Géza gyászbeszédében erdélyi művelődéstörténeti jelentőségét — túlzás nélkül — az Apáczai Csere Jánosé mellett emlegette.

Ne feledjük, hogy az antik szobor-remek többsége töredékesen, torzó formában maradt ránk, és ma mégis valamennyi osztatlan csodálatot kelt. Venczel József torzóban maradt életműve máig friss, gondolatébresztő és érvényes következtetések seregét kínálja az olvasónak.

Katona Ádám

I. FALUKUTATÓ PROGRAM ÉS GYAKORLAT

A falu és a középiskolai ifjúság

(Mit tehet a középiskolai tanuló a faluért?)

E lap hasábjain ezelőtt két hónappal jelent meg egy felhívás: „Rendezzünk nyári tanulmányi kirándulásokat!” (Vámszer Géza), én a jelen alkalommal közelebb lépek a célhoz, s azt mondom: „Induljanak el az erdélyi regös ifjak is!”

Es elindulnak... jobban mondva: elindulnának, ha tudnák, éreznék, hogy hol is kell kezdeniük a munkát. E pontnál nincs miért időznünk, mert tény az, hogy ha öntudatosan akarok dolgozni a falu javára, akkor *először is bizonyos gyakorlati fogásokra kell szert tennem.*

Megkísérlem tehát röviden egy pár gyakorlati útbaigazítással szolgálni, mert most nincs más célom, minthogy alkalmat nyújtsak mindazoknak, kik velem együtt teljes lelkükkel átérzik azt, hogy a falu számunkra nemcsak falu, de cél: életünk tartalmának kiteljesülése — hogy bepillant hassanak a falu egy kis részének lelkébe, gondolkozásába, mozgásába, életébe.

Nem ölelek fel széles kört, csak egy bizonyos kérdésterületet: arról van szándékom beszélni: ami a legmegkapóbb.

A regös: falujáró diák *ceruzával, jegyzőkönyvvel, vázlatfüzettel, esetleg fényképezőgéppel* felszerelve eléri a falut. (Nem hagyhatom itt megemlítés nélkül azt a tényt, hogy *a vázlatkészítés van olyan fontos, mint a dolgok lejegyzése, s a fényképezés csak nagy ritkán helyettesíti a rajzot.*)

Első kérdései — amelyekre talán saját maga is meg tud felelni:

1. Hogy hívják a falut? 2. Honnan származik a neve? 3. Van-e valami sajátságos mozzanat a falu múltjában? 4. Hogyan oszlik fel a falu (alvég, felvég stb.)? 5. Hány család él a faluban? 6. Milyen a falu gazdasági, műveltségi, vallási állapota? Milyen módosak a gazdák? A falu hányad része *csak* munkás, nincs saját földje vagy háza? Milyen iskolái (állami, felekezeti), tanítói (román, magyar) vannak? Hogy oszlik meg a falu a felekezetek szempontjából?

A gazdasági oldalt esetleg specializálhatja: 1. Miket termel a falu? 2. Milyen gépekkel dolgozik? 3. Milyen trágyát hasz-

nál? 4. Milyen modernebb értelemben vett „gazdaság” van a há-
tárban (pl. kertészet)? 5. Milyen színvonalon áll az állattenyésztés?
6. Tud-e a falu a piacra termelni? 7. Miben látják megvalósulni
az új, ideális, gazdaságilag *csak* jót hozó jövődöt? 8. A háziipart
(szövés, fonás, hímzés, faragás, agyagipar) mennyire űzik? 9. Mi-
lyen színvonalon áll a kisipar (varga, szűcs, szabó stb.)? 10. Van-e
szövetkezet, gazdakör? 11. Hogy működnek? 12. Milyen a közbir-
tokosság helyzete? 13. Milyen gazdasági tervek foglalkoztatják az
embereket? 14. Milyen eredményeket tudok én leszűrni a falu gaz-
dasági helyzetéből?

Vagy vegyük a műveltségi és vallási oldalt: 1. A tanító helyzete
a faluban? 2. A pap helyzete a faluban? 3. Az intelligencia (ha van)
viszonya a néphez? 4. Mi az osztálytagozódás alapja (születés, va-
gyon, iskolázottság stb.)? 5. Tudnak-e a gyermekek saját anya-
nyelvükön írni, olvasni, énekelni? 6. Még milyen nyelven tudnak?
7. Az idegen nyelv nem káros-e az anyanyelv szempontjából? 8.
Ha igen, hogyan lehet kiküszöbölni az ártalmas hatást? 9. Mit
olvasnak a faluban? (Újság, könyv, ponyva, korok szerint tagolan-
dó.) 10. Milyen hatással van a város a cselédekre és a katonákra?
11. Van-e népkönyvtár? 12. Van-e valami kulturális egyesület?
13. Kik képviselik az intelligenciát, milyen hatással vannak a nép-
re? 14. Van-e az uralkodó felekezeten kívül más felekezet? Tor-
zsalkodás van-e? 15. Úgy a műveltség, mint a vallás tekintetében
mi a legsürgősebb teendő? 16. Vannak-e tervek? 17. Vannak-e
terveim?

Az ily általános érdekű, de nagy horderejű kérdéssel a regös
megismeri a maga valójában a falu lelkét: gondolkodásvilágát, s
ekkor hozzáfoghat a részletkérdésekhez. (Például a mai népi prob-
léma legsürgősebb kérdéséhez: a népművészethez, mert a falu min-
dig falu marad, de a jelek arra mutatnak, hogy a *nép művészete*
rohamosan kezd nem *népművészet* lenni.)

Mindjárt az elején megállapíthatja, hogy a *falu mennyire hagyta*
ott például ősei háztípusát, vagyis, hogy *mennyire próbált* — leg-
többször persze saját kárára — *új falut építeni magának*.

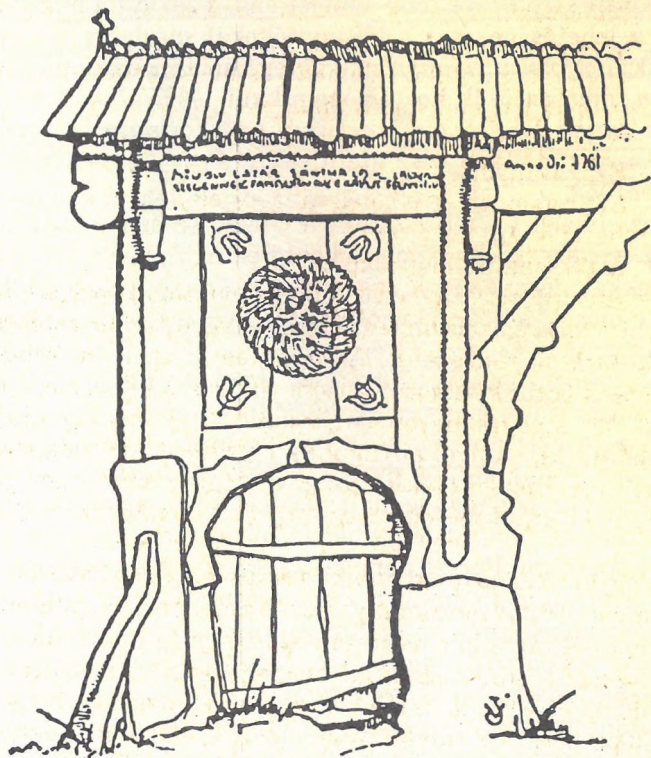
Ekkor aztán közelebb megyünk. Kikeresünk egy jellegzetes
„élet”-et (belsőség), s ott próbálunk behatolni a néprajz egy bizo-
nyos területére.

A belsőségről pontos *helyzetrajzot* veszünk fel. A rajzról később sokat tudunk leolvasni. Bizonyos egyéni megérzéssel kutathatunk különböző udvartípusok után, aszerint, hogy a ház s a melléképületek hogy helyezkednek el.

Mikor ezzel készen vagyok, sorra veszem azokat az építményeket, amelyek a kutatás céljából kiszemelt belsőségben vannak.

Veszem a kaput.

Levázolom a legjellegzetesebb részét. Legjobban a felépítésére ügyelek és a szerkezetre, mert azt tudnunk kell, hogy például a székely kapu művészi ereje nem annyira a rajta lévő díszítésektől, mint szerkezeti sajátosságaitól függ.

Egy székely kapu jellegzetes része

Most veszem sorjába a kapu részeit!

Megfigyelem a *taraj* motívumait, a *galambdúcot*, a *galambdúcot tartó gerendácskákat*, a *nagy szemöldökfát*, a *kötőgerendák* beilleszkedési módját. Majd ezek után rátérünk az ornamentikára.

Így haladunk pontról pontra a kapun, amíg azon még valami érdekességet találunk. Ezt a haladó módszert ajánlom minden kapunál, mert akkor biztos, hogy munkánk nem lesz hiábavaló.

Most tovább megyek egy lépéssel!

Belépek a kapun. A házat nézem meg kívülről.

Legelőbb is a típust határozom meg. Népszerű kifejezéssel élve, két típust különböztethetünk meg, egy régi típust és egy új típust.

A régi típusra nézve több elmélet van. Ezeket ha összehasonlítjuk, s a lehetőségeket s a bizonyítékokat mérlegre tesszük, úgy találjuk, hogy ez a típus: a mai „öreg” háztípus *itt alakult ki Erdélyben*, nem az ősök hozták magukkal. — *Kialakulása kezdetét jóval a gótika elé kell tennünk*; erre az ősförmára hatott aztán a gótika meg a mohácsi vész utáni *keleti, török hatás s a Mária Terézia-barokk*.

Ez az elmélet tükrében annyira viszontagságos múltú ház, például a székely típusnál monumentális. Elöl van a tornác díszes oszlopokkal, deszkaköz-kivágásokkal, középen vagy oldalt a belépővel, e mögött a bedeszkázott eresz, amelyből a nagy-házba és a kis-házba ajtó vezet.

Az új típusú házak azok a házak, amelyeket ma építenek. Nem mondhatjuk rájuk, hogy csúnyák (mert például a tornác és a „verenda” határozottan szép), de legtöbb esetben ízléstelenek (alacsony tető, tűzfal, a falon díszítés). Elméletük nincs.

Ha az ember egymás mellett nézi ezt a két típust: egy bizonyos elhatározás kell, hogy felébredjen lelkében, mely kijelenti: *az „öreg” házat megőrizem*. Persze nem azt az „öreg” házat, melyben esetleg apám lakott, hanem annak *a szépségét, mint tartalmat* beletöltöm abba a keretbe, amit az új típusú ház praktikus oldala hoz. Az *öntudatos falujáró diáknak az ily propaganda cél is lehet*, sőt nemcsak „lehet”, de kell is, hogy legyen.

Az alaprajznál jó megjelölni a méreteket is.

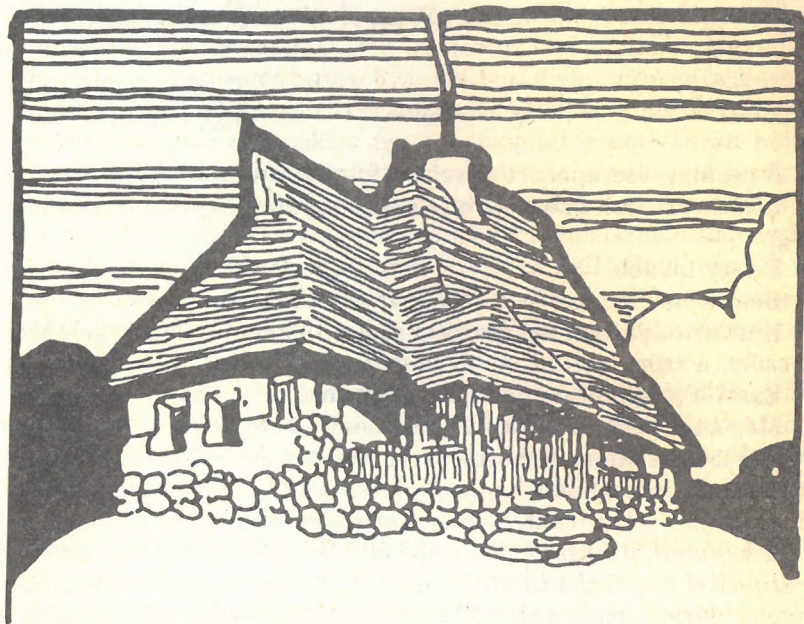
Máskülönben a figyelmet a szobák elhelyezkedésére és az eresz beilleszkedésére fordítsuk inkább.

Az alaprajz után körülnézhetünk.

Az „öreg” házban jellegzetes a tető. (Elöl: a „bütü”.) Mindkettőn aprólékosan meg kell figyelni, és részleteiben lerajzolnunk a tornácot, a cserép alatti díszdeszkát, kötődeszkát, rácozást.

Majd belépünk a házba.

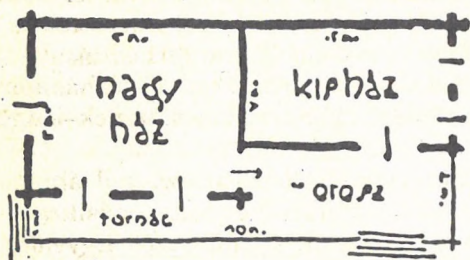
Itt igazán nincs mit magyarázkodni, bútorokat látunk. Az újat meg tudjuk különböztetni a régitől. S ha a házat kívülről figyelemmel vizsgáltuk, a ház belsejéről is le tudjuk vonni a következtetéseket.

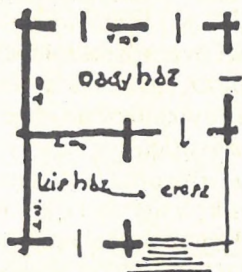
Székely házterv, melyben egyesül az „öreg” és az új háztípus

Jó szobareszleteket lerajzolni: különös figyelemmel legyünk arra, hogy egyes bútordíszek (például szekrény, vaskályha) miféle háziszokást adott át örökre a múltnak (például a szekrény miatt nincsenek a ruhák kint a falon: a vaskályha és a „gócalja” stb.)

Esetleg érdeklődhetünk az „osztováta” s a többi szövőszerszám felől, megnézhetjük a guzsajnyeleket, sulykokat stb.

A nagy ház alaprajza

A kis ház alaprajza

A csempe-cserepekért okvetlen felmegyünk a padlásra is, s ha el nem hozhatjuk őket, okvetlen lerajzoljuk a legkisebb pontosságig.

És így tovább!

Bent a házban fontos a mindent észrevevő éber szem.

Kint az udvarban legelőször a sütő érdekel, a kemencével. Majd a csürt, a színt, a kutat és az ólokat nézzük meg.

Ezzel a portával nagyjában végeztünk.

Még csak egy dologra kell felhívnom a figyelmet. A kapukon lévő írást, évszámot, a mestergerendán lévő „bölcs” szavakat, nevet stb. a legpontosabban lemásoljuk. Általában mindennél érdeklődünk annak kora iránt, esetleg keressük a készítés idejét.

A kapunál, a háznál és a csütnél a falujáró diák éber szemmel, zsilipjeitől megszabadított fantáziával s a múlt iránti rajongó szeretettel járjon, mert neki nemcsak megnézni kell a nép alkotásait, de azokat tudni is kell értékelni, úgy történelmileg, mint esztétikailag.*

Most pedig rátérek az ember ruházatára. A következő kérdéseket tehetném fel: 1. Hogyan öltözködik a nép ünnepnap? 2. Hét-

* Mindazoknak, kiket a kérdés inkább érdekel, figyelmébe ajánlom az **Erdélyi Fiatalok** főiskolás lap megjelenő kérdőívét: **Hogyan tanulmányozzam a falut?**

köznep és más alkalmakkor? 3. Mik az egyes ruhadarabok nevei? 4. A különböző korú emberek jellemző ruhadarabjai melyek? 5. Hogyan készítik az egyes ruhadarabokat? 6. Hat-e a városi divat? 7. Hogy lehet meggátolni? 8. Milyen az arány a háziszőttés és a bolti áru között? 9. Mik befolyásolják a bolti áru térhódítását? 10. Mik az egyes ruhadarabok szimbolikus jelentései? 11. A háziipart mennyire lendíti elő a ruhakérdés? 12. Kereskedést üznek-e a ruhaanyaggal?

A rajzokat itt sem mellőzhetjük. Különösen azt kell ábrázolnunk, hogy az egyik ruhatípus formailag hogy hat a másikra.

Egy egészen más terület a népi háziipar-művészet. Egyelőre a falujáró diák készítsen pontosan mintarajz-másolatokat. Ügyeljen a hasonlatosságokra és hatásokra. Például a varrottasnál valamelyik asszonnyal magaráztassa meg magának, hogy ez meg ez milyen öltésnemhez tartozik, s így egy meghatározott körön belül végezze az előbb említett kutatásokat. A szőttésnél igyekezzék a technikai módokat is eltanulni, hogy elméletileg aztán megmagyarázhassa a különböző formamotívumokat. A háziszőtt szőnyegek-nél (például csíki festékes) a színt is vissza kell adnia, hisz ez is a lényeghez tartozik. A kancsókról (bokályokról) s dísztányérokról pedig egyenesen lopja le a mintákat, mielőtt még elvesznének, és így tovább.

Azt nem is kell említenem, hogy az öntudatos falujáró diák gyűjti a *népdalt*, a *népmesét*, és minden *olyat*, amit a *nép szelleme alkot*. (A *dallamról* ugyanezt csak azoknak mondhatom el, akiknek erre speciális tehetségük van.)

Most még csak egy kérdést teszek fel:

Ki is az a falujáró regös diák?

A felelet rövid:

Minden modern, öntudatos magyar ifjú!

[Jóbarát, 1931. május 15.]

Az „Erdélyi Fiatalok” falu-szeminárium

(Egy évi munka távlati képe)

Az *Erdélyi Fiatalok* szerkesztősége a múlt év novemberében elhatározta, hogy „az arra jelentkezetekből meghatározatlan időpontig egy falu-szemináriumot létesít”, s felhívást intézett az ifjúsághoz a lap novemberi számának vezércikkében: *„Magyar főiskolások lépjete be az Erdélyi Fiatalok falu-szemináriumába!”*

Ezzel a szerkesztőség kifejezte, hogy tudatában van annak, hogy „az erdélyi magyar szellemi ifjúságra az a felelősségterhes, nehéz feladat hárul, hogy biztosítania kell népének jövőjét. Célját viszont csakis úgy érheti el, hogyha a munkája tárgyát képező népet, annak úgy lelkivilágát, mint életével kapcsolatos összes problémáit alaposan megismeri.”

A szeminárium egyelőre önálló szervezet nélkül, a szerkesztőség direkt igazgatása alatt működött február 2-ig, amikor formálisan megalakult, s célját paragrafusokba is foglalta:

„A falu-szeminárium célja a falu-kérdés tudományos tanulmányozása. Arra törekszik, hogy tudományos anyagot, eszközöket és szempontokat adjon az erdélyi magyar intelligencia jövőendő munkásainak a falvak gazdasági, szociális és kulturális problémáinak megoldására. A falu-szeminárium alapja az a meggyőződés, hogy az erdélyi magyarság életének legdöntőbb kérdése a magyar falu, amelyért első sorban a magyar intelligencia felelős.”

A megalakulás külsőleg abban nyilvánult meg, hogy a szeminárium tagjai február 2-án négy bizottsági tagot választottak, ezekhez a szerkesztőség még kiküldött négy tagot, és ez a bizottság február 7-én magának elnököt és titkárt választott, amint azt előbbi számainkban annak idején jeleztük is. És így a *szeminárium*, mint ilyen, az erdélyi magyar ifjúság falumunkájának egyetlen szervezettel bíró képviselője, amelyik magában látja a mind általánosabban meginduló falumozgalom egy új, frissebb ágának kezdetét, és a falun alapuló igaz magyar ideológia kiteljesülését.

Az ügyrend mint konkrét célt, mindenek előtt *előadások tartását* tűzi ki. Évi munkánk legnagyobb részét ezek is foglalták le.

Első négy előadásunkat novemberben Gyallay Domokos: a *Magyar Nép* szerkesztője tartotta *Általános tájékoztató a falufejlesztés kérdéseiről* címmel. Vázolta a falumunka szükségességét, kivált a fajiség szempontjából, majd alaptétele támasztékaul számokban és képekben bemutatta az erdélyi magyarság helyzetét és azokat a sajátos körülményeket, melyek determináló okai ennek. — December hónapban Botos János szerkesztő tartott előadást *Az erdélyi magyar falu gazdasági helyzetéről* az *Erdélyi Helikon*ban később megjelent gazdasági monográfiája alapján. Előadásán mindvégig éles vonalként húzta meg azt a nagy különbséget, ami a falu egyes rétegei között még Erdélyben is megvan, és ami sokban határozott színekkel járul a mai erdélyi falu gazdasági képéhez. — A következő előadás keretében Nyíró József író beszélt *Az intelligencia és a nép egymáshoz való viszonyáról*. Alapgondolata, hogy „a falu minden törekvésnek természeti és természetességi alapja...” Sorra veszi az intelligencia képviselőit. A papnak mindenhez kell értenie. A tanító legyen a jövő nemzedék „mi lesz belőle?”-problémájának záloga. A jövő orvosa előtt nemzeti célok is lebegjenek. Az ügyvédeknel a „jogi felfogásnak legyen meg a morális alapja is.” Végül elkerülhetetlennek találja a gazdasági szakembereknek esetleg a vándortanításág mintájára való beszervezését.

Ezzel véget ért előadássorozatunknak az általános problémákkal foglalkozó része.

A következő: januárra és februárra eső előadások az általános néprajzzal és a népművészettel foglalkoznak.

Dr. Csűry Bálint előadásának tárgya a *népköltés*. Egyrészt úgy mint a nép művészi lelkének egyik gyönyörű kibontakozása és formaképszerűségének kiteljesülése. Másrészt mint az a feltétlen kötelesség, amit az intelligenciának kell éreznie a népköltési termékek minél szélesebb körben való megismertetését és a jövő számára való megőrzését illetőleg. — *Kós Károly* eredeti transzilván felfogásban az erdélyi magyar népművészet kifejlődéséről beszél. Egyrészt megvitatja a magyar népművészet ázsiai eredetét, majd a speciális erdélyi körülményekre mutat rá, melyek determinálólag hatottak erre a népművészetre, ezek után a későbbi hatásokkal foglalkozik, főképpen az épületek szempontjából. — *Roska Márton* előadása az erdélyi néprajzi feladatokról szólt, februári számunk-

ban ismertetett könyve alapján. (Dr. Roska Márton, *Néprajzi feladatok Erdélyben.*) — Dóczyiné Berde Amál az erdélyi népművészet mai helyzetét tárta fel általánosan. Aztán mint részletkérdésekkel: *a középerdélyi népművészeti szempontból nagy jelentőséggel bíró magyar szigetekkel Debreczeni László*; az érdekes történelemmel bíró *torockói népművészettel* pedig (a többi népművészeti területekkel összehasonlítva) *Kelemen Lajos* foglalkoztak. — Ezt a népművészeti előadás-sorozatot befejezte *Kós Károly a Népművészeti feladatok* című előadásával, amelyben rámutatott a mai népművészet helyzetére, jobban mondva az ősi népművészethez való viszonyára, és azokra a konkrét esetekre, amelyeknél mi is segítségére siethetünk a megbetegedett népművészetnek, anélkül, hogy a „tulipán-mozgalom” bélyegét homlokunkra nyomnák.

A márciusi munkaprogramunkon dr. Imre Lajos tartott előadást *A falu kultúrintézményei* címmel, amelynek lényegét az előadó tollából jelen számunk hozza. — A következő két előadást az ifjúsági falumozgalmaknak szántuk. Így *Demeter Béla a román ifjúsági mozgalmakról* beszélt. Megállapítja, hogy a háború után egyelőre egységes a front, a nemzeti jelszavak árnya alatt, de csakhamar frakciók alakulnak. A jobboldali diákság egészen más eszmékkel küzd, mint a Gusti professzor köré csoportosult, kizárólag tudományos alapon dolgozó diákcsoport, vagy a Chemarea-frakció; a baloldalinak nevezett tábor gondolkodásvilága meg éppen szemben áll vele. Megállapítható, hogy a front legnagyobb részén a munkát elvi harcok helyettesítik. — *Mikó Imre a külföldi magyar ifjúsági mozgalmakról* tartott átfogó és kritikai képet.

Ezzel az előadásainkat befejeztük.

Áprilisi és májusi programunk már belső munka volt. Kidolgoztuk a kérdőívet; összehoztunk egy kis 15 kötetes könyvtárat, s megjelent az „*Erdélyi Fiatalok Falu Füzetei*” sorozatból a két első szám: *Gyallay Papp Zsigmond, A nép és az intelligencia és Hogyan tanulmányozzam a falut?* címmel kérdőívünk, amellyel úgy gondoljuk, *hézagot pótolunk az erdélyi magyar néprajzi és népművészeti akciók munkájában*, és eleget tettünk kitűzött céljainknak, melyek fordulópontjai — ahogy beszámolónk elején olvashatjuk —, a „tudományos anyag”, az „eszköz”, és a „szempont”. Hisszük, hogy az ezek alapján meginduló nyári munka, a közvetlen falu-tanul-

mányozás, amelyet legcélszerűbben ki–ki a maga falujában végezhet el, új anyagot gyűjt jövő évi szemináriumunk munkánk részére. Ismételten kérünk mindenkit, aki a falumunkával foglalkozni akar, hogy szándékát velünk tudassa, és munkájában a szakemberek által átnézett Falu–füzeteinkhez és a szakemberek által írt falu–számunkhoz tartsa magát. Ez részünkről nem a babérnak másoktól való irigylése, hanem annak tudata, hogy *faluszemináriumunk ma a falumunka egyetlen intézményes szerve*, tehát a felekezet feletti, egyetemesen erdélyi magyar szempontú falumunka egységét csak ez biztosíthatja.

[Erdélyi Fiatalok, 1931. május]

Az Erdélyi Fiatalok falumunkája

Az *Erdélyi Fiatalok* falumozgalmának a múltja egy kis, sokszempontú, *átértékelésre és értékesítésre váró történelem. Lármafa*, melyet erdélyi fiatalok és az *Erdélyi Fiatalok* gyűjtögettek meg itt-ott, sokhelyt: Erdély földjén, hol utána falumunka sarjadt s egy szent nagy meggyőződés: hogy az *erdélyi magyar ifjúságnak az erdélyi magyar falu létkérdése*; e nélkül nem hivatott az ifjúság Erdélyben ifjúságként élni; egységes gondolatvilága nem épülhet fel, ideológiát nem termelhet ki magából. Az erdélyi magyar ifjúság és az erdélyi magyar falu elhivatása egy, s ez talán örök is: *egymásért élni, küzdeni, termelni*.

*

...Kis falusi házakat láttunk, alacsony falakkal, kicsiny ablakokkal, sötét házakat, hol betegség lappang, és nem tudják. Köves, rossz földeket láttunk, hol sok száz harisnyás, zekés ember belefekszik a barázdába, és kiáltja „Hí, Veres, Hí!”, és lassan mozdul az állat, mert keveset evett ma, akárcsak a gazda. Dalokat hallottunk előnkbe zengeni, meséket mondtak az emberek, szép varrottas az asszony kezében, festékes van kifeszítve az osztvátán, s mellette Julis, az ifiasszon azt danolja, hogy „Mónár Anna...” Ezt láttuk, hallottuk, s ezért adtunk kérdéseket 1930. nyarán Erdély fiatalságának, hogy tovább kérdezzék, s aztán feleljenek meg saját maguknak, hogy e gyűjtőmunkába belemelegedő nyár végén, ha hívjuk őket szemináriumi munkára, hát jöjjenek, tartalmas lelkükkel, adataikkal és a faluval érző fiatalságukkal.

S ki kell hangsúlyoznunk, hogy nem véletlen volt az ifjúságnak ez a lépése. Mert tudatában volt annak, hogy a falumunka a *faluból* nő ki, éppen ezért a kezdeményezők leendő munkásaik kezébe kérdőívet adnak, falupályázatot tűznek ki, s mindjárt az ősz végén szakeladásokról gondoskodnak, mert tudják, hogy az eszmében és a féltésben egygondolatú fiataloknak következő gyűjtőútja csak ilyen *szakfelkészültséggel* lehet kihangsúlyozottan *tudományos gyűjtőmunka*.

Előadás-sorozatunkat általános horderejű kérdéseket tárgyaló ciklus vezet be, amelyben *a falufejlesztés, az erdélyi magyar falu gazdasági helyzete és a nép és az intelligencia egymáshoz való viszonya a témák.* Az előadók: Gyallay Domokos, Botos János és Nyíró József egyrészt felrajzolták Erdély térképét azon számadatokból, képekből és sajátos körülményekből, melyek a determináló, illetve alkotó részei az itteni magyarság helyzetének, másrészt életet adnak e pusztá, de beszédes adatoknak Nyíró József alapgonddalátával, hogy „a falu minden törekvésnek természeti és természetességi alapja”, hogy minden akarásnak, mely kiszakad az intelligencia lelkéből; és minden tudásnak, mely felvilágosodik, a falu felé szakadjon, a falunak világosodjon fel, hisz „nemzeti jelentősége” csak így van.

A következő két előadás már *kötelességeket* sürget. Roska Márton erdélyi néprajzi feladatokról beszél, s erről könyvet is ír, viszont Csűry Bálint nagy előadásának a tárgya a népköltészet és a népdalgyűjtés, mint az intelligencia egyik elsőrangú programkérdése.

Ezek után beindítunk egy új ciklust. Tárnya a *népművészet*: egy nagy közösség művészete, melyben a maga csodás és ösztönös formájában lép elénk a nép költészete: poézisbe oltott lelke, s amelyben a legszebben nyilatkozik meg az alkotásra hivatott magyar szellem.

Kós Károly vezet be a ciklust, előadásában vitatja a népművészet eredetét, és végigvezet a későbbi, de tiszta népművészetet alakító hatások hosszú történelmi vonalán.

Majd Dóczyiné Berde Amálnak általános jellegű, Debreczeni Lászlónak és Kelemen Lajosnak a mezősegi és torockói népművészetéről tartott megbeszélései után Kós Károly befejezi az általa megkezdett, s aztán tovább bővített gondolatsort, s rámutat az új és az ősi népművészet viszonyára és azokra a konkrét esetekre, amikor mi is segíthetünk a megbetegedett népművészetten, anélkül, hogy a „tulipán-mozgalom” bélyegét homlokukra nyomnák.

Ezek után megint külön jellegű előadások következtek.

Dr. Imre Lajos a falu kultúrintézményeiről szólva megtárgyalja az egyház, iskola stb. szerepét a falu feltétlen fejlődésének szempontjából.

Majd befejezésül két külön előadásul *Demeter Béla* és *Mikó Imre* ismertetik a román és a magyar ifjúság falumunkáját.

Most ősszel ismét megindítottuk előadás-sorozatunkat, melynek irányvezetése talán öntudatosabb. *Vásárhelyi János az egyház és a falu*, *Borbáth Béla a szocializmus és a falu*, *Oberding József a kapitalizmus és a falu problémáját tárgyalja*, s *Demeter Béla A kultúra válságának falura vonatkozásai* című megbeszélése adott bővebb eszmecserére alkalmat.

Törekvéseink eddigi képe azonban bizonyos tekintetben csak szóba s legfeljebb nagyon ritkán írásba fogant terveket, vagy irányokat mutatnak. Gondolatunk — amikor munkaközösségünkbe összeállottunk — természetesen nemcsak ez volt, de a közvetlen *falusegítés* elsősorban.

S a múlt nyári munka ezt igazolja!

Mindjárt a nyár elején megjelenik *Gyallay Papp Zsigmond* könyve: a népről és az intelligenciáról, s László Dezső szerkesztő az *Erdélyi Fiatalok Falu Füzeteinek* sorozatos kiadását jelenti be. *Gyallay Papp Zsigmond* könyve nagy feltűnést keltett, és sokan csak azóta néznek bizalommal és bizakodással a „mozgolódó” ifjúságra. *Kérdőívünk*, falufüzeteinek második száma a nyáron több száz főiskolásnak nyújtott vezetést, és adott biztatást az elkezdett vagy újrakezdett falumunkában.

Kétszer ugyancsak ezzel a céllal kérdéseket adtunk az erdélyi magyar ifjúságnak; határozott céllal *pályázatokat* tűztünk ki. Első pályázatunkra 10 tanulmány érkezett be: két gazdasági, két népművészeti munka, két dolgozat a népről és az intelligenciáról és négy teljes faluszociográfia. Újabb pályázatunk hasonló kérdéseket adott fel, csupán a szempont inkább gazdasági, a válaszokban kevesebb lesz a teória.

A nyáron megindult a *gyakorlati munka* is. A szomszéd Kolozsborsán: Pállfi Zoltán, Mikó Imre, Miklós András, ifj. Szabó Géza és Demeter Béla munkatársaink, mint br. Bánffy Ferenc vendégei, szép feladatot oldottak meg, melynek egy része pár héten belül — falufüzeteinken keresztül — a közönség közkincsévé is válik.

Ezenkívül két más csoport Udvarhelyen és Maros megyében járta a falvakat, dűlő- és határneveket, gazdasági és kulturális adatokat gyűjtött, s szép eredményt mutatott fel. E megmozdulás ve-

zetői: Miklós György, Váró György, Szigethi Béla, Maár Ferenc, Kolumbán Ellák, Cseke Péter és Bacsó Gábor az udvarhelyi részen; Nagy Ernő, Adorján Dezső, Zongor István és Nagy Endre István a Maros megyei részen. A munkában az ottani főiskolások körül még többen részt vettek.

Most talán feltehetném a kérdést: *vajon életnek való munkát és életet hozó törekvéseket tartalmaz-e ez a falumozgalom?*

A feleletadásra nem tartjuk magunkat feljogosítottaknak. A falu azonban megfelelt. *Ifj. Fekete Domokos* fiatal oklándi székely atyánkfia azt írta nekünk annak idején, első faluszámunk megjelenése után:

„Különös, hogy én ülök le írni a Szerkesztő Úrnak, akinek pedig csak az eke után kellene ballagnom, de csakis azt írom, mi őszi szántáskor az eke mellett fordult meg a fejemben, hogy egy jó ismerős úr kézre adta egy számát az *Erdélyi Fiatalok* című folyóiratnak, mit kolozsvári főiskolás hallgatók írnak, mint a címlapon olvasható, mégpedig nagyrészt székelyek, ami meg bent a cikkek tartalmából ismerszik meg. Mert ebben a folyóiratban, habár nincsen aláírva, hogy néplap, mégis foglalkozik vele, mégpedig első lapjától az utolsóig... És én, aki a népből való vagyok, mégis ebből tanultam a legtöbbet. Megtanultam azt, hogy hiába kongatnak és írják, üzenik, hogy így meg úgy segítenek rajtunk, csak kitartás..., megtanultam, hogy nem segíthetnek rajtunk..., nem segíthetnek rajtunk. Legalábbis egyelőre.

Addig, míg azzal nem jutnak tisztába, hogy micsodán is kell, hogy segítsenek, kicsodák is vagyunk mink valójában?”

Mi ezt akartuk, és a sok ezrek közül egy írásba is adta, hogy megértett...

Ezért érdemes volt egy évig dolgozni!

[Erdélyi Lapok, 1932. február]

A falukutatás módszerének vázlata

A Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége (KMDSZ) bálványosváraijai Falukutató Munkatáborának egyhavi kutatómunkájában a *monográfia* megkívánta *vegyes* módszert alkalmaztuk, vagyis a társadalomvizsgálat ismert módszereinek (főként a statisztikai, a szociográfiai és a néprajzi módszereknek) eredményeit úgy érvényesítettük, hogy a munka egyoldalúságát eleve kiküszöbölhessük. Az újabb társadalomtudomány (Freyer: *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft*; Gusti: *Sociologia monografică*, valamint a *Rural sociology*) tudományelvéhez híven a társadalmi valóság egészének megragadását tűztük ki célul; nem részletkérdések tisztázására, a priori tételek bizonyítására törekedtünk, hanem az adott társadalmi egység, Bálványosváraija életmegnyilvánulásainak és társadalmi jelenségeinek a rögzítésére, mégpedig annak tudatában, hogy a társadalom életében nincs egyetlen jelenség, egyetlen életmegnyilvánulás sem, amely elszigetelt, önállóan működő és önmagában magyarázható volna (*a szociológiai paralelizmus törvénye*).

Ennek az elvnek megfelelően a Falukutató Munkatábor munkarendjét úgy állapítottuk meg, hogy már ebben kifejeződjék tudományos célkitűzésünk. Nem elégedhettünk meg azzal, hogy az egyes kérdéskörök összekapcsolása majd a feldolgozás során úgyis megtörténik, mert az összefüggések látásának éppen a kutatás folyamán van sajátos szerepe. Az együttes társadalomvizsgálat nem helyezkedhetik a katonai stratégia álláspontjára: ha mindenik jól megoldja a maga feladatát, a terv sikere biztosított. A bálványosváraijaihoz hasonló népes munkaközösség tagjai nem merülhetnek el a nekik kiosztott vagy az általuk választott kérdéskör egyoldalú vizsgálatában, hanem állandóan, lépésről lépésre ismerniük kell a kutatás egész anyagát, mert az együttes társadalomvizsgálatban résztvevő nemcsak részletfeladatokat old meg — a vezetőre bízván az összefüggések szemmeltartását —, hanem mindig az egész feladatot tartja szem előtt, még akkor is, amikor részletkérdések kibogozásán fáradozik. Minden egyes kutatónak tudnia kell az általa vizsgált társadalmi jelenség szerepét az egész társadalom életében,

és ismernie kell már a gyűjtés közben azokat a tényezőket és jelenségeket, amelyek ezzel ok és okozati összefüggésben állnak.

Éppen ezért a bálványosváraljai munkát mentesítettük a kutatás merevségét előidéző, valamint a kutatók egyoldalúságára és önállótlanúságára vezető kérdőívek használatától, s az irányítást és a tájékoztatást a kétnaponta tartott rendszeres megbeszélések és viták segítségével oldottuk meg. Ezeken a megbeszéléseken egyfelől alkalom nyílt arra, hogy általános és részletes utasításokat adhassunk, a gyűjtött anyag rendezése és áttanulmányozása alapján kérdéskörökre vagy kérdésekre hívhassuk fel a figyelmet, és kifejthessük a gyűjtés közben érvényesítendő szempontokat, rámutatva a problémák összefüggéseire, jelenségek kapcsolataira és a társadalmi viszonylatok számbaveendő részleteire; másfelől alkalom nyílt arra, hogy az eszmecsere során minden egyes kutató lássa a szétágazó munkakörök alapvető összefüggéseit, a különböző irányú kutatások anyagának egymást kiegészítő, magyarázó és megokoló voltát. Ezekkel a jól előkészített megbeszélésekkel elérhettük a kutatás természetes fejlődésének biztosítását, azt, hogy a munka fokozatosan haladjon a tájékozódó anyaggyűjtéstől a részletek kivizsgálása s ezen keresztül az összefüggő kérdéskörök áttekintő tanulmányozása felé; elérhettük a Munkatábor pedagógiai célkitűzését, azt, hogy minden egyes kutató a helyszíni tájékozódás, a monográfia alapanyagának gyűjtése közben találja meg a maga munkaterületét, s ezen a területen munkája fokozatosan bővüljön terjedelemben s mélyüljön a problémák feltárásával s azok jelentőségének megismerésével egyidejűleg; végül elérhettük azt, hogy a Munkatábor minden egyes tagja napról napra, fokról fokra mind nagyobb érdeklődéssel, sőt az utolsó héten meglepő izgalommal lássa és érezze, hogy az együttmunkálkodás eredményeképpen miként épül, tökéletesedik és válik teljesebbé — a *monográfia*.

Kísérletnek szántuk a bálványosváraljai munkát, s bátran mondhatjuk, hogy a kísérlet eredménnyel járt. A részt vevő harminchárom egyetemi és főiskolai hallgató (hét joghallgató, hét orvostanhallgató, hét közgazdász, hét tanárjelölt, négy teológus és egy mezőgazdász) munkaközösségi öntudata és szelleme kialakultnak tekinthető, az anyaggyűjtés tekintetében értékes tapasztalatokkal gazdagodtunk s az anyagrendezés szempontjából is el-

jutottunk egy olyan formához, amely a további munka és fejlesztés alapja lehet.

*

Az egyhavi kutató- és gyűjtőmunka mintegy 5000 cédulára írt anyagát tizenkét főcím alatt csoportosítottuk:

- I. Tájékeret.
- II. Élettani vonatkozások.
- III. Gazdasági kérdések.
- IV. Tárgyi hagyaték + szellemi hagyomány.
- V. Népnyelv.
- VI. Tiszta szellemi hagyomány.
- VII. Népi lélektan (közvélemény és magatartás).
- VIII. A történeti emlékezés anyaga.
- IX. Népi jog és politika.
- X. Szokásanyag.
- XI. Az egyház és az iskola (vallásos életforma és művelődési helyzetkép).
- XII. A társadalmi élet alapjai.

E beosztás rögzítésénél elsősorban a gyűjtött anyag szelleméhez és tartalmához igazodtunk, tekintetbe véve természetesen a hasonló kutatások rendszerét. Azonban egyetlen ilyen rendszerhez sem ragaszkodtunk szigorúan, nem volt részletekre menő előzetes tervünk; az anyagrendezés fenti beosztása az anyaggyűjtés folyamán alakult ki, s mivel anyagunk jó egyharmada még ma is rendezetlen, távolról sem tekintjük az anyagrendezés végső formájának. Csupán kiindulási pont ez s további módszertani kísérletek alapja.

A magyarországi társadalomkutatás területén jelentős háború utáni módszertani tanulmányok összevetésével megállapíthattuk, hogy magyar társadalomkutató rendszer még nincs, habár ennek a rendszernek kiindulópontjai meglehetősen tisztázottak¹. A továbbiakban elvetettük némelyeknek azt a felfogását, hogy magyar társadalomkutató rendszer hiányában külföldi példákhoz folyamodjunk, mert azt is megállapíthattuk, hogy a *Rural sociology* elméleti alapvetése a mi társadalmunktól lényegileg különböző tár-

sadalom alkatát és anyagát tartja szem előtt², a Gusti-féle *Sociologia monografică* elvei³ viszont — ha nem is annyira világos megfogalmazásban — ismertek a magyarországi társadalomkutatásban, miként erre már régebb rámutattam a Gusti szerkesztésében megjelent *Sociologie Românească* 1936. évi 6. számában „*De la autocunoașterea națiunii la știința națiunii. Note asupra încercărilor de cercetare a satelor maghiare*” címmel.

E megfontolások alapján végül is arra az álláspontra helyezkedünk, hogy az előbb említett rendszerek tanulságait figyelembe véve, újabb kísérletet teszünk. S ebben a kísérletben három alapvető szempontunk volt:

1. Határozottan elválasztottuk az *informatív* és az *objektív* anyaggyűjtést, hogy így az egyes társadalmi jelenségek, folyamatok és életmegnyilvánulások funkcióját megállapíthassuk a népszellemi életében. Ez természetesen nem az objektív kutatás háttérbe szorítását jelenti, csupán annyit, hogy a tájkeret, a történet, az élettani vonatkozások, a gazdasági kérdések terén és a falubeli intézményekkel kapcsolatosan az objektív anyag feldolgozása egy későbbi kiszállás tárgyául jelöltetett meg⁴. Az objektív anyag ugyanis jobbra csak leíró munkát igényel, amelyet nem befolyásol az informatív anyag ismerete, viszont az informatív anyaggyűjtést lényegileg torzíthatja az objektív ismeretkör.

2. Az anyaggyűjtésben és csoportosításban nem ragaszkodtunk merev kategóriákhoz: a társadalmi és természeti, avagy a történeti és lélektani tényezők, „keretek” és életmegnyilvánulások egymástól el nem választhatók, minden részletkérdés külön monografikus probléma, amely csak akkor lesz érthetővé, ha a vizsgált jelenség, folyamat, életmegnyilvánulás valóságát szétágazó ok és okozati körével együtt vizsgáljuk és rögzítjük.

3. Végül az erdélyi társadalomkutatás hagyományainak megfelelően a néprajzi gyűjtést társadalomvizsgálatunk legfontosabb mozzanatának jelöltük ki, mivel a néprajz adja a legfontosabb támpontokat a társadalomkutatónak — de természetesen az a néprajz, amelyik anyagát szintén összefüggéseiben vizsgálja.

(A nemzeti önismerettől a nemzet tudományáig. Jegyzetek a magyar falukutatás próbálkozásaiból)

*

Záradéku! megjegyezni kívánjuk, hogy a mellékelt áttekintésben megállapítható aránytalanságok, a részletezésben mutatkozó különbségek annak tudhatók be, hogy a cédulák rendezése még mindig folyamatban van, s így az alcsoportok és az összefüggések megjelölése még nem történt meg minden kérdéskörön belül.

I. TÁJKERET

1. A falu földrajzi elhelyezkedése

a) A falu földrajzi elhelyezkedése a múltban

Vö.: VIII. 2. *A falu földrajzi elhelyezkedése és határának kiterjedése*

b) A falu földrajzi elhelyezkedése a jelenben (térképpel)

c) Helynevek és azok magyarázata

Vö.: V. 3. *Helynevek és azok magyarázata*

2. Földminőség

Vö.: III. 3. *A/a Földminőség*

3. Népi növény- és állattan

a) Népi növénytan

Vö.: IV. 7. a) *Népi gyógymódok és gyógyszerek*

b) Népi állattan

Vö.: III. 6. *Állattenyésztés*

IV. 1. E) *Népi állattartás*

4. Tájszociológiai anyag

a) Távolságok (térképekkel)

b) Utak és ösvények (térképekkel)

Vö.: V. 3. *Helynevek és azok magyarázata*

IV. 4. A) *Utak-ösvények-útszolgalmak*

c) Hidak

d) Kutak

Vö.: IV. 3. D) *A kút*

e) Határjelzők

f) Összefüggések más helységekkel

Vö.: III. 8. *Értékesítés*

III. 9. a) *Kereskedelmi lehetőségek*

g) Közlekedés

Vö.: IV. 4. *Közlekedés-teherhordás*

Mellékletek:

Fényképfelvételek a faluról és környékéről.

A falu és belterületének térképe.

A falu határának kataszteri térképe.

Herbárium.

II. ÉLETTANI VONATKOZÁSOK

1. Népmozgalom

Vö.: Népmozgalmi anyag 1940–ig

Családösszeírás 1941. július

2. Élettani jegyzetek

Vö.: Adatok a családfa-kutatáshoz

II. 1. Népmozgalom

a) Tüdőbaj

b) Vérbaj

c) Szívgyengeség

d) Szellemi gyengeség

e) Testi satnyaság

f) Testi hiba

g) Ikergyermek

Vö.: II. 1. Népmozgalom

h) Iszákosság

i) Egyéb

3. Egészségügyi helyzetkép

a) Közegészségügyi adatok

Vö.: Családlapok 1941. július

b) Egészségügyi jelenségek

4. Néptáplálkozás

Vö.: IV. 6. b) Néptáplálkozás

5. Népi gyógymódok és gyógyszerek

Vö.: IV. 7. a) Népi gyógymódok és gyógyszerek

6. Népi állatorvoslás

Vö.: IV. 7. b) Népi állatorvoslás

7. Orvosok-bábák-javasok-bűbájosok

Melléklet:

Népmozgalmi anyag 1940–ig.

Adatok a családfa-kutatáshoz.

Családösszeírás 1941. július.

Családlapok 1941. július.

III. GAZDASÁGI KÉRDÉSEK

1. Gyűjtögető gazdálkodás

Vö.: IV. 1. a) *Gyűjtögető gazdálkodás*

2. Halászat–vadászat

Vö.: IV. 1. b) *Halászat c) Vadászat*

3. Földművelés

A) Talajművelés

a) Földminőség

Vö.: I. 2. *Földminőség*

b) Trágyázás

c) Ugarolás

d) Nyomásos gazdálkodás

e) Vetésforgó

B) Gazdasági munkák I (szántás, vetés, kapálás)

a) Tarlóhántás

b) Szántás

c) Vetés

d) Boronálás

e) Kapálás

f) Más ápolási munkák

g) A föld megművelésének eszközei és az ezekkel kapcsolatos műveletek

Vö.: IV. 1. D/a. *A föld megművelésének eszközei és az ezekkel kapcsolatos műveletek néprajzi leírása*

h) Napszám-kérdés

Vö.: III. 11. C/f. *Napszám*

C) Gazdasági munkák II (kaszálás, aratás, málétörés, behordás, cséplés, őrlés)

- a) Kaszálás, szénacsinálás
 - b) Aratás
 - c) Málétörés
 - d) Behordás, elraktározás
 - e) Cséplés, tengerimorzsolás, magtisztítás
 - f) Őrlés (és malomkérdés)
 - g) Más — a termést betakarító munkálatok
 - h) A termés leszedésének, betakarításának s konzerválásának eszközei és az ezekkel kapcsolatos műveletek
- Vö.: IV. 1. D/b. *A termés leszedésének, betakarításának és konzerválásának eszközei és az ezekkel kapcsolatos műveletek néprajzi leírása*
- i) Napszám-kérdés
- Vö.: III. 11. C/f. *Napszám*

D) Termények

- a) Búza
- b) Rozs
- c) Árpa
- d) Zab
- e) Kukorica (málé)
- f) Burgonya
- g) Répa
- h) Tök
- i) Napraforgó, mák
- j) Kender, len
- k) Takarmányfélék
- l) Egyéb szántóföldi növények
- m) Terméshozam

E) Mezőgazdasági gépek

F) A földműveléssel kapcsolatos vélekedések

Vö.: VII. 2. A) *A termelő lélektana*

4. Kertgazdaság és szőlőművelés

A) *A kertgazdaság és szőlőművelés lehetőségei*

a) Talaj

Vö.: I. 2. Földminőség

b) Időjárási viszonyok

Vö.: VI. 1. b) Népi időjárásstan

c) Értékesítési lehetőségek

Vö.: III. 8. c) Gyümölcs- és szőlőértékesítés

B) *Kertgazdaság*

a) Veteményfélék

b) Gyümölcsfélék

c) Kertgazdasági eszközök és az ezekkel kapcsolatos műveletek

Vö.: IV. 1. D/c. *Kertgazdasági eszközök és az ezekkel kapcsolatos műveletek néprajzi leírása*

d) Napszám-kérdés

Vö.: III. 11. C/f. Napszám

C) *Szőlőművelés*

a) Szőlőfélések és a termeléssel kapcsolatos kérdések

b) Szőlőművelési eszközök és az ezekkel kapcsolatos műveletek

Vö.: IV. 1. D/d. *Szőlőművelési eszközök és az ezekkel kapcsolatos műveletek néprajzi leírása*

c) Napszám-kérdés

Vö.: III. 11. C/f. Napszám

5. *Erdőgazdálkodás*

A) *Az erdőgazdálkodás lehetőségei*

a) Erdőségek

b) Irtások

c) Fásítás

d) Értékesítési lehetőségek

Vö.: III. 8. d) Faértékesítés

B) *Az erdőgazdálkodás kérdései*

a) Erdőfélések

b) Kitermelés

c) Az erdőmunka eszközei és az ezekkel kapcsolatos műveletek

Vö.: IV. 1. D/e. *Az erdőmunka eszközei és az ezekkel kapcsolatos műveletek néprajzi leírása*

d) Napszám-kérdés

Vö.: III. 11. C/f. *Napszám*

6. *Állattenyésztés*

Vö.: IV. 1. e) *Népi állattartás*

A) *Takarmányozás és legeltetés*

a) Takarmányozás

b) Legeltetés

B) *Az állattenyésztés iránya és színvonala*

a) Lótenyésztés

b) Marhatenyésztés

c) Sertésenyésztés

d) Juh- és kecsketenyésztés

e) Baromfitenyésztés

C) *Az állattenyésztéssel kapcsolatos vélekedések*

Vö.: VII. 2. A) *A termelő lélektana*

7. *Ipar*

A) *Ipari lehetőségek*

a) Nyersanyag

b) Ipari hagyományok

B) *Iparosodás*

a) Falubeli iparosok

b) Falubeliek a városi ipar keretében

C) *Az ipari élettel való kapcsolatok*

a) Malom

Vö.: III. 3. C/f. *A malomkérdés*

b) Olajütő malom vagy gyár

- c) Ványoló és gyapjufésülő
- d) Egyéb iparágak

D) Háziipar

- a) Kenderfeldolgozás
 - b) Gyapjufeldolgozás
 - c) Famunka
 - d) Agyagmunka
 - e) Egyéb háziipari ágak
 - f) Háziipari eszközök és az azokkal kapcsolatos műveletek
- Vö.: IV. 2. B) *Háziipari eszközök és az azokkal kapcsolatos műveletek néprajzi leírása*

E) Ipari napszám

Vö.: III. 11. C/f) *Napszám g) Munkalehetőségek*

F) Az iparral kapcsolatos vélekedések

Vö.: VII. 2. A) *A termelő lélektana*

8. Értékesítés

Vö.: I. 4. f) *Összefüggések más helységekkel*

- a) Földértékesítés
- b) Terményértékesítés
- c) Gyümölcs- és szőlőértékesítés

Vö.: III. 4. A) *A kertgazdaság és szőlőművelés lehetőségei*

- d) Faértékesítés

Vö.: III. 5. A) *Az erdőgazdálkodás lehetőségei*

- e) Állatértékesítés
- f) Állati termékek értékesítése
- g) Háziipari alkotások értékesítése

9. Kereskedelem

A) Kereskedelmi lehetőségek

- a) Piac

Vö.: I. 4. f) *Összefüggések más helységekkel*

- b) Kereskedelmi szellem

Vö.: VII. 2. C/e. *Kereskedelmi szellem*

B) A falubeli kereskedelem

- a) A boltos
- b) A szövetkezet
- c) Cserekereskedelem
- d) A napszám, mint vásárlóeszköz

Vö.: III. 11. C/f. Napszám

- e) Népi mértékegységek

C) A falubeli kereskedőkkel kapcsolatos vélekedések

Vö.: VII. 2. A) A termelő lélektana

B) Az értékesítés lélektana

10. A pénz

A) A pénz szerepe

Vö.: VII. 1. A/i. A pénz és annak szerepe

- a) A pénz értékelése

Vö.: VII. 2. A) A fogyasztó lélektana

B) Az értékesítés lélektana

- b) Eladósodás

- c) Takarékoskodás eredményei

Vö.: VII. 2. B/c. A takarékoskodás szelleme

- d) Hitelszövetkezet

- e) Bank

B) Biztosítás

- a) Jég- és tűzkár elleni biztosítás

- b) Életbiztosítás

- c) Egyéb biztosítás

11. A megélhetés forrásai

A) Közös birtok

- a) Közlegelő

Vö.: III. 6. A) Takarmányozás és legeltetés

- b) Közerdő

Vö.: III. 5. A) Az erdőgazdálkodás lehetőségei

B) Családi gazdaságok üzemkategóriái

C) A családi gazdaság hozama

- a) Vagyon- és jövedelemmérlegek
- b) A megélhetés lehetőségei és nehézségei
- c) A részes földművelés
- d) Szegődmények
- e) Kiegészítő díjazott munka
- f) Napszám
- g) Munkalehetőségek

Melléklet:

A tagosítási kataszteri birtokívek másolata.

A kataszteri átalakítások adatai.

IV. TÁRGYI HAGYATÉK + SZELLEMI HAGYOMÁNY

1. Gazdasági néprajz

A) Gyűjtögető gazdálkodás

Vö.: III. 1. Gyűjtögető gazdálkodás

B) Halászat

Vö.: III. 2. Halászat–vadászat

C) Vadászat

Vö.: III. 2. Halászat–vadászat

D) Népi gazdálkodás

Vö.: III. 3. Földművelés 4. Kertgazdaság és szőlőművelés 5. Erdőgazdálkodás

a) A föld megművelésének eszközei és az ezekkel kapcsolatos műveletek néprajzi leírása:

Talajművelés

Szántás

Vetés

Boronálás

Kapálás

Más ápolási munkák

b) A termés leszedésének, betakarításának s konzerválásának eszközei s az ezekkel kapcsolatos műveletek néprajzi leírása:

Kaszálás–szénacsinalás

Aratás

Málétörés

Behordás

Cséplés, tengerimorzsolás, megtisztítás

c) Kertgazdasági eszközök s az ezekkel kapcsolatos műveletek

d) Szőlőművelési eszközök s az ezekkel kapcsolatos műveletek

e) Az erdőmunka eszközei, néprajzi leírása

E) Népi állattartás

Vö.: III. 6. Állattenyésztés

Takarmányozás és legeltetés

Lótartás

Marhatartás

Sertéstartás

Juhtartás

Baromfitartás

2. Népi mesterségek

A) Kézművesség hagyományai

B) Háziipari eszközök és az azokkal kapcsolatos műveletek néprajzi leírása

Vö.: III. 7. D) Háziipar

a) Anyagfeldolgozás

b) Kőfeldolgozás

c) Fafeldolgozás

d) Fémfeldolgozás

e) Fonás, szövés

f) Bőrfeldolgozás

g) Olajütés

h) Őrlés

i) Szaru-, szőr-, csont- stb. feldolgozás

j) Zsíradékfeldolgozás

k) Népi henteskedés

3. Település és építkezés

A) *A falu települése*

Vö.: I. 1. *A falu földrajzi elhelyezkedése*

B) *A belsőségek*

a) Kerítés

b) A belsőségek beosztása

c) Virágoskert

d) Udvar (a különböző gazdasági és egyéb munkaeszközök stb. helyének megjelölésével)

e) A házhoz tartozó veteményeskert és gyümölcsös

C) *A ház és a gazdasági épületek*

a) A ház és a gazdasági épületek anyaga

b) A ház és a gazdasági épületek szerkezete

c) A ház és a gazdasági épületek beosztása

D) *A kút*

Vö.: I. 4. d) *Kutak*

E) *Egyéb építkezés*

4. Közlekedés, teherhordás

Vö.: I. 4. g) *Közlekedés*

A) *Utak, ösvények, útszolgalmak*

Vö.: I. 4. b) *Utak és ösvények* c) *Hidak* f) *Összefüggések más helységekkel*

a) Kézi teherhordó eszközök

b) Emberi erővel mozgatott teherhordó eszközök

c) Szekér, kocsi

d) Szán

5. *Házberendezés*
 - a) Házi leltár
 - b) Bútorok
 - c) Dísz tárgyak és egyéb felszerelés
6. *Háztartás*
 - a) A konyha felszerelése
 - b) Néptáplálkozás
7. *Gyógyítás, kuruzslás*
 - a) Népi gyógymódok és gyógyszerek
 - b) Népi állatorvoslás
8. *Viselet, ruházat és textilfélék*
 - a) Viselet, ruházat
 - b) Kézimunka
9. *Vigalom és játék*
 - a) Vigalom
 - b) Játék
10. *Tiszta szellemi hagyomány*
Vö.: VI. *Tiszta szellemi hagyomány*
11. *Szokás-anyag*
Vö.: X. *Szokás-anyag*

Melléklet:

Fényképfelvételek.

Ház- és udvaralaprajok.

Rajzvázlatok.

Néprajzi tárgyak.

V. NÉPNYELV

1. *Népnyelvi feljegyzések*
2. *Szólásmondások*
3. *Helynevek és azok magyarázata*

VI. TISZTA SZELLEMI HAGYOMÁNY

1. *Népi kozmológia*
 - a) Népi csillagászat, időszámítás és térbeli tájékozódás
 - b) Népi időjárásstan
2. *Történelmi tudás*
Vö.: VIII. A történelmi emlékezés anyaga
3. *Mondák és történetek*
 - a) Népi mondakörök
 - b) Bibliai és egyéb történetek népi előadásban
4. *Népmesék*
5. *Népköltészet és népi zene*
 - a) Népi ballada- és dalszövegek
 - b) Népzenei jegyzetek
6. *Babona és bűbájosság*
 - a) Javasok-bűbájosok
 - b) Babonás hiedelmek
 - c) Praktikák
 - d) Jósítások
 - e) Boszorkányhit
 - f) A „fehér asszony”
 - g) A „ludérc”
 - h) Ördögök és egyéb
7. *Keresztény szellemi néprajzi elemek*
 - a) Keresztény magatartás
 - b) Népi ima- és vallásos énekszövegek
8. *Népi magatartás és öntudat (közvélemény)*
Vö.: VII. Népi lélektan (magatartás és közvélemény)
9. *Népi jog és igazságszolgáltatás + politikai magatartás*
Vö.: IX. Népi jog és politika

Melléklet:

Fonográfhangerek.

VII. NÉPI LÉLEKTAN (KÖZVÉLEMÉNY ÉS MAGATARTÁS)

1. Általános kérdések

A) A közvélemény anyaga

- a) Élet és halál
- b) A világ
- c) Az emberi lét
- d) Az élet egyes momentumai
- e) Az életkor és az egyes életjelenségek
- f) A foglalkozás
- g) A családi állapot
- h) Egyes érdekkörök
- i) A pénz és annak szerepe
Vö.: III. 10. A) *A pénz szerepe*
- j) A tudás és tudatlanság
- k) Úr és paraszt
- l) A gazdagság és szegénység
- m) A régi és új
- n) Vegyes anyag

B) A közvélemény alakító tényezői

C) A közvélemény jellegadó tényezői

D) Lázadás a közvélemény ellen

E) A közvélemény melletti és elleni mozgalmak

2. Gazdasági lélektan

A) A termelő lélektana

- a) Az idő értéke
- b) A munka értéke
Vö.: III. 11. C/f *Napszám*
- c) A munkaeredmény értéke
- d) A munkaeszközök értéke
- e) A termelvények értéke
- f) A tiszta jövedelem értéke
- g) A termeléssel kapcsolatos vallásos és babonás elemek
Vö.: VI. 6. b) *Babonás hiedelmek* 7. a) *Keresztény magatartás*

h) Vállalkozó szellem

i) Társulási hajlam

B) A fogyasztó lélektana

a) A létminimum

Vö.: III. 11. C) *A családi gazdaság hozama*

b) A fogyasztás szabályozása

c) A takarékoskodás szelleme

Vö.: III. 10. A/c. *A takarékoskodás eredményei*

d) A fogyasztás formái: saját termelvény, cserélt szükségleti tárgy, fizetesképpen kapott szükségleti tárgy, vásárolt cikk

C) Az értékesítés lélektana

a) A kereskedő értékelése

Vö.: III. 9. B) *A falubeli kereskedelem*

b) Vélemény a kereskedő fogásairól

c) A kereskedelmi haszon megítélése

d) A hírverés jelentősége

e) Kereskedelmi szellem

Vö.: III. 9. A/b. *Kereskedelmi szellem*

3. Művelődési lélektan

A) Vallási vonatkozások

a) A természetfölötti szemlélet tartalma és jellege

b) A vallásos élet jellege

c) A vallásos élet belső alakító tényezői

d) A vallásos élet külső alakító tényezői

e) A vallásosság határai (különös tekintettel a vallási indifferenzizmusra)

B) Erkölcsi vonatkozások

a) Az erkölcsi magatartás tartalma és jellege

b) Az erkölcsiség határai (különös tekintettel az erkölcsi indifferenzizmusra)

c) Erkölcsi értékek

d) A cél és az eszköz viszonya

e) A felelősség

- Vö.: IX. 1. A/c. *A jog , az erkölcs és a vallás összefüggései*
f) Enyhítő és terhelő körülmények a népítéletben
g) Konvenciók, kendőzések, hazugságok

C) Művészeti vonatkozások (a „szép” fogalma)

D) Tudományos vonatkozások (az „igazság” és a „valóság” fogalma)

4. *A magatartásra jellemző részletkérdések*
a) Optimizmus–pesszimizmus, indifferentizmus
b) Önzés, önzetlenség
c) Közösségi érzés, individualizmus
d) Vezető réteggel, intelligenciával szembeni magatartás
e) Intézményekkel szembeni magatartás
f) Szomszéd falvak és a város megítélése
g) A falut elhagyók magatartása és ezek megítélése

VIII. A TÖRTÉNETI EMLÉKEZÉS ANYAGA

1. *Régészeti emlékek*
a) Romok, épületek
b) Leletek
2. *A falu földrajzi elhelyezkedése és határának kiterjedése*
Vö.: I. 1. *A falu földrajzi elhelyezkedése*
3. *Régi családok*
4. *Jövevény családok*
5. *Emlékezések régi vezető emberekre*
6. *Részletek a falu történetéből*
7. *A közelmúlta emlékezés*
8. *Társadalomtörténet*
a) Urak
b) Nemesek
c) Jobbágyok, zsellérek stb.
9. *Birtoktörténet*
a) Uradalmi birtok

- b) Tagosítás
- 10. *Nagyobb háborúk, elemi pusztítások, járványok*
 - a) Régi magyar történetből
 - b) Szabadságharc ideje
 - c) 66-os háború
 - d) Az 1914—18. évi világháború
 - e) Elemi pusztítások
 - f) Járványok
- 11. *Vegyes anyag*

IX. NÉPI JOG ÉS POLITIKA

- 1. *A népi jog és a jogi néphagyomány*
- A) *A népi jog általános jellemzése*
 - a) Jogforrások és azok hierarchiája
 - b) A jogról alkotott általános fogalmak
 - c) A jog, az erkölcs és a vallás összefüggései
Vö.: VII. 3. B) *Népi magatartás. Erkölcsi vonatkozások*
 - d) A jog, a gazdasági és a társadalmi élet összefüggései
- B) *A családjog*
Vö.: XII. 1. *A család és a családi élet*
- C) *Az öröklési jog*
Vö.: XII. 1. E) *Öröklés*
- D) *A dologi jog*
- E) *A kötelmi jog*
- F) *A büntetőjog*
Vö.: VII. 3. B) *Népi magatartás. Erkölcsi vonatkozások*
- 2. *A közigazgatás és a közigazgatással szembeni magatartás*
Vö.: VIII. 7. f) *A közelmúltra emlékezés*
- 3. *Politikai magatartás*

- a) A politikai magatartás tartalma és jellege
- b) A politikai magatartás alakítói tényezői
- c) A politikai magatartás összefüggései

X. SZOKÁSANYAG

1. *Születés és gyermekkor*
2. *Ifjúkor*
3. *Házasság*
Vö.: XII. 1. B) *A házasság*
4. *Családi élet*
Vö.: XII. 1. *A család és a családi élet*
5. *Gazdasági élet*
 - a) *Fonó*
 - b) *Kapálás*
 - c) *Aratás*
 - d) *Máléhántás*
 - e) *Egyéb alkalmak*
6. *Közélet*
 - a) *Vendégség*
 - b) *A „vigeste”*
7. *Törvényes élet*
Vö.: IX. 2. *A közigazgatásban való részvétel*
8. *Vallásos élet*
Vö.: XI. 1. *Az egyház és a vallásos életforma*
9. *Halál és temetés*
10. *Jeles napok*
 - a) *Népi naptár*
 - b) *Farsangolás*
 - c) *Búzaszentelés*
 - d) *András-nap*
 - e) *Istvánozás*
 - f) *Szilveszter*
 - g) *Más alkalmak*

IX. AZ EGYHÁZ ÉS AZ ISKOLA (VALLÁSOS ÉLETFORMA ÉS MŰVELŐDÉSI HELYZETKÉP)

1. *Az egyház és a vallásos életforma*
 - a) A templom
 - b) Az egyházi élet
 - c) Az egyházi vezetés megítélése
 - d) Szekták
2. *Az iskola és a művelődési élet*
 - a) Az iskola
 - b) Művelődési jelenségek
 - c) Népi olvasmányok

XII. A TÁRSADALMI ÉLET ALAPJAI

1. *A család és a családi élet*

A) *Nevek, melléknevek, csúfnevek*

B) *A házasság*

- a) Szerelem- és érdekházasság
 - b) Rokonházasság
 - c) Háztűznézés
 - d) Leánykérés
 - e) Eljegyzés
 - f) A házasodás ideje
 - g) Házassági zálog
 - h) Hozomány és ajándék
 - i) Házassági szerződés
 - j) A polgári és egyházi esküvő hatékonysága
 - k) A lakodalom fontossága
 - l) A lakodalom
- Vö.: X. 3. *Házasság*
- m) „Férjhez megy” és „férjül megy”
 - n) Különleges házassági esetek
 - o) Vadházasság

C) A természetes gyermek

- a) A házasságon kívüli fogamzás következményei
- b) A természetes gyermek (bitang) családi helyzete

D) Az örökbefogadás

- a) Az örökbefogadás szertartása
- b) A természetes gyermek törvényesítése örökbefogadással
- c) Az örökbefogadott családi helyzete
- d) Az örökbefogadott helyzete az öröklés rendjén

E) Az öröklés

- a) Öröklési rendszer
- b) Különleges esetek
- c) Az öröklés csak a szülők halála után nyílik meg
- d) A végrendelet
- e) Az örökösödés különleges formái
- f) Az özvegy haszonélvezete

F) A válás

- a) Részleges helyzetkép
- b) Különélés
- c) Az elválás gyakorisága
- d) A válás lefolyása
- e) Az elvált házaspár egymás közti viszonya
- f) Az elvált házaspár és gyermekeik viszonya

G) Adalékok a családi élet jellemzéséhez

- a) Az ősök emléke és tisztelete
- b) Az öregek és fiatalok viszonya
- c) A házaspár viszonya
- d) Szülők és gyermekek viszonya
- e) Testvérek viszonya
- f) Gyermekek áldás
- g) A lakás
- h) Gyámság és gondnokság
- f) Agglegénység és vénleánység
- j) Családi ünnepnapok

k) Vegyes anyag

H) *A cseléd helyzete*

Vö.: III. 11. C/d. *Szegődmények*

2. *Különböző kapcsolatok*

- a) Rokoni kapcsolatok
- b) Szomszédok kapcsolatai
- c) Nemzedékek viszonya

Fiatalok

Öregek

- d) Felekezetek viszonya
- e) Nemzetiségi viszonya

Vö.: VIII. *A közelmúltra emlékezés*

- f) Általában: együttműködés — ellenségeskedés

[Megjelent „Kézirat gyanánt” megjelöléssel, sokszorosított formában az Erdélyi Tudományos Intézet kiadásában, Kolozsvárt, 1941-ben, 1—26.]

¹Vö.: A Fayol-rendszerű *Közigazgatási Adattárak* beosztása: falutörténet, földrajzi tényezők, népesség leírása, vagyoni és szervezeti viszonyok, közlekedésügy, közművelődési helyzetkép, a családi gazdaságok kérdései, közigazgatás és rendszet, falufejlesztési adatok (1. bővebben Mészár Oszkár: *A községi monográfiák fogalma és a hazai monográfiatípus fejlődése*. Vármegye, 1927, 35. sz. és 1928, 1. sz., ahol utalás történik a Közigazgatási Lapokra és a Geröfy-féle monográfiatervezetre); Dékány István: *Geográfia és szociográfia*. Bp., 1922. A társadalomalkotó erők szempontjából a szociográfia kérdéscsoportjai: 1. kultúrföldrajzi leírás, 2. demobiológiai leírás, 3. közgazdasági leírás és 4. a szellemi (kollektív-pszichikai) élet leírása (vö. még Dékány István: *Társadalomalkotó erők*. Bp., 1920); Bodor Antal dr.: *A falukutatás vezérfonala*. Bp., 1935: földrajzi tényezők, falutörténet, népesség leírása, népi lélektan és kultúra, a családi élet, a társadalmi rétegződés, az egyén és társadalom viszonya, gazdasági helyzetkép, a falu kapcsolatai és vonzásterülete; Ortutay Gyula: *A magyar falukutatás új útjai*. Vigília, 1935, II. k.; *A szerkezeti kép* megmutatja „a különböző társadalmi, etnikai, közösségi-egyéni, foglalkozási, hitfelekezeti, hatalmi erők mennyiségi és milyenségi erőviszonyát”, s ehhez kapcsolhatjuk a *funkcionális képet*, mely „ezeknek az erőviszonylatoknak a falu életében való működését, funkcióját ábrázolja”, s ahol

helyet kapnak „az irányító elvek, normatív eszmék, amelyek a különböző rétegeket egymással összekötik vagy egymástól elválasztják” (erkölcsi, szociális, politikai, jogi, vallási stb. felfogás), s „ez a funkcionális rész hivatott a népi kultúra munkaértékeinek vizsgálatára, azoknak a szociológiai, etnikai értelmezésére” s „a családi élet, az erkölcsi rendtartás, a vallásos igények, vágyakozások szerepét, dinamikáját, a gazdasági termelési formák kérdéseit, a tanyatelepülések, kertvárosok kialakulásának indító okait” kikutatni. Végül külön feladat a falutörténet megírása, a falu lélektani sajátosságainak vizsgálata, a biológiai tulajdonságok számbavétele s a falu tájegységének és a falu népének, társadalmának egymáshoz való viszonyát megvilágító helyzetkép rögzítése. „A falukutató úgy végez helyes és igaz munkát, ha a falu bonyolult függvényrendszerének összes független változóit és valamennyi függő változóit megismeri és egymással való viszonylataikban ábrázolja”, mert „ezeknek az egymástól függő, egymást normáló erőtenyezőknek, társadalmi, lelki, etnikai, földrajzi stb. viszonylatoknak egységes szemlélete, egységes megragadása teszi lehetővé a falu valóságos képének kialakítását”; Újszászy Kálmán dr.: *A falu. Útmutatás a magyar falu tanulmányozásához*. Sárospatak, 1936: A) A faluközösség élete a közösségi élet összetevő tényezőinek rajzában; I. A természeti tényezők, II. Az emberi tényezők: 1. a falu embertani rajza, 2. a falu településrajza és története, 3. a falu népesedésrajza, 4. a falu egészségügyi rajza, 5. a falu művelődésrajza, 6. a falu nemzeti rajza, 7. a falu erkölcsrajza. 8. a falu gazdasági rajza, 9. a falu közösségi rajza; III. A transzcendens tényező: 1. a falu vallásrajza, 2. a falu gyülekezetrajza, 3. a falu felekezetrajza. B) A faluközösség élete és közösségi élet kísérő tárgyainak és jelenségeinek rajzában: 1. a falu tárgyi néprajza, 2. a falu szellemi néprajza.

²Vö. Szeibert János: *A faluszociológia célvetése*. Kny. a Társadalombiztosítási Közlöny 1929. okt.—dec. számából. Bp., 1929 és *Amerikai faluanalízis*. Széphalom, 1930, IV. évf., 7—9. sz., valamint P. Comarnescu: *O încercare americană de constituiere a unei monografii sociale asupra tendințelor și problemelor reșente*. Arhiva pentru știința și reforma socială, 1935, XII. évf., 3—4. sz., utalással az amerikai társadalomkutató rendszerre, úm. H. B. Hawthorn: *The sociology of rural life*, 1926; G. A. Lundquist — Th. A. Carver: *Principles of rural sociology*, 1927; *Recent Social Trends in the U.S.*, 1930 Sorokin—Zimmermann—Galpin: *A systematic source book in rural sociology*. Minneapolis, 1930—32; I. Historical Introduction, II. Rural social organisation in its ecological and morphological aspects, III. Rural social organisation in its institutional, functional and cultural aspects, IV. Physical, Vital and Psycho-Social Traits of Farmers and Peasants, V. Rural—Urban Social Relationships.

³L. D. Gusti; *Sociologia monografică, știința a realității sociale*. Biblioteca de Sociologie, Etică și Politică. Seria A; Studii și Contribuții, 3; Sociologia militans, 42—49. I. Itt a problémák három csoportját állítja fel. Az egyik csoportba sorozza a társadalmi életmegnyilvánulásokat: a szellemi és gazdasági élet, valamint a jog, a politika és a közigazgatás tényeit, mert „a társadalom az erkölcsileg és jogilag rendszabályozott s politikailag s közigazgatásilag megszervezett gazdasági és szellemi jelenségeknek funkcionális összessége”. A másik csoportba az ún. kerettyényezők tartoznak: a kozmológiai, az élettani, a történeti és a lélektani „keret” problémái, mert minden társadalmi tény „tér- és időbeli, vitális és lelki körülmények összejátszásának eredménye, s ezek a körülmények a társadalom kozmológiai (tájbeli), történeti, élet- és lélektani kereteit alkotják... azokat a feltételeket, amelyek alapján... a társadalmi valóság gazdasági, szellemi, politikai és jogi tevékenységben megnyilvánulhat”. A harmadik csoportba végül a vizsgált társadalmi egység szerkezeti képének vizsgálata tartozik: a közösségek, intézmények és csoportok analízise és a társadalmi folyamatok ábrázolása.

⁴Ez a kiszállás (1942. január havában és nyarán) két csoportban történik. Az egyik csoport a bálványosváraljai anyagot egészíti ki, a másik a bálványosváraljai térség tájproblémáit vizsgálja. Ebből a szempontból a Bálványosváraljával egy völgyben fekvő vegyes lakosságú Szásznyíres, a tiszta román Bátöny és Csabaújfalú-Rosszpatak, valamint a völgy peremén elhelyezkedő magyar, illetve magyar jellegű két község: Magyardécse és Almásmálom jönnek számításba.

II. A FALUMUNKA ÉRTELME

Nyomor-kórus 1932 küszöbén

Nehéz a sorsom, Uram: parasztsors, mi belém nyilallott az első hideggel, s azóta húszomban reszket a nyomorúság és szavamból árad a keserűség és szívemből hevesebben tódul a veresen meleg vér, ha boldog embert látok, és felmered a bicska ösztöne, ha a jóllakottság édes érzése csak az eszembe megfordul. Nehéz az én sorsom, Uram: parasztsors, mit nem remélhettem, mikor gügyögő örömmel ráhajoltam az utolsó tavaszon s az utolsó őszen a párázó fekete földre, és hívtam az életet a termés erejével, melyet a kezembe tettél, mikor mondtad: paraszt vagy, az én parasztom, a föld parasztja, mely kenyeret ad neked, s a kenyérből élni fogsz. Oh, Uram, hol a kenyér?

A kenyér, a kenyér — mi Urunk — hol a kenyér?

Oh, a kenyér! Kenyér!? Veresen ég bennem a vágy a kenyér után, de munka nélkül didergek az utcasarkokon. Nehéz akarattal vágyok az élet után. De proletár vagyok. S az úr az nagy úr: feltettünk van, és bársonyos székekben ül, s a földet kell pislognunk, ha beenged a szőnyegek mellé, és ha ránk kiabál, meg kell hajolnunk, és nem szabad arcába vágnunk az öklünk és az igazságot: a gépek igazságát, a munka igazságát: kenyér, kenyér. Az úr, az úr — ő nem ad. A gépek bűgő setét feketeségéből olykor lenyaljuk az olajat, és betegek vagyunk. És te, úr, te feketeruhás, kövérhasú úr — te mindezt tudod, de nem adsz, nem, ha megfeszülünk se, kenyeret. Uram, Uram, ki mondad: gép mellé állítlak, s az ontani fogja a kenyeret: hol a kenyér, hol a kenyér?

A kenyér, a kenyér — mi Urunk — hol a kenyér?

Oh, a kenyér! Kenyér!? Gyámoltalanul szakad ki torkomból a keserű szó, és hülyülök nap-nap után, mert mind kevesebb bennem az élet, mi táplál, és mind több köröttem a sírás, és fáradok. Hát, Uram, érdemes volt nyögni egy életen át a ronda piszkos asztal mellett, és írni, írni, árkus papírok tömegét bepiszkítani egy kis hitvány acéldarabkával, s közben szagolni a bűdös tintát s a felek borgőzös feleletét. Érdemes volt-e Uram, hogy most lökdösenek, mert rongyosak vagyunk és nyomorgunk, s mert hivatalbeli uraink bezárkóznak az irodákba, és rendőrök jönnek bikacsőkök-

kel, csendörök szuronnyal, emberek mázas szavakkal. Oh, Uram, én egyszer összeroskadok a nagy Állam ajtajában, és megvárom, hogy lefoszoljon csontjaimról az utolsó húscsapat, és akkor majd még egyszer újra zörgök: nyugdíjért jöttem nagy úr: temetésemet fizessétek ki, a koporsó úgyis kevésből kifer. Oh, Uram, nagy az én keservem, s nehezemre esik, mert tanultam, sokat tanultam, s most hülyülök Uram, hülyülök, hisz hallod, mily képtelen a beszédem. De Uram, Uram, mit tegyek, hol a kenyér, hol a kenyér?

A kenyér, a kenyér — mi Urunk — hol a kenyér?

Oh, a kenyér! Kenyér!/? Félve szólunk bele mi is a nagy hangzavarba. Jövünk éhes gyomorral, foszlott ruhával, sok gonddal, kevés életgondolattal mi, kikre embereket bíztak az emberek. De Uram, hogy tanítsunk, ha minden gondolatunkat elfoglalja a nagy kérdés: hol a kenyér? A gyermeklélek, Uram, szent előttünk. De mit tehetünk? Ha gondolatot akarunk adni nekik, ez csak a nyomor gondolata: a gond. S mi beleőrülünk ebbe a mindennapi gondba, s ebben a nagy gondolatlanságban segíts, Uram, segítsd a szellemet, segítsd az emberek gondolatpalántáinak napszamosait. Uram, hol a kenyér, hol a kenyér?

A kenyér, a kenyér — mi Urunk — hol a kenyér?

A kenyér! A kenyér!/? A föld párázza a kérdést, a gépek kiáltják, csontra fázott emberek üvöltik, új emberek sivítják: bölcsőtől sírig, az új év küszöbén, 1932-ben, erős tél idején s a kenyértelenség idején: hol a kenyér, hol a kenyér?

A kenyér!! A kenyér!!

A kenyér: a föld kenyere, a gép kenyere, az ember kenyere, az emberek kenyere, a mindenki kenyere. Szegény ember azt kérdezed, hol a kenyér? A föld kenyere? Te kérded, ki ura vagy a földnek? A föld termőereje a te erőd, a föld gyümölcse a te gyümölcsöd. A gép kenyere? Te kérded, ki ura vagy a gépnek? A gép hajtóereje a te erőd, a gép terméke a te terméked. Az ember kenyere, az emberek kenyere, a mindenki kenyere? Hol a kenyér? Te kérded ember, kit úrrá rendeltem a földnek, a gépnek, a szellemnek, mindennek. Hát nem vagy-e úr, hisz nálad a szellem, az agynak, az észnek ura vagy.

De Urunk, mi Urunk, nekünk is uraink vannak. S nekünk nincs kenyér, s nekik van kenyér. Urunk, mi Urunk — hát hol a kenyér?

A kenyér, a kenyér? Hát mondtam-e ember, hogy legyenek uraitok: a kenyér urai, s hogy éhezzétek a kenyeret? Ember, nincs úr és szolga: a kenyér jogát mindegyiknek adtam, mert ez az élet joga, a mindenki joga, az ember joga.

De Urunk, mi Urunk — hol a kenyér, hol a kenyér?

Ember, én emberem, ott van, ott van a kenyér köztetek, — ember csak kérd, és odaadják, mert akinek két kenyere vagyon: az egyiket egye meg, s a másikat adja oda az első éhezőnek, ki kopogtat az ajtón, vagy ki szembe jön vele az utcán.

Ember, nyugodjál hát meg az én Igazságomban, ki kétezer éve ott él köztetek, és élő Kenyér, s felelj te: a földnek jobbágya, a gépnek rabja, az emberi gondolat, tervek és a lélek napszámosa: hol a kenyér, hol a kenyér?

A kenyér, a kenyér — mi Urunk — itt a kenyér. Jó szívűek máris adják. Mi Urunk, új esztendő áldva légy. Kenyért hozó szent új év áldva légy. A föld párázza a feleletet, a gépek kiáltják, a csontra fázott emberek melegedő szava, új emberek suttogják: bölcsőtől sírig, új év küszöbén, erős tél idején s a könyörület idején:

Új esztendő áldva légy!

[Csíki Lapok, 1932. január 3.]

Induljanak el az erdélyi regös-cserkészek is!

A regölés fogalma érdekes kettős ténykedést jelent: 1. A cserkész vándorútra vállalkozik, mint a hajdani kobzos diák, faluról falura vándorol, gyűjt és beszélget az emberekkel: egyszóval ismerkedik, és a *falu primitív kultúrájának munkásává válik*. 2. Esténként pásztortűznél vagy más-más alkalmakkor összejön a falu népével, meséket mond az embereknek, dalokkal szórakoztatja őket; regöl, és miközben egy elmúlt kor poézisével megfogja az egyszerű emberek lelkét, *kultúráát közvetít*.

A regölés: középiskolás falumunka

A regölés elsősorban a középiskolai ifjúság falumunkájának formáját jelöli. Mindeddig bizonyos szempontból probléma volt az, hogy az ifjúság ezen rétegét miként lehetne eredményesen bevonni ebbe a nagyfontosságú munkába. A regös-cserkészlet e probléma korszerű megoldását nyújtja. A megoldás kerete a cserkészlet, amely maga egy elsőrangú megszervezettséget, katonai fegyelmet jelent, s feltétlen engedelmességtől áthatott ifjúsági élcsapatokat szervez. Így a munka eredményessége a tízparancsokba és más törvényekbe foglalt cserkész-alapigazságokban és ezeknek megvalósításában biztosítva van. A regölés a cserkész-alaptörvények és elsődleges célkitűzések mellett egy külön, speciális munkaterületet nyit meg a gyerekek előtt, *s tekintetét a dolgozó emberosztályok, főképp a falu dolgozói felé vonja*. Ebben áll a regös-cserkészlet egyik nagy értéke. De emellett a regös-cserkészlet e szervezetnek magasabb formáját, korszerűbb megnyilatkozását is jelenti azáltal, hogy *kapcsolatot teremt a cserkészfiú és a föld népe között*. Ennek mélyebb értelme pedig abban rejlik, hogy a regölés útján végérvényesen kialakul a fiatal cserkész lelkében az a tudat, hogy végeredményében a világnak alapját mégiscsak a dolgozó emberek alkotják, amiért számukra a legnagyobb megbecsülés jár ki. Mélységes rokonszenv ébred fel a regös-cserkészben a falu iránt, amely okvetlen eredményként meg is tapad a lelkében, s idővel felbecsülhetetlen társadalmi tényezővé hatalmasul azáltal, hogy az egyelőre

a „*rokonszenv*”-ként felfogott lelki tényező a későbbi nevelés és öntudatosodás útján *osztálymeggyőződés*sé konkretizálódik. Törvényszerű lelkifolyamat ez, amelynek legközvetlenebb eszköze a *regi regösökre emlékeztető vándorlások bevezetése*, ami közben a regös-gyerek tudomást szerez a falu értékeiről, bajairól és hiányairól, a falu viszont őszinte megnyilatkozását látja annak a törekvésnek, amelyet az *osztályok összefogásaként* szoktunk emlegetni.

A regös-cserkészlet alapfeltétele a puszta gyűjtőmunka

Az egészségesen beindított regös-cserkészletnek természetesen legelső feltétele az, hogy a megszervezettségénél fogva máris a magasabb igényekre jogosított regös-cserkészlet indulása percében *mentes legyen* a minden akarások bűnétől: a *jelszók hangoztatásától*. Mert senkinek sem használ ezen a világon az az ifjú ember, ki cikket, könyvet ír, vagy talán előadást is tart csupa lelkesedésből, s közben esetleg a népművészetről csak annyi fogalma van, hogy hírből hallott a székely szöttestről, s olvasta Malonyai könyvének valamelyik kötetét.

A regös-cserkészletnek első alapfeltétele a gyűjtés: a *jelszó nélküli puszta gyűjtőmunka*. Ebben a felfogásban a múlt év májusában és júniusában a *Jóbarát* irányítással próbált szolgálni az erre vállalkozó lelkes ifjaknak. A *falú és a középiskolai ifjúság* címmel a cikkíró közölt kérdéseket és utasításokat, illetve igyekezett arra, hogy írása az olvasót bevezesse ennek a nagyfontosságú munkának a módszerébe. *Mit csináljon a falujáró diák az összegyűjtött anyaggal?* cím alatt pedig a közvetlen feldolgozásra is megadta a szükséges felvilágosításokat.

Szóval: a regös-cserkészlet útja úgy általában véve Erdélyben sem ismeretlen, megindulása esetén akadályokkal nemigen találkozna. Sőt próbálkozások is történtek, bár nem intézményesen s nem is rendszeresen. De mindenesetre egy új év elméleti kiképzése után az erdélyi ifjúság is megindulhat a felvidéki és a magyarországi csapatok nyomdokán.

A szociális cserkészeté a jövő

A regös-cserkészetnek az elért konkrét adatokban felmérhető eredményein kívül legnagyobb értéke talán az, hogy a cserkészet kilép abból a „nyárspolgári” keretből, amelyben minden hasonló szervezet megindulása első éveiben bizonytalan lépésekkel járni tanul. *Szociális formát nyer.* A cserkész tanulmányozni kezdi embertársát s már korán meggyőződik arról az igazságtalanságról, amely az emberiséget napról napra kínozza, s amely egyedül a mai korrupt liberális társadalmi rendszer következménye. A cserkész hamarosan belátja azt, hogy neki is be kell állnia abba a harcba, amelyet a világ jobb berendezéséért folytatnak, s azért, hogy a dolgozó embereknek is biztosítsák mindazokat a jogokat és javaikat, amelyek megilletik őket. S amikor a cserkész így gondolkozik, mondhatjuk, hogy a cserkészet azzá lett, amivé Baden-Powel is rendelte volna, ha a világháború után alkotja meg világhírű szervezetét. Mert *a szociális cserkészeté a jövő. Ennek élcsapatát pedig a regösök alkotják.*

Induljanak el hát az erdélyi regös-cserkészek is!

[Erdélyi Lapok, 1932. július]

A falumunka értelme

Demeter Béla új könyvében (*Az erdélyi falu és a szellemi áramlatok*) a megoldást sokszor abban látja, hogy az *emberekre* utal. A vallás kérdésénél: a *papra*, a szociális irányzatoknál az *agitátorokra*. S végeredményében az ifjúság problémákkal és a kiutak nehézségeivel viaskodó törekvéseinél állapodik meg. S ebben igaza van. Mert ha „útban” vagyunk „a cél felé”, akkor ezt az utat egyedül és kizárólagosan csakis az ifjúság csapásán találjuk meg. Kétségtelenül igaz, hogy „*csakis egy új értelmiségi osztály dolgozhatna eredményesen*”. S az ifjúság akarását adja, amikor a feltételezett „új értelmiségi osztály” törekvéseit: *intézményes falumunkáját* mutatja be, s e falumunkát illető tanácsokat és megoldásokat ad.

Mondja és mondjuk, hogy *az ifjúság a falumunkában felfedezte azt az örök lehetőséget, mely életének tartalmát és igazságot kölcsönöz.*

De amikor mondjuk, meglep a kérdés: vajon az „*örök lehetőségek*” szava igazság-e vagy csak jelszónak fogadták sokak s a tömegek. A pusztuló falukultúra (gazdasági is) anyagának és termésének begyűjtése, őrzése, átgondolása s esetleg segítése elegendő-e ahhoz, hogy ezt a generációs mozgalmat megmagyarázzuk?

Feleletünk erre csak az lehet: példák igazolják azt, hogy fiatal embert nem pusztára az Orbán Balázs-i munka folytatása meg a néprajzi hajlam, hanem falvaink nehéz helyzete s feltételezett pusztuló falukultúrája (intellektuális, gazdasági) sietteti. Okait sokkal mélyebben s határozottabb szükségszerűséggel találjuk meg *a mai vajudó osztályproblémákban.*

A falumunka — így magában véve — korcs és eredménytelen. Aminthogy az a munkásproblémák felderítésére is egymagában. Mert e kettő végeredményben egy nevezőre hozható, a maga osztálymeggyőződése s főleg azon elfojtott, de itt-ott megnyilvánuló törekvések alapján, amelyek *nyíltan és őszintén fordulnak a mai gazdasági rendszer túlkapásai ellen*, s amelyeket a keresztény elvek is mind határozottabban sürgetnek.

Az ifjúság ezt a közös törekvést látta meg. S mivel magát is elnyomottnak érzi, közös frontot keres a tömegekkel. Falumunkát

végez. Munkásokat látogat. Gyűjt is közben. Gondolkodik a látottakon és hallottakon. Magának sok mindent megőriz. Eszerint kezd gondolkozni. Ebben látja viszonyát az élettel és a világgal. Ebben nyilvánul meg új osztályöntudata és világnézete. Törekvéseit azonosítja a falu embereinek megmozdulásaival. Igaz, hogy burkolja és színezi az igazságot. Egyszerűen csak gyűjtőnek és tanácsadónak tünteti fel magát. De végeredményében öntudatos meggyőződéssel többet tesz ennél. Életet keres. Mert ezt osztálya régi kereteiben nem tudja megtalálni. S természetes, hogy ez az osztályprobléma, mely legszebben és a leghatározottabb körvonallal a falumunkában nyilvánul meg, a világnézet síkján mozog.

Ezért, tapasztalataink alapján állíthatjuk, hogy *a faluprobléma* (természetesen egészen más értelmezéssel, mint ahogy azt ma sokan hirdetik) ifjúságunk életében a világnézetektől el nem választható, hisz maga is — ha öntudatosan fogjuk fel —, lényegében véve világnézeti kérdés.

[Erdélyi Lapok, 1932. április]

A falu gyermeke falun és városon

A *Csíki Lapok* múlt heti számában a gyermeklélek értékeinek megtartása szempontjából próbáltam érinteni azt a súlyos kérdést, hogy a lelkiképességeket irányító tanító mikor irányítja ezeket a csodás és megfizethetetlen — hogy úgy mondjam — társadalmi erőket a faluhoz, és mikor irányítja el a falutól. A probléma súlyosságát mi sem mutatja jobban, minthogy egy csomó nehéz felelősségeket takaró kérdéssel találtam szembe magamat, amikor a hiányok okát kerestem. Megfelelni nem tudtam, s talán nem is lehet.

Most pedig, hogy a probléma megvilágítása teljes legyen, megkísérlek egy lépést tovább: *a falusi gyermekről, a falusi ifjúságon keresztül, a falusi ember felé.*

A falusi gyermek lelkének irányítása (esetleg elirányítása) véget ér, mihelyt a gyermek a tanító keze alól kikerül. Ezzel a „szabadulással” egyidőben fellép egy érzés, amit Gyallay Papp Zsigmond barátom könyvében, *A nép és intelligenciában*, a „végzettség kellemes érzése”-nek nevez. A gyermekember kész embernek gondolja magát. Viszont természetes, hogy csakhamar ráébred az ellenkezőjére. S a legtöbbször erre megszületik egy bizonyos dac: a naggyá levés vágya, az újat akarás. S ez a lelki átalakulás — ha még hozzájárul az elirányítás ténye is — legtöbbször külsőleg abban nyilvánul meg, hogy a gyermek elkívánczik a faluból. Városra megy, de nem azért, mintha a városi élet vonzaná, hanem — amint Gyallay mondja — „hogy onnan győztes hadvezérként térjen vissza azok közé, kik távozása előtt lenézték”.

És a falusi gyermek bekerül a városba. Természetesen azonban az ifjúság jó nagy része otthon marad, mert egyrészt nincs meg sem a lelki átalakulás, sem ez az utóbbi vágya, másrészt mert az élet parancsa nem engedi meg eltávolodni a falutól.

Két osztállyal állunk szemben:

I. Az egyik osztály bekerül a városba és pedig:

1. *Iskolába.* Ez még a jobbik helyzet, mert az iskolai fegyelem bizonyos mértékben fékezni tudja. S ha a nevelés olyan, aminőt a falu szempontjából minden középiskolától elvárunk (de azt hiszem:

100 %-ban egyiktől se kapunk meg), akkor talán jobb, mintha otthon maradt volna.

2. *Szolgálni.* Itt a helyzet a lehető legrosszabb. A társaság, a szabad élet s a többi tényező mind csak a falutól való eltávolodást szolgálják, nemcsak lélekben, de külsőleg is (ruházat stb.).

II. A *második osztály otthon marad*, de ez a tény még nem elegendő: mert a szolgai munka, az ünnepnapokon való mulatozás s az esti szórakozások még mind nem jelentik azt, hogy a falu társadalmilag magasabb cél felé halad.

A *guzsajosok*, — hol feledve a népszokás tiszta szépségét — a 8—9 leány mellé 30—40 legény is betódul a „kivett” házba, amelyben felügyeletről szó sem lehet. A bicskázástól tarkított kocsmázások semmiképp sem fedik az otthonmaradásnak az erkölcsi és lelki továbbfejlődés szempontjából vett tartalmát.

Viszont, a *gazdasági munkának* — mondhatni — *gépmemberként való kiizzadása szintén nem vezet egy okosabb és az új gondolatokat felhasználó gazdaságra.*

Hogy ne részletezzük, mindezekből láthatjuk, hogy bizonyos követelményekkel állunk szemben. Vegyük sorra ezeket:

I. *Ami a városba került falusi fiatalságot illeti:*

1. Legyen megteremtve a *közvetlen kapcsolat az iskolavezetőség és a gyermek vidéken lakó szülei és papja között is*, hogy a gyermek ezen a kapcsolaton keresztül érezze a faluhoz való tartozását.

2. A középiskola tanáira is vonatkozik a tanítókról elvárt nevelési mód — vagyis a faluhoz nevelés —, azzal a különbséggel, hogy a „nevelő” tanárnak *különbséget kell tennie a falusi és városi gyermek között.* Soha sem szabad, hogy törekvése oda irányuljon, hogy a gyermekkel megutáltassa a rajta levő harisnyát (!) — vagy hogy „büdös székely”, „falusi mafla” kiszólásokkal felindítsa benne a szégyenérzetet székely, illetve falusi mivolta miatt. Egyenesen faji bűnné hatalmasodik minden kis külső megkülönböztetés, melyre a falu gyermekének lelkében elkeseredés születik. És a mai megtépázott magyarság soraiban egyenesen szent az a tanár, ki nek pedagógiai érzéke megsejti a nagy lelki különbségeket, s a városra került egyszerű kis falusi gyermekből falura visszatérő intelligens falusi embert nevel.

3. *A városra került és szolgálatba állt falusi fiatalsággal szemben a falusi intelligenciának, kivált a papnak van nagy kötelessége.* Gyallayt idézem: „A falusi ifjúság nagy részét, gazdasági nehézségek nyomása alatt, a szülők szolgálatba küldik. Helytelen..., ha a falu vezetője ezt érzelmi s erkölcsi okokkal akarná megakadályozni... E tanácsoknak..., nem tiltó, hanem ajánló jelleggel kell birniuk.” Röviden: *a szolgálatba menőket be kell „vezetnünk” a városi életbe, továbbá meg kell tartanunk bizonyos felügyeletet.* Ez utóbbit tekintve, nagyon hiányoznak a cseléd-otthonok.

II. *Ami pedig az otthon maradottakkal szembeni kötelességeket illeti:*

1. Mindezek előtt elmaradhatatlan a *felügyelet* ilyen vagy olyan megoldása az ifjúság egészséges fejlődésének szempontjából.

2. *Az elemi oktatás után nem maradhat abba a továbbképzés.* Itt különbséget tesznek

a) *gazdasági továbbképzés.* Tulajdonképpen ennek van nagyobb fontossága. Megoldását így látom: Olykor-olykor a falu férfi társadalma összejönne, és magukkal vinnék fiaikat is. Az összejövetelek célja lenne: megbeszélni egyszerű szavakkal, egymás között a felmerülő anyagi nehézségeket, eladni azokat a módokat, amelyeket a gazdák a legpraktikusabbaknak találtak, ami a mezőgazdaságot, állattenyésztést stb. illeti.

Ezekkel az összejövetellekkel el lehetne érni azt, hogy a falusi fiatal gazdaságilag hamar „érne” meg; továbbá tradicionális életlehetőségeket a maga hamar praktikusán gondolkodó eszével úgy módosítaná, hogy ezek számára csak jobbak, többet hozók és gazdaságosabbak lennének.

Itt a fő irányelv az, hogy *a gazdasági szellem kialakulása ne csak ösztönös, de tudatos is legyen;* — de ez a tudatosítás egymás között: a falu keretén belül történjék: idegen (városi) emberek beavatkozása nélkül.

b) *Kulturális továbbképzés:* közismertebb nevén: *falusi szabadoktatás: ikolán kívüli népművelés.* Ez is, mint minden okvetlen szükséges dolog késik, bár megoldási lehetőségei nem ismeretlenek.

Most pedig — hogy tovább ne részletezzem — azt kérdezem: nemde a hiba itt bennünk van? Vagy tán a falusi szülőkre, a városi

tanárookra, egyesületi és közéleti vezetőinkre, a falusi intelligenciánk tagjaira is úgy ránehezedett ez a nyomorúságos pénztelenség, hogy ők se tehetnek többet, mint a valóságban is szűkölködő tanítók?

Meglehet. De akkor tegyünk pontot, és búcsúzzunk el gerinces falusi fiatalságunktól. S nagy kérdőjelek elé írjuk be, hogy hát tulajdonképpen *mi is lesz velünk.*

[Csíki Lapok, 1932. november 15.]

Főiskolás mozgalmaink közszelleme

A FŐISKOLÁS TÁRSADALOM néhány különleges, a népvezetéssel és az értelmiség neveléssel kapcsolatos kérdésére annak idején rámutattunk¹. Most, az iskolai év elején, néhány újabb szempontnak felvetése látszik indokoltnak. Így mindenekelőtt annak hangsúlyozása, hogy főiskolás társadalmunk népközösségünk keretében szerves részt jelent, s mint ilyen a maga külön közéletében és közszellemének segítségével jelentős erőt képvisel vagy képviselhet. Ez a szempont ugyanis eddig többé-kevésbé elsikkadt a főiskolások kérdését tárgyaló megnyilatkozásokban, s maguk a főiskolai vezetők is megfélekedtek ennek fontosságáról a programok és tervek sokaságában. Pedig a főiskolások külön közlete és közszelleme, melynek szerves összefüggéseit az egyetemes közélettel és közszellemmel nem nehéz kielemezni, társadalmi kérdéseink sorában jelentékeny megfontolásokat igényel. Különösképp ha figyelembe vesszük a külön erdélyi adottságot, mely a ránevelt és képzett értelmiség számára sajátos feladatokat ír elő.

A főiskolás közélet — e gondolatsor értelmében — az új értelmiség magáralátalálásának tényét jelenti, s a közszellem a magáralátalt új értelmiség belső öntudatának jelentkezése. Beszélhetünk-e azonban mi ily értelemben főiskolás közletről és főiskolás közszellemről? Egyesületeink megalapítása és szervezése közéletet jelent-e egyúttal, s a sokat emlegetett falumunkát s az újabban célként kitűzött önművelést a közszellemnek eredményeként foghatjuk-e fel? Ezek a kérdések, amelyek súlyos ellentéteket idéznek bár, de egyszersmind a tárgyalandó probléma megvilágítását is elősegíthetik.

A főiskolás mozgalmak történeti kifejlődésének néhány mozzanata segít hozzá a szükséges megfontolásokhoz. Részletekbe természetesen nem bocsátkozhatunk, csupán egy-két múltbeli fordulatot, építő szándékot, keretet és munkakezdeményt emlegetünk

¹ *Főiskolás ifjúságunk és a népvezetés.* — *Erdélyi Iskola*, 1934—35. II. évf. 5—6. szám; *Értelmiségnevelés és a főiskolás mozgalmak.* — *Erdélyi Tudósító*, 1935. XVIII. évf. 6. szám.

fel, hogy ezeknek az ismereteknek alapján véleményünk tárgyla-
gosságát biztosíthassuk.

FŐISKOLÁS MOZGALMAINK történetében három időszakot különböztethetünk meg: a) 1927—1930: a szervezkedés, b) 1930—1933: az *Erdélyi Fiatalok* és c) 1933 óta: a belső, hivatási célkeresés időszakát. Természetesen ezek az időszak megjelölések nem éles elhatárolások, de kétségtelen, hogy 1929—30 és 1932—33 határ-
esztendőt jelent főiskolás „közéletünk” múltjában.

a) **A szervezkedés időszaka** a *Kőrösi Csoma Egyesület* és a *Székelység és Vidéke* névvel beindított kísérletekkel veszi kezdetét. A közös keret és a faji alapon való összefogás jelentősége mozgatja az ifjúságot, s a magukra sokat váratott törekvések rövid egy pár esztendő alatt az új nemzedék férfias akarásával jelentkeznek a KMEHE-ért folytatott küzdelemben. A *Kolozsvári Magyar Egyetemi Hallgatók Egyesületének* terve főiskolás ifjúságunk nagy-nagy szándéka, mely azonban soha meg nem valósul külső tényezők ellenállása folytán, s végleg megsemmisül 1930—31. folyamán a *Bolyai Művelődési Kör* vigasztalásul létrehozott, de jóváhagyást szintén sohasem nyert szervezetében és szervezeti szabályaiban. A szervezkedési folyamat azonban nem állt meg ezen a fronton, hanem a lehetőségek kihasználásával más oldalon, felekezeti szempontok érvényesítésével, eredményekre vezet. Így 1927-ben meg-
alakul az *Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya*, az unitáriusok szervezkednek a *Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Körében*, s az 1921-ben megalakult *Ifjúsági Keresztyén Egyesület* ugyanekkor arra törekszik, hogy kereteibe vonja a református főiskolások egyetemét. Ezzel a szervezkedési folyamattal a faji egyesület virtualitásával szemben létrejön a főiskolások működő szervezete — felekezeti alapon. A *Székely Társaság Ifjúsági Bizottságának* megalakulása zárja le e szervezkedési sort, azonban e bizottság már a következő időszak szempontjából jelentős.

b) **Az Erdélyi Fiatalok időszaka** 1930-ban, a lap megjelenésével indul. Az ideszámított néhány esztendő ily összefoglaló elnevezése talán meggondolkoztató, azonban az ifjúsági élet elemzése igazolja véleményünket. Az ifjúsági közszellemet ugyanis jobbára

a Székely Társaság Ifjúsági Bizottságának, majd Főiskolás Tagozatának érdekes előadásai s az Erdélyi Fiatalok társaságának élénken szerkesztett lapja alakítják és irányítják. A felekezeti egyletek ugyan szép munkát fejtenek ki ekkor is, de a főiskolás közélet és közszellem domináns tényezői mégis az egymással személyi összefüggésben lévő Ifjúsági Bizottság és az Erdélyi Fiatalok szerkesztősege. A bizottság és a szerkesztőség viszont a közszellem ily munkálásában már belső természetüknél fogva sem jelenthetik az ifjúság szintetikus megnyilatkozását, hiszen egy élénk mozgékony-ságú kisebb társaság törekvései érvényesülnek mindkét helyen. (Az irányítók: az Erdélyi Fiatalok munkatársai között nem találjuk ott többek között például sem Szabó T. Attilát, a szervezkedési időszak népszerű vezető egyéniségét, sem Parecz Györgyöt, a katolikus ifjúság megszervezőjét!) Ennek ellenére az irányítás megtevéseztően liberális: látszólag minden véleménynek helyet adnak, a valóságban azonban mélygyökerű nézeteknek éppúgy, mint számottevő ifjúsági tömegeknek érvényesülését zárják el, ügyes taktikával. Az időszak elnevezése tehát indokolt. S bár nem kívánjuk most részleteiben ismertetni a közszellem ekkori kibontakozásának útját², mégis annyit megállapíthatunk, hogy az Erdélyi Fiatalok s a vezetése alatt működő ifjúsági megmozdulások egyrészt a legnagyobb mértékben hozzájárultak fiatalságunk gondolati elmélyítéséhez, másrészt azonban „világnézeti függetlenség”-ükkel a fiatalság átmeneti szétesését is elősegítik, amikor a céltkereső fiatalság számára a sürgetett irányeszmék leszögezését nem váltálták.

c) A belső, hivatási célkeresés időszaka az Erdélyi Fiatalok 1932 őszen tartott főiskolás konferenciájától számítható. Ez a konferencia a közszellem belső megoszlását eredményezte. Szembeke-rült egymással a keresztény és a marxista fiatalság, s mindkettő szakított a megelőző korszak gondolatokban ugyan gazdag, de liberalizmusa folytán langy-meleg és hamis, kritikai „baloldaliság”-ával. S a következő években az építő erejű keresztény mozgalmak:

² Utalunk arra az összefoglalásunkra, amelyben néhány évvel előbb a kérdést feldolgoztuk: *Az erdélyi magyar főiskolai ifjúság mozgalmának kibontakozása.* — *Magyar Kisebbség*, 1933. XII. évf. 3—4. szám.

az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya (ettől fogva: Majláth-Kör) s az Ifjúsági Keresztyén Egyesület néhány évig háttérbe szorított jelentőségüket visszaszerzik, s tagjaik segítségével főiskolás közéletünk belső tartalmát jelentő főiskolás közszellemünk új, most már szerves fejlődését indítják el. A belső, hivatási célkeresés ideje ez, amikor külön szakszemináriumokban találkoznak a tanárjelöltek, az orvosok, a jogászok és a kereskedelmi akadémisták, s a romantikus népmádat helyébe a céltudatos népvezetés eszmeköre sarjadzik ki, ami friss lendületével új lehetőségeket tár fel céltalanná „ideologizált” ifjúságunk számára. Az önkritika bátor hangoztatásának eredménye ez, s kifejlődésében az ifjúság valóságos magáratalálása... S ennek a fejlődési útnak nincsenek akadályai, bármennyire gáncsokodjék is a megelőző évek egyeduralomhoz szokott vezérlete: a „mérleget” az ifjúság maga vette kezébe, s a régi vezérnek „határkőnél” mondott szép búcsúbeszéde az ifjúság önként elfoglalt álláspontját semmiben sem tudja befolyásolni...³ Az *Erdélyi Fiatalok* 1934 első negyedében le is teszi a régi jelzőt, s a „főiskolás lap”-ból „a romániai új magyar nemzedék folyóiratát”-vá alakul. A természetes fejlődés útja ez éppúgy, mint a *Hitel* megjelenése, mely rövid egy félév alatt kifelé is hangot ad a végbement változásnak. A *Hitel* ugyan nem volt főiskolás lap, de mégis az utolsó időszak sajátos vetülete: az új közszellem hozta létre. S mi sem nagyobb bizonyíték e közszellem valósága mellett, mint az *Erdélyi Fiatalok* szerkesztőjének legújabb vezércikke, hol a mondanivalója közben óvatosan, de ebbe az irányba tájékozódik. E közszellemnek ugyanis két jegye van: egyik a *hívatus*, a másik a *minőség*. A két jegy egymásba fonódó kettős adottság: a hívatus keret, a minőség tartalom. Végső elemzésében *egyénekre* vonatkozik s a szervezeti életben a *kis egységekre*. Előbb azonban az *értelmiség* hivatástudatával és belső minőségével számol, hogy az értelmiségen keresztül — annak *ránevelése* után — nagyobb tervekbe foghasson *népkegyességünk* egyeseinek és kis egységeinek hivatásszerű nevelése s vezetése útján — népünk minőségi színvonalának emelésére.

³ Lásd az *Erdélyi Fiatalok* 1933. IV. évf. I. negyed, tavaszi számában: László Dezső, *Az erdélyi magyar ifjúsági mozgalmak mérlege*; Jancsó Béla dr., *Határkőnél*.

A FŐISKOLÁS KÖZÉLET előbb vázolt jellegzetes kialakulása a közszellemnek már érzékelt eltolódásaihoz vezetett. A szervezkedési időszaknak nincs különösebb közszelleme: az ifjúságot a szervezkedés nagy szándéka foglalja le, bár emellett kisebb-nagyobb jelentőségű megmozdulásokban a falumunka eszmeköre itt-ott jelentkezik. A „falu-ideológiát” azonban közszellemként csak az *Erdélyi Fiatalok* első faluszáma óta számíthatjuk: ekkor általánosodik ugyanis egyetemes gondolattá oly értelemben, ahogy Boldizsár Iván nemzedék-jegyként állapítja meg.⁴

Kétségtelen a *falu felé irányuló közszellemnek* kialakításában az *Erdélyi Fiatalok* szerepe, sőt mondhatjuk, hogy e közszellemnek — a megelőző, de bizonytalan kísérletek után — falu-szemináriumának megalapításával egyedüli fontos tényezője. De egyúttal az *Erdélyi Fiatalok* felelős ennek a közszellemnek egyoldalúságáért és eredménytelenségéért is. Falu-szemináriumunk ugyanis — miként azt máshelyt részletesen kifejtettem⁵ — már a kezdet kezdetén csak lelkesítő előadássorozattá egyszerűsödött, egyrészt a tudományos rendszer, vezetés és eszközök hiánya, másrészt a gyakorlati munka tervszerűtlensége miatt.

A falumunka eszmeköre azonban ennek ellenére s a romantikus vágyódás jegyében is — ifjúsági közéletünk első gondolkodó nemzedékének fontos és lényegét jelentő hagyatéka, melyet a második

⁴ Boldizsár Iván, *Szociográfia és fiatalság*. — *Korunk Szava*, 1934. IV. évf. 22. szám, 452: „Az öntudatlan keresés láza vitte el a fiatalságot a szociográfiához... Egymástól függetlenül, különböző helyen, különböző beállítottságú fiatalok jöttek rá ugyanarra. Talán éppen abban a pillanatban, mikor ez megtörtént, lett a mi korosztályunk nemzedékké.”

⁵ *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom*. — *Erdélyi Tudományos Füzetek*. 78. 1935. 32. — Tanulmányommal kapcsolatosan az *Erdélyi Fiatalok* szerkesztősége vádakkal illet (Erdélyi Fiatalok, 1935. VI. évf. III. negyed, őszi szám, 95.), amelyekre e helyen — az alkalmasság jogával élve — néhány szóban kitérek: 1. Az *Erdélyi Fiatalok* kollektív tudományos falumunkája 1933-ban annál könnyebben megszűnhetett, mert meg sem kezdődött. A *Falu-füzetek* egyesek munkaeredményei. 2. Tanulmányom utolsó fejezetében nem a *falumunka* egyesítésére teszek indítványt, hanem a *tudományos falukutatás* megoldására. A *szakember* előtt a két terv különbözősége nem vitás. — Végeredményében az *Erdélyi Fiataloknak* újabb, szokatlan hangú kihívását a rég leáldozott egyeduralom emlékének keserű szájfízével mentjük, s a kérdésekben való elmélyülés hiányát is meg tudjuk bocsátani, hiszen mindenki a maga mesterségének szakértője.

nemzedék, a hivatás és a minőség céltudatának nemzedéke, gondos lélekkel őriz, és továbbfejleszteni kíván. Ennek a továbbfejlesztésnek útja jobbra máris tisztázódott — az *önkritika* és a *tudományos körültekintés* eredményeképpen. A falumunkát be kell illesztenünk új közszellemünk építő terveibe úgy, hogy a hivatásra nevelés fontos és nélkülözhetetlen eszközévé váljék, s ugyanakkor egész népközösségünk ismeretéhez és szolgálatához vezessen. Az újonnan kiépülő „falu-ideológia” (ha egyáltalán nevezhetjük e megfakult, rossz szóval) odairányul, hogy tudományos módszerrel és eszközökkel felmérassék népünk helyzete és értékvilága (*falukutatás*), beállítassék ifjúságunk a népnevelés, népegészségügy és népszervezés szolgálatába (*falusi munkaszolgálat*), és e munka eredményeképp megvalósuljon az *értelmiségnevelés*: az új intelligencia ránevelése a feladatokra, amelyek társadalmunk kis közösségeiben (községekben, vidéki egységterületeken) s az új nemzetépítés munkájában adódnak népünk minőségi színvonalsüllyedése megakadályozására, sajátos képességeinek kifejlesztésére s teremtmő erejének érvényesítésére.

A második nemzedék központi eszmekörének ez a felújított falumunka-gondolat szükségszerű kiegészítője. Ugyanis az új közszellemnek lényege: a *minőségi többlet* — annak a gondolatnak értelmében, mely a magyarság külső, hatalmi erőviszonyainak szétesése folytán nemzetünk életerejét és jelentőségét a *képességek* és a *munka minőségében* jelöli meg. Ifjúságunk számára ez a gondolatsor a *hivatás* új felfogásában és az *önművelő* mozgalomban jelent kezdeményeket. A népnevelés, a népegészségügy és a népszervezés határozzák meg a főiskolai hallgató hivatását, viszont az önművelés ennek a hivatásgondolatnak tudatosítását s a szükséges nemzeti műveltség megszerzését teszi lehetővé.

Az első és második nemzedék közszelleme tehát fejlődésbeni különbözőséget jelent. A második nemzedék felszabadult a kifelé irányuló kritikai magatartás megszállottsága alól, s ha önkritikája segítségével teljes mértékben tisztázza az erdélyi magyar értelmiség hivatásának konzekvenciáit, építő erővé avathatja közéletét és közszellemét.

A KÖZÉLET ÉS A KÖZSZELLEM vázlatos elemzése után nagyjában tisztázódott a főiskolás társadalom jelentőségének kérdése. Az a folyamat ugyanis, amely már az *Erdélyi Fiatalok* időszakában tisztázza ifjúságunk általános társadalmi szerepét, most, főleg a legutóbbi évben eljut a szélesebbkörű tisztalátáshoz. Megállapíthatjuk, hogy *ifjúságunk nem szolgál-nemzedék, de nem is forradalmi nemzedék*: a maga állásait nem mások számára, de nem is mások ellen építi, hanem *csak új nemzedék*, mely maga kíván állásaiba állani. Nem félti önmagát a megelőző nemzedékek önzésétől, mert tudja, hogyha *különbé* válik: hivatástudóbbá és minőségileg többé, senki meg nem gátolhatja népközösségünk ráváró feladatainak vállalásában. Hisz tehát a munkában és abban, hogy a munkaszolgálat érdemessé teszi a közösség ellenszolgálatára. Építeni óhajt a népszolgálat alázatával.

Sokszor öntudatlanul, néha öntudatosan kicsengő gondolatok ezek: az utóbbi évek főiskolás közszellemének összetevői s mind mélyebbre hatoló megfontolások. A mesgyén állunk, s a most következő év sokmindent véglegesíthet. A katolikus orvostanhallgatók a múlt évben merészen tették programmá az abortusz elleni küzdelmet s a népegészségügyi propagandát. A program rájuk eső részét meg is oldották⁶, s munkájukat tovább folytatják. Tanárjelöltjeink pedagógiai szemináriumában sok, ma már fokozatosan megvalósuló kérdés ötlött fel; ha önmagukhoz következőketek, ebben az évben mozgalmat indítanak, hogy népnevelőkké s az iskolán kívüli oktatás munkásaivá képezzék ki magukat. Jogászaink mind többet törődnek szakszerű önnevelésükkel, de kevesek, akik szervezeti életünknek belső felépítését, térképét s a mindennap adódó védekező és továbbfejlesztő feladatok szövedékét világosan látják és mérlegelni tudnák. Ez évben, az öntudatosulás újabb esztendijében tehát a kialakított, és részben meg is valósított elveknek még nagyobb mértékben kell élő cselekedetté testesedniük. Az önképző munkakörökben véget kell vetni a csak előadás-hallgatásnak, a kollektív munka idejéhez érkezünk. Vége a tespedő vakációknak; munkatáborokba, népnevelő körútra, közszolgálatra hív a népünk.

⁶ Málnási Géza, *Az ötödik parancs* — *Erdélyi Tudóstíró*, 1935. XVIII. évf. 6. szám.

Főiskolás közéletünk egyetemesen megújuló időszakában — nevezzenek bár „rosszhiszemű”-nek, mert leszámolni kívánunk ifjúsági közösségünk ballasztjaival — új közszellemünk szuggesztív voltában erősen hiszünk. S abban is biztosak vagyunk, hogy a titokzatosság homályából jelszavakkal maszlagoló ereje sem állíthat meg szándékaink végrehajtásában.

[Erdélyi Tudósító, 1935. november]

Új magyar intelligencia

I.

A KÖZÉPOSZTÁLY kérdése a változások szempontjából a legjellegzetesebb és legvitatottabb probléma. A társadalomtudomány sokáig ingadozott kereteinek meghatározásában. Ma az az álláspont, hogy a középosztályhoz mindazok az elemek tartoznak, akik „képzettségük, munkájuk természete, jövedelmük mennyisége, esetleg kisebb tőkéjük révén is a felső osztályok és a tisztán kezük munkájából élő, csekélyebb képzettségű és jövedelmű, csaknem vagy teljesen vagyontalan kisemberek között állanak.” A magyar középosztály fogalma azonban nem azonos e meghatározással.

„Nálunk — írja Weis István *A mai magyar társadalomban* — a 'középosztály' hívó szóra csaknem kizárólagosan a hivatalnok fogalma jelenik meg előttünk. Középosztályunk lényegileg tisztviselő-osztály, és az, amit külföldön középosztálynak neveznek, vagy egyáltalában hiányzik, vagy csírájában, esetleg visszafejlődött maradványaiban van csak meg.” A középosztálynak „a kereskedelmi és ipari pályákra terelése elmaradt, és a szabadkereseti pályák felé tájékozódása is aránylag későn ment végbe.” S még egy megkülönböztetés: a magyar középosztály a fejlődés rendjén „úri”, sőt „gentry”-osztállyá lett, mely a feudális környezetben a „felemelkedés” nagyszerű lehetősége.

A magyar középosztály tehát csak e legritkább esetben s akkor is csak egyesekben jelentett külön, autonóm gondolkodású társadalmi rendet. *A hivatalnok és a hivatalnok-szellem, a lekötelezettség a jellemzői a magyar társadalom középrétegének.*

AZ ERDÉLYI MAGYAR KÖZÉPOSZTÁLY problémakörének eredőit ebben a visszás és terhelt társadalmi fejlődésben találjuk meg. *A függő helyzetben lévő, irányított, hivatalnok-szellemű középréteg élre kerül.* A központok lemaradnak, a hivatalnoki asztal mellé más ül, a „felső réteg” elsorvad, s az erdélyi magyarság éle-

tében a volt középosztályra hárul a vezérlet kötelessége. Minden hely: szószék, katedra, iroda, rendelő és egyáltalán az értelmi munka minden műhelye jelentőségében megnövekszik, a pap egyházpolitikai, a tanító és tanár kultúrpolitikai feladatok előtt áll. Az ügyvéd jogvédelemre, az orvos egészségügyvédelemre, a gazdaság-szervezésre köteleztetik és így tovább. Az „úri” és „gentry”-osztályból, a kényelmes középrendből az idő vezérkart kívánt alakítani. Csodálkozhatunk-e azon, hogy az autonóm gondolkodás addigi hiánya, a hivatalnok-szellem és a pozícióban csak megélhetést és nem hivatást látó felfogás mellett nem mindig és nem mindenütt sikerült az átváltás. Intelligenciánk volt és van, vezérkarunk a fenti értelemben — még ma is — alig, ha van.

Erdélyi magyar társadalmunk antinómiái közül ez az ellentét kétségtelenül egyike a legjellegzetesebbeknek.

II.

ERDÉLYI MAGYAR TÁRSADALMUNK valóságos szükségleteit, kívánalmait, de egyáltalán jelen helyzetét világosan csak akkor tekinthetjük át, ha szemléletünk nemcsak a nagy egység, hanem az összetevő kis egységek szerkezetére, problémavilágára s jelenségeire is kiterjed. Rövid vázlatunkban mindkét szemlélet segítségét igénybe vesszük.

1. Intelligenciánk feladata a vezetés, ami két irányú célkitűzést jelent: a) az öncélú középosztály helyét a *népvezető intelligencia* foglalja el; b) e népvezető intelligenciának elhelyezkedési területe a *magyar vidék*, ahol a vezetésre rászoruló népréteggel közvetlenül kiépítheti kapcsolatait. E kettős célkitűzés szükségleti jellegét három tény biztosítja: a) az *a bizalmi válság*, mely az utóbbi évek gazdasági zavarában és szociális feszültségében erősen kimélyült népünk és intelligenciánk között; b) a *többség gazdasági és kulturális imperializmusa*, mely különösképp azóta fenyegető, mióta a jobboldali mozgalmak nemzeti türelmetlensége a törvényhozásba is befurakodott; c) a *magyar intelligencia gyökértelensége*, ami különösképp az ifjúság életében nyilvánvaló akkor, amikor

teljesen leszorul a közpályákról, s szegénysége meggátolja az önálló életkezdésben.

2. A népvezetés szükségessége azonnal világossá lesz előttünk, ha betekintünk a népközösség valamely egységének szűkebb életébe. Azt látjuk, hogy a felmerülő életproblémák kivétel nélkül a népjogvédelem, a népegészségügy és a népnevelés körébe tartoznak, s végsőfokon a gazdaságvédelem kérdéscsoportjába torkollanak. Népi életünk rákfenéi ugyanis: a jogsérelmek; a testi satnyulás, betegségek, számbeli csökkenés; a műveltségi színvonal süllyedtsége, és mindenekelőtt a gazdasági berendezkedés hiánya. S ha továbbmegyünk a vizsgálatban, azt is be kell látnunk, hogy ezeknek a problémáknak megoldhatósága vidékenként váltakozik, sőt megyék keretein belül is határozott külön egységeket tudunk kirajzolni, s hogy ezek az egységek, nevezzük *egységterületeknek*, tulajdonképpen szövetkezeti egységek, hol a megfelelő szövetkezet érdekkörében és támogatásával megvalósulhat a népjog, a népégzség és a népműveltség hathatós védelme.

3. Az egységterület falu vagy falucsoport, hol a társadalmi, műveltségi és gazdasági viszonylatok nagyjában azonosak. Ezeknek az egységterületeknek külön áttekintése két szempontból eredményre vezető: egyrészt *pontos statisztikai adatokat* kapunk a „nép” és az intelligencia számbeli megoszlásáról, másrészt megismerhetjük *a népelet valóságos problémáit* külső és belső eredőikkel együtt.

Al- és Felcsík 52 községe (kb. 75 000 ember) hat nagyobb körzetben 14 egységterületet alkot. E területen működik 30 ügyvéd (magyar: 19), akik közül csak egy vidéki; az ugyanitt működő 20 orvos közül viszont 11 a vidéken rendel, azonban csak 3 magyar; a tanítók száma 194, magyar: 132, akik közül 71 állami, s így a magyar kultúrmunkában semlegességre kényszerült, viszont a 61 felekezeti magyar tanító munkáját a 62 állami román tanító törekvése igen könnyen gáncsolhatja, és gáncsolja is; a népnevelők száma a papokkal együtt a legjobb számítás mellett sem éri el a százat stb. Az egységterületeken három kivételével van orvos, de 73%-uk nem magyar, a jogászok a per szolgálatában s kevés kivétellel a me-

gyeszékhelyen tömörülnek; átlag minden 1000 emberre jut egy „népnevelő”, de ezeknél is csak mellékfoglalkozás, még gyakrabban csak jószándék; a gazdasági szervezés ugyancsak a lelkesülő néhányak problémája. A népelet szükségletei nyilvánvalóak: a jogvédelmet egyetlen iroda s néhány újságcikk nem oldja meg; a népszokássá fajult perlekedés gátjául ki sem áll; az abortusz eredményéről a születések megcsappant számadatai tanúskodnak; a népnevelés nehézségei nem vitásak; a gazdasági szervezetlenség következményeit újságcikkek ordítják.

4. Az egységterületi feladatok különösképp akkor lesznek meggyőzőek, ha egyetlen egységterület áttekintését adjuk.

Vizsgálatunk tárgya három szomszédos község. A várostól 25—30 km távolságban, országút, vasútvonal mentén, folyóvölgyben fekszenek. Lakóik száma közel 10 000. Kevés kivétellel mind magyarok és katolikusok. Két plébánia, három pappal. Egyik községben van felekezeti iskola 3 tanítóval. Az állami iskolánál működő magyar tanítók száma 10, a románoké 2. Az egyik községben van orvosi rendelő és patika is, mind az orvos, mind a patikus magyar. A lakosok — a néhány kereskedő és iparos kivételével — földművesek. A Katolikus Népszövetségnek két tagozata működik. Az egyik kultúrházában iskolán kívüli népnevelés is folyik. Szövetkezet azonban nincs. A perlekedés, a bicskázás s a magzatelhajtás nagyarányú. S ha a kórokozókat keressük, azt látjuk, hogy az egységterületen mindenekelőtt nincs senki, aki jogi és gazdasági ismeretekkel rendelkezne, az orvos csak hivatalnok, és nem az egészség őre, s a népnevelők száma is oly csekély, hogy egy-egyre átlag 2 000 ember jut.

A feladatok a fentiekből nyilván következnek: a) Az egységterületnek *szövetkezeti egységgé* való kiépítése az első teendő. A szövetkezet ugyanis jogi, népegészségügyi és közművelődési szakosztályával lehetővé teheti a beszervezés további lépéseit. — b) De ki hivatott az elsődleges építő szerepre? Feleletünk a *jogásznemzedék* új hivatásának leszögezésében adódik. Ugyanis a magyar jogásznak hivatalnokká (ha egyáltalán lehet) leegyszerűsödni, s ezzel feladni a nemzeti munka függetlenségét, egyenlő az öngyilkosság-

gal. A magánpraxis viszont a többségiakkal szembeni versenyben csak a nép bizalma mellett erősödhetik életlehetőséggé. Világos tehát, hogy a magyar jogásznak életútja a gazdasági népszervezés irányában látszik célravezetőnek, s az egységterületen fontos hivatás vár rá: jogvédő irodájában vállalja az ügyletek elintézését, de ha lehet: lebeszél a perről, ezzel párhuzamosan jogi szempontból iskolán kívüli népnevelésre vállalkozik, s mindezek előtt megkezdí a gazdasági és társadalmi népszervezés munkáját a szövetkezeti propaganda keretében. — c) Másodsorban a *papra* és *tanító* vár az a már általuk eddig is szórványosan kikezdett feladat, hogy rendszeres vagy kevésbé rendszeres előadásokkal, de főleg ének- és zenekarok szervezésével s az ifjúsági egyletek irányításával a népnevelés kezdő lépéseit megtegyék. — d) Az intelligencia többi, más hivatásban működő tagjának, mint például az *orvosnak*, a kiépített egységterületen — ha többet nyújt és lelkiismeretesebb, áldozatkész és nemcsak hivatalnok — könnyen adódik a letelepedés lehetősége, hiszen végeredményében csak szabadversenyre vállalkozik a nem magyar szakemberrel, akinek a hivatása csak életlehetőség és nem küldetéses munkavállalás.

5. Az egységterületi munka az intelligencia szempontjából egyrészt *gyakorlat*-, másrészt *hivatásértékelést* jelent: a) A *jogásznál* jellemző az *új gyakorlat és hivatásforma*: jogi felkészültségét nemcsak a perképzésben használja fel, hanem felvilágosító népnevelő munkájában is; a gyakorlatban inkább bíró, mint joggyér, békés úton nemzetnevelésre vállalkozik, semhogy a prókator-profitért a társadalmi atomizálódás siettetője legyen; általában jogi és gazdasági (főleg gazdaságszervezési) tanácsok adásával teremti meg munkakörét. (Itt együttműködik a gazdasági szakemberekkel.) b) Az *orvosnak* le kell mondania a pénz- és címszerzés lehetőségéről. E kettő ugyanis a nagyvárosokhoz és az egyetemekhez kapcsolt. Ehelyett *a vidékre: a kis társadalmi közösségekbe való visszahúzódás s a népegészségügy szolgálatában a pozitív fajvédelem* a cél.

„A nagyvárosi élet csak keveseknek jut ki. Különben is: ha nagyvárosban él, kevés alkalma nyílik arra, hogy népén segíthessen. A nagyváros a hivatalos, beérkezett és szubvencionált, jólfizetett

orvosok terrénuma, a beözönlő nagyétvágyúaké, akik között egyre kevesebb a magyar. Nemcsak, hogy nem találja meg ilyen helyen a népét a magyar orvos, hanem ő maga is ki van téve annak, hogy szava a tömegben elvész.” (Dr. Nagy András előadásából.)

c) A *tanítók és tanárok* kérdésében két dolgot kell megfontolnunk: nálunk a népnevelés kérdésében eddig és ma is a legnagyobb nehézség főképp az, hogy nincsenek emberek, akik végezzék, vagy nem alkalmasak erre a munkára; továbbá néhány esztendő múlva tragikusan nagy választék lesz pedagógus-anyagban. A népnevelés intézményes kiépítése tehát megélhetési probléma is. Máskülönben a népnevelői munkavállalás három formában jelentkezik: vagy a működő tanárok, tanítók, papok *mellékfoglalkozása* vagy a munkanélküli pedagógusok *átmeneti munkavállalása* vagy *hivatásos népnevelés*. Ez utóbbi az egységterületi feladatok szempontjából a leglényegesebb kíváncsi: hivatásos népnevelőre van nagy szükség — épp oly alkalmazásban és munkaterülettel, mint a pap és a tanító.

6. Az *egységterületek felderítése* a mindenekelőtti teendő. Tudnunk kell ugyanis, hogy melyek azok a területek, ahol eljövendő értelmi munkásaink a fenti szerepet vihetnék. Külön feladat ez: az *egységterületek pontos megállapítása és szociográfiai feldolgozása*. Ez a munka a tanuló intelligenciáé, a főiskolásoké. Kettős haszonnal jár: birtokunkba kerülnek a magyar vidék adatai, s a leendő népvezetők megismerik a munkahelyet.

AZ ÚJ MAGYAR INTELLIGENCIA szerepét fenti vázlatunk épphogy érinthette, de ebből is nyilvánvaló, hogy itt jelentős *nemzetpolitikai kérdésről* van szó. Nem szavakkal, főleg nem jelszavakkal való játék az, amikor a középosztály fogalmát kitöröljük szótárunkból, hanem az illúziók hessegetése, az értéktelen félrelökése. Népközösségünk sajátos érdekei, a belső érték s a hivatás magasabbrendűsége teszik szükségessé és kívánatosá a *népvezető intelligencia* kiképzését s munkába állítását.

A NÉPVEZETŐ MAGYAR INTELLIGENCIA szerepe sokban hasonlít a papsághoz: zárt testület, de nem öncélúan létező, hanem csak a szolgálat érdekében. Az új intelligencia kiképzésében: az *értelmiség-nevelésben* e hasonlóság sok irányító gondolatot adhat: akár a hierarchia, akár a munkamegosztás hasznosságát tekintjük. Így határozottan két külön munkacsoportot kell különválasztanunk intelligenciánk keretein belül: az *elméleti embereket* és a *gyakorlati munkásokat*. Az előbbieknél a központokban, az utóbbiaknak az egységterületeken van a helyük. Nem erőszakos különválasztás ez: az elméleti emberek és a gyakorlati munkások között nem jelentőségbeli, hanem csak a munkavállalás szempontjából van különbség: az egyik író, tudós, gondolkodó, irányító, a másik a gondolatokat, terveket, eredményeket valóra váltó. A mérték: a tehetség és az arravalóság.

Az értelmiség-nevelés éppen ezért nemzetpolitikai célkitűzéseink között igen fontos szerepre hivatott. Jelentőségében semmivel sem kevesebb értékű a népnevelésnél. A *népnevelés társadalmunk alsó, az értelmiség nevelés társadalmunk felső rétegének szolgálatában és érdekvonalában áll.*

AZ ÉRTELMISÉG NEVELÉS társadalmi jellegű. *Célja: a népvezető intelligencia hivatás- és céltudatának kialakítása s ezzel a nép vezértestületének szolidáris alapokon való kiépítése.* Az értelmiségnevelés éppen ezért az egységterületi szükségekhez alkalmazkodóan *személyeket* nevel. Számon tartja és irányít a rákészülésben, sőt a lehetőségekhez mértén kijelöli a működési területet, s a továbbképzés lehetőségeiről is gondoskodik. Ennek érdekében két dolgot valósít meg: 1. elkészíti az egységterületek szociográfiai felmérését, jelenlegi intelligenciánk kataszterét s hasonlóképpen főiskolai hallgatóink pontos kimutatását; 2. a megfelelő testületek keretében biztosítja a főiskolások szakképzését és gyakorlati nevelését.

Főiskolás egyleteink eddig mindkét célkitűzést feladatképpen tekintették, s tevékenykedtek is érdekükben. Mind az egyes vidékek szociográfiai, mind a működő intelligencia és a főiskolások ka-

taszteri felmérésének kezdeményeivel találkozunk, ha másként nem, legalább lelkes felhívásokban. A szakképzés és a gyakorlati nevelés területén hasonlóképpen sok, és nem ritkán egészséges irányú kikezdés áll előttünk példaképp. Főiskolás egyleteink azonban — egyrészt belső gyengeségük s a külső támogatás hiánya miatt, másrészt szegénységükből kifolyólag — nem tudták intézményessé tenni sem az adatfeltáró, sem a nevelő munkájukat. A kezdemények ma is csak kezdemények.

LEENDŐ VEZÉRKARUNK problémája kétségtelenül nemcsak az ifjúság létkérdése. Eddig jobbra csak annak tekintették. Ma azonban látnunk kell a kérdés távlatait, nemzetpolitikai jelentőségét is. Ezért nem merész kívánság, csak a szükséglet megjelölése, amikor az egyházak és politikai pártunk, tudományos intézményeink, társadalmi és gazdasági szövetségeink felelőseitől a határozott és céltudatos lépések megtételét kérjük. S mivel helyzetünk, adataink áttekintése, az önismeret nélkülözhetetlen, és a céltudatosságra való ránevelés talán még nem késett el,

az *Erdélyi Magyar Évkönyv* beindította adatgyűjtő munka folytatását s minél előbbi befejezését, valamint

a magyar főiskolai hallgatók *Tanulmányi Szemináriumának* felélesztését látjuk a legközelebb fekvő és legsürgetőbb mai feladatnak.

[Erdélyi Tudósító, 1935. április]

III. FALUPOLITIKA

A székely kérdés lényege

A székely kérdés nem mai és nem is tegnapi kérdés. Van annak már jó három évszázada, hogy a székelyt arról ismerik az országban, Erdélyországban és Magyarországon egyaránt, hogy baja van, hogy kérdéseket, leckét ad fel az ország vezetőinek, s hogy a kérdések nem akarnak elcsitulni, a feleletadás után mindig újult erővel támadnak fel. A székelyek bajairól szóló jelentések századról-századra ugyanazt ismétlik, bár mindenik század meg volt győződve arról, hogy tett valamit a székelység érdekében. Tudjuk például, hogy legutóbb, a világháborút megelőző időszakban külön székely kirendeltség működik, székely kongresszust tartanak, a tanulmányok százai foglalkoznak a székelység ügyeivel, és ma mégis abban a helyzetben vagyunk, hogy mindennek ellenére a kérdésre nekünk kell felelni, a mai magyarságnak kell *mások helyett* is felelni, s ennek a feleletadásnak most olyannak kell lennie, hogy a válasz felröppenésekor a kérdés, ez a sokat hányatott és annyi izgalmat okozó székely kérdés — mint üres, élettelen lárva maradjon mögöttünk. A mi feladatunk, ennek a mai nemzedéknek a feladata: *megoldani* a székely kérdést, megoldáshoz segíteni a *székely népesedés* mai válságát, melyben ott izzik minden megelőző korszak társadalmi feszültsége, s amelyben újraéled a „székely romlás” századainak, a XVII. és XVIII. századnak minden gazdasági nehézsége.

A székely népfesleges

Nyilván nem könnyű feladat ez. Nem könnyű már azért sem, mert a megoldásra váró problémák körében, a *székely népfesleges* és a székely élettér kérdéseiben még tájékozódni is meglehetősen bonyolult feladat.

Köztudott dolog, hogy a *Székelyföld egyike Magyarország legsebbe népszaporulatot felmutató részeinek*. Az utolsó hatvan esztendő átlagában a születés kereken 34 ezrelék, a halálozás 25 ezrelék, a természetes szaporulat 9—10 ezrelék. Mind a születés, mind a természetes szaporulat szempontjából szebb a székely népmozgalom általános képe, mint ugyanez időben a magyarországi

népmozgalomé, s a halálozás tekintetében is elenyésző a különbség a székelyföldi és a magyarországi halálozási szám között. És ma is az a helyzet, hogy a Székelyföld népmozgalma a maga 10,8 ezrelékes természetes szaporulatával vezető helyen áll a megnagyobodott ország népmozgalmában, hiszen a természetes népszaporulat országos átlaga 1941-ben mindössze csak 6,4 ezrelék.

Ám a fényes népmozgalomnak árnyoldala is van, — ha nem is népmozgalmi, de *nemzetpolitikai* szempontból. Ugyanis: ha 1880-tól fogva nyomon követjük a népszámlálások adatait, azt tapasztaljuk, hogy ez idő alatt a Székelyföld területén lakó magyarság mintegy 145 ezer lélekkel gyarapodott, ami évente csak 5 ezrelékes szaporulatnak felel meg. Már pedig azt mondtuk, hogy a székelység ez alatt az idő alatt évente általában 9–10 ezrelékkal szaporodott. Tehát *5 ezreléknyi hiány mutatkozik a népmozgalmi számok világában*: — ez az a bizonyos árnyoldal, mert e különbség nem jelentéktelen. Ha csak Csík, Háromszék és Udvarhely vármegyéket tekintjük, úgy a hat évtizedes különbség 101 789 lélek, ami a kiindulási alapul szolgáló 1880. évi népszámnak (343 373) a 29,6 százaléka. Vagyis az évi 5 ezreléknyi hiány hat évtized alatt már a népességnek majdnem egyharmadát teszi ki, s mivel ez a különbség évről-évre mind nagyobbodik, nyilván mondhatjuk, hogy a székelység hiába mutat fel szép természetes szaporulatot, *mert nem magának szaporít*, — valahol elhányódik az, amit oly buzgalommal produkál.

A kivándorlás

1881 és 1890 között 21 879 fő hagyja el szülőföldjét; 1891 és 1900 között 12 006 fő; 1901 és 1913 között pedig 15 352 fő, s ekkor már az útirányt is ismerjük: Amerikába ment 6 753 fő és Romániába ment 8 599 fő.

Ismételjük, hogy nem jelentéktelen mennyiségről van szó a székely kivándorlás keretében. A háború előtt elvándorlók számát bátran hatvanezerre tehetjük, még nagyobb a román uralom alatt szétszóródott népesség száma, amely megüti a nyolcvanezret. S ez a száznegyvenezer főnyi népesség jóval több, mint bármelyik székely vármegye magyar népessége. *Hat évtized alatt népünk egyne-*

gyedét veszítettük el. Mert ez a kivándorló tömeg jórésztében valóban elveszett a magyar nemzetközösség számára — részben Amerika tőlünk messze eső térségein, részben a román Ókirályság idegen néptengerében.

És az aggasztó ebben a folyamatban, hogy nem volt, aki megakassza azt. Nem volt, mert nem is ismerték fel a jelenség igazi valóságos okát. Általánosan tagadták vagy figyelembe sem vették azt az egyszerű ténnyt, melyet most e jelenség szülőökaként ismerünk, azt, hogy *a székely kivándorlás oka a Székelyföld túlnépesültsége.*

Táj és nép

Azt mondták — még nem is olyan rég, —, hogy dehogyis van túlnépesülve a Székelyföld, hiszen népsűrűsége majdnem a legkisebb az országban. S annyiban igazuk is volt a székely népsűrűség ilyen vizsgálóinak, hogy a Székelyföld szokványos népsűrűségi száma (négyzetkilométerenként 36—37 lélek) valóban kicsinynek mondható, mind az erdélyi, mind a magyarországi népsűrűségi számok mellett. Kérdezzük azonban: vajon egyforma mértékben tartja-e el az embert a völgyi vagy lapályi terület meg a havas, még akkor is, ha az a havas nem éppen szikla, hanem erdő és legelő. Bizonyára a laikusnak is szeget üt a fejében ez az ellentét, s valóban helyesen felel, ha azt mondja: kétségtelenül föld és föld között különbség van eltartóképesség szempontjából. Márpedig ha különbség van, akkor a népsűrűséget nem szabad csak úgy számítani, hogy egyszerűen összevetem a szóbanforgó területet a rajta élő népesség számával. Hanem tekintettel kell lennünk arra is, hogy a különböző művelési ágak körébe tartozó területek nem egyforma számú népességet tudnak eltartani, s továbbá tekintettel kell lennünk arra is, hogy népességeteltartás szempontjából más az értéke a csíki földnek, más a maros-tordainak, a kolozsinak és megint más a biharinak és a bácskainak. Mielőtt tehát a területet összevetnénk a rajta élő népesség számával, el kell tüntetnünk azokat a különbségeket, amelyek a különböző művelési ágak között mutatkoznak, és el kell tüntetnünk azokat a különbségeket is, amelyek a különböző vidékek különböző földjei között mutatkoznak.

A népsűrűség

Az eredmény a Székelyfölddel kapcsolatosan az lesz — a számításokat bárki megtalálhatja *A székely népfelesleg* című dolgozatomban (*Hitel*, 1942 április) —, hogy már az első átszámítás után, amikor eltüntettük az egyes művelési ágak közti különbségeket, a népsűrűség 100 katasztrális holdanként nem 17, hanem kétszer akkora, 34,1*. S ha elvégezzük a második műveletet is, akkor a népsűrűség száma még tovább növekedik; megállapíthatjuk, hogy *a Székelyföld valóságos népsűrűsége sem nem 17, sem nem 34,1, hanem 46,2 lélek 100 katasztrális holdanként*. Ez pedig mind az erdélyi, mind az országos népsűrűségnél jóval nagyobb, mert Erdélyben 100 katasztrális holdra 36,5 lélek jut, országosan pedig 35,2 lélek.

A székely kivándorlás jelensége ebből az eddig el nem ismert tényből következik. Évről-évre azért áll előttünk, mert *a Székelyföldön több ember él, mint amennyit ez a föld el tud tartani, s mert ez a népesség — ámbár bőrén érzi a túlszűfolttságot — mégis erőteljesen szaporodik*. Emiatt időnként feszültség áll be a székelység körében, s az ellenállhatatlan belső nyomás ki-kiprésel bizonyos számú embert azokon a kapukon, amelyek a Székelyföld és más földek között nyílnak. Ez a kipréselt embermennyiség pedig — miként már mondtuk — a számbavehető hatvan esztendő alatt mintegy száznegyvenezer fő, vagyis egy megyényi székelység. S még mennyi az otthon maradottak sorában a fölösleges, a szám feletti! A Székelyföld normális körülmények között csak 300 ezer léleknek tud megélhetést biztosítani, s a Székelyföldön mégis 400 ezernyi magyar él. Tehát *nemcsak a kivándorolt 140 ezer fő mutatja a Székelyföld túlnépessültségét, hanem az otthonában maradt, s ott nyomorgó további százezer is*. Nemcsak mozgó népfelesleg van, hanem álló népfelesleg is van. S ez talán elég bizonyíték amellet, hogy *a Székelyföld ma nem elég nagy élettér a székelység számára*.

* Nálunk 1870-től a *katasztrális hold* volt a hivatalos földmértékegység. 1 katasztrális hold = 1 600 négyszögöl = 0,575 465 hektár = 5 754,642 m². Egyes vidékeken még századunk közepén a hagyományos magyar holdban számoltak, ez 1 200 vagy 1000 négyszögöl.

A Székelyföld nem elegendő élettér

További mondanivalónkat ehhez a megállapításhoz fűzzük, hogy a Székelyföld nem elég nagy élettér a székelység számára. Ismételjük a Székelyföld normális körülmények között csak 300 ezer embert tud eltartani — agrárvonalon. És a Székelyföldön — a románsággal együtt — 500 ezer ember él. Tehát *a Székelyföld csak hatvan százaléka annak az élettérnek, amire a rajta élő népességnek szüksége van.*

S most az a kérdés, hogy ezt a hiányt miképpen lehet pótolni, mert a székely népesedési kérdésnek ebben rejlik a megoldása.

E hiányt két úton lehet pótolni, az életteret két irányban lehet növelni. Függőleges és vízszintes irányban, vagy ahogy mondani szokták: vertikálisan és horizontálisan.

Függőleges vagy vertikális tágítása az élettérnek azt jelenti, hogy a meglévő területet növelem *minőségileg*, jövedelmezőképeség szempontjából, vagyis azt biztosítom, hogy kisebb területen több ember élhessen meg.

Ennek megint két útja van. Növelhetem a terület agrárjövedelmezőségét és növelhetem a terület ipari jövedelmezőségét.

Az élettér vertikális növelése

Az agrárvonalon maradva, megállapíthatjuk: ahhoz, hogy a Székelyföld legalább az álló népfelesleget leköthesse, olyan mezőgazdasági, állattenyésztési és erdőgazdasági beavatkozásra van szükség, melynek következtében a *szántóterület jövedelme 27 százalékkal növekedik, továbbá a rétterület jövedelme 38, a legelőterület jövedelme 184 és az erdőterület jövedelme 305 százalékkal.* És ez elvileg el is képzelhető. Minden attól függ, hogy egy ilyen nagyarányú beavatkozásnak megvannak-e a maga nélkülözhetetlen előfeltételei. Nevezetesen: a föld úgy oszlik-e meg az egyes birtoktípusok, mezőgazdasági üzemek között, hogy a termelés intenzitása növelhető: a falvak célszerűen szét vannak-e osztva az élettérül szolgáló területen; s a belső közlekedési hálózat eléggé sűrű-e és megfelelően elosztott-e?

E tekintetben sajnos nem sok jót mondhatunk. A *birtoktípusok* a lehető legegészségtelenebb fejlődés eredményei. Mint általában Erdélyben, mérhetetlenül szétaprózódtak, olyannyira, hogy a megélhetéshez szükséges két katasztrális hold mezőgazdasági terület

helyett ma már csak egy katasztrális hold mezőgazdasági terület jut az őstermelő lakosság egyedeire — s ez a törpebirtokocska is szerteszét fekszik a községek terpeszkedő határaiban. A *falvak térbeli elosztottsága* szempontjából sem találunk megnyugtató helyzetet. Falvaink a völgyekben tömörülnek, s így az élettér havasi részein előbb-utóbb azok lesznek az urak, akik a havason élnek, mint például Csík keleti szegélyén, Maros-Torda északi részein és Háromszék déli vidékén. A *belső közlekedési hálózat* pedig katasztrofálisan rossz. Mert mit ér egyetlen keresztül haladó vasútvonal, amikor a termelő területek nagyobb része, főként a havasok vidéke, kiesik e vasútvonal körzetéből, mert sem ipari vasutak, sem használhatóbb közutak nem kötik be a területeket a vasút fővonaláig. Lehet-e itt emberi településekről, nagyobbarányú faiparról s bányászatról szó addig, amíg e területek megközelítése általában életveszélyes feladat, s csak az évnek bizonyos szakaiban lehetséges?

És egyáltalán lehetséges-e beszélni a székely élettér vertikális bővítéséről agrárvonalon a fentebb ismertetett körülmények között?

A felelet nyilvánvaló. Csak abban az esetben, ha e körülmények megváltoznak. Ahhoz, hogy az üzemtípusok egészségesebbek s a korszerű mezőgazdálkodás és állattenyésztés elveinek megfelelőbbek legyenek, *erőteljes beavatkozásra* van szükség: az agrárnépesség megritkítására, a szétfaricskált területek újbóli összeforrasztására, tagosítására, s az új üzemi elveknek a valóságban való érvényesítésére. Ahhoz viszont, hogy a havasi gazdálkodás intenzívvé válhasson, *új falvak, havasi telepek* létesítésére van szükség, s egyáltalán a havasi állattenyésztés korszerű feltételeinek a megteremtésére. Végül az intenzívebb erdőgazdálkodáshoz, a nagyobb arányú faiparhoz és a sok lehetőséget ígérő bányászathoz elengedhetetlen feltétel a *közlekedési utak sűrű és jó hálózatának* a megteremtése.

De még mindezen feltételek teljesülése esetén is kétséges, hogy a székely agrár-élettér vertikális bővítése meghozza-e azt a nagyarányú élettérbővülést, ami a székelységnek végeredményképpen szükséges. Tudniillik számításba kell venni azt is, hogy a székelység egy év múlva 10 ezrelékkal népesebb, egy év múlva mintegy négyezer lélekkel nagyobb létszámú. S ez az állandó népességgyarapodás bizonyára kitölti nagyobb részét annak a térnek, amely az előbbi változások következtében a Székelyföld körén belül, mint

új léttér keletkezik. Mi lesz tehát azzal a népességgel, amelyet ki kell vonni a mezőgazdasági üzemekből, hogy azoknak egészséges reformját meg lehessen valósítani?

Az első kézzelfogható javaslat errenézve kétségtelenül az, hogy a székely léttérét vertikális irányban nemcsak az agrártermelés körében kell bővíteni, hanem az ipar és a kereskedelem vonalán is. A Székelyföldet *villamosítani kell*, a Székelyföldön *gyárakat* kell létesíteni, a Székelyföldet be kell kapcsolni szervesen az ország *kereskedelmi* hálózatába, aztán természetesen oda kell hatni, hogy *a székelység egyrésze szakítson eddigi agrárius léttérformájával*, s változzék át iparossá és kereskedővé.

Vitán felül áll, hogy ez a javaslat nagy horderejű és tele fantáziával. Csak azt is figyelembe kell vennünk a székely népfelesleggel kapcsolatosan, hogy mi a székely népfelesleget nem az egész népességből, hanem csak a földműves népességből számítottuk ki. S a Székelyföldön a földművesség mellett él mintegy 120 000 főnyi olyan magyar népesség is, melynek az életforrása éppen az, amiről itt szó van: az ipar, a bányászat és a kereskedelem. Természetes, hogy az iparosodás folyamata elsősorban a népességnek ezt a részét érinti, őket emeli versenyképesebb szintre. De aztán figyelembe veendő az is, hogy az iparnak a vonzása nem kormányozható, s tudjuk a közel székely múltból, hogy etnikailag mit veszítettünk a századforduló iparosító és polgáriasító mozgalmi közben. S végül figyelembe veendő az iparosodásnak előfeltétele, azaz hogy a Székelyföld *közlekedésügyileg* kapcsolatba juthasson a külvilággal, s így legalább részben kiküszöbölődjék az iparosodás szempontjából egy percre sem felejtető *periférikus* jellege és helyzete. A Székelyföld így sem lesz Dunántúl, és csak olyan sem lesz, mint a déli szász vidék. Nemcsak azért, mert itt az iparosodásnak nincsenek meg a hagyományai, de főként azért, mert *gazdaságföldrajzilag rossz a fekvése*. Nem kaputerület. Nem haladnak át rajta gazdasági erővonalak, mint például a Dunántúlon vagy a szomszédban, a déli szászszág léttérén.

A horizontális növelés

Bármennyire sokat remélünk a székely léttér vertikális bővítésétől, az elmondottak alapján mégsem várhatjuk, hogy az egész székely

népfelesleget, annak álló és mozgó tömegeit ez úton leköthetjük. Így a *horizontális élettérbővítésre is szükség van és szükség lesz*, amíg a kérdés meg nem oldódik véglegesen. Nemcsak a mai életterületet kell minőségileg nagyobbá tenni, hanem a székelység új honfoglalását is elő kell segíteni, a Székelyföldet területileg is bővíteni kell, a térben kiterjeszteni. Tudjuk, milyen mértékben. Annyira, hogy legalább 150 ezer ember a mai határokon kívül találhassa meg a megélhetését. Sőt az irány is nyilvánvaló. Keletre nem bővílhet a székely léttér, mert ott határhegységek állják az útját. Délnyugatra sem, mert a Barcaságon és a Nagyküküllő völgyében a déli szászok élettere fekszik. Északra sem, mert a Kelemen-havasok itt is határt vonnak. Még Északnyugatra sem, mert itt a tekei dombvidék és a Sajóvölgy jobbára megint szász léttér. Csak a nyugati vonal marad a székelységnek: a Kisküküllő és a Maros völgye meg a déli Mezőség. S lám, e terület megfelelő is: 250 000 ember eltartására alkalmas. Ma ott él 75 000 magyar földműves. Még lehet ott hely — sőt éppen van hely — 150 000 otthon számfeletti székelynek.

Gondolkodásunk sokban hasonlít a nomád népvezető gondolkodásához. Az sem osztott és szorzott tervei készítésekor. Földet keresett, s földet minden esetben talált is.

Ma a székelység nincs jobb helyzetben, mint ama népek, melyeket egykor mozgásba hozott a *kis tér* nyomasztó kényszere (...) Az emlegetett 100 000 fő már nem sokáig bírja a lefojtottságot. Előbb-utóbb mozgásba jön. Kiáramlik, hogy helyet találjon.

A székely kérdés lényege az, hogy ennek a kiáramlásnak idejében meg kell szabni az útját, idejét és módját.

A székelységnek nem sok kérdése van. A panaszok és sérelmek, mik fülünkhöz jutnak a Székelyföld felől, nem sokféle panaszok és sérelmek. Mind egy forrásból fakadnak, s ez a forrás az, amiről szólottunk: *a székely léttér elégtelensége, és a mai körülmények között a székely élet kilátástalansága.*

Bennünk is él azonban a hit, ami az eszmélkedőt is élteti, hogy lesz, aki akarata elé fogja a székelység még mindig fiatalosan friss népi erőit, és megteremti velük és általuk — bizonyára egész Erdély boldogulására — *az új Székelyföldet.*

[Ellenzék, 1942. október 24.]

Erdély és az erdélyi román földreform

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS újabb statisztikai vizsgálata népeségi és népesedési viszonyok feltárása mellett a nemzetiségi társadalmak alkati különbözőségére is rámutat; így azon igyekszik, hogy megállapítsa az egyes nemzetiségek művelődési súlyát, társadalmi rétegződését és gazdasági lehetőségeit, mert pusztán a népességi és népesedési adatokból összeállított számsorok csak mennyiségi összehasonlításra és következtetésre adnak alkalmat, ámbár éppen a nemzetiségi kérdésben a minőségi viszonylat legalább olyan fontos, mint a mennyiségi összevetés.

Erdély¹ szempontjából is elégtelen, ha csak azt tudjuk, hogy ennek az országrésznek 1910. évi 5 257 467 főnyi lakosságából 1 661 805 (31,6%) magyar, 564 789 (10,8%) német és 2 829 454 (53,8%) román, mert e számokban kifejezett nemzetiségek művelődési, társadalmi és gazdasági értékmérője nem a számok mellé írt arányszám (31,6—10,8—53,8), hanem e nemzetiségek műveltségében, társadalmi és gazdasági viszonyaiban rejlő értéke, mely lényegesen különbözik a népességi arányszámtól.

Íme, nemzetiségeink műveltségi súlyának kiszámított értéksora².

	népességi arány	átlagos műveltségi súly	eltérés
		e z r e l é k	
magyar	545	635	+165
német	104	121	+163
román	161	85	-472

¹ Erdély alatt most és a következőkben mindig csak a történeti Erdélyt értjük, tehát a Királyhágón-túli területet. Megyéenként idetartozik: Alsó-Fehér, Beszterce-Naszód, Brassó, Csík, Fogaras. Háromszék, Hunyad, Kisküküllő, Kolozs, Maros-Torda, Nagykovács, Szeben, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos és Udvarhely vármegye.

² Hollós István dr., *A magyarság műveltségi súlya és szociális helyzete a régi Magyarországon. Magyar Statisztikai Szemle*, 1936, XIV. évf. 12. szám, 999. — E tanulmány megjelent angol nyelven is a *Journal de la Société Hongroise de Statistique* 1936. évi 2—3. számában.

A honfoglaló és őslakó magyarság évezredes kultúrája s a haza némettség, elsősorban a XIII. század második felében Erdélybe telepített százszok azóta is zavartalanul fejlődő művelődési élete tükröződik ezekben az arányszámokban, s ugyancsak jellemző a románok alacsony arányszáma. Miként a mellékelt foglalkozási statisztikából is kitűnik, *Erdélyben a románság alakulása külön törvényszerű.* A magyar és a német társadalom azonos irányban halad, kultúrájuk erős vezetőréteget, értelmiséget dob a felszínre, civilizációs törekvéseik pedig a városiasodás és a polgárisodás jelen-

Foglalkozási csoportok Erdélyben (1910)³

Foglalkozási csoport	Összes	Magyar	Német	Román
	k e r e s ő n é p e s s é g			
Őstermelés	834 890	216 044	58 929	546 335
Ipar-forgalom ⁴	200 842	106 702	29 308	55 505
Közszolgálat stb. ⁴	31 658	19 409	4 616	7 452
Véderő	20 208	9 214	2 682	7 810
Napszámosok	23 185	8 276	701	12 333
Házi cselédek	44 076	23 732	2 398	17 632
Egyéb és ismeretlen	25 167	13 251	4 115	6 635
Összesen	1 180 026	396 628	102 749	653 702
	%			
Őstermelés	100,0	25,8	7,1	65,4
Ipar-forgalom	100,0	53,1	14,5	27,6
Közszolgálat stb.	100,0	61,3	14,5	23,5
Véderő	100,0	45,6	13,2	38,6
Napszámosok	100,0	35,7	3,0	53,2
Házi cselédek	100,0	53,8	5,4	40,0
Egyéb és ismeretlen	100,0	52,6	1,6	26,3
Összesen	100,0	33,6	8,7	55,4

³ Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 56. kötet.

⁴ Ipar-forgalom = bányászat és kohászat, ipar, kereskedelem és hitel, közlekedés. — Közszolgálat stb. = közszolgálat és szabadfoglalkozások.

Társadalmi rétegek Erdélyben (1910)⁵

Foglalkozási csoport	Összes	Magyar	Német	Román
	k e r e s ő n é p e s s é g			
Birtokosok és bérlők	579 030	140 807	52 955	384 608
Ipar-forgalmi önállók	69 329	35 866	11 732	17 948
Önállók	648 359	176 673	64 687	402 556
Véderő	20 208	9 214	2 682	7 810
Gazdasági ⁶ tisztviselők	1 064	875	117	64
Ipar-forgalmi	8 079	5 680	1 778	526
Közforgalom stb.	31 658	19 409	4 616	7 452
Értelmiség	40 801	25 964	6 511	8 042
Gazdasági cselédek, munkások ⁷	254 796	74 362	5 857	161 663
Ipar-forgalmi segédszemélyzet	123 434	65 156	15 798	37 031
Napszámosok	23 185	8 276	701	12 333
Házi cselédek	44 076	23 732	2 398	17 632
Egyéb és ismeretlen ⁸	25 167	13 251	4 115	6 635
Cselédek, munkások*	470 658	184 777	28 869	235 294
Összesen:	1 180 026	396 628	102 749	653 701
% (a társadalmi réteg összes számához képest)				
Önállók	100,0	27,2	9,9	62,1
Véderő	100,0	45,6	13,2	38,6
Értelmiség	100,0	63,6	15,9	19,7
Cselédek, munkások	100,0	39,2	6,1	49,9
Összesen:	100,0	33,6	8,7	55,4
% (a nemzetiség összes számához képest)				
Önállók	54,9	44,5	62,9	61,5
Véderő	1,7	2,3	2,6	1,2
Értelmiség	3,4	6,5	6,3	1,2
Cselédek, munkások	39,8	46,6	28,1	35,9
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0

⁵ Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 56. kötet.

⁶ Ide számítva az erdészeti és szénégetés körében alkalmazott tisztviselőket is.

⁷ Ide számítva az erdészeti és szénégetés körében alkalmazott segédszemélyzetet.

⁸ Mind bizonytalan egzisztenciák. Vö. Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 48 kötet. Általános jelentés.

* Valamint a bizonytalan egzisztenciák.

ségeivel járnak együtt. A románság társadalomképét viszont még a mai nap is meghatározza az a tény, hogy e nép Erdély területére történt tömegesebb beszivárgása kezdő időszakától, a XIII. századfordulótól számítva négy évszázadon át, a XVIII. század elejéig alig kapcsolódik be Erdély művelődési életébe, nincsenek művelődési eszményei (akárcsak a nép zömének túl a Kárpátokon, Havas- elvén és Moldvában), s az utóbbi két évszázad sok külső segítsége (egyházi síkon: a görög katolikus egyház létesítése; iskolai téren: a nemzetiségi vidékek iskolahálózatának kiépítése; gazdasági téren: a fellendülő bánya- és nagyipar gócainak s a kiépülő vasúti és közúti hálózat hozzájuk való közelsége) mind kevés az évszázados elmaradottság pótlására, s így az erdélyi románság az ősi primitív életformát nagy tömegeiben még ma sem haladta túl. Természetes tehát, hogy társadalmi képletének elemei nem mutatják a magyar és német társadalom arányait; értelmisége és polgári csoportjai kis számúak; ámbár igaz, hogy az őstermelésben fölényes a helyzete: míg a románság erdélyi arányszáma 55,4%, addig az erdélyi őstermelésben a románság részesedése 65,4%-os, s ez azt jelenti, hogy amíg *Erdélyben száz keresőre 70,7 őstermelő jut*, addig száz román keresőre 83,5 őstermelő, s ez az arányszám annál többet jelent, minél inkább meggondoljuk, hogy száz magyar kereső közül csak 54,4 és száz német kereső közül csak 57,3 az őstermelő.

AZONBAN sem az előbbi fejtegetésből, sem a táblázat bemutat- ta vázlatos társadalmi képletből nem következik a román társadalomelemzők ama kedvenc tétele, hogy az erdélyi románság, főként az annak túlnyomó többségét jelentő erdélyi román őstermelő réteg — az elnyomás, háttérbeszorítás stb. következtében — hátrányosabb helyzetben lett volna a magyarságnál és a németiségnél. Sőt, előbbi adataink némelyike éppen az ellenkezőjét bizonyítja, hiszen a napszámosok, házicselédek, valamint a külön meg nem nevezett és ismeretlen foglalkozásúak csoportjait összevonva, megállapíthatjuk, hogy e bizonytalan létalappal rendelkező foglalkozási ágakban a magyarság részesedése 48,9%-os (ámbár arányszáma csak 33,6%), a németiség részesedése 7,8%-os (arányszáma 8,7%) a románság részesedése pedig 39,6%-os (arányszáma 55,4%). Te-

hát ezekben a foglalkozási csoportokban *csak a magyarság helyzetét mondhatjuk hátrányosnak*, mert e csoportok aránya a magyarság társadalmi képletében a legnagyobb; a fenti bizonytalan léte-lappal rendelkező foglalkozási ágakhoz

minden 100 magyar kereső közül 11,3

" 100 német " " 7,0

" 100 román " " 5,5 tartozik.

De hogy szemléltetőbbé tegyük a társadalmi alkat e kérdését minden vonatkozásában, a közölt statisztikai tábla mellé újabbat szerkesztünk, amelyben az itt szóba hozható foglalkozási csoportokat elemeikre bontjuk. E szerint száz keresőhöz viszonyítva:

	önálló (birtokos, ipar-forgalmi)	véderőhöz tartozó	értelmiségi	cseléd, munkás, bizonytalan egzisztencia
magyar	44,5	2,3	6,5	46,6
német	62,9	2,6	6,3	28,1
román	61,5	1,2	1,2	35,9
átlag	54,9	1,7	3,4	39,8

Az önálló keresők sorában tehát az uralkodó (az ellenséges ér-zületű propaganda fogalmazásában: elnyomó) nemzet alul marad, a proletárnépességben pedig felülkerekedik. Az elnyomásról pa-naszkodó nemzetiség viszont az önálló keresők sorában majdnem a társadalmilag szerencsésen tagolt németiség magas arányszámát éri el s proletáriátusa jóval kevesebb, mind az erdélyi átlag. A számok ridegek és igazságosak! Ugyanezt a képet kapjuk, ha ada-tainkat nemzetiségi arányszámainkkal vetjük össze. Az egyes nemzetiségek erdélyi arányszáma legyen egyenlő százzal, s íme az alábbi jellemző számsorhoz jutunk:

	magyar	német	román
Önálló (birtokos, ipar-forgalmi)	80,9	113,8	112,1
Véderőhöz tartozó	135,7	151,7	69,6
Értelmiségi	189,2	180,4	35,5
Cseléd, munkás, bizonytalan egzisztencia	116,6	70,1	90,0
Kereső népesség	100,0	100,0	100,0

Természetesen az erdélyi proletáriátus nagyobb részét (54,1%-át) a gazdasági cselédek, mezőgazdasági munkások, valamint az erdészet és szénégetés körében alkalmazott segédszemélyzet jelenti. Ez már országrészünk agrárjellegéből következik. A magyar proletáriátus 40,2%-a, a német proletáriátus 20,3%-a, a román proletáriátus 68,7%-a tartozott a mező- és erdőgazdaság körébe.

ENNEK AZ UTÓBBI JELENSÉGNEK azonban nem ellenpólsa az erdélyi feudalizmus, annál is inkább nem, mert ilyen e fenti adatok származási idején már jóformán nincs is.

Az erdélyi földkérdéssel foglalkozó román vagy románbarát „tudományos” művek⁹ a birtokmegosztás megítélésében általánosan azt az alapvető hibát követik el — a feudalizmus bizonyíthatósága érdekében —, hogy csak a birtokok összesítő adatait közlik. Mert ennek alapján¹⁰ rá lehet mutatni arra a jelenségre, hogy a 3 514 száz holdon felüli birtokos tulajdonában 1 976 761 katasztrális hold volt*, vagyis a birtokosok 0,8%-a a földtulajdon 32,1%-át mondhatta magáénak, sőt — hogy az ellentétek még élesebbek legyenek —, azt is ki lehet emelni, hogy a 385 ezer holdon felüli birtokos tulajdonában 1 125 305 katasztrális hold volt, vagyis a birtokosok 0,08%-a a földtulajdon 18,3%-át mondhatta magáénak. Részletezve:

⁹ Például Constantinesco, Mitita, *L'évolution de propriété rurale et la reforme agraire en Roumanie* (1925); Petrini, Emil, *Reforma agrară. — Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918—1928* (1929) I. 285—314.; Mitrany, David, *The Land and Peasant in Rumania. The War and the Agrárreform 1917—1921* (1931).

¹⁰ A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. IV. A gazdaságok megosztása jelleg és nagyság szerint, 1900, és Magyar Statisztikai Kötemények, Új folyam, 24. kötet.

* Nálunk 1870-től a katasztrális hold volt a hivatalos földmértékegység. 1 katasztrális hold = 1 600 négyyszögöl = 0,575 465 hektár = 5 754,642 m².

		a gazdaságok	
		összes	területe
		száma	(katasztrális hold)
1 holdon alul szántóföld nélkül		45 404	12 915
1 " " szántófölddel		36 581	19 445
1 — 5 holdig		135 669	378 659
5 — 10 "		101 356	734 685
10 — 20 "		89 579	1 259 753
20 — 50 "		46 611	1 348 398
50 — 100 "		6 326	419 099
100 — 200 "		1 664	230 083
200 — 500 "		1 062	331 870
500 — 1000 "		403	289 503
1000 holdon felül		385	1 125 305
Összesen		465 040	6 149 715

Azonban Erdély földje hegyes-völgyes birodalom, amelynek jelentékeny része nem mezőgazdasági terület:

szántóföld	2 621 472	}	68,4%
kert	160 652		
rét	1 427 870		
szőlő	44 104	}	0,7
legelő	593 413		28,9
erdő	1 185 541		
nádas	6 090		0,1
nem termő	110 573		1,8
összesen	6 149 715		100,0

Erdélyi viszonylatban tehát a legkevésbé sem tárgyilagos a gazdaságok összes területére vonatkozó adatok alapján ítélezni, különösképpen akkor nem, amikor az alapul szolgáló statisztikából más is világosan kiolvasható. Nevezetesen:

A birtoktípusok és a művelési ágak
összefüggése Erdélyben (1895)

Művelési ág	Az oldalt megnevezett művelési ág			
	összes terület (katasztrális hold)	összes területéből esik (%-ban)		
		100 holdon aluli	100—1000 holdas	1000 holdon felüli
		g a z d a s á g o k r a		
Szántó—kert—rét	4 209 994	83,3	10,6	6,0
Legelő—erdő	1 778 954	31,7	21,5	46,8
Egyéb	160 764	88,4	9,3	2,1
Összesen	6 149 715	67,8	13,8	18,3

Vagyis: *Erdélyben a nagybirtok túlnyomó részben legelő és erdőbirtok*, sőt a középbirtoknak is jelentékeny része ezekre a művelési ágakra esik. Számszerűleg:

%	szántó, kert és rét	legelő és erdő	egyéb
nagybirtok (1 000 holdon felül)	22,6	74,0	3,3
középbirtok (100—1 000 holdig)	52,6	44,9	2,4
kisbirtok (5—100 holdig)	83,7	14,2	2,0
törpebirtok (5 holdon alul)	87,7	7,3	4,9
<i>általában:</i>	68,4	28,9	2,6

KÉRDÉS most azonban, hogy ez a földterület méltányosan osztott-e meg az erdélyi nemzetiségek között. Ha tekintetbe vesszük azt a körülményt, hogy az 1848. évi jobbágyszabadítás és földreform elsősorban és kizárólag a román nép javát szolgálta, s akkor a románság másfélmillió katasztrális hold mezőgazdasági ingatlan tulajdonába kerül¹¹, s figyelünk arra a nagy birtokvásárló mozgalomra¹² mely annyira aggasztotta a háború előtti magyar birtok-

¹¹ Vö. Sebestyén Dénes dr. adataival: *Új-Románia földbirtokpolitikája Erdélyben*, 50.

¹² Vö. Gróf Bethlen István, *Az oláhok birtokvásárlásai Magyarországon az utolsó 5 évben* (1912); Tokaji László, *Eladó ország* (1913), Tokaji birtokonkénti részletezésben kimutatja, hogy 10 év alatt az erdélyi románság 719 magyar birtokot vásárolt meg, s így mintegy 57,5 millió korona értékű 166 394 katasztrális hold magyar terület birtokába jutott.

politikusokat, még adatok híján is bátran mondhatnánk, hogy a *földterület megoszlása bizonyára méltányos volt*. És valójában az előző lap statisztikája is ezt bizonyítja.

A földtulajdon és a nemzetiségek (1916)

Kategória	A kis- és középbirtokok			
	összes mezőgaz- dasági és legelőte- rűlete	összes mezőgazdasági és legelőterületéből		
		magyar	német	román
		anyanyelvű tulajdonos kezén van		
		katasztrális holdakban		
5 holdon alul	1 400 089	327 039	84 788	997 262
5—10 holdig	1 190 060	274 550	100 936	815 574
10—50 "	1 384 860	379 524	169 575	835 761
50—100 "	52 487	20 187	8 075	24 225
100—200 "	142 944	100 812	9 423	32 596
200—300 "	101 085	71 789	7 147	15 890
300—500 "	130 44 8	111 006	5 376	14 066
500—1000 "	204 36 4	180 003	7 725	16 636
Összesen:	4 616 337	1 470 910	393 045	2 752 010
%	100,0	31,8	8,5	59,6

Ha a gazdálkodás alapját képező mezőgazdasági és legelőterület már vizsgált helyzetképét összevetjük az 1916-ban ezekre a művelési ágakra vonatkozó összeírás¹³ eredményeivel, úgy találjuk, hogy e területekből

¹³ Lásd *Jakabffy Elemér dr., Erdély statisztikája* (1923), 28—29., illetve *Oberding József György dr., Az erdélyi agrárreform.* (1930), 4—6.

	1895-ben		1916-ban	
	abszolút szám	%	abszolút szám	%
kis- és középbirtokra esett	4 420 545	91,2	4 616 337	95,5
nagybirtokra esett	426 966	8,7	216 391	4,4
összesen	4 847 511	100,0	4 832 728	100,0

A 95,5%-nyi kis- és középbirtok összesen mezőgazdasági és legelőterületének viszont közel 60%-a a románság tulajdonában volt (nemzetiségi arányszám: 55,4), a németek részesedése 8,5%-os (nemzetiségi arányszám: 8,7), a magyarságé közel 32%-os (nemzetiségi arányszám 33,6). Itt ellenkező érvelés nincs! Mert a belső megoszlás az egyes kategóriák között már nem nemzetiségközi probléma, hanem az egyes nemzetiségeket külön-érdeklő birtokpolitikai kérdés. Az 1 000 holdon felüli magánbirtok pedig mind mennyiségileg, mind pedig uralkodó művelési ágainál fogva ez arányszámok terén jelentőséggel nem bír. Nevezetesen:

1 000 holdon felüli birtokok jellege	Mezőgazdasági	Legelő	Erdő	Összes
terület katasztrális holdakban				
Községi birtok	38 804	327 002	997 608	1 437 356
Közbirtokosság	10 387	178 766	652 926	864 530
Állami birtok	27 072	52 282	460 493	544 735
Egyházi	32 218	14 675	66 804	115 955
Alapítványi				
Iskolai				
Hitbizomány	10 529	11 234	58 063	80 695
Rt.-i birtok	7 940	8 273	54 732	71 361
Összesen	126 950	592 232	2 290 636	3 114 632
Magánbirtok	216 391	130 407	511 625	890 595
Mindössze	343 341	722 639	2 802 261	4 005 227

Bár a magánkézen levő nagybirtok túlnyomó többsége (93,7%) magyar tulajdonban volt, s a románság és a németiség részesedése csak 4,8, illetve 1,5%, mégis — tekintetbe véve a mezőgazdasági

és legelőterület kis mennyiségét — ezek a számok előbbi arányszámainkat valójában csak elenyésző mértékben befolyásolják:

Részesedés a mezőgazdasági és legelőterületből %-ban

	magyar	német	román
Kis- és középbirtok	31,8	8,5	59,6
Összes birtok	36,2	8,0	55,7
Nemzetiségi arányszám	33,6	8,7	55,4

Megállapíthatjuk tehát, hogy Erdélyben az utolsó évszázadok folyamán, az 1914—18. évi világháború idejéig olyan földbirtokpolitikai változások mentek végbe, amelyeknek következtében *a különböző birtoktípusok egészséges összhangja alakult ki, s a birtokok nemzetiségi megoszlásában is megvalósult az egyensúly.* Legföljebb olyan beavatkozásra volt még szükség, hogy a mezőgazdasági népesség arányosan oszolja meg Erdély különböző tájegységein; így elsősorban a túlnépesedett székelységnek kellett volna *kolonizációs* területeket megjelölni Erdély középső és nyugati részén. Általában ezidőtájt (1916 körül) egy esetleges földreformnak csak *kiigazító* jellege és jelentősége lehetett volna, mert *az erdélyi földreformot elvégezte maga a történelem* — egyfelől az 1848. évi jobbágyfelszabadítással és földosztással, másfelől azzal a tágkeblű földbirtokpolitikai liberalizmussal, amely nemcsak megengedte, de egyenesen elősegítette a bármilyen nemzetiségű szorgalmas vagy pénzzel ellátott mezőgazda földszerzését és terjeszkedését.

A HÁBORÚ UTÁNI ROMÁN FÖLDREFORM azonban ezekkel a kétségbe nem vonható társadalmi és gazdasági tényekkel egyáltalán nem törődött, s kiindulva abból az irányzatos társadalomtörténeti felfogásból, hogy Erdélyben a rendi korszak feudalizmusa uralkodik, s rendíthetetlenül azt hirdetve, hogy e feudalizmus egyfelől proletár-sorsra juttatta az erdélyi románságot, másfelől megakadályozta az erdélyi románság természetes fejlődését és terjeszkedését, az 1921. évi agrártörvénnyel kisajátítást rendelt el, majd ennek alapján 1925-ig

Erdélyben
a kelet-magyarországi és
bánási részekben
összesen

1 007 126 katasztrális hold
1 487 459 katasztrális hold
2 494 585 katasztrális hold

területet kisajátított¹⁴, s későbbi eljárásokkal a kisajátított területet 3 192 508 katasztrális holdra növelte¹⁵. Itt a szempont természetesen nem a társadalmi és gazdasági szükségesség, hanem a politikai és nemzeti elfogultság, amely nem kímélte sem a mintagazdaság jellegű középbirtokot, de még a birtokot sem, ha magyar tulajdon volt, s különösképp nem könyörült a közösségi birtokokon: községi vagyonokon és közbirtokosságokon, egyházi, iskolai és alapítványi birtokokon, mert ezek jelentették — évszázadok előtti szerzés és adomány címén — az erdélyi magyar kultúra anyagi alapjait.

Adatok a román földreformhoz¹⁶

Birtok- kategó- ria ka- tasztrális holdak- ban	A Beszterce–Naszód, Kolozs és Szolnok–Doboka vármegyékben kisajátítást szenvedett birtokok						
	száma	területe a kisajátítás előtt			kisajátított rész		
		szántó, kert, rét	legelő, erdő	összesen	szántó, kert, rét	legelő, erdő	összesen
		h o l d a k b a n					
1— 50	379	3 852,5	1 034,6	4 954,0	1 768,5	785,3	2 561,5
50—100	22	1 043,7	484,8	1 622,4	693,4	323,7	1 046,6
100—500	116	16 470,1	12 237,7	29 845,9	8 004,6	6 331,7	14 730,7
500—	70	41 249,8	57 817,4	104 906,8	33 874,5	48 106,5	83 645,5

¹⁴ Constantinesco, i. m. 411.

¹⁵ Enciclopedia României. III. Economia națională (Cadre și producție; Vasiliu Ioan C., Structura economică a agriculturii românești. 304—305.

¹⁶ Az Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottsága D) jelzésű kérdőíve alapján.

A magyar agrárstatisztikusok¹⁷ ezeknek a vonatkozásoknak a nagyrészt bőven kifejtették, s a nemzetközi közvélemény is értesülhetett a kirívóbb esetekről, mint például arról, hogy a négy római katolikus püspökség és a négy protestáns egyházkerület 314 199 katasztrális holdat, összes vagyonuk 84%-át vesztették el, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület törvényellenesen megfosztott 1 708 katasztrális hold alapítványi birtokától, a közcélú Csíki Magánjavakat egyszerűen elkobozták, a székely közbirtokosságokat megdézsmálták stb.; számos ügy, mint a Csíki Magánjavak és a háború előtt földhöz juttatott, s földjük nagyrésztől most megfosztott telepesek kérdése a nemzetközi fórumokat is hosszasan foglalkoztatta¹⁸, természetesen anélkül, hogy a sérelmek érdemi jogorvoslatot nyertek volna.

De az említett művek adatok híján nem foglalkozhattak részletesen a magánbirtokok kisajátítása körül sérelmekkel. Most tehát inkább ezekre fordítjuk tekintetünket, s adatgyűjtésünkől szemléltetve a három észak-erdélyi megye: Beszterce–Naszód, Kolozs és Szolnok–Doboka vármegye idevágó adatait mutatjuk be, mert ezek az adatok igen tanulságosak. Kitűnik ugyanis, hogy az erdélyi román földreform célkitűzései távolról sem csak antifeudálisak. Az említett területen számbavett 587 kisajátítást szenvedett birtokból 379 (64%!) 50 holdon aluli kis- és törpebirtok, s csak 70 (12%!)

¹⁷ Oberding, i. m.; Móricz Miklós dr., *Az erdélyi föld sorsa*. Az 1921. évi román földreform (1932) és angol nyelven: *The fate of Transylvanian Soil*. (1934); *Die rumänische Bodenreform in Siebenbürgen*. (1940).

¹⁸ Vö. gr. Teleki Pál m. kir. külügyminiszter jegyzéke a Szövetséges és Társult Főhatalmak budapesti megbízottjaihoz (1920. december hó 31.); gr. Bánffy Miklós m. kir. külügyminiszter jegyzéke a fenti megbízottakhoz a készülő román agrártörvénynek a kisebbségi szerződést sértő rendelkezéseivel kapcsolatosan (1921. április hó 28.; a Bocskay Szövetség panasz a Nemzetek Szövetségéhez a romániai agrárreform ügyében (1921. október hó 7.); dr. Tornya Gyula panasz a bánsági és erdélyi telepesek, illetve a torontáli régi telepesek ügyében (1925. február hó. 18. illetve július hó. 19.; dr. Pál Gábor és társai panasz a Csíki Magánjavak ügyében (1929. június hó. 15.), dr. Gaál Endre pótpetíciója a Csíki Magánjavak ügyében (1933. március hó 20.). Lásd részletesen: Dr. Mikó Imre, *A romániai magyar kisebbség panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt*. — *Hittel*, 1936. évi 3. szám és különnyomat. Természetesen a fenti kérdéseknél bonyodalmasabb ügynek bizonyult az ún. optáns-per, mely hosszú éveken át foglalkoztatta mind a hazai, mind a külföldi közvéleményt.

500 holdnál nagyobb közép- és nagybirtok. S a kis- és törpebirtoknál ez a kisajátítás nem enyhe simogatás, hanem testbevágó operáció, amelynek arányai az alábbiak:

	Birtokonkénti átlag volt a kisajátítás előtt			alá került katasztrális hold	
	kiszajátítás				
1— 50 holdig	13	7	(51,7%)		
50—100 "	74	48	(64,5%)		
100—500 "	257	127	(49,4%)		
500 holdon felül	1 499	1 195	(79,9%)		

Ez nem antifeudalizmus! Itt más elvek és szenvedélyek érvényesültek; a nemzeti elvakultság a *szociális* célkitűzéseket is törvényesítette, ha a *magyar- és német-ellenesség* ezt megkívánta, mert a fenti birtokosok nemzetiségi statisztikája ez:

A kisajátított birtokok típusa	Kisajátítva össze- sen	A tulajdonos nemzetisége szerint			
		magyar	német	román	zsidó
	abszolút számokban				
1— 50 holdig	379	136	228	4	11
50—100 "	22	16	1	—	5
100—500 "	116	103	1	2	10
500 holdon felül	70	66	—	1	3
Összesen	587	321	230	7	29
	%				
1— 50 holdig	100,0	35,8	60,1	1,1	2,9
50—100 "	100,0	72,7	4,5	—	22,7
100—500 "	100,0	88,8	0,8	1,7	8,6
500 holdon felül	100,0	94,3	—	1,4	4,3
Átlag	100,0	54,6	39,1	1,2	4,9

A ROMÁNOK végrehajtotta ún. földreformnak egyéb fonákságait az alábbi néhány pontban s néhány statisztikai adatban foglalhatjuk össze:

I. A kisajátított terület művelési áganként így oszlik meg¹⁹

szántó és rét	935 283	katasztrális hold	29,3 %
kert és szőlő	2 297	" "	0,1 "
legelő	563 378	" "	17,6 "
erdő	1 516 971	" "	47,5 "
nem termő terület	53 806	" "	1,6 "
	3 071 735	" "	96,2 "
különböző művelési			
ágak	120 773	" "	3,8 "
összesen	3 192 508	" "	100,0 "

A „különböző művelési ágak”-hoz tartozó 120 773 katasztrális holdat egészében a szántó- és rétterülethez számítva, s figyelembe véve a kert- és szőlőterületet:

mezőgazdasági terület	1 058 353	katasztrális hold	33,2%
legelő- és erdőterület	2 080 349	" "	65,2 "
nem termő terület	53 806	" "	1,6 "
összesen	3 192 508	" "	100,0 "

Tehát az erdélyi román földreform 2/3 részében a legelő- és erdőterület, hangsúlyosabban az erdőterület reformját jelentette, vagyis abban a művelési ágban tördelte szét a nagyobb egységeket, amelyben a kis birtoktípusok gazdaságilag nem életképesek.

¹⁹ Az összeg az *Enciclopedia* adata, a részletezés *Petrinitől* való (*Transilvania, Banatul, Crișana Maramureșul 1918—1928.*) azzal a különbséggel, hogy a „különböző művelési ágak”-hoz tartozó területnél Petrini 46 835 katasztrális holdjához hozzászámítottuk a két forrás közti különbséget (73 938 katasztrális holdat), ami bizonyára későbbi kisajátítás folytán állt elő.

II. A kisajátított 3 192 508 katasztrális hold a következőképpen használtatott fel:

igényjogosultaknak	796 970 katasztrális hold	24,9%
közlegelő és erdő	2 093 808 " "	65,6 "
közérdekű rezerva	170 011 " "	5,3 "
rendelkezésre áll	54 542 " "	1,7 "
bérbe adva	8 584 " "	0,2 "
terméketlen és egyéb	68 593 " "	2,1 "

Tehát az erdélyi román földreform legfennebb csak 1/4 részében igazolható oly címen, hogy a mezőgazdasági proletariátuson (az ún. igényjogosultakon) igyekezett segíteni; viszont 2/3 részében arra törekedett, hogy a közbirtokok új csoportosítását valósítsa meg a román nemzetiségűek javát szolgáló „közlegelők és erdők” létesítésével²⁰. De még így is kevesebb volt az igénylő, sem hogy az egész kisajátított föld kiosztható lett volna²¹. A földnek 10 százaléka román intézmények és magánosok közt osztatott ki „rezerva”, „bérlet” stb. címen.

A mezőgazdasági területnél ez különösképpen szembeszökő:

az igényjogosultak részesedése	796 970 katasztrális hold	75,3%
-----------------------------------	---------------------------	-------

²⁰ Például a Kolozs és Szolnok–Doboka vármegye területén eddig számbavett ilyen községi „közerdők és legelők” összes területe 73 264 katasztrális hold. Ebből 2,5% van magyar többségű és 55,6% román többségű községek birtokában. A maradék 41,9% olyan községek birtokában van, amelyekben a magyarság is jelentékeny arányszámú, de a románság arányszáma mégis fölényes.

²¹ Vö. Móricz (i. m.) idevágó részletes fejtegetéseivel. — Egyébként a később részletesen bemutatandó néhány község adatai alapján példaképpen megállapíthatjuk, hogy a földreform befejezése után a juttatottak 54,7%—a megvált a friss tulajdontól, s így a földreformmal nekik juttatott föld 37,9%—a tehetősebb gazdák birtokába került, s későbbi időpontokban még többszöri tulajdonoscserre történt. Az erdélyi román parasztság még ma is, két évtizeddel a földreform után, „forjta”-nak, azaz „erőszakolt”-nak hívja a földreformos földet, s ha teheti, kész örömet átcserezni olyanra, amely a nép hagyományvilágában nincs így megbélyegezve. A román földreform túlzásai és mértéktelensége folytán a tulajdonbizonytalanság forrása lett.

más címen kiosztva	261 383	katasztrális hold	24,6 %
mégpedig: bérbeadva	8 584	"	"
közérdekű rezerva	170 011	"	"
rendelkezésre áll	54 542	"	"
egyéb címen			
hasznosítva	28 246	"	"

III. Végül részletesebben rá kell mutatnunk arra, hogy az erdélyi román földreform miként gondoskodott a magyar proletariátusról. E tekintetben a hivatalos kiadványok egészen szűkszavúak. Csak annyit tudhatunk meg belőlük, hogy²²

1 holdat kapott	67 228	igényjogosult
2 " "	83 967	"
3 " "	68 577	"
4 " "	43 980	"
5 " "	14 745	"
6 " "	999	"
7 " "	1 183	"

S még annyit, hogy az „igényjogosultak” sorában 78,09% volt a román, 14,83% a magyar, 52,3% a német és 1,84% az egyéb nemzetiségű²³. Az egész területre vonatkozólag ma sem tudunk többet; az észak–erdélyi és kelet–magyarországi részekre vonatkozó újabb statisztikánk pedig még nem minden részletében ellenőrzött²⁴. Tehát a közvetett módszerhez kell folyamodnunk.

A *L'Agriculture en Roumanie* fenti arányszámai alapján megállapíthatjuk, hogy a szélesebb értelemben vett Erdélyben²⁵

²² Petrini adata, i. m. 310.

²³ *L'Agriculture en Roumanie*, 1938. Atlas statistique.

²⁴ Kerülni akarjuk a román földreformszakértők ama buzgóságát, hogy előzetes adatokra és ellen nem őrzött jelentések statisztikáira is bátran hivatkoztak. Következésképpen minden kiadványuk más és más adatsort közöl, más és más viszonylatokat tár fel.

²⁵ Az 1. jegyzetben ismertetett szűkebb (történeti) Erdély mellett számításba vesszük a kelet–magyarországi és bánági részeket is, nevezetesen: Arad, Bihar, Krassó–Szörény, Szatmár, Szilágy és Termes vármegyéket. Egyébként a forrás ugyanaz: *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sorozat, 56. kötet.

minden 100 erdélyi földnélkültre jutott 76,0 igényjogosult,				
mégpedig: " 100 román	"	"	91,3	"
" 100 magyar	"	"	37,7	"

Íme, az arányszám értéke rögtön csökkenni kezd, mihelyt az élő társadalom adataival hozzuk összefüggésbe. S ez érthető is, hiszen a tanulmányunk elején csak a szűkebb (történeti) Erdélyre vonatkozó társadalomalkati adataink lényege nem változik akkor sem, ha nagyobb területen vizsgálódunk. Így a Romániához csatolt egész erdélyi területen

	magyar	német	román
	százalékokban		
földnélküli	42,8	21,6	30,3
5 holdon aluli birtokos	17,4	18,3	26,4
5— 10 holdas "	15,1	19,0	22,1
10— 50 " "	22,9	38,2	20,5
50—100 " "	1,6	2,7	0,5
összesen	100,0	100,0	100,0

A románság agrártársadalmának megosztottsága itt is arányosabb, kisbirtokos rétege erősebb mint a magyarságé, proletáriátusa pedig kisebb magyarságénál. És különösképpen az alsó két kategória (a földreform szempontjából az érdeklődés középpontjába került alsó két kategória) viszonya nagyon jellemző:

	magyar	német	román
	százalékokban		
földnélküli	71,1	54,0	53,4
5 holdon aluli birtokos	28,8	45,9	46,5
összesen	100,0	100,0	100,0

A magyar agrártársadalom ilyen nagyarányú proletarizáltsága esetén a 14,83%-os részesedés alig több, mint csepp a tengerben. De hátha a román szakértők többre becsülték ezt az arányszámot, mint ami volt a valóságban. Akkor különösképpen megsínylette a magyarság ezt a földreformot. Nézzük csak! Ha elosztjuk a 14,83%-nyi magyar juttatottat a magyar földnélküliek és az 5 holdon aluli birtokosok között fele-fele arányban, a számsor így változik:

földnélküli	57,5% (volt: 71,1%)
5 holdon aluli birtokos	42,4% (volt: 28,8%)

De ha ugyanezt a műveletet elvégezzük a román juttatottakkal, akkor az eredmény ez:

földnélküli	27,2% (volt: 53,4%)
5 holdon aluli birtokos	72,2% (volt: 46,5%)

vagyis e társadalmi csoportok viszonya a maximális 14,83%-os részesedés esetén is egészen átalakult — természetesen a magyarság hátrányára:

	Ha a román arányszám	Akkor a magyar arányszám	
		megelőzőleg	most
földnélküli	100	132	211
5 holdon aluli	100	62	58

És itt nincs az az ellenvetés, hogy elméleti műveletet hajtottunk végre. Mert a juttatottak nagyobb része földnélküli volt, akkor pedig a fenti számok az egyik határértéket jelentik. Ha a négy háttéresetet tekintjük (A = a román igényjogosultak mind földnélküliek voltak, a magyar igényjogosultak földnélküliek és 5 holdon aluli birtokosok fele-fele arányban; B = a román és magyar igényjogosultak egyformán mind földnélküliek voltak; C = a román és magyar igényjogosultak egyformán földnélküliek és 5 holdon aluli birtokosok voltak fele-fele arányban; D = a román igényjogosultak földnélküliek és 5 holdon aluli birtokosok voltak fele-fele arányban, a magyar igényjogosultak pedig mind földnélküliek), akkor a fenti index változásai az alábbiak:

Kategória	Ha a román arányszám	Akkor a magyar arányszám			
		A	B	C	D
		esetben			
Földnélküli	100	495	426	211	182
5 holdon aluli	100	48	57	58	69

A földnélküliek indexe mindenik esetben rosszabb a földreform előttinél (132), az 5 holdon aluliaknál pedig csak abban az abszurd esetben állna elő valami csekély javulás, ha a román igényjogosultak száma fele-fele arányban oszlott volna meg a két kategória között, a magyaroknál pedig az egész részesedés a földnélküliek javára történt volna.

Adatok a román földreformhoz²⁶

Község	A lakosság száma 1910-ben			Ösz- szes	Ma- gyar	Ro- mán	Összes	Ma- gyar	Ro- mán
	össze- sen	ma- gyar	ro- mán	juttatottak száma			juttatottak részesedése, katasztrális hold		
<i>Bihar vm.</i>									
Cécke	611	367	238	135	1	134	156,6	2,0	154,6
Körösgyéres	1 932	280	1 641	709	14	693	2093,5	42,0	2046,8
Vedresábrány	644	321	317	155	93 ²⁷	58	326,8	170,2 ²⁷	145,4
<i>Kolozs vm.</i>									
Bánffyhungad	5 194	4 699	451	587	181	401	574,9	174,0	397,8
Csucsa	2 001	437	1 543	197	1	196	561,0	3,0	558,0
Hídalmás	1 484	727	729	226	28	198	486,9	45,8	441,1
Kajántó	1 213	742	471	213	62	251	603,0	95,5	507,5
Középlak	903	544	359	102	15	87	141,5	25,0	116,5
Válaszút	1 447	592	844	330	96	234	671,9	148,9	523,0
<i>Maros-Torda vm.</i>									
Meggyesfalva	1 262	463	699	186	31	155	378,8	32,0	346,8
Nagyernye	1 615	1583	31	134	101	33	147,4	107,7	39,7
<i>Szatmár vm.</i>									
Apa	2 532	797	1732	741	102	632	1069,1	158,4	893,4
Mikola	1 896	1 885	1	179	133	45	819,6	275,5	543,8
Szatmárzsadány	1 568	234	1316	293	1	289	1049,0	5,3	1037,6
	%								
Cécke	100	60	39	100	*	99	100	1	98
Körösgyéres	100	15	85	100	2	97	100	2	98

Község	A lakosság száma 1910-ben			Ösz - szes	Ma- gyar	Ro- mán	Ösz - szes	Ma- gyar	Ro- mán
	össze- sen	ma- gyar	ro- mán	juttatottak száma			juttatottak részesedése, katasztrális hold		
Vedresábrány	100	50	49	100	60 ²⁷	38	100	52 ²⁷	44
Bánffyhungad	100	90	9	100	31	68	100	30	69
Csucsá	100	21	77	100	*	99	100	*	99
Hídalmás	100	49	49	100	12	87	100	9	90
Kajántó	100	61	38	100	19	80	100	16	84
Középlak	100	60	39	100	14	85	100	17	82
Válaszút	100	41	58	100	29	71	100	22	77
Meggyesfalva	100	37	56	100	17	83	100	8	92
Nagyernye	100	98	2	100	75	23	100	73	27
Apa	100	31	68	100	14	85	100	14	83
Mikola	100	99	*	100	74	25	100	33	66
Szatmárzsadány	100	15	83	100	*	98	100	*	98

A hátrány azonban nemcsak abban érte a magyarságot, hogy a földreform következtében társadalmi alkata a románsághoz viszonyítva még aránytalanabb lett, mint volt, — hanem főként abban, hogy a románság messze arányszámán felül jutott földbirtokhoz. Néhány község részletes adatsorát mellékeljük szemléltetőül. A községek a Magyarországhoz visszacsatolt észak-erdélyi és kelet-magyarországi terület különböző vidékeiről valók, és általában típusok. Van közöttük erősen magyar és erősen román község és

²⁶ Az Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottsága C, jelzésű kérdőívei alapján. Az arányszámoknál *-gal jelezve, ha 1%-on aluli az arányszám.

²⁷ A földosztás későbbi revíziója során 19 magyar juttatottat megfosztottak részesedésétől, illetve egy részüket nem is helyezték birtokba, bár a parcellákat nekik telekkönyvezték. (Gyakori eset ez a román földreform gyakorlatában azzal a céllal, hogy a külföld számára készített nemzetiségi földreform-statisztikáknak valamelyes írásbeli alapot teremtsenek!) Tehát a vedresábrányi magyar juttatottak száma nem 93, hanem csak 74, s ezek részesedése összesen 136,2 katasztrális hold. Arányszámokban: a magyar juttatottak arányszáma 54%, viszont a magyar részesedés arányszáma 46%.

vannak vegyes községek is. Van közöttük olyan, amelynek jó a földje és fejlett a mezőgazdasági kultúrája, de van olyan is, amelynek sovány a határa s elmaradottabb a gazdatudományban. Minden szempontból mérlegeltük a helyzetet, amikor e 14 községben megállapodtunk.

Az arányszámokban itt jelentkező elferdülések a román földreform gyakorlatának ismerői előtt egyáltalán nem meglepőek. A község és a vidék etnikai jellege nem játszott szerepet e nagyarányú földbirtokpolitikai aktusnál, a juttatottak száma és részesedése közt jelentkező (másutt ennél sokkal kirívóbb) különbség pedig könnyen magyarázható azzal a politikai meggondolással, hogy formailag a *magyarságot is részesíteni kell*. Mi sem jellemzőbb, mint az alábbi index-sor, a juttatottak számát és részesedését kifejező indexek átlagai (a lakosság nemzetiségi arányszámához viszonyítva úgy, hogy a nemzetiségi arányszámot egyenlőnek vettük százal):

	A földhöz juttatás mértékének indexe	
	a magyarságnál	a románságnál
<i>Bihar vm.</i>		
Cécke	1	252
Körösgyéres	13	114
Vedresábrány	112 ²⁸	83
<i>Kolozs vm.</i>		
Bánffyhunyard	34	761
Csucsá	2	128
Hídalmás	21	180
Kajántó	28	215
Középlak	25	214
Válaszút	62	127
<i>Maros-Torda vm.</i>		
Meggyesfalva	34	156
Nagyernye	75	1 300

²⁸ Az előző jegyzetben közölt körülmény folytán ez index valójában csak 100.

A földhöz juttatás
mértékének indexe
a magyarságnál a románságnál

Szatmár vm.

Apa	45	123
Mikola	54	75 833
Szatmárzsadány	3	118

A TÉNYEK LOGIKÁJÁNAK nincs szerepe az erdélyi román földreformban; itt csak az *elvek* és a *szenvedélyek logikája* érvényesült:

az erdélyi magyar kultúra fejlettebb, mint a román,
ez a kultúrfölény román nemzeti szempontból veszedelmes,
elő kell segíteni tehát a nivellálódást,
de a nivellálódás csak abban az esetben remélhető, ha az erdélyi magyar kultúra elveszíti anyagi alapjait,

tehát *oda kell hatni, hogy az erdélyi magyarság elszegényedjék*. És ez az utóbbi valójában sikerült, habár a várt eredmény nélkül, mert az erdélyi magyar kultúra összeroskadása nem következett be. De a rombolás így is teljes értékű volt, hiszen az elszegényedés következtében a magyar proletáriátus meghatványozódott — nemcsak a falvakon, de a városokban is, hol a földreformnak megfelelője más síkon az ipari és kereskedelmi üzemek nacionalizálása, a magyar munkást szélnek bocsátó „nemzeti munkavédelem” és a „nyelvvizsgáltatás” — minden fokon, az útkaparótól egészen a szabadfoglalkozású értelmiségi egyénig.

A románság képviselte „szociális gondolat”-nak ez a valósága. Erőszakos nacionalizálás, mesterséges nivelláció, s ami mindebből következik: a tények logikájának sutbavetése, annak a logikának, amelynek értelmében éppen a magyar proletáriátus szorult rá a gyámolításra, s a földkérdés vonalán — mint már mondtuk — Erdélyben elsősorban magyar szempontú részleges földreformra és földbirtokpolitikai kiigazításra lett volna szükség, hogy telepítés segítségével a magyar agrárnépesség arányosabb területi elosztottsága megvalósuljon, s ezzel a magyar agrárproletáriátus kérdése is megoldás útjára lépjen.

Azonban: *ami késik, nem múlik* — mondja a magyar közmondás, s a magyar királyi miniszterelnök egyik legutóbbi parlamenti beszédéből kicsendül, hogy a magyar kormányzat helyreállítani óhajtja a tények logikáját: „Az új európai rend alkotó eleme a húsz éven át elszenvedett *jogtalanságok jóvátétele*, s aki ennek ellenszegül, az új európai rendnek akar gátat vetni”.

Új reformok küszöbén állunk. Az elmúlt év folyamán az arra hivatott szerv (*az Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottsága*) tudományos vizsgálódást folytatott, és most már valóságban következhetik a korrekció, a *jóvátétel*, amit Erdély gazdasági érdeke épp úgy megkíván, mint az erdélyi társadalom egyensúlya és az erdélyi magyarság vitális szüksége. Mert számításba kell vennünk, hogy az erdélyi román földreform romboló hatása nem kímélte meg magát a mezőgazdaságot sem, miként arra a szakemberek már többször rámutattak. A talajművelés visszaesett, a terméseredmények leromlottak s a mezőgazdasági kultúrában nagy szakadék keletkezett, amelynek katasztrofálissá válását alig tudta megakadályozni az erdélyi magyar agrárius réteg nagy szervezete, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület.

[Hitel, 1940—1941. 3—4. szám és
Rossegna d' Ungheria, 1941. 10. szám.]

Földbirtokreform-javaslat

Az Országos Demokrata Arcvonal Észak-erdélyi Konferenciájának agrárreform-albizottsága 1945. február 13-án az Országos Demokrata Arcvonal kolozsvári helyiségében tartott ülésén a földbirtokreform kérdésének megvitatása során az alábbi Határozati javaslatot fogadta el:

1. A fajgyűlölet szellemében hozott törvények és rendeletek hatályon kívül helyezendők, s a földművesség érdekeinek figyelembe vételével, méltányos és demokratikus elvek alkalmazása mellett felülvizsgálandók az e törvények és rendeletek okozta birtokpolitikai változások. Ugyancsak felülvizsgálandók a földműves érdekek ellenében hozott törvények és rendeletek, valamint az ezek okozta birtokpolitikai változások.

2. Az Országos Demokrata Arcvonal platform-tervezete és kormányzási programja értelmében az agrárreform-albizottság javasolja

a földnélküli földművesek földhözjuttatása,

a törpebirtokok és a közös legelők kiegészítése, valamint

a mezőgazdasági haladás szolgálatába állítandó szövetkezeti gazdaságok létesítése végett a földbirtokreform azonnali végrehajtását az alábbi mértékek, feltételek és elvek mellett.

3. Kisajátítás alá esik minden 50 hektárt (87 katasztrális holdat) meghaladó birtok, tekintet nélkül az érdekelt földbirtokos családtagjainak számára. A kisajátítás e mértékének megállapításánál az ugyanazon földbirtokos tulajdonában lévő birtoktestek, mégha különböző községek határában is fekszenek, egy birtoknak számítanak. A telekkönyvileg még meg nem osztott, de a tényleges állapot szerint több birtokos javára együtt vagy megosztottan kezelt birtokok több birtoknak számítanak.

4. A kisajátítás során a földbirtokos javára 50 hektár (87 katasztrális hold) mentesül. E mentesülő birtokrész helyét és arányait a művelési ágak szempontjából a földbirtokos őmaga határozza meg, azonban tekintettel kell lennie arra, hogy a kisajátításra kerülő rész alkalmas legyen a kiosztásra, amiként ő is arra törekszik, hogy mentesülő birtokrésze gazdaságilag jól ki-

használható üzemi egység legyen. A veteményes kertek, gyümölcsösök és szőlők együttes területéből az 5 hektárt (9 katasztrális holdat) meghaladó rész beszámítandó a mentesülő 50 hektárba (87 katasztrális holdba). Az erdő- és legelő-közbirtokosságokban fennálló közbirtokos jogok érintetlenül maradnak.

5. Amennyiben a kisajátítás alá kerülő földbirtok üzemi alkata és berendezése, továbbá a földbirtokos szaktudása és gyakorlata biztosítékot nyújt arra nézve, hogy a földbirtok — mint a vidékre jellemző mintagazdaság a mezőgazdasági haladás szolgálatában közérdekű szerepet vihet, további 25 hektárt (44 katasztrális holdat) lehet mentesíteni. Ez esetben azonban a földbirtokos kötelezettséget köteles vállalni, hogy a vármegyei gazdasági felügyelőség ellenőrzése mellett a vármegyei agrárbizottság termelési előírásait maradéktalanul végrehajtja. Az általánosságban vállalt és évenként részleteiben is meghatározott kötelezettségnek elhanyagolása azzal a veszéllyel jár, hogy a kiegészítő 25 hektár (44 katasztrális hold) terület azonnal utólagos kisajátítás alá kerül.

6. A kisajátítás a birtokra és nem a földbirtokos ellen irányul. A kisajátítással érintett földbirtokos vallása vagy nemzetisége sem előnyt, sem hátrányt nem jelenthet. Kiindulási alapul az 1. pontban érintett jogviszonyok tisztázása után a földbirtokok 1944. augusztus 23-i jogi és tényleges helyzete szolgál.

7. Nem esnek kisajátítás alá: a kincstári birtokok — az állami rezervák kivételével, a koronabirtokok, a köz- és állami intézmények, a mezőgazdaság fejlesztése szolgálatában álló gazdasági intézmények, a vármegyék, városok és községek, az egyházi javadalmak és szerzetesrendek, valamint a közérdekű alapítványok földbirtokai, továbbá a vagyonszövetségek, a közbirtokossági legelők, az erdők, az okszerű megművelés alá fogott területek (szőlők, gyümölcsösök, veteményes kertek, virágkertészetek), végül a belsőségek és a terméketlen területek.

8. Abszентizmus (távollét) esetében: a vármegyei agrárbizottság határoz a földbirtok kisajátítása felől.

9. A háborús bűnösök és az ország romlásában vétkesek földbirtokai teljes egészükben, minden tartozékukkal együtt elkobzandók.

10. A német hadsereggel eltávozott szászok földbirtokai teljes egészükben, minden tartozékkal együtt elkobzandók. Az elkobzott szász birtokok 50 százaléka — a nemzetiségi arányok méltányos mérlegelése mellett — a helybeli és a közvetlen környékről származó igényjogosultak között osztandó fel, másik 50 százaléka — különös tekintettel a móc- és székelyföldi népfelcselgre — a telepítési célokra tartalékolandó.

11. Földkiosztásban csak földművesek részesülhetnek. Földműves az, aki saját és családja munkaerejét minden nyereszkesedési cél nélkül, csak a család önfenntartása érdekében folytatott mezőgazdasági termelő tevékenységben hasznosítja.

12. Juttatásban a földműves családok részesülnek az alábbi elveknek megfelelően:

a) mindenekelőtt juttatásban részesülnek a földnélküliek legalább 3 katasztrális holdas parcellákkal és a 3 holdon aluli törpebirtokosok olyan mértékben, hogy birtokuk legalább 3 katasztrális holdra egészüljön ki; amennyiben nem volna elegendő föld, így a 3 katasztrális holdas mérték arányosan csökken mind a földnélküliek, mind az említett törpebirtokosok csoportjában,

b) másodsorban juttatásban részesülnek a 3—5 holdas törpebirtokosok olyan mértékben, hogy birtokuk minél inkább megközelítse az 5 katasztrális holdat.

Minden igényjogosult-csoportban előnyt élveznek azok, akik a felszabadító háborúban részt vettek vagy vesznek, továbbá azok, akik mint tényleges katonák vagy munkaszolgálatosok megrokkantak, valamint a hadiözvegyek és a hadiárvák.

Az egyes igényjogosult-csoportokban a sorrendet az eltartott család nagysága, az anyagi ráutaltság mértéke és az egyéni rátermettség együtt határozzák meg.

13. A községbeli igényjogosultak kielégítése után tekintetbe kell venni a szomszédos községek igényjogosultjait s ezek kielégítése után a távolabbi vidékek igényjogosultjait is. Minden községben a helyi igényjogosultak kielégítése után a kisajátított vagy elkobzott földek 5 százaléka tartalékolandó azon vidékek igényjogosultjai számára, akik föld hiányában kielégítést nem nyerhetnek.

14. Ott, ahol a rendelkezésre álló földterület elég nagy, fokozott gondot kell fordítani az életképes családi kisbirtokok létesítésére,

illetőleg a parcellabirtokoknak ilyen életképes családi kisbirtokokká való átalakítására. Az életképes családi kisbirtok erdélyi alsó határa általában 7 katasztrális hold szántó és 3 katasztrális hold rét; felső határa 14 katasztrális hold szántó és 6 katasztrális hold rét.

15. A földkiosztás egyéni juttatások formájában történik. A nagyobb összefüggő birtoktestekből juttatásban részesülő földművesek termelő szövetkezetbe tömörülhetnek a felosztott földek jobb megművelése érdekében. Az így létrehozott termelő szövetkezetekbe olyanok is beléphetnek, akik juttatásban nem részesülnek. Az elkobzott és kiosztott szász földek megművelése azonban, bármilyen formában is történt azok kiosztása, kötelező módon termelőszövetkezetek útján oldandó meg, a vármegyei gazdasági felügyelőség közvetlen ellenőrzése mellett.

16. Nem részesülhetnek juttatásban a háborús bűnösök, az ország romlásában vétkesek, azok akik a népközi béke megbontásáért egyénileg felelősségre vonhatók, azok, akik a fasiszta uralmak idején előnyökben részesültek, valamint azok, akik az államtól, illetőleg más köz- vagy magánintézménytől fizetést kapnak. Az egyházak és az állami intézmények juttatásban szintén nem részesülhetnek.

17. A kisajátításra kerülő legelők a községi legelőkhöz csatolandók. A vármegyei agrárbizottságok kapjanak felhatalmazást a legelőjogok körül fennálló igazságtalanságok kiküszöbölésére. A legelők kihasználása csak közösen, legelőtársulatok formájában történhessék.

18. Tájégségenként egy-egy 100—300 katasztrális holdas minőségi megművelésre alkalmas birtoktest jelölendő ki szövetkezeti mezőgazdasági üzemek létesítésére. Ez a birtoktest ugyancsak kiosztásra kerül, azonban hasznosítása a vármegyei gazdasági felügyelőség ellenőrzése mellett közösen, termelőszövetkezet útján történik. A mezőgazdasági gépállomások a szövetkezeti mezőgazdasági üzemek keretében állítandók fel.

19. A földbirtokreform végrehajtó szervei:

a) a községi agrárbizottság, amelynek hét tagját az Országos Demokrata Arcvonalba tömörült politikai pártok helyi megbízottai sorából delegálják,

b) a vármegyei agrárbizottság, amely a törvényszéki elnök elnökletével az említett pártok megbízottaiból, a vármegyei gazdasági felügyelőből, a pénzügyigazgatóból, az erdészeti hivatal képviselőjéből és egy földmérnökből áll,

c) a központi agrártanács, amely kolozsvári székhellyel az Országos Demokrata Arcvonal észak-erdélyi tanácsa végrehajtó bizottságának ellenőrzése mellett működik.

20. A községi és vármegyei agrárbizottságok haladéktalanul megalakítandók, hogy előkészítő munkálataikat 1945. március 15-ig befejezhessék. Ez időpont után haladéktalanul végrehajtandó az igényjogosultak ideiglenes birtokhelyezése.

21. A községi agrárbizottság határozatai ellen a vármegyei agrárbizottsághoz lehet panaszt beadni; a vármegyei agrárbizottság határozatai ellen viszont fellebbezéssel lehet fordulni az illetékes ítéletáblához, amelynek agrárreform tanácsában az Országos Demokrata Arcvonal is képviselteti magát.

22. A juttatottak végleges birtokbahelyezése a vármegyei agrárbizottság határozatával történik, s a határozat alapján a juttatott birtokrész a telekkönyvben is a juttatott nevére írandó át.

A juttatott birtokrész elidegeníthetetlen és nem terhelhető meg. Örökösödés esetén az érvényben levő jogszabályok alkalmazandók.

A vármegyei agrárbizottságnak jogában áll a juttatást és a birtokbahelyezést megsemmisíteni, ha a községi agrárbizottság jelenti, hogy a juttatott két egymást követő esztendőben elhanyagolta a kapott birtokrész megművelését. Ez esetben a vármegyei agrárbizottság a szóbanforgó birtokrészt más igényjogosultnak adhatja át.

23. A juttatási ár a juttatott birtokrész egyévi közepes termése, amelyet a birtokbahelyezett tíz éven át egyenlő évi részletekben köteles az állam javára beszolgáltatni. A kisajátítást szenvedő földbirtokos és a juttatásban részesülő földműves között semminemű jogviszony nem keletkezik.

24. A kisajátítással és a juttatással kapcsolatos eljárások illeték-, bélyeg- és adómentesek.

25. Az agrárreform-albizottság javasolja, hogy az erdők kérdése a lehető legrövidebb időn belül külön elhatározás alapján megold-

dást nyerjen; az Országos Demokrata Arcvonal jogügyi bizottságának pedig legyen feladata a külön agrártörvénykönyv megalkotása.

ELŐADÓI KOMMENTÁR A FÖLDBIRTOKREFORMMAL KAPCSOLATOS HATÁROZATI JAVASLATHOZ

1. A földbirtokreform elvileg két célkitűzést hivatott megvalósítani. Gazdaságpolitikai szempontból revideálja a mezőgazdasági üzemeket, szükség szerint széttördeli a nagyobb birtokokat, kisbirtokokat létesít és kiegészíti a törpebirtokokat: társadalompolitikai szempontból az agrárnépesség célszerűbb földrajzi elhelyezkedését, a népesség egyes rétegeinek önállósítását s a mezőgazdasági munkaerőnek intenzívebb felhasználását igyekszik megoldani. Tehát a földbirtokreform egyik tényezője a föld, másik tényezője az agrárnépesség, s a földbirtokreform sikeressége e két tényezőnek, a földnek és a népnek viszonyától függ. Ha a felszámolható mezőgazdasági üzemek elég számosak és elég nagy kiterjedésűek, úgy hogy felszámolásuk esetén elégséges föld szabadul fel rentábilis kisüzemek létesítése céljából, akkor a földbirtokreform teljes mértékben megvalósíthatja gazdaságpolitikai és társadalompolitikai célkitűzéseit. Ha azonban a felszámolható mezőgazdasági üzemek kis számúak s kiterjedésük sem túlságosan nagy, s felszámolásuk esetén nem szabadul fel elég föld az agrárnépesség igényeket jelentő részének kielégítésére, akkor a földbirtokreform célkitűzését mind gazdaságpolitikai, mind társadalompolitikai szempontból csak részben valósíthatja meg.

Ha kellő tárgyilagossággal mérlegeljük helyzetünket, meg kell állapítanunk, hogy a nálunk tervbevett földbirtokreform a második „megoldás”-nak a körébe tartozik. A statisztikai adatok arra mutatnak rá, hogy a mi észak-erdélyi vármegyeinkben sem külön-külön, sem együttvéve nincs annyi közép- és nagybirtok, hogy ezek kisajátítása révén a földigényeket teljes egészükben kielégíteni lehessen. Észak-erdélyi viszonylatban az a helyzet, hogy a mezőgazdaságból élő családok számát mintegy 420 000-re becsülhetjük. Ugyancsak észak-erdélyi viszonylatban, a legjobb termelési feltételeket véve számításba, egy 4—5 tagú mezőgazda család kielégítő

megélhetésének biztosítására kb. 7 katasztrális hold szántó, 3 katasztrális hold rét és 2—3 katasztrális hold legelő vagy legelőjog szükséges. Észak-Erdélyben viszont ilyen mértékek mellett a szántóföld csak 330 000 család, a rétterület 363 000 család, a legelőterület pedig 378 000 család megélhetéséhez elégséges. Ha a szántóterület családi átlagát 7 holdról 6 és $\frac{1}{3}$ holdra csökkentjük, akkor is a mezőgazdasági és a legelőterületek csak 363 000 család megélhetését biztosítják.

Ha tehát úgy gondolkozunk, hogy a föld nem egyszerű birtoktárgy, hanem elsősorban termelési tényező, amely csak bizonyos feltételek mellett tud megfelelő eredményt felmutatni; s ha úgy gondolkozunk, hogy a földműves családok érdeke nemcsak az, hogy földjük legyen, hanem az is, hogy földjüket jól meg tudják művelni és azon megfelelő beosztással tudjanak gazdálkodni, és ennek eredményeképpen kielégítő módon élni tudjanak, akkor nyilván azt kell mondanunk, hogy a mi észak-erdélyi viszonyaink nem kedveznek a földbirtokreformnak. Még ha minden 15—20 holdnál nagyobb birtokot kisajátítanának is, akkor sem volna elégséges a mi földterületünk a földnélküli és a törpebirtokos földművesség szükségleteinek és igényeinek kielégítésére. Bármilyen radikalizmussal is foglalkozunk hozzá a földbirtokreformhoz, nagy tömegek fognak megfelelő egzisztenciális színvonal alatt maradni.

Ha az üzemtani szempontokhoz alkalmazandó, tehát életképes családi kisbirtokokat létesítő földbirtokreformot hajthatnánk végre, akkor — miként mondtuk — 363 000 földműves család kielégítő egzisztenciához jutna, de 57 000 földműves családnak másutt kellene egzisztenciát biztosítani, nevezetesen ezeket a családokat az ipar körébe kellene utalni.

Ha viszont az üzemtani szempontokat figyelmen kívül hagyjuk, tehát a „Minél több embernek földet!” jelszóval hajtjuk végre a földbirtokreformot, amiként az ma egyedül lehetséges, akkor ugyan elérjük azt, hogy az említett 57 000 család is valamennyi földhöz jut, azonban mintegy 100 000 földműves család egzisztenciális alapja fog továbbra is bizonytalan maradni, mert ez esetben a mezőgazda családok e tekintélyes hányadának általában kevesebb földje lesz, mint amennyi a jó megélhetést biztosíthatná.

Nem táplálhatunk tehát nagy illúziókat e földbirtokreformmal kapcsolatosan. Az erdélyi föld kevés ahhoz, hogy a rajta túlnépesedett agrárlakosságot kellő színvonalon eltartani tudja. Tudjuk azt is, hogy az erdélyi föld minőségileg sokkal rosszabb, mint a környező alföldek, s éppen ezért a jó megélhetéshez itt több föld kell, mint az alföldeken. Tudjuk azt is, hogy Erdélyben a földművelés általában igen alacsony színvonalú, s ez éppen amiatt van, hogy az agrárlakosság túlnépesedvén, a földek túlságosan elaprózodtak, a kisgazdaságok tekintélyes száma egy-két holdas vagy még ennél is kisebb, tehát olyan kisméretű, hogy azon okszerű termelést folytatni nem lehet. Márpedig ahol nincs okszerű termelés, ott nincs megfelelő terméseredmény, és ott növekszik — a család gyarapodásával egyenes arányban — a szegénység és a nyomorúság. Ez az a helyzet, amelyen valahogy segíteni kell. A segítség azonban — magától érthetődik — nem abban áll, hogy ezeket az egészségtelen parcellabirtokokat szaporítsuk, hanem éppen abban, hogy a már meglévők számát igyekezzünk minél inkább csökkenteni, s a birtoklásnak ezt az elharapódzott, egészségtelen, népünk haladása, felemelkedése és megerősödése útjába álló formáját minél inkább kiküszöbölni.

A most javaslat tárgyát képező földbirtokreform-tervezet mindennek tudatában készült, anélkül azonban, hogy biztosíthatná az előbbieken vázolt célkitűzések teljes érvényesülését. Javasoljuk — miként hallottuk —, hogy a kiosztásra kerülő földeket lehetőleg ne osszák három katasztrális holdnál kisebb parcellákba akkor, amikor földnélküliek kielégítéséről van szó. Javasoljuk, hogy a 3 holdon aluli törpebirtokok 3 katasztrális holdra egészíttessenek ki. Javasoljuk, hogy az előbbi két csoport kielégítése után feltétlenül soron következzenek a 3—5 holdas törpebirtokosok, s ezek birtoka lehetőleg 5 katasztrális holdra egészíttessék ki. Javaslatba hozzuk az életképes családi kisbirtokok létesítésének szükségét is, a mértékeket alsó határként 7 katasztrális hold szántó és 3 katasztrális hold rétben, felső határként 14 katasztrális hold szántó és 6 katasztrális hold rétben jelölve meg. A kiosztásra kerülő szántó- és rétterület azonban mindössze csak 115 000 katasztrális hold. Ebből pedig csak 40 000 három holdas parcella szabható ki. A szükségét szenvedő családok száma azonban 100 000 körüli. Földbirtokrefor-

munk tehát csak felét tudja teljesíteni a felmerülő szükségnek, ha nem kíván megalkudni még azokkal a csökkentett minőségi elvekkel is, amelyeket a tervezetben javasolunk.

Sajnos nincs adatunk arra nézve, hogy mennyien lehetnek a földnélküliek s mennyien az igényjogosult törpebirtokosok. Azonban pontos statisztika nélkül is tudjuk azt, hogy nálunk nem a földnélküliség hanem a fél- és egyholdas nyomorúság a nagy probléma. Ezek a majdnem földnélküli törpebirtokosok vannak óriási számban: ezekből telik ki nagyjából a mondott 100 000 szűkületet szenvedő földműves család.

A helyzetkép csak azáltal válik valamivel derűsebbé, ha az elhagyott szász birtokokat is tekintetbe vesszük. Itt becslésük szerint 75 000 katasztrális hold állhat rendelkezésre, mint magánbirtok. A Beszterce, Teke és Szászrégen körüli 44 község tehát kb. feleannyi lehetőséget biztosít, mind az egész észak-erdélyi terület, s azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ezek az elhagyott szász birtokok Észak-Erdély egyik legfejlettebb mezőgazdasági kultúrterületét jelentik. Sőt tovább mehetünk! Jól megépített kőházak állnak üresen. Talán a széthordott gazdasági eszközök egyrésze is megkerithető. Szóval: itt nemcsak földek kerülhetnének szétosztásra, hanem bizonyos mértékig gazdaságok. Itt nemcsak szimbolikus egy földreform — mint például a Székelyföldön —, hanem valóságos lehet, különösképpen, ha a javasolt telepítéssel karöltve jelentkezik, és az életképes családi kisbirtokra adott mértékekhez alkalmazkodik.

2. Két javaslati pont kíván részletesebb indoklást. Az egyik az erdő-kérdéssel kapcsolatos, a másik a közbirtokokkal.

Az erdőkre vonatkozólag azt javasoljuk, hogy azok a mostani földbirtokreform köréből vonassanak ki. Indoklásunk egyfelől praktikus, másfelől elvi érvekre támaszkodik. A praktikus vonatkozás az, hogy az erdővel nem kell úgy sietni, mint a mezőgazdasági területekkel, mert az erdőket nem kell tavasszal megművelés alá vonni. Az erdő erdő marad, s a rá vonatkozó földbirtokreform éppen olyan eredményes lesz a nyár vagy a tél folyamán, mint amilyen lehetne esetleg most. A földbirtokreform tehermentesítése: ez az a praktikus szempont, amelynél fogva az erdők kisajátí-

tását nem tartjuk most célszerűnek. Az elvi szempont pedig az, hogy nem is volna helyes a mezőgazdasági területekkel egyidőben és azokkal összefüggésben foglalkozni az erdők kisajátításának kérdésével, annyira különbözik a mezőgazdasági üzem az erdőgazdasági üzemtől, annyira mások az itt és az ott érvényesülő elvek és szempontok. Az erdők ügyét külön kell tenni és külön kell szabályozni, nemcsak praktikus, hanem elvi jelentőségű megfontolások következtében is.

Ami a közbirtokokat illeti: köztudomású, hogy Erdélynek és így Észak-Erdélynek földbirtokpolitikai alkatát az utóbbi évszázad fejlődése következtében az jellemzi, hogy a 7,5 millió katasztrális holdat kivető összterület egyharmada, mintegy 2,5 millió katasztrális hold köztulajdonban van — elsősorban községi erdő és legelő, továbbá közbirtokossági és úrbéri erdő és legelő, továbbá bizonyos különleges célú vagyonközösségek (a naszódi határőrvidék és a csíki magánjavak) erdő- és legelőbirtoka, végül egészen kismértékben egyházi, iskolai és egyéb közcélú javadalom vagy alapítvány. E felsorolásból is nyilvánvaló, hogy a köztulajdonban levő és közcélokra rendelt 2,5 millió katasztrális hold, ami — hangsúlyozzuk — az egész földterület egyharmada, nem idegen a törpe- és kisbirtokok komplexumától, sőt éppen annak kiegészítőjeképpen fogható fel. Elég, hogyha megnézzük a kisbirtokok megoszlását a művelési ágak szempontjából, és ha megnézzük ugyanezt a közbirtokoknál. A kisbirtokok 70 százaléka szántó és rét terület, viszont a közbirtokok 96 százaléka erdő és legelő. A kettő együtt képez egy egészet, mert — természetes — hogy az erdő és a legelő nincs magánkézen, részekre osztva, mert az erdő és a legelő csak a nagyobb üzemi formát viseli el, az egyik az erdő- és legelőgazdaság természetével. Szakszempontból tehát mindenképpen helyes úton járunk, hogyha a kis- és közbirtokot egymástól el nem választjuk, hanem együtt nézzük, és egymással való természetes kapcsolatukban ítéljük meg. Azt látjuk, hogy e két birtoktípus együtt a szántó, rét és legelőterületnek 95 százalékát, az erdőterületnek 90 százalékát és az összterületnek 93 százalékát teszi ki. A két birtoktípus szerencsésen egészíti ki egymást, és teszi valóban harmonikussá Erdély és Észak-Erdély birtokalkatát. Természetes tehát, hogy azt javasoljuk: ezek a közbirtokok, nevezetesen a közsé-

gek, úrbéri és egyéb közbirtokosságok, vagyonközösségek, egyházi javadalmak, iskolai és más közcélú alapítványok földbirtokai, valamint a kincstári birtokok — még szántó, rét és legelőterületük szempontjából se essenek kisajátítás alá, sőt javasoljuk a kisajátított legelőterületekből a községi közlegelők gyarapítását.

3. A végrehajtó szervekkel kapcsolatosan az egyes bizottságok szerepére szeretnénk rámutatni.

a) A községi agrárbizottság hatáskörébe tartozik:

a kisajátítandó területek számbavétele,
az igényjogosultak számának és sorrendjének megállapítása,
a földosztási tervezet elkészítése.

A kisajátítandó területekről a kisajátítási jegyzőkönyv, az igényjogosultakról az igényjogosult-lajstrom ad számot, s ezek alapján készül a földosztási tervezet, amelyet a községi agrárbizottság a vármegyei agrárbizottsághoz terjeszt fel jóváhagyás végett.

b) A vármegyei agrárbizottság:

az általános agrárreform-rendelet alapján meghatározza a vármegye területén végrehajtandó kisajátítás és földosztás sajátos szempontját,

ellenőrzi a községi agrárbizottságok működését, és dönt a községek között felmerülő vitás kérdésekben,

ellenőrzi a juttatásban részesülők nemzetiségi megoszlását, és méltánytalanságok esetén: azokat korrigálja vagy korrigálhatja; e tekintetben a községi és a vármegyei arányszámokat tartja szem előtt,

a községi agrárbizottságok előterjesztései és helyszíni szemlék alapján véglegesíti a kisajátítást, és elrendeli az igényjogosultak birtokhelyezését,

megszervezi a szövetkezeti gazdaságokat,

a községi mezőgazdasági bizottságok évi jelentései és helyszíni szemlék alapján véglegesíti a juttatásokat,

havonta jelentést küld az Országos Demokrata Arcvonal észak-erdélyi tanácsának végrehajtó bizottságához.

c) A központi agrár-tanácsnak az a feladata, hogy az egyes vármegyék agrár-bizottságainak munkáját koordinálja és a földbirtokreform végrehajtását ellenőrizze. A központi agrár-tanács uta-

sítására minden egyes vármegyei agrárbizottság saját határozatait hivatalból felülvizsgálni köteles, és e felülvizsgálat során alkalmazni azokat a szempontokat és korrekciókat, amelyeket a központi agrártanács magasabb közérdekből figyelmébe ajánl.

A végrehajtással kapcsolatosan főként egy kérdés kíván közelebbi megvilágítást. Miért javasoljuk azt, hogy a vármegyei agrárbizottság ellenőrzi a juttatásban részesülők nemzetiségi megoszlását? Magyar részről ezt a pontot azért tartjuk indokoltnak, mert statisztikánk értelmében 73 százalékban magyar birtokok fognak kisajátítani, s ezért méltányos, hogy a kiosztás kényes legyen a juttatottak arányszámának megállapításában, nehogy a magyar földműveség rövidet húzzon amiatt, hogy a birtokok egyes vármegyékben (mint például Kolozsban, Szilágyban, Szolnok-Dobokában) túlnyomórészt román többségű községek határaiban kerülnek kisajátításra és kiosztásra.

Az 1921. évi földreformtörvény végrehajtása során a magyar földművesség Észak-Erdélyben csak 315 000 katasztrális holdat kapott. Hogy milyen kevés volt ez, mi sem mutatja jobban, hogy ugyanakkor a magyar földművesek közvetlen érdekkörébe tartozó kisbirtokokból és közbirtokokból nem kevesebb, mint 326 000 katasztrális holdat sajátítottak ki, tehát több mint 10 000 katasztrális holddal többet a nekik juttatott mennyiségnél. Ez azt jelenti, hogy az akkor kisajátított magyar közép- és nagybirtokok területéből a mi földművességünk tulajdonképpen semmit sem kapott, csak azt kapta vissza, amit egyébként sem lehetett volna tőle elvenni. Akkor a magyarság rászédése 26 százalékos volt, habár nemzetiségi arányszáma közel 50 százalékos.

Mi nem kívánjuk az akkori sovinizmus eredményeinek mostani korrekcióját, de kérjük a méltányos arány érvényesítését. Kérjük és kívánjuk ezt a vármegyei agrárbizottságoktól, amelyeknek elsőrendű kötelessége lesz a helyi agrárbizottságok működésének és terveinek ellenőrzése.

Végül ki kell jelentenünk, hogy teljes mértékben tudatában vagyunk a nagy felelősségnek, amely az előadott kérdéssel kapcsolatosan a mai viszonyok között reánk hárul, de annak is tudatában vagyunk, hogy a népellenes erők kiküszöbölésével biztosítékaink vannak, hogy a nép javát szolgáló kezdeményezések nem fordul-

hatnak a népérdek ellenébe. Tehát ez a földbirtokreform — habár egészen kedvezőtlen lehetőségek között és a földreformok természetével ellenkező gyorsasággal fog végrehajtódni — meg fogja találni a maga útját —, és ha nem is nagy, de mégis jelentős lépés lesz népünknek a szegénység nyűgéből való felszabadítása felé. Népi történetünkben pedig emlékezetes fog maradni, mert ez lesz az első földreform, amelyet földmivességünk a maga javára maga fog végrehajtani.

[Függelék Kós Balázs *Mezőgazdasági terméspolitikai Erdélyben* című tanulmányához. Erdély Gazda Könyvtára 9. szám, Kolozsvár, 1945.]

IV. NÉPISMERET — ÖNISMERET

A magyar falu XIX. századbeli irodalmunkban

[Tizenhétéves fiatalember írása következik itt, aki ezzel az *Erdélyi Helikon* ifjúsági irodalomtörténeti versenyének első díját nyerte. A dolgozat zárt helyen, minden előkészület nélkül, öt óra alatt készült. Mint ilyen improvizálás is, szép jövőt ígérő fiatalembernek műve. — Az *Erdélyi Helikon* korabeli bemutatója.]

Szabó Dezső *Segítségének* első kötetében van a „faluzás” örök-szép jelenete. Boór Bálint itt elseprő erővel, néz bele a jövőbe, s prófétai hanggal tette hívja a „magyar temetőt”. A faluba vetett bizalom, a falu levegőjéből szívott erő hatalmas szimbóluma ez a „faluzás”.

Most, mikor a magyar falut kell bemutatnom a XIX. század irodalmának tükrében, íróinkat egy gigászi Boór Bálintként képzelem oda a falu mellé, amint szívriasztó, de lélekmelegítő hangon hívják a „magyar temetőt”, és vitáznak a magyar élettel annak ezer és ezer problémájáról, és küzdenek.

A XIX. század egy nagy „faluzás”. Az írók szűrt vesznek magukra, kiemelkednek a város lenyűgöző légköréből, s szemük kis, zsin-delyes, szalmazsúpos házakat keres, és lelkük a faluval él.

A század elején a múlt századok igen kis számú s a faluval csak felületesen foglalkozó műköltészetének s a „felfedezett” népköltészetnek hatása alatt indul meg Csokonai és Kisfaludy népies da-laival a „faluzás”.

Hogy a faluval 1800 előtt miért bántak olyan mostohán, erre a kérdésre nehezen felelhetnénk. Talán nem értették át, talán nem is akarták. De a tények azt mutatják, hogy az érdeklődés nem fordult a népköltészet felé. 1800 előtről s az utána következő pár esztendőből népdal-, népmese-, vagy népzene-gyűjteményünk Pálóczi Horváth Ádám dallamos népdalgyűjtemény-próbálkozásán kívül nincs. Pedig a magyar költői forma a népköltészetben élt; Tinódi korának inkább szöveg-, a kuruckornak inkább dallam-köl-

tészete őrizte ezt. Hasonlóképp ez tartotta fenn az epikai erőt, mely a székely balladákban nyilatkozik meg, s az elbeszélés könnyedségét, mely meséink utolérhetetlen sajátsága. A dráma: az epikai erő lírikusan egyénítése egy-egy személyhez. Ezt is őrzi a népköltészet.

Ha ennyi sajátságot őriz a népköltészet, nem is csoda, ha a más-különb is annyira kutató szellemű XIX. század felfedezte ezeket.

Valóban a szöveg- és dallam-költészetből éppúgy nő ki Petőfi költészete, mint Lavotta és Bihari népies zenéjéből Liszt csodálatos rapszódiai. A mondák, legendák s mesék világában él Arany és Jókai. Hasonlóképpen a falu ihleti Katonát, Szigligetit és Tóth Edét is.

Az ihletet a falu adja.

A költő művét a falunak ajánlja.

Más meg se nyilatkozhatik, mint a falu. Természetesen, az első, próbálkozó költőknél a magyar falu nem léphetett elénk a maga tiszta valóságában. A Mátray- és Fogarassy-féle népdalgyűjtemények megjelenése előtt Csokonainak és Kisfaludynak tulajdonképpen forma sem állt rendelkezésére, egyéni tapasztalataikból hiányzott az elmélet, a sajátságok meglátására nem volt megfelelő „független” érzékük, amit később annyira csodálhatunk Petőfinél. Kisfaludy azonban inkább hajlik már Petőfi felé, míg Csokonai vajmi kevésbé tud szabadulni klasszikus ideáljaitól. Kisfaludy Károlynak a *Szülőföldem szép határa* című népdala az egyszerűség és közvetlenség tekintetében Petőfi költeményei mellé állítható. A falu igaz hogy elmosódott, határai nem a nép fiainak remegést nem ismerő kezeiből valók, a szülőföldje után vágyakozó legény rajza sem tökéletes, de az irány megszületett. Ebben az időben íróink vagy a nyugaton (franciás, németes irány) vagy a múltban (latinos, magyaros irány) kerestek maguknak ideált, éppen ezért Csokonai és Kisfaludy Károly hazai és jelenkori ideálja: a nép, forradalminak is tűnhet fel, aminthogy az is. A nép áttörte a gátakat, s mint valaha a székely Dózsa vezetésével, újra betört a nemesi lakokba, harcolt és vérezett, csak csendben, betűknek árnya alatt: szellemben: lélekben. S hívták ezt a nagy forradalmi betörést népiességnek.

De mielőtt erről a népiességről szólnánk, át kell suhannunk a romanticizmuson, sőt még ismétleg vissza kell tekintenünk Kisfaludy korába.

Itt, ebben a korban kapjuk meg a Balassák nyugodt kedélyű és csendes s a Petőfi és Arany zajosan csatázó faluja között az aktíve forradalmilag fellépő falut.

Bessenyei elmaradt falusi nemese, Kisfaludynak oly nagy számú népies alakjai mind valami affektáló külsővel lépnek fel, modorukban az esetlenség, ruházatukban az elmaradottság, lényükben a visszásság mindannyian jó komikus fogások, sőt ezek nélkül a komikum nem is volna teljes, de mindazonáltal a népies alakot nem hozzák közelebb, a konkrétizálás elmarad: számunkra marad egy általános, a faluból származó, de faluhoz nem tartozó figura, melynek tetteiből nem lép elő a nép lelke, csak komikusan ide-odamozog az író kénye-kedve szerint. (Például Tollagi Jónás... stb.)

Ezzel a komikusan felléptetett falu-fiával szemben áll az örök falu-nyomor szimbóluma: Tiborc. Tiborcban testesül meg az elmúlt 800 esztendő falujának minden realizmusa és idealizmusa. A realitást ott látjuk összetört alakján, s megkínzott lelke kiül sápadt arcára. Egyet látunk Dózsa fanatikus parasztjai közül, csak kevesebb testi realizmussal és sokkal több lelki eszményiséggel. És igaz volt Katona Józsefnek, mikor így alkotta meg Tiborcot, s rajta keresztül úgy képzelte el a magyar falut, ahogy elképzelte. A magyar falu Katonánál nyomorú kis viskókból áll, melyeknek bedőlő oldalai máris görnyedté tették a gazdát, de a viskók között él a jobb sors iránti remény, s nem a Dózsák vérpatakja az ideál, hanem a béke s a csendes jólét. Tiborc nem deklamál, hanem csendesen eszébe juttatja a „nagy úrnak” a falut. Katona faluja pedig a szánalomé. Maga az alak csodálatos előrevetődése a népies korszak alakjainak: egy Szilvesztert és egy Toldit látunk benne egyesülve, ki bátran harcol idealizmusáért, amely egyúttal tiszta realizmus is, mert az igazi ideálok csak reális alapból nőhetnek ki: Tiborcnál a reális alap: a nép nyomora; az ideál ebből fakad: a nép megmentése.

E mellett az ideálisan reális falu mellett találjuk Jósika romantikus faluját. Igaz ugyan, hogy ritkán, de ha csak egyszer is rajzolná a falut az ő romanticizmusával, érdemes gondolkozni azon,

vajon az alakok romantikus festése egyezik-e az örök magyar típussal. Az örök magyar típus, amint azt Petőfinél, Aranynál és Jókainál majd látni fogjuk, koronként és nemenként váltakozó tulajdonságokkal bír. Az ifjú itt születik a magyar rónán vagy az erdélyi hegyek között, társa a természet, anyja az ég, apja a föld. Társa megtanítja, hogy az igazi lét a természetben van, anyja ambíciókat önt belé, apja az éltető vért csak fokozatosan engedi ereibe. Társa és apja realizmusra, anyja pedig ábrándozni: romanticizmusra tanítja. Mindannyian pedig az „élet” szolgálatában állanak. A női típus romantikus, de romantikáját erős realizmus szövi át. A férfi pedig tisztára csak a realizmusra támaszkodik. Ezzel szemben Jósika úgy az ifjúnál, mint a nőnél, de kivált a férfinél a realizmus kárára túlromantikus. Ezért népies alakjai tökéletesen eltérnek azoktól a típusoktól, melyeket eddig s kivált pedig ezután fogunk látni. A faluról ugyanaz mondható el, hisz a tömeg se lehet ment az egyedek hibáitól.

Kemény népies alakjai is elhalványulnak Petőfi és Arany tipikusan magyar alakjai mellett, de egy vonásuk meglepően jellemző, és ez a transzilvánisztikus gondolkozás (persze nem beszélve nem erdélyi vonatkozású műveiről, melyeknek értéke úgyszólván az irodalom szempontjából). Kemény alakjaiban, valamint falujában van valami erős erdélyi íz, csak az a kár, hogy ezt a hatalmas transzilvánisztikus festést inkább az úri rendnél alkalmazta, a falunál, valamint Jósikánál is, csak epizód-szerepet tölt be.

Jósikával és Keménnyel szemben a falu tekintetében már Eötvös József báró igenis számottevő. A *falujegyzője* elkeseredett Violája s az egész falu úgy hasonlít Tiborchoz, kivéve azt, hogy az irányregény célzatossága miatt úgy a jellem, mint a falu képe eltorzult. Eötvösben nincs annyi reális érzék, mint például a hasonlóan irányregény-író Szabó Dezsőben, ki a célzatosság nagy realizmusa mellett is meg tud maradni idealistának (már tudniillik a faluval szemben).

A haladás Csokonaitól fogva mindenesetre észrevehető. Míg Csokonai és Kisfaludy költészetében a falu csak az érzelmek útján lép be az irodalomba, addig Katona már egy tökéletes alakkal, Eötvös pedig két egész regénnyel segíti tovább a népiesség térhódítását a magyar irodalomban.

A népiesség pedig irodalmunk megújódását jelenti, ez az irodalmi megújódás pedig a nép felkarolását. Így indult meg karöltve a magyar nép és irodalom Petőfivel...

Petőfi a nép fia. Talán eddig az is volt a gát, hogy a nagy költők közül kevés származott a faluból, s ha születésében hozta is magával a falu szellemét, azt a kultúra csakhamar elhódította tőle. Petőfi azonban mindvégig megmaradt az Alföld tisztára népies fiának, ki még a Kárpátok vadregényes tájait sem tudta megszeretni azért, mert az Alföldet előbb ismerte.

Nyilvánvaló tehát, hogy Petőfi faluja természetes, megegyezik a magyar falu képével, szellemével, alakjai pedig tipikusan magyarok és falusiak.

*János vitéz*ét azokból a motívumokból állította össze, amelyeket a néptől hallott és tanult el: a nép pedig csak saját magából indulhat ki — Petőfi csak a harmóniát adta, ami egybefogja ezeket a motívumokat. A *János vitéz* falujában semmi sem idegen: a nyáját legeltető pásztor, a patakban ruhát mosó leány, a dühös és kegyetlen mostoha, a dühében gyilkolásra kész gazda és a többiek, mind az életből kiragadott jellemek, amelyeknek ezer és ezer eredetijét találhatjuk meg faluinkban.

Népdalaiban a legény épp olyan ártatlan szerelemmel közelg a lányhoz, s ha megcsalja, épp olyan búsan megy ki a mezőre, s lesz könnyeiből patak, s a lány éppúgy válik szerelmes gerlévé, s éppúgy hasad meg szíve szeretője után, mint a népdalokban. Petőfi költészetének alapja a falutól örökölt szellemén és lelkén kívül épp ezek a népdalok.

Eddig az ideális falut láttuk, de Petőfi látta, hogy a falu nemcsak, hogy nem mindig ideális, de legtöbbször reálisan nyomorú a helyzete. Ennek a nyomornak adja pompás képét a szertelensége miatt elítélt *Apostol*ában. Igaz, hogy Szilveszter tetteiben közel áll az örülséghez, hogy eszméi vadak és felforgatók, de mindezt menti az eszme, amiért küzd, s ez: a nép boldogsága. Ez az eszme a falu örök problémája. A boldogság utáni küzdelem a nép örök sorsa. Két hatalmas ütköző pont a nép életében. S ezt a problémát nem is csoda, ha a fiatal és tapasztalatlan s ezen felül annyira temperamentumos Petőfi egy ideálisan nekiinduló, de vad szociális esz-

méktől fűtött alakkal: Szilveszterrel akarta elintéztetni, de bukik ő is, mint mindenki, ki csak lelkesedésből s nem észszerű meggondolásból fog eszméje véghezviteléhez.

Petőfiben a népies gondolat elérte csúcspontját: a népnek szellemét jobban senki sem értette meg, mint ő, népies alakot sem festett sikeresebben senki, mint ő *János vitézé*ben, a néplélekbe sem hatolt be mélyebben más, mert szüleinek jellemzése, a csikós, a betyár, a katona s általában véve az alföldi nép lelkületének képe nem hagy hátra semmi kívánnivalót: bennük az élet reális, az élet-felfogás a tiszta idealizmus, a romanticizmus elenyészően kis súllyal bír, szóval pompásan fedik az előbb leírt örök magyar típust. De a falu problémája Petőfinél is vajúdik, elintézését mástól várja.

Petőfi a népdalon keresztül nézett be a falu lelkébe, ezzel szemben Arany nyugodtabb vérével a mondákat választotta, a történelmet elkülönítette a költészettől, s az utóbbin át ő is tisztán látta a falut.

Toldi a mondák hőse, kit az idő köddel vont be, s Arany ideáljának véve korának faluját: megaranyozta azt: reálissá tette: s a mondahősben az 1800 utáni falu merész legényét látjuk. Toldinak a hiteles falu-fiúi létét, akárcsak Kukorica Jancsiét, a megalkotás igazolja: amint az népmesei motívumokból, úgy ez népmondákból épül fel, költői benne ismét az a bizonyos harmónia.

Toldi a nép fia, kinek tehetsége dacára el kell parlagiasodnia. Íme a probléma: a nyomor, mely szellemileg lép elénk: szellemi nyomor. A megoldás: Toldi önnön erejére támaszkodva küzd, míg ideálját: a boldogságot el nem éri.

Ebben van az általános probléma megoldása is: a népnek önnön erejére kell támaszkodnia. Ereje pedig sajátságában, szellemében, lelkületében, szokásaiban, művészetében rejlik. Ha ezeket őrzi, ezekre támaszkodhatik, élni fog.

Arany már rég sejtette ezt, de az aktív megoldás csak máma kezdett úgy-ahogy dűlőre jutni.

Arany faluja máskülönben hű mása Szalontának. Ott élt, azt festette. Azonban itt legtöbbször a falunak csak külső képe jelenik meg. A lélek csak alakjaiban egyénítve. A gondolkozásvilágot nem

annyira eposzaiból, mint balladáiból ismerjük meg. A *Tengerihántás*ban előttünk áll a falu misztikus lelke, amelyik mindent be tud népesíteni, mindenben el tudja hinni a csodálatos létezését. Ugyancsak a misztikus szellemet látjuk a *Vörös Rébék*ben. Ezt a miszticizmust a székely balladáktól tanulta el: tehát egyezik a nép szellemével.

Arany faluja nem haladja túl Petőfiét, csak a falu örök problémája nyer célzatos elintézést. Máskülönben mindkettő faluja, de különösképp az Aranyé reális, de már a Jókai falujában sok van a költőfejedelem fantáziájából: a falu kezd elidealizált lenni. Jókainál ismét fellép Kemény transzilvánisztikus felfogása, s ez kivált az *Egy az Isten* regényében uralkodó. Az általános falu nem halad Jókaival, csak népszerűsödik. Külön-külön egy-egy regényét e szempontból vizsgálni jóformán nem is lehetne, hisz nála majd minden regényében előfordul egy-egy, a falu porából kiemelkedett alak, s gyakran fordul tárgyával kedvelt falujához. Egy azonban általánosan jellemző, hogy Jókainál a nép fia oly hatalmasan széles perspektívával bír s annyira ideális, amennyit sem Petőfi, sem Arany, bár a falut a fanatizmusig szerették, nem tételezték volna fel róla. Hogy Jókait fantáziája s idealizáló készsége csak ennyire ragadta el s nem tovább, az annak köszönhető, hogy Jókai regényírása tulajdonképpen a népmesékből nőtte ki magát, azoknak zengzetes egyszerűségét hordja, mint jellemző bélyeget, magán.

A falu idealizálása Jókaitól fogva Szigligetin, Tóth Edén, Csepregi Ferencen át, (de már a színpadon) folyik egészen Gárdonyiig. Az előbb említettek sikerrel vitték színpadra a nép fiait, de azoknak a szelleme már a legnagyobb részben nem a faluból nőtt ki. A legjellemzőbb erre nézve Szigligeti *Cigánya*, amelyben a lenézett cigányt képes volt a legnagyobb fokig idealizálni.

De Gárdonyi a színpadon, Mikszáth a szépprózában sikeresen vágta új irányt a reálisan író Móríc Zsigmondoknak, Herczeg Ferenceknek. Az erdélyi modern irodalom (Nyíró J., Gyallay D., Tamási Á., Kacsó S. és a többiek) szépprózája szintén ebben az irányban halad: a falu kezd mindinkább konkrétebb lenni, mindinkább közelebb jön, mindinkább falu lesz.

A népies irodalom hasznáról a XIX. század demokratikus eszméi beszélnek. Feladatának a néplelkület ápolását tekintette a múlt-

ban, a jövőben pedig az a kötelessége, hogy népművelő és néptanulmányozó akciókkal párhuzamban arra törekedjék, hogy a nép lelkéből fakadt sajátságait, tehetségét és művészetét fenntartsa, és ezáltal éljen.

[Erdélyi Helikon, 1930. 9. szám.]

A nemzeti önismerettől a nemzet tudományáig

— jegyzetek a magyar falukutatás
próbálkozásairól —

Gróf Széchenyi István, az 1848 előtti Magyarország nagy reformpolitikusa, a magyar nemzet kíméletlen kritikáját tartalmazó *Hitel* (1830), *Világ* (1831), *Stádium* (1833) és *Kelet Népe* (1841) című műveiben kifejtett gondolatsorában a társadalmi valóság vizsgálatára, a „nemzeti önismeretre” alapozva felfedezi a magyar társadalmi élet két pólusát: a Nagy Ugart mint valóságot és a Magyar Erényt mint követelményt. Miközben a nemzeti önismeret elérésére törekedett, a következő meggyőződésre jutott: minél alaposabban fogjuk tanulmányozni az ország lakosait, viszonyát a szomszédos országokkal, földrajzi lehetőségeit, természeti kincseit stb., annál világosabban fogjuk látni, hogy a nemzeti haladás kizárólag a nép műveltségétől és felemelkedésétől függ (*Világ*, 53. o.).

Széchenyi koncepciójának alaptételei a következők voltak: 1. a magyar társadalmi valóság a Nagy Ugar; 2. a nemzeti önismeret és önkritika által a nemzeti követelmény tudatosulhat; 3. ha az önismeret és önkritika segítségével a nép műveltté válik és felemelkedik, a nemzeti követelmény új társadalmi valósággá alakulhat át. Azonban a társadalmi valóságnak ezt az önátalakító folyamatát akadályozza a négy nemzeti bűn: a hiúság s amik belőle következnek: az arrogancia, a felfuvalkodottság és az önámítás; a „szalmaláng” lelkesedés; a lustaság és végül az irigység, amely a pártok közötti viszályhoz és a politikai hatalomvágyhoz vezet (Szekfű, *Három nemzedék*, 1935, 21. o.). Ezek a nemzeti bűnök a fő akadályai az önátalakulásnak, de még hozzájuk kell sorolni egyet: csak a nemességet fogják fel társadalmi valósággként, pedig a nemzet többségét „a nyolc millió jobbágy” alkotja. Ezért Széchenyi koncepciójának negyedik alaptétele, amely szintézise az első háromnak, hangsúlyozza, hogy a Magyar Erény politikája, vagyis a nép művelődése és felemelkedése csak akkor lesz hatékony, ha

jogokat és életfeltételeket biztosítanak a többség számára. Így jut el Széchenyi az önismerethez vezető útján a paraszti valóság kérdésének felfedezéséhez (Stádium), és ezáltal az akkori magyar társadalom csaknem teljes bemutatásához.

Erre a társadalmi elemzésre mint alapra egy egész politikai ideológia épült, ehhez kapcsolódtak ugyanazon cél elérésének érdekében a kortársak írásai.

Az úgynevezett „falumonográfiák” száma közel 5000, és annak ellenére, hogy csak nagyon csekély mértékben járultak hozzá a tudomány fejlődéséhez, képesek voltak létre hozni annak a „falupolitikának” az alapját, amelyet ma a Budapesti Tudományegyetemen is tanítanak (Steinecker Ferenc professzor), és amelynek egyes ágai eléggé fejlettek (biopolitika, népgazdaság és népnevelés — ez utóbbi rendkívülien gazdag irodalommal). Így azoknak a szervezeteknek az aktivitása is, amelyek a társadalmi monográfiát utilitarista eszközként fogták fel, viszonylag jelentős (az összegyűjtött társadalmi monográfiák bibliográfiáját megtalálhatjuk az 1924-ben alapított Szociográfiai Intézetben, amely a bibliográfiai publikációkat is kiadta 5 kötetben, *Társadalomtudományi bibliográfia, 1924—1929* címmel, és megalkotta a magyar szociológia katalógusát).

De függetlenül ezektől az eredményektől, egyre hangsúlyozottabban jelentkezik az a sürgető követelmény, hogy tudományos objektivitással megújítsák a falukutatást, azoknak az ősöknek ezt az annyira értékes örökségét, akik a maguk korában nekifogtak nemzetük ébresztéséhez, mint Széchenyi, hősies, gyakorlati tevékenységet fejtettek ki, mint Tessedik, vagy vándorbottal járták be az országot, mint Orbán Balázs, a székely báró (*A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból, 1867—1870, 6 kötet*). És mivel az utóbbi évtizedben megkezdődhetett a magyar társadalomtudományok fogalmainak tisztázása (Heller Farkas, *A szociológia feladatai, Társadalomtudomány, 1925, 1. sz.*; Dékány István, *A társadalomalkotó erők, 1926*), következnie kell és szükségszerűen be is fog következni egyes objektív módszerek alkalmazása a magyar társadalom kutatásának területén, egyrészt a már említett próbálkozások eredményeként, másrészt azoknak az idegen tendenciáknak a hatása-

ként, melyek közül elsősorban a *bukaresti szociológiai iskolát* említhetjük meg. E tendenciák megvalósulásának kezdetét már ma is felfedezhetjük a *hungarológiában*, amely arra törekszik, hogy a magyar nemzet tudományává váljék. Az adott meghatározás szerint a hungarológia magába foglalja mindazokat az ismereteket, amelyek a magyarságra vonatkoznak, és az utóbbi években meg is kezdtek az eredmények közzétételét a budapesti Egyetemi Nyomda terjedelmes kiadványaiban és az Ortutay által szerkesztett *Magyarságtudomány* c. hungarológiai folyóiratban. Nagyon logikus, hogy a magyar szociológia és a terepen folytatott kutatások keretén belül a hungarológiában is végbe menjen egy olyan megújulás, mint amilyen a nemzeti történelem területén és az etnográfiaiban már bekövetkezett (lásd Szekfű Gyula és Hóman Bálint 7 kötetes *Magyar történet* c. művét és a 4 kötetes *A magyarság néprajza* c. etnográfiai művet, amelynek első és második kötete leíró néprajz, harmadik és negyedik kötete pedig a szellemi megnyilvánulásokkal foglalkozik). Kétségtől ez a megújulást fogják tükrözni a *Magyar földrajz* című műnek már a kinyomtatás állapotában lévő és a *Magyar antropológia* és *A magyar művészet története* c. művek tervezett kötetei.

Mivel a hungarológia célja „a magyar nemzet teljes önismeretének” megvalósítása, nem szükséges külön hangsúlyoznunk, hogy ez a tendencia és Gusti professzor úr *nemzettudományról* vallott gondolatai meglepően hasonlítanak egymáshoz. Viszont mikor megállapítjuk ezt a hasonlóságot, azt is le kell ismétel szögeznünk, hogy jelenleg, mikor a *Magyar történet* és *A magyarság néprajza* vaskos kötetei már megjelentek, a magyar nép társadalmi valósága mostani állapotának tudományos kutatása éppen csak megkezdődött. Ezért nagyon hasznos lenne a magyar tudomány számára, hogy megismerje a bukaresti szociológiai iskola teljes rendszerét és eredményeit, különösen Gusti professzor úrnak a „nemzettudományról” kifejtett gondolatait. Mert mint ahogyan *A monografikus szociológia mint a társadalmi valóság tudománya* c. műben olvashatjuk „a történelmi megismerés, bármennyire is kiváló lenne, nem elégséges”, mivel „a szintézis, a történelmi anyagnak egy összefoglaló szerkesztésben való teljes feldolgozása a *szociológia feladata*” (*Sociologia Militans*, 90. o.). Ugyanott olvashatjuk: „A

Nemzet monografikus és szintetikus megismerése által a nemzet *meg fogja ismerni önmagát* és tudni fogja, miben különbözik a többi nemzettől, miközben lefekteti egy egészséges nemzeti kultúra és politika alapjait" (i. m. 91. o.). Ezért mi, erdélyi magyar fiatalok, akik ismerjük Gusti professzor úr rendszerbe foglalt alapelveit és a bukaresti szociológiai iskola metodológiai téziseit, úgy gondoljuk, hogy a tudományt szolgáljuk, mikor magyar nyelven is terjesztjük ezeket. A tendenciák és az eredmények kölcsönös megismerése meggyőződésünk szerint a legjobb eszköz a román és magyar objektív tudomány közötti eszmecsere megvalósítására.

(Takács Ferenc fordítása)

[Sociologie românească, 1936. 6. sz.]

Művelődéspolitikai vázlat

Az ész erő, s így az ész boldogság. (Hitel)
A sötét jövőendő pedig kizárólag csak azon
feltétel alatt mutatkozik bíborszínű távol-
ban: ha a Magyarság közértelmesség által
fejlend ki tökéletesen. (Világ)

Széchenyi István

A MŰVELŐDÉSPOLITIKA a nemzet életében ugyanolyan alapvető szerepet tölt be, mint a gazdaságpolitika. Nem különálló, minden más életmegnyilatkozástól független, öncélú tevékenység, mint ahogy a gazdaságpolitika sem az. Nyilvánvaló példákat idézhetünk. A népegészségügyi nevelés és mozgalom, a szövetkezeti iskolázottság és a szövetkezet fejlődése, a gazdasági szaktudás és az anyagi erők gyarapodása egymástól el nem különíthető, kölcsönös viszonylatban jelentkeznek. Akárcsak a gazdaságpolitikában is: a termelő munka megszervezése, a nemzeti tőke biztosítása és gyarapítása, a népi szükségletek zavartalan kielégítése egyúttal szilárd alapját képezi vagy képezheti az egyházi munkának, az iskolának, a népnevelésnek, a népegészségügynek, a jogvédelemnek és így tovább. A művelődéspolitika tulajdonképp teljes értelmében magába öleli az egész népeletet, annak összes tényezőit és feltételeit. A hit és a tudás, a belátás és a helyes ítélkezés éppoly fontos tényezők az előhaladásban, mint az anyagi feltételek és a rendezett társadalmi viszonyok. Elsőbbséget egyiknek sem biztosíthatunk, a párhuzamosságot kell hangsúlyoznunk. Mert a művelődéspolitika és eredménye: a helyesen értelmezett műveltség, akárcsak a gazdaságpolitika s eredménye: a viszonylagos anyagi jólét — valamely nemzet vagy nemzetrész életigenlésének egyként elsőrendű megnyilatkozásai. Nem fölösleges tehát, ha elemezzük transylvan magyar művelődéspolitikánkat. Nemcsak azt a művelődéspolitikát, mellyel jelenlegi népszervezeteink kisebb-nagyobb sikerrel kísérleteznek, hanem egyáltalán a transylvan magyar művelődéspolitikát, melynek meghatározóit felfedezhetjük, lehetőségeit rendszerezhetjük, kereteit körülírhatjuk, céljait felsorolhat-

juk, tervét megalkothatjuk.* Szükséges ez, hogy teljes legyen a kép arról a társadalomátszervező munkáról, melyre értelmiségünknek vállalkoznia kell.

I.

A TRANSYLVAN MAGYAR MŰVELŐDÉSPOLITIKÁT elsősorban a transylvan magyarság népi tömegeinek helyzete, belső tagoltsága s ezt követően az egyes vidékek kiemelkedőbb fontossága, központibb helyzete, népi erőkisugárzása határozza meg. Nagy általánosságban *négy tényezővel* kell számot vetnünk: 1. a magyarság tömegereje a másfajú lakossággal szemben, 2. a városi és a falusi lakosság megoszlása, 3. a tömegesebb települések számaránya és elhelyezkedése, végül 4. a szórványok problémája. Egymást befolyásoló, föltételező, erősítő–gyengítő tényezők ezek: tervek és lehetőségek meghatározói. A másfajú lakosság számbeli fölénye ugyanis éppúgy korlátozza a népi erők szabad és teljes megnyilatkozását, mint a belső szórványokba osztottság; viszont a falusi és városi népesség megoszlásának egyensúlya erőfokozást jelent, akárcsak a tömegesebb települések. Fejtegetéseink szempontjából éppen ezért számba kell vennünk mindenekelőtt a transylvan magyarság jelenlegi településviszonyait.

1. Ebből a szempontból a rendelkezésünkre álló adatok segítségével négy nagyobb csoportba tömöríthetjük a transylvan megyék magyar tömegeit. E négy megyecsoporthoz — bár az ilyen szétválasztás mindig mesterséges és sohasem lehet minden szempontra, kivételre tekintettel — magyarságunk elhelyezkedésének, erőközpontosulásának vagy szétszórtságának négy arcát mutatja:

I. megyecsoporthoz (Caraș, Sibiu, Năsăud, Făgăraș, Severin, Maramureș, Alba, Hunedoara, Târnava–Mare): a magyarság e megyék-

* A sovén román művelődéspolitika egyik fölháborító rendelkezése eltiltotta a magyar helynevek használatát. Ezért szerepel Venczel József tanulmányában a „transylvan”, „Caraș”, „Sibiu”, „Năsăud” stb.

ben a másfajú lakossághoz viszonyítva 2—12%—os, önmagában véve megyénként 5—38 000 lelket kitevő kisebbséget alkot, s néhány tömegesebb településtől eltekintve a népesség jelentékeny része szórványokban él;

II. megyecsoport (Timiș, Someș, Arad, Turda, Târnava-Mică, Satu-Mare, Brașov): a magyarság e megyékben a másfajú lakossághoz viszonyítva 15—27%—os, önmagában véve megyénként 34—82 000 lelket kitevő kisebbséget alkot, jelentősebb településszigeteken, szétszórt, de népesebb falvakban, s igen jelentékeny számú szórványban él;

III. megyecsoport (Bihar, Cluj, Sălaj, Mureș): a magyarság e megyékben a másfajú lakossághoz viszonyítva 30, illetve 40%—os, önmagában véve megyénként 100 000 lelket jóval meghaladó népközösségeket alkot, nagyobb település-szigetei igen jelentősek, a szórványok száma azonban itt is nagy;

IV. megyecsoport (Treiscaune, Ciuc, Odorheiu): a magyarság e megyékben a másfajú lakossághoz viszonyítva 80%—on felüli többséget, önmagában véve megyénként 100 000 lelket jóval meghaladó székely népközösségeket alkot, a tömegesebb települések mellett a lélekszámban is elenyésző szórványok már helyzetüknél fogva sem tekinthetők szórványoknak.

Táblázatban¹ összefoglalva — e négy megyecsoport pontosabb számadatait az 1930. évi népszámlálás alapján adhatjuk:

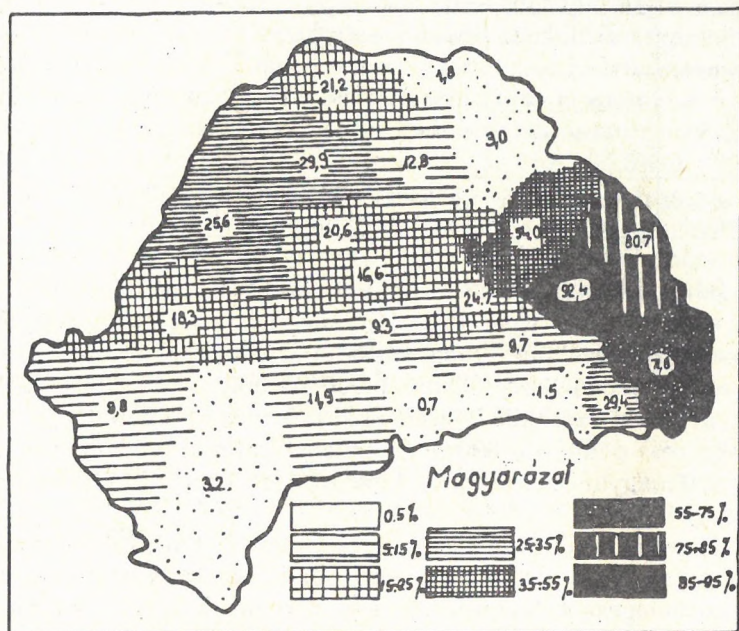
¹ Az *Anuarul Statistic* 1931—32-i kötete közli a népszámlálás alapján a megyék összes lakói számát, viszont *Sabin Manuilă* egyik tanulmányának (*România și revizionismul. Considerații etnografice și demografice. — Arhiva pentru știința și reforma socială*, 1934. XII. évf. 1—2. szám francia kivonatában százalékos kimutatást tesz közzé. Az összehasonlítás érdekében közöljük *dr. Jakabffy Elemér, Erdély statisztikája* című munkájából az 1920. évi adatokat. — Az 1920. és 1930. évi két számsor közötti nagyobb ingadozások egyik leglényegesebb magyarázatát a közbeeső megye-átcsoportosításokban találjuk meg (lásd például Bihar, Sălaj, Satu-Mare, Treiscaune megyék adatait). Máskülönb ez az adatok csak eligazítók, de semmikép sem véglegesek.

1. A transylvan megyék magyarságának számadatai

Megye	A megye összes lakos- sága 1930. dec. 29-én	A magyar lakosság százalék- aránya	A magyar lakosság 1930. dec. 29-én	A magyar lakosság 1920-ban	Különb- ség az 1930. és 1920. évi adatok kö- zött
<i>I. megyecsoport</i>					
Caraș	200 390	2,5	5 010	ld. Severin megyénél	
Sibiu	193 309	4,7	9 086	5 768	+3 318
Năsăud	145 423	5,3	7 707	4 945	+2 762
Făgăraș	86 461	5,5	4 755	3 975	+ 780
Severin	240 715	6,6	15 887	18 948	+1 949
Maramureș	162 158	6,9	11 189	13 607	-2 418
Alba	213 795	11,3	24 159	29 852	-5 693
Hunedoara	331 677	11,3	37 480	39 916	-2 436
Târnava-Mare	148 793	11,8	17 558	16 187	+1 371
<i>II. megyecsoport</i>					
Timiș	500 416	15,4	77 064	69 364	+7 700
Someș	220 353	15,5	34 155	37 464	-3 309
Arad	423 824	19,3	81 798	98 202	-16 404
Turda	181 953	21,5	39 120	41 356	-2 236
Târnava-Mică	148 798	23,6	35 116	31 398	+3 718
Satu-Mare	295 131	25,4	74 963	95 984	-21 021
Brașov	167 946	26,7	44 842	33 584	+11 258
<i>III. megyecsoport</i>					
Bihor	509 130	30,0	152 739	172 850	-20 111
Cluj	333 545	30,1	100 397	93 672	+6 725
Sălaj	342 672	31,4	107 599	70 601	+36 998
Mureș	289 817	42,6	123 462	114 838	+8 624
<i>IV. megyecsoport</i>					
Treiscaune	136 358	80,7	110 041	112 471	-2 430
Ciuc	146 584	82,2	120 492	109 262	+11 230
Odorheiu	130 646	91,8	119 993	111 415	+8 578
Összesen:	5 549 894	24,4	1 354 612	1 321 689	+32 923

2. Az általános népességi viszonyok megismerése után: e helyzet- és erővizsgálat keretén belül figyelembe veendő szempontokat nyújt, ha a transylvan magyarság népi tömegeit felbontjuk a természetes falusi és városi tagolódás szerint. A városok különválasztása ugyanis jelentősen módosítja az egyes megyék magyar lakosságának képét.

2. A transylvan megyék falvaiban lakó magyarság arányszáma²

² E térképet — frissebb kimutatás híján — az 1923. évi adatok alapján készítettük. (Lásd Sabin Manuilă, *Tendințele mișcării populației în județele transilvaniei în anii 1920—1927*. — *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918—1928*. I. kötet 670. és 672.) — A fenti arányszámok ma mindenesetre csak rosszabbak lehetnek, mert hiszen a falusi magyar lakosság 1923-beli 987 759-nyi tömegével szemben az 1930. évi népszámlálás már csak 986 017-et mutat ki. Az új városok, s a nagymértékű városokba, illetve az Ókirályságba való kivándorlás magyarázza ezt a látszólagos számbeli visszaesést... A másfajú falusi lakosság ezalatt viszont nyugodtan fejlődött és szaporodott.

3. Újabb szempontokhoz a falusi lakosság számadatainak további taglalása vezet. Ha összevetjük ugyanis a magyarság falvakon és városokon lakó tömegeit, nyilvánvaló a falvak és a falusi népesség számbeli fölénye és jelentősége.

3. Transylvania magyar lakosságú városainak és falvainak száma, valamint e városok és falvak magyar lélekszáma a magyar közösségek nagysága szerint³

A közösség száma és nagysága	8 törvényhatósági	32 rendezett tanácsú	Összesen a 40 városban	32 3 000-nél több	241 3 000 — 1 000	589 1 000 — 300	590 300-nál kevesebb	Összesen az 1 452 községben
	városban			magyar lelket számláló községben				
A magyarság lélekszáma	132 738	236 942	369 680	158 808	367 351	347 596	106 457	980 212

A falusi lakosság az összes magyar lakosságnak 72,6%-át teszi ki, s ennek a közel egymilliós néptömegnek belső megosztottsága a következő: közel háromnegyede 300—3 000 magyar lelket számláló községekben lakik (37,5% 1 000—3 000, 35,5% 300—1 000 magyar lelket számláló községekben). A maradék több mint egy-negyed rész pedig a 3 000 magyar lélekszámnál nagyobb (16,0%) és a 300 magyar lélekszámnál kisebb községek között (10,8%) oszlik meg.

4. Művelődéspolitikai szempontból azonban fontos tudnunk azt is, hogy az egyes megyék magyar falusi lakossága hogyan oszlik meg a tömegesebb települések és e szórványok között. A tömegesebb magyar községekben ugyanis eredményt kisebb erőfeszítéssel érhetünk el, mint a szórványok vidékén, ahol a népesség nagy földrajzi távolságokban lakik, s e távolságok legyőzése külön jelentős erőfeszítést kíván. Máskülönben is: minél nagyobb a tömegekben

³ Vö. N. Istrate, *Ardealul și Banatul în lumina cifrelor. — Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul* 1918—1928. I. kötet 679. és Jakabffy, i. m. — A később várossá előléptetett 8 község adatai némileg módosítják az arányokat.

együttélők száma, minél kisebb a szórványokba szétszórtaké, minél tekintélyesebb tömeget képvisel az összmagyarság kebelében, s minél jelentősebb a másfajú tömegekkel szemben, annál erősebb, ellenállóbb, fejleszthetőbb és rugékonyabb egy településterület (megye vagy megyerész) magyarsága. Eddig falusi népességünk arányszámát s a kisebb és nagyobb települési egységek közötti megoszlását mutattuk be, most túloldali táblázatunk és ábránk segítségével a többi feltett kérdésre adunk statisztikai feleletet. Adataink alapján bizonyos rendszert állapíthatunk meg a magyar falusi lakosság erőviszonyainak könnyebb áttekintése érdekében:

a) Mindenekelőtt nyilvánvaló a három székelyek lakta megye elsőbbsége: e háromszázezer lelket megközelítő, egy tömegben lakó néptömb a másfajú falusi népességgel szemben is túlnyomó többséget alkot (71,8—92,4%), de településig is erős: 65,5% 1 000 lélekszámnál nagyobb községekben lakik, a szórvány-községek szóba se jöhetnek. E három megyéhez csatlakozik a marosvölgyi székelység 90 000 körüli tömege, s ugyancsak a székely néptömbhöz számíthatjuk a közel 20 000 lelket kitevő barcasági magyarságot is.

b) A keleti részeken elhelyezkedő s a 4 000 000 lelket meghaladó székelység után kétségtelenül Bihar és Salaj megye a legjelentősebb településterület. A másfajú falusi népességgel szemben a magyar falvak lakói 25—30%-ot jelentenek, s a közel 200 000-es falusi népesség belsőleg nagy erőt képvisel (67,5, illetve 52,9%—a 1 000 lelket meghaladó közösségekben lakik, szemben a szórványok 9,1, illetve 10,8%-ával).

4. A magyar falusi

Megye	A megye összes falusi lakossága		A magyar fa- lusi lakosság arányzáma 1923-ban	A megye magyar falu- si lakossága	
	1930-ban	1923-ban		1923-ban	1920-ban
Ciuc	130 622	123 421	80,7	99 600	99 310
Treiscaune	120 269	129 531	71,8	93 104	97 427
Odorheiu	122 054	113 697	92,4	105 113	101 762
Braşov	108 712	63 600	29,4	18 700	18 447
Bihor	407 305	423 868	28,3	120 031	132 102
Mureş	242 519	195 941	54,0	106 000	89 106
Sălaj	310 937	222 538	27,4	61 000	59 840
Arad	346 599	327 303	18,3	60 000	58 803
Turda	161 896	161 270	16,6	26 800	31 856
Târnava-Mică	133 442	109 085	24,7	27 014	26 693
Satu-Mare	227 075	262 694	21,6	57 000	47 114
Cluj	229 526	247 029	20,6	51 053	52 189
Someş	198 383	231 529	12,8	29 700	29 825
Alba	180 191	208 371	9,3	19 500	20 438
Târnava-Mare	120 153	135 258	9,7	13 200	12 303
Timiş-Torontal	402 481	405 814	9,8	40 044	43 179
Hunedoara	290 820	321 700	11,9	38 400	32 061
Caraş-Severin	370 511	421 154	3,2	13 500	14 360
Năşăud	128 645	116 322	3,0	3 500	3 644
Maramureş	134 474	121 342	1,8	2 200	7 055
Sibiu	145 296	135 060	0,7	1 000	1 223
Făgăraş	78 533	81 939	1,5	1 300	1 475
Összesen:	4 590 443	4 568 466	21,6	987 759	980 212

⁴ Községenként nemzetiségi részletezést csak *Jakabffy*, i.m. nyújt (1920. évi adatok). Így számításaink ezekre a számsorokra támaszkodnak. Összehasonlítás-képp közöljük az 1923. évi adatokat is (*S. Manuilă*, i.m. — *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul 1918—1928*. I. kötet), amelyek a magyar falusi lakosság arányszámának kiszámítását tették lehetővé. Az 1923. évi adatok időközbeni változását mutatja az 1930. évi számoszlop (*Anuarul statistic*, 1931—32). A különböző évekből származó adataink azt látszanak igazolni, hogy a transylvan magyarság erőviszonyai *nagy általánosságban* nem túlságosan tolódtak el. Az egyes megyékről alkotott kép azonban ennek ellenére csak *valószínű* marad — tekintve a sorozatos megye-átszervezéseket, a népmozgalom másfél évtizedes eredményeit. De a maguk összességében véve ezek az adatok azért mégis *elgazdítóak*.

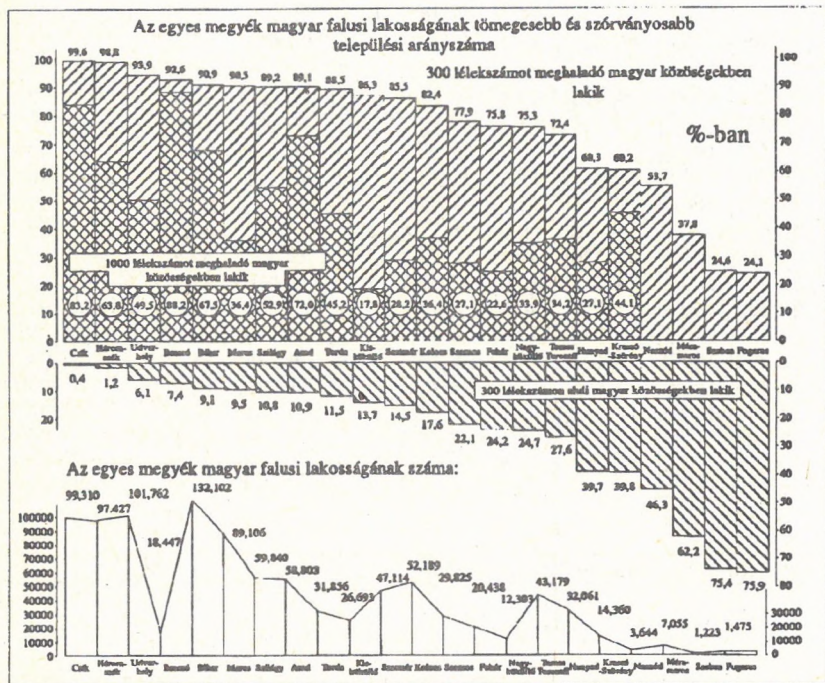
lakosság erőviszonyai⁴

A megye magyar falusi lakosságából 1920-ban									
az összes		a 300 lélekszámot meghaladó				a 300 lélekszám- on aluli			
		kisebb (300— 1 000 lélek- szám közötti)	nagyobb (1 000 lélekszámot meghaladó)	összes					
magyar községekben lakik									
absz. sz.	%	absz. sz.	%	absz. sz.	%	absz. sz.	%	absz. sz.	%
99 310	100,0	16 330	16,4	82 618	83,2	98 948	99,6	362	0,4
97 427	100,0	34 104	35,0	62 167	63,8	96 271	98,8	1 156	1,2
101 762	100,0	45 211	44,4	50 427	49,5	95 638	93,9	6 124	6,1
18 447	100,0	826	4,4	16 271	88,2	17 097	92,6	1 350	7,4
101 887	100,0	23 928	23,4	68 929	67,5	92 857	90,9	9 030	9,1
89 106	100,0	48 185	54,1	32 473	36,4	80 658	90,5	8 448	9,5
85 431	100,0	31 029	36,3	45 226	52,9	76 255	89,2	9 176	10,8
58 803	100,0	10 058	17,1	42 366	72,0	52 424	89,1	6 379	10,9
31 856	100,0	13 794	43,3	14 415	45,2	28 209	88,5	3 647	11,5
26 693	100,0	18 272	68,5	4 770	17,8	23 042	86,3	3 651	13,7
38 052	100,0	21 826	57,3	10 737	28,2	32 563	85,5	5 489	14,5
52 189	100,0	24 018	46,0	19 022	36,4	43 040	82,4	9 149	17,6
29 825	100,0	15 153	50,8	8 096	27,1	23 249	77,9	6 576	22,1
20 438	100,0	10 887	53,2	4 625	22,6	15 512	75,8	4 926	24,2
12 303	100,0	5 102	41,4	4 171	33,9	9 273	75,3	3 030	24,7
43 179	100,0	16 505	38,2	14 781	34,2	31 286	72,4	11 893	27,6
14 401	100,0	4 769	33,2	3 912	27,1	8 681	60,3	5 720	39,7
13 082	100,0	2 102	16,1	5 781	44,1	7 883	60,2	5 199	39,8
3 644	100,0	1 959	53,7	—	—	1 959	53,7	1 685	46,3
2 307	100,0	881	37,8	—	—	881	37,8	1 426	62,2
1 223	100,0	301	24,6	—	—	301	24,6	922	75,4
1 475	100,0	356	24,1	—	—	356	24,1	1 119	75,9
942 840	100,0	345 596	36,6	490 787	52,0	836 383	88,7	106 457	11,3

Az egyes megyék magyar falusi lakosságának a települések nagysága szerinti csoportosításánál néhány módosítást végeztünk, s ebből folyik az 1920. évi össze-
sített számsor közötti különbség. Ezek a módosítások a következők: 1. a határmenti
falusi magyarság számadatait Bihar, Sălaj és Satu-Mare megyék átszervezésével
kapcsolatosan a lehetőség szerint kiigazítottuk; 2. Bihar megyében a várossá elő-
léptetett Salonta-Mare községet nem számítottuk a falvak közé (13 686 magyar
lélek); 3. Hunedoara megyében a zsilvölgyi 17 660 magyar lelket — tekintettel
különleges bányavidéki helyzetükre — nem soroltuk be a falusi lakosság közé; 4.
Maramures megyében — hasonló indoklással — figyelmen kívül hagytuk Ocna,

c) E két népsziget között vagy velük határosan a másfajú falusi népességgel szemben 15—25%-ot képviselő aradi, satmari, turdai, kalotaszegi és Küküllő-menti magyar népcsoportok jelentősek: e területek 200 000-et meghaladó falusi népességének tetemes része azonban már szórványokban él (csak a 300 lélekszámon aluli magyar községekben: 10—20%).

5. A magyar falusi lakosság erőviszonyai 1920-ban⁵

Câmpulung és Rona lakóit (4 748 magyar lélek); 5. ugyancsak megcsonkítottuk Caras—Severin megyék magyar falusi népességét a várossá előléptetett resitai magyarság (1 278 lélek) leszámításával. — E módosításokra az egyes megyék belső erőképletében előálló torzulások elkerülése készített. De az átszámítást, adatok híján, általánosan (más átszervezett megyékre vonatkozóan is) nem végezhetjük el. Itt azonban a számsorok és arányszámok torzulása elenyésző.

⁵ Lásd megelőző táblázatunkat és jegyzetét.

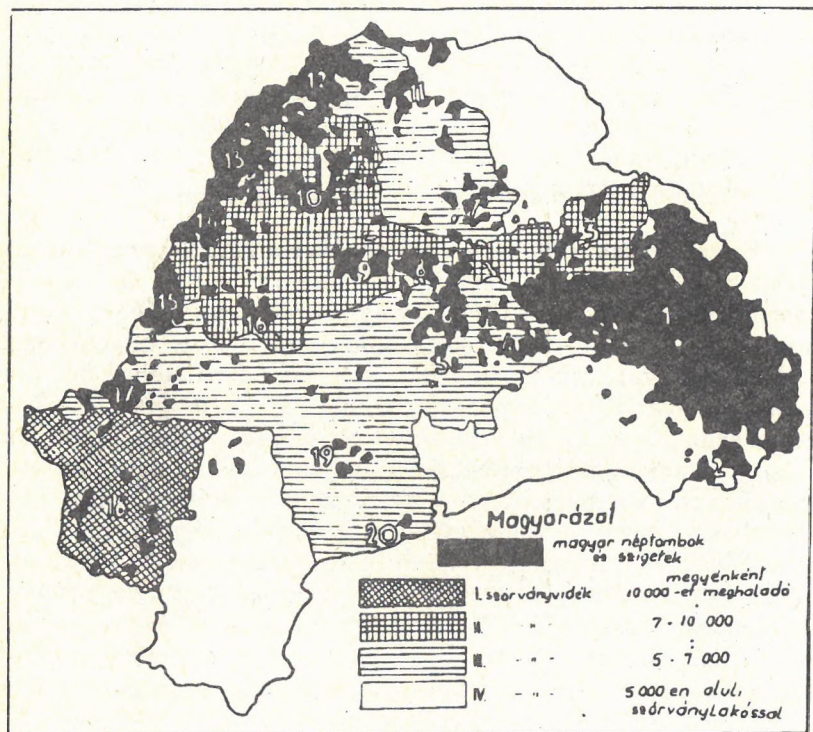
d) A nép állások még gyengébbek a Szamos völgyében, Hunedoara, Timiş, Alba megyékben és a Küküllő menti szász vidéken: a másfajú lakossággal szemben 9—13%; a 140 000 körüli magyar falusi népesség 22—27%—a kisebb szórványokba szétszórt; nagyobb lélekszámú településeket csak itt-ott, elszigetelten találunk.

e) Végül a megmaradt öt megyében 30—35 000 falusi magyar lakik, néhány nagyobb szórvány-települést leszámítva, egymástól is távoleső kis szórványokban.

5. E számítások és ábrázolások tehát bizonyosságot szolgáltatnak arra, hogy az erdélyi magyar politikának s így a művelődéspolitikának is az erő kifejtés szempontjából jól meghatározott területei vannak: egyrészt *tömegesebb települések*, melyek a másfajú lakossággal szemben is jelentősek (sőt e területeken jobbra csak a magyar tömegek jelentősek), másrészt a maguk összességében számottevő, de *szórványokba szétszórt települések*, melyek a másfajú lakossággal szemben kevésbé jelentősek, vagy talán elenyészőek is. Ez a megosztottság természetesen kétféle politikai tevékenységet kíván: a tömegesebben, együttélő szigeteken inkább *továbbfejlesztést*, a szórványokban inkább megtartást, védekezést — számolva így az említett, egymást erősítő-gyengítő négy tényezővel: másfajú lakosság és a szórvány külső és belső erőpróbájával, valamint a városok és a tömegesebb települések egyensúlyozó erőközpontjaival. A hangsúly mindig a falvakon van, s ezért tiszta képet kell alkotnunk a népi erők megoszlásáról.

A néprajzi térkép segítségével át is tekinthetjük a transzylván magyar művelődéspolitikai összes „tájakat” (lásd előbbi térképünket). S ha a „szigetek” és „szórványok” e tarka térképét összevetjük az ismertetett adatokkal, erőviszonyokkal, a közművelődési politika irányvonalait is könnyen magunk elé rajzolhatjuk. Mert hiszen nyilvánvaló központok jegecesednek ki, fajsúly szerint változók ugyan, de *központok*, melyekből elindulhat és terjeszkedhetik a tevékeny munka. Így a székely és a határmenti *néptömb* mellett 6 *tiszta népsziget*: a továbbfejlesztés, a megerősödés központjai; vannak azután *szórványokkal terhelt szigetek*, melyek közül a legszórványoltabb a timiş-i körzet: a továbbfejlesztő és a védekező politika közös területe; széles síkban terül el a transzylván *kis szór-*

6. A transzilván magyar szigetek és szórványok térképe

A) *Tömeges települések*: 1. a székely néptömb, 2. a barcasági, 3. reghini, 4. Küküllő menti, 5. aiudi, 6. turdai, 7. Szamos völgyi; 8. és 9. Cluj megyei, 10. sálaji, 11. és 12. sátmari, 13. érmelléki, 14. oradeai; 15. salontai, 16. beiuși, 17. aradi, 18. timiși, 19. devai és 20. zsilvölgyi népsziget — B) *Szórványvidékek*: I. szórványvidék: Timiș-Torontal megye; II. szórványvidék: Bihar, Sălaj, Cluj, Mureș megyék; III. szórványvidék: Odorheiu, Târnava-Mică, Turda, Alba, Hunedoara, Arad, Someș, Satmar megyék; IV. szórványvidék: Ciuc, Treiscaune, Brașov, Târnava-Mare, Făgăraș, Sibiu, Severin, Caras, Năsăud, Maramureș megyék.

ványok világa: a megtartó, védekező politika nehéz munkatere; s néhány Kárpátok–menti megye, ahol szórványokat is alig számíthatunk, magyar szempontból jobbára számításon kívül eső terület.

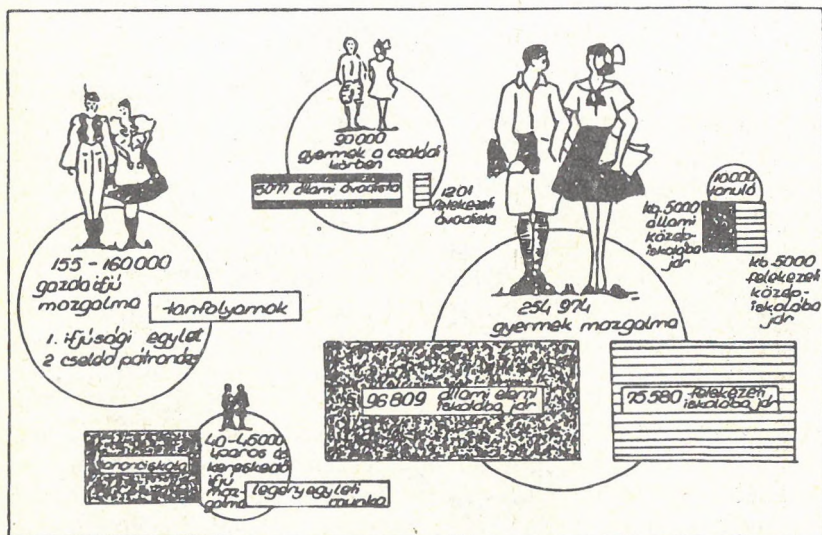
II.

A PÁRHUZAM, amit a népszigetek és szórványok, valamint a továbbfejlesztő és védekező művelődéspolitiká között vontunk, szükségszerű. A nemzetpolitikai tevékenység minden területen a nemzet vagy nemzetrészt állapotához igazodik. Ha van proletariátus, és ha vannak lecsúszó vagy ma még viszonylagos anyagi jólétnek örvendő társadalmi csoportok, mint ahogy vannak, akkor a gazdaságpolitika arra irányul, hogy a munka, a tőke, a piac, stb. megszervezésével megszüntesse és kivédje a proletarizálódást. Ha van megfertőzött egyén, és ha van betegségekkel veszélyeztetett népréteg, az egészségügyi politikának az a törekvése, hogy gyógyulást hozzon, s főként megelőzze a népbetegségeket. De a proletarizálódás és az élettani elcsenevészesedés nem ássák alá jobban nemzeti létünket, mint a nemzeti személyiség elhalványulása. Ha tehát van, akit a nemzet érdekköréből való kiválás és a más nemzetbe való beolvadás ténye fenyeget, kézenfekvő a művelődéspolitikai feladata: biztosítani a *nevelés* eszközeivel a nemzeti személyiség alaptényezőjét: az öntudatalakító műveltséget.

A népszigetek és szórványok problematikája vázlatosan tárta elénk — táj-egységekben — a kétféle művelődéspolitikának: a továbbfejlesztésnek és a védekezésnek szükségességét. A valóságban azonban ez a kérdés sokkal bonyolultabb. A neveléspolitikában ugyanis a továbbfejlesztés és a védekezés lehetősége nemcsak a területi és népességi viszonyoktól függ, hanem igen sokszor az ezekről merőben idegen külső törekvésektől, melyek „kultúrzónák” felállításában, a „székelyek visszazarománosítása” célkitűzésében, az Astra propagandájában, a „nemzeti munka” védelmében s különböző numerus claususokban jelentkeznek. Adottság: a szórványok védelme, de szükségesség: a népszigeteken is éber szemmel figyelni nemzeti személyiségünk állapotát.

A gyermek és ifjúságnevelés kérdéskörének részletezésével kíséreljük meg közelebb hozni a problémát:

A gyermek- és ifjúságnevelés vázlata⁶

a) A gyermeknevelés keretében néhány szám adatot kell megfontolnunk. Állami óvodába jár 15 077 magyar gyermek, felekezetibe csak 1 201. Állami elemi iskolába beírtak 96 809 magyar gyermeket, felekezetibe 75 580-at. Az állami elemi iskolák közül magyar tannyelvű az 1932-es adatok alapján 215, de ezek a ma-

⁶ R. Szeben András, *A transylvan magyarság népoktatásügyének statisztikai mérlege a másfél évtizedes román uralom alatt*. Magyar Statisztikai Szemle, 1934. XII. évf. 10. szám; Dr. György Lajos, *A transylvan magyarság másfél évtizedes népoktatásügye*. Erdélyi Iskola, 1935-36. III. évf. 1-2. szám; Az Erdélyi Iskola adatközlése a katolikus és református iskolaügyről, 1935-36. III. évf. 3-4. és 4-5. szám; *Anuarul Statistic al României*, 1934.; *N. Istrate, i. m. — Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*. I. kötet, 686 és 688. — A befektetett részek a védekező, a csíkozott és fehérén hagyott részek a továbbfejlesztő művelődéspolitikai területét, alanyait jelzik.

gyar tannyelvű állami elemi iskolák jobbára csak papíron léteznek.⁷ Vannak tiszta vagy túlnyomó részben magyar népességű területek, ahol ma már csak az állam nyelvén folyik a gyermeknevelés. (Ciuc megyében például sohasem működött egyetlen magyar tannyelvű állami elemi népiskola sem)⁸. S ugyanakkor folyamat: a felekezeti elemi népiskolák megszüntetése s új román tannyelvű iskolák létesítése. Következtetés: ha a gyermekeink túlnyomó többsége (mégpedig állandóan emelkedő számban) kiesett és mindinkább kiesik *továbbfejlesztő* művelődéspolitikánk kezéből, nem elégedhetünk meg azzal a művelődési munkával, melyet felekezeti iskoláink a *jövőkészítés* érdekében kifejtene, hanem meg kell találnunk a *védekező* művelődéspolitikai lehetőségeit is. Így hangsúlyozzuk a *családi nevelés* alapépítő jellegét, mely gyermekeink megtartó, védekező nevelőpolitikájának legeredményesebb eszköze, s kiemeljük a *gyermekmozgalom* jelentőségét, amelynek negyedmilliónyi iskolás gyermek⁹ iskolán kívüli és az iskolai nevelés melletti továbbfejlesztő és megtartó nevelését kell elősegítenie.

b) A *tanuló ifjúság nevelése* hiányos és nem egészen megbízható adataink értelmében egyenlő számban oszlik meg az állami s a felekezeti közép- és szakiskolák között. Szembenállunk itt is a *védekező* nevelőpolitika kérdésével, annál is inkább, mert mind nehezebb az állami iskolákban tanuló ifjúság magyar műveltségének biztosítása. Van azonban belső problémánk is. Számbelileg ugyanis a gimnáziumok és líceumok iskolatípusának túltengését állapíthatjuk meg. Ezzel párhuzamos jelenség viszont a „félbemaradt” fiatal emberek számának állandó növekedése, s az értelmiség nehéz nemzetpolitikai feladatainak megoldására hivatott főiskolai ifjúság színvonsüllyedése. Előbbi középfokú iskolai oktatásunk egyoldalúságának, utóbbi a kiválasztás mellőzésének tudható be. A *jövőkészítő továbbfejlesztés* célja mindenestre nem ez. S meg-

7 V. ö. Dr. Kiss Árpád, *Az állami magyar tannyelvű elemi iskolák és magyar tagozatok*. — *Magyar Kisebbség*, 1936. XV. évf. 8., 9–10., 11. és 12. szám.

8 Lásd Domokos P. Péter, *Egy vármegye népoktatásügye*. — *Erdélyi Iskola*, 1935–36. III. évf. 7–8. szám.

9 Az *Anuarul Statistic*-ban említett 254 974 tanköteles magyar gyermek közül az iskolai statisztikák csak 172 389 beírt magyar gyermekről adnak számot.

gondolkoztató továbbá, hogy a statisztika „az alsófokú magyar szakiskolák majdnem teljes hiányára” mutat rá. Talán a földmívesiskolákkal megindított reform, mint „ennek a jelentőségében mindinkább emelkedő szükségletnek kielégítése”, — ha végigvisszük az egész vonalon (alsófokú iparosiskola, szövetkezeti tanfolyam stb.), — helyes vágányra terelhetné tanulmánygyó fiatalságunk nevelését.

c) A *gyakorlati feladatra-nevelés* azonban nemcsak iskolai, hanem iskolán kívüli népnevelésünknek is alappillére leendő. Gondoljunk csak arra, hogy ifjúságunk legértékesebb része a másfél száz-ezer földmíves és a közel ötvenezer iparos, munkás és kereskedő fiatal. És mégis: az ifjúsági egyesület célszerű, továbbképző jellege sokhelyt, legtöbb helyt elsikkad, s a beszervezett iparos, kereskedő ifjú is könnyen felejtí hivatási szükségleteit az öncélú sport és műkedvelés híveként. Pedig a többségi gyarmatpolitika ellensúlyozására mezőgazdaságunkat gyümölcsözőbbé, iparunkat és kereskedelmünket versenyképesebbé kell tennünk. S ezt elsősorban az ifjúság feladatra-nevelésével érhetjük el. Az *ifjúsági egyesület* és a *cselédgondozás* tehát nem jelenthet vasárnap délutáni szórakoztatást, hanem mezőgazdasági szakoktatásunk gyengesége folytán falusi fiatalságunk *továbbképzését* kell lehetővé tennie. A városi *leányegyesület* sem lehet csak otthon, mert hiszen *védekező* művelődéspolitikai tényező (*tanonciskola!*), s vállalnia kell a munkaadók közreműködésével az *alsófokú ipari és kereskedelmi szakoktatás* feladatait is. Számolnunk kell a szükségletekkel: az a törekvés, amely a többségi elem pártolásában, sőt a kisebbségi elem teljes kiszorításában nyilatkozik meg, csak szervezettséggel és szaktudással, kiválósággal védhető ki. A két keze munkájából élő ifjúságunkat azért képezzük, hogy ellenálló legyen. A továbbfejlesztő és megtartó neveléspolitika különleges erőpróbája ez.

A NEVELÉSPOLITIKÁBAN tehát a művelődéspolitikai szükségletekhez alkalmazkodóan idő- és alkalomszerűen nyilatkozik meg. A művelődéspolitikának vázlatát ugyan adott időre és térre vonatkozóan elkészíthetjük, ez azonban csak irányítást és nem törvényt jelent. Van a népsziget és van a szórvány. Az előbbin a to-

vábbfejlesztés a hangsúlyos, — de nem kevésbé szükséges adott esetben a védekezés; a szórványban pedig néha s helyenként lehetővé válhatik a védekező közművelődési munka mellett az építés is. Egyáltalán a nevelendő embertől függ minden. Az ismertetett területi és népességi viszonyok között, népi erőink fokozása s gyarapítása érdekében, valamint a többségi nemzetpolitika ellensúlyaként képessé kell tennünk minden egyes magyar egyént életkérdéseinek minél könnyebb megoldására. S mivel a gyermek, az ifjú, a javakorabeli és az elaggott, — a földmíves, a munkás, az iparos, a kereskedő és az értelmiségi, — a falusi és a városi külön kérdéskörrel rendelkezik, — de továbbá az erkölcsi magatartás, a hivatásbeli nehézségek, az egészség és a gazdaság felmerülő problémái is külön tényezők, a továbbfejlesztésnek és a megtartásnak, a jövőképzésnek és a védekezésnek ezekhez kell igazodniok. Az erdélyi magyar művelődéspolitika bonyolult függvényrendszerbe illeszkedik be. Egyfelől a többségi népelem erdélyi túlsúlya s a többségi gyarmatpolitika határozzák meg az erő kifejtés milyenségét, másfelől az egyéneknek a magyar társadalomban betöltött vagy betöltendő szerepe. *Továbbfejlesztő vagy védekező feladatra-nevelés* — következik ebből, mint a művelődéspolitika elsőrangú célja.

III.

A TOVÁBBFEJLESZTŐ ÉS VÉDEKEZŐ FELADATRANEVELÉS nagyobb része az egyházközsége, valamint a kebelében működő vallásos társadalmi egyesületekre, továbbá közművelődési, gazdasági és politikai alakulatainkra, központi irányító szerveinkre, tudományos, irodalmi társaságainkra stb. hárul. A gyakorlati feladatok könnyen csoportosíthatók: 1. a hit öntudatosítása és a vallásos közületek kiépítése; 2. a nemzeti műveltség terjesztése: népotthonok, olvasóköri, népkönyvtárak szervezése, a népi színpad, ének- és zenekarok stb. fejlesztése; 3. jogi felvilágosítás és törvénytárgyalás; 4. orvosi felvilágosítás és testnevelés; 5. végül gazdasági felvilágosítás, kigazda-, iparos- és kereskedő-

nevelés, szövetkezeti iskolázás stb. a gazdaságszervezés érdekében.

Az iskolán kívüli népnevelés kérdésköre ez, amely két irányban készíttet gondolkodásra:

1. Az iskolán kívüli népnevelés népközösségünk formálásában döntő jelentőségű, mert a lélek, az értelem és az egészség művelője és a munkaszervezés alapvetője lévén, társadalmunk minden életkérdésével szorosan és közvetlenül kapcsolt eredményei pedig nem öncélú, egyéni eredmények, hanem a közösség értékállományának növelése. A kisebbségi életformában tehát szerepét különlegesen hangsúlyoznunk nem is szükséges. Az államkeretbe szervezett nemzetélet illúzióitól mentesek vagyunk, csak oly erőt mutogathatunk, amivel tényleg rendelkezünk is. Népünk önereje pedig csak a hitben, a közértelmességben, az egészségben és a gazdasági erőkészletben állapítható meg. Tehát irodalmunk viszonylagos magas színvonala meg nem téveszthet, mert népünk műveltségének más a mértéke. Szövetkezeteink száma s adatai öntelt elégedettséget nem eredményezhetnek, mert felmerül a kérdés, hogy a szolidarizmus gondolata áthatja-e vajon egész népközösségünket. S ugyancsak jogvédelmünket nem számíthatjuk írásbeli nyilatkozatok, folyóiratcikkek és kitűnő jogtudományi könyvek után, mert naponta nagy értékektől fosztható meg népünk. Nem kápráztathat el aztán az sem, ha még ma is vannak kitűnő orvosaink, külföldön is ismert tudósok, amikor a társadalomkutató a magyarság élet-tani gyengüléséről ad számot. De tudjuk, hogyha az irodalom és a tudomány alkotta műveltség általánosul, a művelt nemzet önereje páratlan biztonságot teremt. A népnevelés hivatása tehát a népközösséget műveltté tenni, hogy idő- és alkalmyszerű alkotásokba öntse közértelmességét. A meggyőződésből fakadó hitélet, a közszükségletet ellátni alig tudó, bár gazdag népkönyvtár és olvasókör, az állandó népi színpad, az ének- és zenekarok kultúrája, a közösségileg fenntartott népiroda és orvosi megfigyelő, testedző csoportok s a mindezeket kormányzó szövetkezet mutatja meg a változott viszonyokhoz való alkalmazkodás eredményeit. A népnevelés éppen ezért küldetéses munka: *megteremti a közértel-*

mességet, hogy népünk önálló és szervezett társadalmi életkerekét megvalósíthassa.

2. Kétségtelen azonban, — akárcsak Széchenyinél, — hogy a közértelmesség a „kiművelt emberfők” függvénye. A népnevelés feladatai: a hit- és műveltségterjesztés, az egészségügyi felvilágosítás, s a munkaszervezés érdekében való jogi tanácsadás, törvénymagyarázat, gazdasági és technikai eredményközlés — valóban szakembereket kívánnak. S itt adódik az értelmiség szerepe: szabadulva a régi középosztály feudális és haszonleső gondolkodásának nyűgeitől, a társadalmi szolgálatban a teljes népközösségi élet alapját képező közértelmesség művelői lenni. S mivel ez különleges minőséget kíván, adódik a művelődéspolitikai egyik fontos teendője: az *értelmiség-nevelés* — a népnevelés érdekében. A „kiművelt emberfők” ugyanis a mi társadalmi életünkben nemcsak „kataszter”-problémát jelentenek (van-e elég papunk, tanítónk, tanárunk, ügyvédünk, orvosunk, gazdaszunk, mérnökünk), hanem minőség-problémát is. A különleges szerephez elengedhetetlen a különleges készség és neveltség. De maga a műveltség szolgálata is minősítést kíván, amikor ez egyrészt *alkotást*, másrészt *terjesztést* jelent. Az író, a művész és a tudós — az irodalom, a sajtó, a művészet és a tudomány segítségével s a nemzet műveltségi hagyományaiból táplálkozva — alkot, teremt; az alkotásokat a hit- és műveltségterjesztés értelmiségei: a pap, a tanító és a tanár, az egészségügy szolgálattevői: az orvos, az állatorvos és a gyógyszerész, s a munkaszervezés segítői: a jogász, a közgazdász és a mérnök közvetítik a tömegek felé. *A nemzet műveltsége így válhatik közkinccsé — a művelt nemzetben.*

IV.

A MŰVELTSÉG TERJESZTÉSE két nagy probléma megoldásától függ. Egyik: a *műveltségterjesztés vállalkozóinak problémája*: az értelmisége, másik: a *műveltségterjesztés szolgálatának megszervezése* népünk között. A két probléma gondolkodásra készítet s egyfelől a *Collegium Transilvanicum* nevelő- és tudományos inté-

zetében, másfelől a *Népfőiskola* és a *Magyar Ház* keretében látjuk összefoghatónak mindazt, amit e problémákkal kapcsolatosan terveznünk lehet és szabad.

a) A *Collegium Transilvanicum*¹⁰ főiskolai bennlakás és tudományos intézet. Mint *főiskolai bennlakás* tanuló értelmiségünk kiválogatását, mint *tudományos intézet* az értelmiség szak- és feladataira-nevelését szolgálná. Az eszmei Collegium belső felépítési és külső munkaterve néhány alapelvben összegezhető:

1. a Collegium nem a tömegek, hanem a *kiválóak* számára létesül, s ezeknek anyagi és szellemi szükségleteiről alapítványokkal, könyvtárral és más tudományos eszközökkel gondoskodik;

2. a Collegium *nem öncélú*, éppen ezért közérdekű intézményei, tudományos munkahelyei és eszközei minden főiskolai hallgatónak a rendelkezésére állanak;

3. a Collegium nemcsak a főiskolások mindennapi kérdéseivel foglalkozik, hanem alapítványosaival, s külső munkatársaival tényleges *népközösségi feladatokat* old meg: a népnevelésnek népszerű tudományos, irodalmi és művészeti anyagot szolgáltat, settlement-mozgalmával pedig elősegíti a népegészségügyi munkát és a munkaszervezést;

4. a Collegium, mint tudományos intézet, elsősorban az erdélyi társadalom alapvető kérdéseinek megismerését hivatott szolgálni, ezért alapítványosaival s a munkába bevont más főiskolai hallgatókkal rendszeres *társadalomkutató* és elsősorban *falukutató* munkát végez, s az összegyűlt anyagot áttekinthető módon rendszerezi és közzéteszi;

5. végül a Collegium nyári *szabadegyetemének* segítségével értelmiségünk továbbképzését vállalja.

E Collegium terve nem kivihetetlen. Hasznossága pedig vitán felül áll. Ki ismeri főiskolai ifjúságunkat, nem is csodálkozik, hogy kiutat keresünk. Főiskolás bennlakásaink, könyvtárviszonyaink, diáksegélyezésünk, főiskolás egyleteink belső vajúdása, állandó válsága — egyként beteges tünetek. De aki ismeri végzett fiatal értelmiségünk széthullottságát, annak még kevésbbé kell bizony-

¹⁰ Ez elnevezés alatt részletesebb tervet lásd *Erdélyi Iskola*, 1935—36. III. évf. 5—6. szám 305—310.

gatnunk e terv szükségszerűségét. Annál is inkább, mert végeredményében alig jelent többet, mint azoknak a törekvéseknek észszerű összefogását, amelyek „kisebbségi tudományos intézet”, „diáksegélyezés racionalizálása” s más címen eleddig is megbeszélési tárgyak voltak. S ha mást nem is tekintünk, mint hogy elodázhatatlan értelmiségnevelésünk s egészséges népi politikánk szempontjából egyaránt az erdélyi magyar társadalom, főleg az erdélyi magyar falusi társadalom ismerete s az erre ráépülő falusi és városi settlement-mozgalom, s ez a tudományos és gyakorlati „falumunka” jelenlegi széthullottságunkban alig-alig valósítható meg, már ez is kényszerítő körülmény, hogy a Collegium Transilvanicumról komolyan és lelkiismeretmegnyugtatóan gondolkozzunk.

b) Ezt követően a *vidéki megszervezés* érdekében elsősorban a *Népfőiskola*¹¹ szükségessége jelentkezik. A dán példa: *Grundtvig népfőiskolája* kétségtelenül izgatón kísért, ha népnevelésről beszélünk. 1807-ben Dánia megsemmisül mint tengeri hatalom, 1813-ban államcsődbe jut, 1814-ben elveszíti Norvégiát, s a Bécsi Kongresszuson már arról beszélnek, hogy Dániát törölni lehetne az önálló államok sorából. Íme, az államkeret tragédiája! Ehhez járul azután a belső társadalmi megosztottság nyúge. Dániában ezidőtájt nemcsak két osztály létezik, a falusi és a városi társadalmi réteg, hanem — egyik művelődéspolitikus fejtegetése értelmében — két különböző faj, egyik: a főiskolát végzetek magasabbrendű, romantikus és esztétikus hajlamú csoportja, másik: az alsóbbrendű, valóságimádó falusi népeség. A múlt század máso-

¹¹ Vö. *Relchenbach Béla, Dánia mezőgazdasága magyar gazdaszemmel nézve — A Falu Könyvtára*, 34. szám (Bp., 1926); *Dr. Hollmann, Die Volkshochschule und die geistigen Grundlagen der Demokratie.* (Berlin); *D. Gusti, Politica culturii și statul cultural. — Sociologia Militans*, 428—441.; úgyszintén: *Dr. Imre Lajos, A falu művelődése.* (Bp., 1922); *Fekete József, A magyar népművelés körvonalai*, (Bp., 1930); *Dr. Imre Lajos, A falunevelés irányelvei* (Erdélyi Tudományos Füzetek, 59. szám 1933; *Márton Áron, Az iskolán kívüli népnevelés feladatai.* (Erdélyi Tudóstót, 1935. XVIII. évf. szeptemberi szám). — A nálunk létesítendő népfőiskolák szerepéről és munkatervéről meggondolkoztató összefoglalást ad *Erdő János, A népfőiskola jelentősége népünk életében* (Erdélyi Fiatalok, 1934. V. évf. IV. negyed, téli szám. 122—128.). E tanulmány, valamint *Balázs Ferencnek* a közelmúltban megjelent könyve (*A rög alatt — 1920—1935. — „Aranyosszéki Vidékfejlesztő” kiadása, Turda, 1936*) a megvalósítás szempontjait — számolva kisebbségi helyzetünkkel — világosan és meggyőzően tárják elénk.

dik harmadában reformmunkát indító Grundtvignak tehát nehéz terepe volt, de a romlást mégis megállította, mert ott és úgy fogta meg a problémát, ahol s ahogy a legeredményesebbnek ítélte. Népfőiskolát alkot, s ez a népfőiskola — a norvég Björnson szerint — egyszerűen csak „megtanította a dán parasztot, hogy első minőségű vajat készítsen — anélkül, hogy egy szót is vesztegetett volna a vajra”. Az író szellemesen mutat rá a Grundtvig-féle művelődéspolitikai gondolatra: a maga szerepkörében művelté tett nép önmaga erejéből nagy alkotásokat hozhat létre. Ma 75 ilyen népfőiskola szolgálja ezt a gondolatot. S az eredmény? Igen jellegzetesen fejtegeti az egyik ismertető: „tudnunk kell, hogy a dán ifjak és lányok nem szülői kényszer hatása alatt mennek a népfőiskolákra. A népfőiskolába járás lehet ma már részben divat, legnagyobb részben azonban valóságos lelki szükséglet, amire a fiatalok várnak és készülődnek, amíg annak az ideje elérkezik. A népfőiskolákban az élet számára és nem az iskola számára tanítanak... Nem veszik el az ifjúság kedvét a gyakorlati munkáktól, mert a pályaválasztáson már túl vannak, amikor oda kerülnek, és csak arról van szó, hogy a népfőiskola az ifjúságnak bizonyos társadalmi műveltséget adjon, s ezzel őket következő hivatásuk jobb betöltésére előkészítse. A népfőiskola nem ad képesítő bizonyítványt, és nem csinál félművelt, eredeti talajukból kiszakított, állásokat hajszoló, szellemi proletárokat”. S a tanulság? Észak prófétája, Grundtvig, azt tanítja, hogy a népnevelést *élővé* kell tennünk — a népközösség közvetlen szükségleteihez kapcsolván, és *intézményessé* kell tennünk, de úgy, hogy ez az intézmény ne csak szép épület legyen — másunнан lopott díszekkel és beosztással, hanem az adott táj kiegészítője s az adott népközösség formáló erejének alkotása... Életsorunk — gondoljuk csak el — nem sokban különbözik az első dán népfőiskola körülményeitől!

c) Ugyanilyen izgató példa a bécsi proletárnép otthona, a *Volksheim*¹². Munkásnegyedekbe beépített műveltségterjesztő intézmény ez — előadótermekkel, múzeumokkal, laboratóriumokkal, könyvtárral, olvasó- és szórakoztató termekkel, egészségügyi megfigyelővel, tornateremmel stb. felszerelve. A negyedszázados múlt-

¹² Vö. *Gusti*: i. m.

tat meghaladó intézmény ma kétségtelenül mintája a városi népnevelésnek. S mivel nevelőmunkája az egyszerű megoldásoktól fokozatosan haladt a mai teljes formájáig, ezért mintázása nem is lehetetlen. Az alapító, Ludo Hartmann, az angol példára egyszerűen előadások tartásával kezdte meg a Volksheim munkáját. Ez a tevékenység nem sokban különbözik a mi városi művelődési munkánktól. Ezt követte az előadássorozatok beállítása, ami szintén nálunk is ismerős. Ma a harmadik fejlődési szakban munkaközösségek dolgoznak: a Volksheim tagjai különböző munkacsoportokban érik el közművelődési céljaikat. Persze ezt csak az intézmény nagyvonalú beszervezettsége s a műveltségterjesztés eszközeinek és lehetőségeinek volksheim-i gazdagsága teszi lehetővé. Ezeknek az általunk vajmi kis mértékben beállítható „segédeszközök”-nek a szerepe azonban másodlagos. Első feltétel, hogy legyen *akivel* és *aki* megkezdje a művelődés szolgálatát. Ebből a szempontból a Volksheim, vagy sok szempontból például az újpesti *Egyetemi Szociálpolitikai Intézet*¹³ is példa és eligazító lehet a városi népotthon-szervező számára, hogy megnyerő kezdeményével biztosítsa az elérhető szerény, önmagában véve azonban mérhetetlenül sokat jelentő művelődési eredményeket. A *Magyar Ház* itt-ott felmerülő terve ötlük eszünkbe, amikor megismerkedünk a Volksheim intézményével, s összevetően tanulmányozzuk az újpesti intézetet. A Magyar Ház kétségtelenül kicsiben, lehetőségeinkhez mért szerénységgel, városi népnevelésünk eszközévé válhatna. Központi épület, amelyben a lélek, az ész, az egészség és a munkaszervezés szolgálatának emberei *eszközöket* találnak: előadótermet, munkatermeket, könyvtárt, olvasószobát, játékszobát, — amely összefogná a város társadalmi tevékenységét: fedelet adna a napközi otthonoknak, inség-akcióknak, egy helyen csoportosítaná a betegesen túlszaporodó s maholnap már az élősködő szerepére

¹³ Vö. *Szociálpolitikai Évkönyv*. Szerkesztette Ifj. Erődi Harrach Béla. I. kötet, 1912—1929. — Az Egyetemi Szociálpolitikai Intézet hármas tagolódású: I. *Nép-egészségügyi osztály*, II. *Népművelési osztály* (napközi otthon, tanonc- és legénykör, leánykör, cserkészlet, általános ismeretterjesztés, tanfolyamok és szemináriumok, népkönyvtár és olvasó, népszórakoztatás, sport), III. *Népvédelmi osztály* (néphivatal, fiatalkorúak patronázsa, pályaválasztási tanácsadó, munkaközvetítés).

lecsúszó egyesületi kereteket, néphivatalt tartana fenn, s így a nép-közösség *otthont* lelne, hol a tanfolyamok hallgatásával értelmesedhetik, a testnevelés és az orvosi felügyelet folytán egészségesebb lehet, s a rendelkezésére álló szakemberekkel tanácskozhatik mindennapi nehézségeiről.

V.

VÁZLATUNK csak kérdésköröket ölelt fel. Nem törekedtünk teljességre. Sőt nem beszéltünk új dolgokról sem. A „szigetek” és a „szórványok” kérdése közismert, csak adatokkal szemléltettük; a továbbfejlesztő és védekező művelődéspolitikai sokhelyt gyakorlat, de bele kellett illesztenünk a „szigetek” és a „szórványok” népességi viszonyaiba; a népnevelés s az értelmiségnevelés vajúdik, szembe kell néznünk tehát e problémákkal; végül nem haszontalan hangsúlyoznunk, hogy nevelő művelődéspolitikánk csak megfelelő intézmények (Collegium Transilvanicum, Népfőiskola, Magyar Ház) kiépítésével érheti el céljait. Számtalan kérdés természetesen tárgyaláson kívül maradt, azonban nyilvánvaló, hogy például a sajtó-, az irodalom-, a művészet-, a tudomány- és a könyvtárpolitika, mint a műveltségalkotás és terjesztés szolgálatának eszközei, fontos szerepet töltenek be művelődéspolitikai tervünkben. Úgyszintén sok részletkérdés adódik, ha elmélyülünk a problémák taglalásában. Egyelőre azonban nem lehet más a célunk, mint hogy értelmiségünk — főleg fiatal értelmiségünk — *céltudatát* szolgáljuk rendszerezett adatközléssel, megvalósítandó vagy legalább is gondolatindító tervek előtárásával, eligazító, eszméltető példák idézésével. Majd teljesebb lesz a kép és biztosabbak a tervek vonalai, ha többen leszünk, akiket foglalkoztat a közértelmesség kérdése, ha újból meginduló ifjúsági falumunkánk eredményei jelentkeznek, ha közelebb jutunk társadalmunk behatoló ismeretében. S ez a tudat nyugtat meg. Mert adataink összegyűjtése és rendezése, a lehetőségek mérlegelése s gondolataink összesítése után sem tagadhatjuk, hogy ha *tett* nem követi a terveléseket, *céltalan*

munka ez, éppen csak hogy nem haszontalan. Igaz, hogy életigenlésünk elemi kérdéseiről szóltunk, s csak a céltudatos nemzetélet állja a versenyt. Nem beszélünk harcról, de aki a versenyben *céltudatlansága* miatt lemarad, alig több a legyőzöttnél..

[Hitel, 1936. április]

A népi műveltség honfoglalása

A szellem emberének vajúdó időben alig lehet szebb hivatása, mint harag, sértődés, vésszen fenyegető ellenkezés, „rossz hazafi” nevezet ellenére is megvívni a harcot: a romlásba vivő ártalmas közhangulattal, elferdült nézetek, az ósdi és a rossz makacs szerelmeseivel, hogy előkészíthesse az új alkotó eszmék útját; egyben azoknak útját, kik majdan az eszmét gyakorlattal tudják párosítani.

Íme, midőn Kölcsény a magyar nép zivataros századaiba visszatekintve megírja a nemzet imádságát, s nemsokára Vörösmarty ajkán felhangzik a honhoz ragaszkodó, rendületlen helytállás nagyszerű szózata, a szellem embere tanúskodik, hogy a magyar tudat immár föléje emelkedett a helyi korlátoknak; térben kiszélesülve tág öleléssel karol át minden magyar népcsoportot, és ugyanakkor a jobb kor kívánásával kész maga alá gyűrni a rendi önzés bajnokait, s megnyitni a nemzet várának pántos kapuit azok számára, kik eddig robotban a falakon kívül maradtak. Számos évtized szellemi hatásának eredménye ez: a nemzetszemlélet gyökeresen átalakult s megérlelődött a reform végrehajtásának ideje. Már jöhet Széchenyi, sőt jönnie kell az embernek, ki építeni kezd a megvetett alapokon. A szellem bátor órállói nem riadtak vissza, hogy megjárják a régi dicsőségről szóló történeti századok önkínzó útját, s volt erejük túllépni a látásukat korlátozó egykori szűk magyar horizonton is. De érdemes volt, mert a műveltségváltás, mit előkészítettek, s aminek megvalósulásáért annyit áldoztak, lehetővé teszi, sőt kiköveteli az egykori magyar társadalom korszerű változásának megindulását is.

*

Ma ugyancsak a történet és a nép-erői horgonyozzák le a magyar gondolkodást, s készítik a szellem forradalmát, az új magyar műveltségváltást. De ma sem szellemi illendőségből csupán, hanem a hivatás kínzó és gyötrő parancsa következtében. Az eltelt egy évszázad halomra gyűjtötte a magyar kérdéseket; kebleinkbe kell

hát nyúlni, eszünkhöz kell jönni, magunkkal számot vetni, s magunkat megbecsülni, jó tanácsát követve — aztán magunktól őszintén tudakolni: Mi légyen okoskodásunk megállapított tényezője? Mert a köztéren szereplő magyarság szellemében és akaratában nem azonos a magyar nép egyetemével: kultúránkban hagyomány-pusztító törés következett be, s szellemünk idegen erők foglya még. Bizony, ha egy évszázaddal előbb kérdéses volt a nemzet nemzetként való létezése, ma ugyancsak az. S tehet-e mást a szellem embere, mint akkor? Nagy útra vállalkozik, hogy megfigyelje a nemzetiség termő talaján végbement változásokat, új történelem-szemléletet alkot, s mint Szekfü írja: nem a politikai történet évszámait s fondorlatait kutatja, hanem az örök nép vonásait, korok vezető rétegeinek, embereinek, cselekedeteinek az örök magyar szellemtől való függését, s ez örök szellem gazdagodását és izmosodását kíséri éber figyelemmel. S közelébe férközik a népnek, mely a történeti magyar műveltséget ápolja „az ősi változatlan szellemiséget” tükrözi; s megállapítja: „csak úgy lehet termékeny az idegenből kölcsönzött magas kultúra, ha gyökeret tud verni a népkultúrában”. Magyar gondolkodók talán sohasem voltak hívebbek magyar mivoltukhoz, mint a mostaniak, mikor gondolkodásunk fonalát a népiség horgonyához kötik. Szemük az eljövendő magyar társadalom új rendjén pihen meg. S amikor egy ifjúsági daloskönyv elé bevezetőt kell írni, Kodály sem tétovázik sokatmondó kijelentést tenni: „Közönséges tévedés, úgymond, hogy a földműves nép dalai csak az ő sajátos, szűk érzésvilágát tükrözik. Az igazság az, hogy a földműves nép közt fennmaradt dalok java valamikor az egész magyarság tulajdona volt. Ha azon igyekszünk, hogy újra az legyen: a magyar közösség szűk körét tágitjuk. Akik e dalokat nem ismerik, nem akarják ismerni, önként kizárják magukat a nemzet nagy közösségéből, tartozzanak bármilyen szorosan valamelyik részletközösségbe. Mert ez a közösség, ahol egy érzésben találkozhatik az egyszerű pásztor a nemzet bármely nagyjával, ahol mind a kettő csak ember, és annyit ér, amennyire ember.”

*

Ma már nem csupán jámbor szándék, hogy „a magyarabb szellemiségnek” mélyebben kell gyökereit lebocsátania azon erőkhöz, melyek számlálhatatlan nemzedékek óta termelik ki a magyarságot s azon erőkhöz, melyek az örök mozdulatlan magyar lélekben az örök változás mozgását tartják fenn”. (Szekfü) Az új magyarságtudományt a történeti idők dúsan termő talajának éltető nedve táplálja, s virágai a népi élet sugárzó melegében nyiladoznak. Nem a véletlen műve, hogy a hungarológia könyveinek sorában a *Magyar Történetet A Magyarság Néprajza* követi, mert a jobbák kívánta nemzeti önismeret csak így lehet teljessé. A hungarológia így tisztázhatja a szerepet, mit a keleti magyarság önként vállalt Európában; tisztázhatja mégpedig a fejlődés rendjén, feltárhatja az értéket, mely sajátja az európai magyarnak, s rámutathat a nemes szerzeményekre, melyekkel Európa gazdagította a magyarságot. Szintézist óhajt teremteni, s ehhez csak ez a két út vezet: a történeté, mely a nemzeti hagyomány századok óta sűrűsödő erdejébe hatol s a néprajzé, mely az élő hagyomány tágas mezejére visz. Két világ ez, köztük az idegenkedés járatlan ormai magaslanak, de az új magyar szellemiség bátorsággal kutatja, keresi s bizonyon meg is találja a sziklák közt a rejtett csapást: a nemzeti és a népi hagyomány kapcsolódásának lehetőségeit.

Legutóbb Györffy István, a magyar parasztság e nemrég elhunyt kiváló ismerője mutatott rá erre a különbözősége, ami az uralkodó népréteg nemzeti hagyománykincse és a köznép hagyománya közt megállapítható. S ugyancsak ő volt az, ki összefoglalta a népi hagyomány sajátos mai jelentőségét az új magyar műveltség építő munkájában. Téves — fejtegeti ő — a műveltek ama felfogása, hogy a népi műveltség nem kerek egész, éppen ellenkezően: „az élet minden vonatkozására kiterjedő művelődés”. A néphagyomány nemcsak nyelvet, művészkedő hajlamot, dallamkincset őriz, hanem az élethez szükséges tudomány száz meg száz elemét: „a parasztember a legapróbb részletekig ismeri háziállatait tájfajtáit, a talajnemeket, az időjárást, tud szerszámot készíteni, házat építeni, embert, állatot gyógyítani, ismeri a füveket, fákat, madarakat, bogarakat s azok természetrajzát; a nap állásából, a csillagok járásából megmondja az időt; tud mesélni, dalolni, táncolni, fonni, szőni, főzni; s mindezt a tudást nem az iskola adja, hanem apá-

ról-fiúra, anyáról-leányra száll.” „Mennyire igaz, hogy kereszténységünk, habár évezredes, mégis az ősi pogány hit képe a néphagyományokból nem nagy fáradsággal ma is helyreállítható.” Zeneoktatásunk a magasfokú nyugati zenekultúra minden népszerűsítése mellett sem tudta a másfél évezredes bolgár—török hagyományt teljesen elenyésztetni; s a magyar nép nyelvén mit sem változtatott az a körülmény, hogy a középosztály századokon át latin nyelven írt és beszélt, s majd a nemzeti eszme fellobbanásakor deákos, németes, franciás iskolával, nyelvújítással akart magasabbrendű nyelvet létesíteni; mert végül is Petőfi és Arany magyar népi hagyományérzékén keresztül diadalmaskodott a nép nyelve, s ma kétes esetekben még az Akadémin is a népnyelvre utal. Ismeretes példák ezek; irodalmunk, zene- és nyelvtudományunk már áttörte a határt, s a szintézis páratlan lehetőségeit mutatja. Csak a gyakorlati tudományok hivatott szakemberei makacsok. Pedig az évszázados tapasztalatokból leszűrte népi tudás — mint Győrffy bizonyítja —, a legtöbb tévelygő, erőtpusztító kísérletet fölöslegessé tenné, de sajnos: ma még könnyebbnek s hasznosabbnak tűnik idegen, külföldön bevált módszerekhez igazodni, s tudományért a szomszédba szaladni. Azonban mindez már csak idő és türelem kérdése; a magyar néprajz a legjobb úton halad, már nemcsak megállapít, gyűjt és rögzít, hanem művelődési eszmét is képvisel: tudományos kiadványai az új magyar műveltség határait tágítják; múzeumai, gyűjteményei nevelő hatást gyakorolnak, s szakemberei lassacskán elfoglalják az őket megillető helyet művelődéspolitikánk vezérletében.

*

Illyés Gyula írja egyhelyt, hogy a magyar szellem némely alkotására jellemző, hogy bár germán példák unszolására jött létre, mégis végső formájában a latin népek alkotásaival hozható rokonságba. A népismeret tudománya is a kezdet kezdetén magán viseli a Folklore és a Volkskunde jegyeit, de ma, sajátos fejlődése után, mindinkább a francia és az olasz néphagyománykutatás útjával párhuzamosan halad. Nem éppen módszertani változás ez, a szemlélet és az ítélkezés irányában állapíthatunk meg gyökeres újulást:

hagyománykincsünk értékelése lett mássá. S ha bár ma is sokan vannak még olyanok, kik a néprajz eredményeit csak rideg tudományos anyagnak tekintik, mit se számít, ez az álláspont rég a múlté; művelődési szerepe van a népi hagyománynak, ősi alap, melyre az új műveltség díszes dómja épül. S csodálhatni-e, hogy nem germán tervek szerint? Népiségünk nem völkisch-gondolat, nem durva politikai ösztönök foglalata — nemes művelődési eszményt hordoz méhében, s legfőbb annyi mondhatnánk: — Tudjuk, hogy ennek az új magyar műveltségnek hordozója csak ama bölcs és igaz nemzet lehet, melynek „címere a nép”.

[Az Ellenzék „Vasárnapi Szó” című melléklete,
1939. november 19.]

Magyar önismeret

Széchenyi prófétikus megállapítását idéztük egy ízben: „A sötét jövőendő kizárólag csak azon feltétel alatt mutatkozik bíborszínű távolban, ha a Magyarság közértelmesség által fejlőd ki tökéletesen. Minél mélyebben vizsgáltuk a haza lakosait, szomszéd közötti állását, geográfiai helyzetét, természetajándékait s több effélet, s minél jobban törekedtünk kitanulni azon okot, melyből áldott következtetéseknek kellene a honra áradni, annál tisztábban látszott előttünk, ami végre tökéletes meggyőződéssé lőn, hogy minden lehető előmenetelünk kirekesztőleg *értelmességi súlyunk* nagyobbításában, s *csinosodó nemzetiségünkben* verhet tartós gyökeret.” Széchenyinek a nemzetiség és a közértelmesség kérdésében alkotott álláspontja lesz kijelentéssé e megállapításban. Értelme a kifejtésben világosodik meg: *a magyar nemzetiség emberi műveltség-gé magasztosult magyarság; a közértelmesség pedig az ember egész erkölcsi lényének kiművelését jelenti.* (Lásd Szekfű fejtegetését) A kijelentés negatívumokból táplálkozik, s az önismeret eredménye: „Itt tátong azon mélység, mely mindaddig nemzeti koporsó gyanánt fog állani előttünk, míg ezt az *önismeret* s a javulásnak csak jobb emberek által gyakorolt szelleme... bé nem töltik.” A „majd-majd elsüllyedendő nemzeti lét” s a „bíborszínű távol” problematikája húzódik meg a sorokban.

*

Széchenyi tragikus nemzethalál-víziója s az azonnal reagens nemzetpolitikus céljátása ez „önisméret” hangoztatásában találkozik. *A magyar önismeret a magyarság képességeinek és lehetőségeinek ismerete.* Nép- és tájismeret egymástól el nem választható sajátos egységben. A magyarság önismeretében ugyanis a népismeret (az alkotóképesség vizsgálata, mint néprajzi, társadalmi és történeti probléma) és a települési táj (Közép-Európa) ismerete együtt fejezik ki a *szerepet*, mely a keleti magyarság európai hivatása s az idők változása folytán: életmegtartó eleme is. A *népisméret* tisztázza egyfelől a magyar népi értékek egyetemes jelentőségét

(a „magas” és „mély” kultúra egybekapcsolásának eredményei, például az új magyar zene), a magyarság társadalmi helyét (rokonatlan kis nép, Európában „kisebbségi” nemzet) és történelmi szerepét (Kelet- és Nyugat-Európa között); a *tájéismeret* viszont rámutat másfelől a magyarságnak települési helyén: a Közép-Duna Medencében betöltendő központi hivatására. (Vö.: Halmos Béla, *Közép-európai tájszervezés*. Apolló-könyvtár 1.) A magyar önismeret eredménye a nép- és tájismeret eddigi eredményei alapján döntő erejű: *a magyarságnak külön, önerejére támaszkodó imperialista igénye vajmi kevés lehet, ezzel szemben a kultúrmagyarságnak, a minőségben felfokozott új magyar nemzetnek szerepe elvitathatatlan*. Visszatérünk Széchenyi gondolatához: a magyar nemzetiség emberi műveltséggé magasztosult magyarság. Németh László plasztikus fogalmazásában: „A kevesebb joga az élethez az, hogy különb. A kisebbség jogosítványa, ha elit tud lenni. A nemesek kevesebben voltak a hűbéri államban, mint a parasztok, de senki sem mondhatta rájuk, hogy fölöslegesek. A kis nép vagy nemesség tud lenni a népek közt, vagy lökik, amíg elkallódik.”

*

Az erdélyi magyarságot a magyar önismeret fokozottabb mértékben kötelezi. Az erdélyi magyarság nemcsak virtuális síkon kisebbség, hanem ténylegesen. Így a mi életünkben Németh László komor alternatívája: „meghalni vagy kovász-népnek lenni” — különös jelentőségűvé testesedik. A gúzsbakötött népi energiáknak valahol ki kell robbaniuk, ha ki nem hálnak. S mivel a szellemet elgáncsolni vagy elrekeszteni nem lehet, ennek a szellemnek intelligenciánkban és népünkben egyaránt — bár különböző fokon — az *emelkedettebb kultúrszinten* kell jelentkeznie. Annál is inkább, mert az elit-népnek minden körülmények között elismerés jár, ha fanyar is, tisztelet, ha kényszeredett is; viszont a megbomlott és kulturálatlan nép kiérdemli a gyarmatsorsot, ha önmaga mit sem tesz a kórokozók ellen.

Írásainkban gyakran ismételtük e követelményt. Intelligenciánkmal kapcsolatosan „értelmiség-nevelés” gyűjtőfogalomba foglaltuk össze a kívánalmakat. A magyar önismeret problémavilága

csak távlatba állítja az elmondottakat, s hangsúlyozza a követelő körülményeket. Melyek ezek? Elsősorban a táj: Erdély, mely a maga valóságában a közép-európai tájegység sajátos vetülete. Továbbá: az itt élő népek önereje s hagyománya. Szemléletben: a múlt egységes látása, a jelen értékeinek párhuzamos vizsgálata.

Az erdélyi magyar önismeret kettősarcú: befelénézően az erdélyi magyarságnak külön szemlélete, kifelé erdélyi önismeret. Ezt a kettősséget az erdélyi szerep kívánja meg: népünk ismerete a táj ismeret tárultabb mezőin illeszthető be az erdélyi magyarság hivatáskörébe. S mi az erdélyi magyarság hivatása? Megvalósítani Erdélyben a magyar minőségi többlet kívánalmait.

[Hitel 1935. június 1.]

A FALUKUTATÓ VENCZEL JÓZSEF

„A kelet-közép-európai parasztság fejlődése elkanyarodott, a polgári átalakulás megkésett, és a hosszú évszázadok szorításában a falvak népe olyan formákba préselődött, amelyeknek a kergét nehezen szakíthatta fel a gyenge, alig évszázadnyi élettartalmú tőkés rendszer. Az életforma bomlását azonban megindította és végül a paraszti létezési mód csődjét is megszülte ez a társadalom. Erről a válsága mélyén vergődő parasztságról közli első statisztikai-szociográfiai látteleit a fiatal Venczel József. Ezt a munkát folytatja a *monografikus társadalom-kutatás legmódszeresebb erdélyi magyar hagyományát megteremtve*. Azt, amely egyben a román és magyar önismereti kutatási kapcsolatoknak is oly szép és oly jelentős hagyománya. Venczel József megmarad az említett folyamat krónikásának akkor is, amikor az napjainkban a végső kibontakozásához jut el; amikor a kezdetben romantikus módon szeretve-csodált, majd a tudomány eszközeivel és a népszolgálat alázatával vizsgált parasztság régi életformájának a felszámolását(...) állapítja meg. Munkásságát értékelni még ránk váró feladat” — summázta a romániai magyar szociográfia mesterének értékeit 1979-ben Imreh István akadémikus, kolozsvári történész, a társadalomtudós Venczel tevékenységének első tudományos igényű elemzője és munkáinak újra-kiadója.¹

Kötetünk tisztelgés a nyolcvan éve született erdélyi társadalomkutató Venczel József (1913—1972) emléke előtt és adósságtörlesztés is: az 1931 és 1945 között kiadott folyóiratok hasábjain rejtőzködő, falukutatással kapcsolatos, valamint az ezekkel rokon falupolitikai, népismereti és népnevelési írásai egy részének közlésével Venczel József méltó helyét szeretnénk az egyetemes magyar szociológiai gondolkodásban tudatosítani.

A neves erdélyi tudós munkássága nem gyökértelenül s nem légüres térben bontakozott ki: egyrészt szülőföldje népismereti kutatásainak folytatását, másrészt kora magyar, román, sőt európai és tengeren túli faluvizsgálati módszereit megismerve, azokat tár-

gyához idomítva vállalta a sajátosan erdélyi szakszociológia alapjainak a lerakását.

Az erdélyi társadalomvizsgálati előzmények közül először hadd említsük meg *Kőváry László* (1820—1907) történet- és statisztikai író műveit, amelyek mind tartalmukkal, mind matematikai látásmódjukkal befolyásolták a fiatal Venczel szemléletét.² Földije, a „székely báró”, *Orbán Balázs* (1830—1890) monumentális teljesítménye viszont komplexitás-igényét fejlesztette, hisz a helytörténet, a helyrajz, a közgazdaságtan, a művészettörténet, a folklór, a néprnyelvtudomány, a természetrajz, egyszóval a legtágabban vett népismeret terén szolgált például.³ A pályakezdő Venczelt és erdélyi nemzedéktársait tudatos falukutatóvá érlelő hatások között a *kortárs népi íróké mellett* még „az *Ady Endre, Szabó Dezső és Móricz Zsigmond* nevével fémjelzett írói gondolatvilágot kell említenünk. Ez arra sarkallta a fiatalokat, hogy szembenézzenek és közösséget vállaljanak a nép égető problémáival.”⁴

Venczel József már Csíkszeredában, középiskolás korában bővítő körébe került mind a népművészetnek, mind a faluval foglalkozó szépirodalmi és szociográfiai műveknek. Már ekkor kialakult transzilvánista szemlélete. Előbb verseit, történeti keretbe foglalt elbeszéléseit közlik a lapok, és 1930. október 12-én nem több tizenhét évesnél, amikor első helyezést ér el a Szabó Dezső erőteljes hatását mutató *A magyar falu XIX. századbeli irodalmunkban* című dolgozatával az *Erdélyi Helikon* ifjúsági irodalomtörténeti pályázatán.⁵ Dolgozatának tárgya „nagyértékben befolyásolhatta, sőt meg is szabhatta Venczel tudományos érdeklődésének, közéleti tevékenységének, társadalmi szemléletének további irányát és annak következményeképpen alkotó munkásságának tartalmát is. S jóllehet a lehetőségek között a jogi tanulmányok folytatására kényszerült, mind hovatovább a közéleti forgolódás terére sodródó gondolkodó fő a kisebbségi élet gazdasági, társadalmi és politikai kérdéseivel foglalkozva — mindinkább annak belátására kényszerült, hogy életünkben elsőrendű fontosságú a társadalomnak, a szociális szerkezetnek pontos megismerése és a megismerés nyomán kialakuló valós képnek a megrajzolása” — állapította meg neves nyelv-tudós kortársa, Szabó T. Attila akadémikus.⁶

A falukutatás (tágabban véve: a társadalomkutatás) Venczel József pályája során egybeforrott a népművészet, a néprajz iránti érdeklődéssel. Az első impulzust e téren bizonyára Domokos Pál Péternek köszönhetette, aki a csíkszeredai gimnáziumban 1926-tól tanította. Venczel már ezekben az években kézzel írott diáklapot szerkesztett *Vigyázz!* címmel, amelyben lelkesült hangon köszöntötte a Bartók és Kodály eszmeisége iránt elkötelezett kiváló tanárát, az 1929. évi Csíki Székely Népművészeti Kiállítás rendezőjét.⁷ Menasági gyűjtéseire elkísérte, sőt az ing- és harisnyá- (értsd: székely gypjúnadrág-) készítés eszközeit le is rajzolta úgy, „ahogy azok, *A magyarság néprajza* köteteiben ma is láthatók. Ilyen alkalmakkor és magán-hegedű órái után hosszan beszélgetünk a faluról, a falusiakról, a nép emlékezetéről, az írókról, íróskorokról, könyvekről. Láttam, hogy a közeljövőben érettségire álló ifjú koponyájában az adatok tömege rendszerezetten áll” — emlékezett vissza tanítványára négy évtized múltán Domokos Pál Péter.⁸ Venczel utóbb a kolozsvári *Ellenzék*ben ismertette Domokos Pál Péter korszakos jelentőségű kötetét, *A moldvai magyarságot*, majd 1934-ben ő rendezte sajtó alá a könyv második kiadását. A kivételesen színvonalas *Erdélyi Iskola* című folyóirat meghatározó munkatársaiként a későbbiekben is együtt dolgoztak.

Az 1929-ben kezdődött gazdasági világválság ráirányította a figyelmet a társadalomkutatásra, a rendkívül nehéz helyzetbe jutott falvak sorsának felmérésére; ez történt a Duna-medencében is. A csíki székely származású Venczel József már középiskolás diák korában fölfigyelt a kisebbségi sors nyomorúságait talán minden más társadalmi rétegnél inkább megszenvedő földműves nép fiainak gondjaira-bajaira. Kolozsvárott az érettségi s egyetemi tanulmányainak kezdete között eltöltött könyvtárosi, majd folyóirat-technikai szerkesztői ténykedése lehetővé tette számára, hogy intenzív szellemi életet éljen és hogy tevékenyen bekapcsolódjék az egyetemi ifjúság falutanulmányozó mozgalmába. Előbb a felvidéki és anyaországi példát követő erdélyi *regöscserkész*zet keretében kibontakozó, utóbb pedig az *Erdélyi Fiatalok* című főiskolás folyóirat köré csoportosult ifjak néprajzi-szociális tényfeltáró munkájának résztvevője és népszerűsítője lett. E kolozsvári nemzedéki orgánus körül kialakult mozgalom az 1930-as évtized első felében jelentős

szerepet vállalt Erdély magyarságának az önmegismerési törekvéseiből. Már 1931 januárjában Venczel Józsefet kolozsvári megbízottjaként említi a lap. A következő, a 2. száma pedig arról tudósít, hogy megnyerte a szerkesztőség falupályázatát a népművészet tárgykörében, a *Csik, a legkeletibb Nyugat és a legnyugatibb Kelet* című írásával. Ezzel egyidejűleg belépett a mozgalom irodalmi- majd a *falu-szemináriumába* — és ez utóbbi az alakuló gyűlésén titkárává választotta. A kis közösség célja „a falu-kérdés tudományos tanulmányozása. Arra törekszik, hogy tudományos anyagot, eszközöket és szempontokat adjon az erdélyi magyar intelligencia jövődő munkásainak a falvak gazdasági, szociális és kulturális problémáinak megoldására. A (falu)-sz(eminárium) alapja az a meggyőződés, hogy az erdélyi magyarság életének legdöntőbb kérdése a magyar falu, amelyért elsősorban a magyar intelligencia felelős.”⁹

A falu-szeminárium színvonalas előadásokat szervezett, többek között Nyíró József, Csűry Bálint, Kós Károly, Roska Márton, Kelen Lajos és Mikó Imre részvételével, saját kiskönyvtárat létesített, valamint pályázatokat írt ki; majd Venczelék *Hogyan tanulmányozzam a falu életét?* címmel szociográfiai kérdőívet szerkesztettek.

Az előzmények ismeretében érthető, hogy mind az Erdélyi Fiatalok, mind a kolozsvári katolikus ifjúsági mozgalom munkájában Venczel József részvételével eredményes néprajzi-népművészeti kezdeményezések bontakoztak ki. A pezsgő munka további dokumentuma az *Erdélyi Fiatalok Falu Füzetei* sorozat négy megjelent darabja.¹⁰ Nyaranta gyűjtő-kutató munkát végeztek Kolozsborosán, illetve Udvarhely és Maros megyékben.

Az Erdélyi Fiatalok egyik ihletforrása a felvidéki diák falukutató *Sarló-mozgalom* volt. A falu-szemináriumban nemcsak ismertették a Sarló szociográfiai tevékenységét, hanem annak szemléletét is magukévá tették. Venczel József nagy összegző tanulmányában az ún. utódállamokba került magyarság első falujáró nemzedékének nevezte a sarlósokat, akiket az erdélyi fiatalok, mint második generáció követhetnek, igyekezvén elhagyni azok romantikus túlzásait és felerősítve a maguk társadalomtudományi szakszerűségét.¹¹

A korabeli Romániában a falu-szeminárium a falumunka egyetlen magyar intézményes formája volt, amelyet — ennek tudatában — egész Erdélyt átfogó szervezetté szeretett volna fejleszteni Venczel. A belső széthúzás és a külső ellenérzések miatt azonban terve nem valósulhatott meg. A „szeminárium” gyakorlati munkája is elégtelennek bizonyult; Venczel József a következő években eltávolodott az Erdélyi Fiatalok mozgalmától.¹²

A Sarló mellett kimutatható Venczel, Venczelék munkásságára a *Bartha Miklós Társaság (Fábián Dániel)*, a *Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma (Ortutay Gyula, Erdei Ferenc, Boldizsár Iván és társaik)*, a *kemsei munkaközösség (Elek Péter, Gunda Béla, Kovács Imre)*, az *Országos Széchényi Szövetség és persze Féja Géza, Kovács Imre, Szabó Zoltán, Lükő Gábor, Németh László, Illyés Gyula*, — tehát a szociális megújulást valóságfeltárás útján előkészítő magyarországi népi mozgalom legjobbjainak — a serkentő hatása is.

Érdekes összehasonlítást tesz Venczel József és anyaországi pályatársai között Lengyel András: Venczel írásai „egészében különböznek a vele egykorú, ún. népi szociográfiáktól, Féja Géza, Szabó Zoltán, Kovács Imre, de még Erdei Ferenc munkáitól is. Írásai módszere — ellentétben Féjáék íásaival — egyáltalán nem publicisztikus jellegű, nem az írói tehetségnek szán fontos szerepet. Írása a Gusti-iskola (s az amerikai rural sociology) eszménye szerint tisztán *fogalmi* alapvetésű, szakszerűen adatolt, egy-egy vizsgálati „egységet” sokoldalúan föltáró *tanulmány*: szakmunka. Ez — a szociográfiákhoz viszonyítva — nagy előnye. De hátránya is van hozzájuk képest, s ez bizonyos mértékig éppen nagy erényéből, a körülhatárolt vizsgálati egység egzaktyságra törő, „kemény” adatolásából adódik: írásaiból szinte teljesen hiányoznak az intuitív fölismerések, mindig csak az „adatolhatónál” marad. Ez némileg Féja Géza szociális elégedetlenségtől fűtött, társadalmi változást sürgető lendületéhez képest is fogyatkozás (igaz, ez a tudomány fogyatkozása a publicisztikus fogalmazással szemben) (...) Az empirikus szakszociológiát azonban — Erdeihez viszonyítva is — inkább ő képviselte. S ez nagy tudománytörténeti érdeme.¹³ Lengyel minősítését az intuíció hiányáról épp e kötet írásai cáfolják.

A *Dimitrie Gusti* névvel fémjelzett bukaresti falukutató iskola közvetlenül befolyásolta Venczel József tudományos pályáját. A hatások és kölcsönhatások bonyolult rendszerével kell azonban számolnunk. Balázs Sándor Magyarországról „visszaverődő” Gusti-hatást is emleget Venczelékkal kapcsolatban.¹⁴

Mindezekért Gusti rendszerének legalább néhány jellemzőjét is elkerülhetetlenül érintenünk kell e pályakép keretében. A méltán híres bukaresti professzor a társadalomkutatást valóságtudomány-nyá fejlesztő ún. *monografikus szociológiáját* három egymást kiegészítő elemből alkotta meg, ezek:

- a társadalmi életmegnyilvánulások (szellemi és gazdasági élet, jog, erkölcs, politika, közigazgatás);

- az ún. kerettényezők (kozmológiai = tájbeli, élettani, történeti és lélektani keret); végül

- a vizsgált társadalmi egység szerkezete (közösségek, intézmények és csoportok), valamint a benne lezajló folyamatok.¹⁵

A bukaresti szociológiai iskola „nemcsak azzal írta be nevét a tudománytörténetbe, hogy kidolgozta és alkalmazta a monografikus kutatás elméletét és módszertanát, hanem azzal is, hogy kidolgozta a kutatással összekötött *társadalmi cselekvés* módozatainak technikáját. Különösen jelentősek azok a felismeréseik, amelyek mind a kutatás, mind pedig a kutatott közösségek szervezésére vonatkoznak.”¹⁶

Gusti professzor a cselekvő tudomány, a *sociologia militans* megalkotója, akiben tudós, államférfi és egy új, népszolgálat-központú erkölcs kimunkálójá egyesült. Társadalompolitikai programját — a valóság okszerű megismerése új valóság megalkotásának okává lesz — konkrét intézményekben (Román Társadalmi Intézet, Falumúzeum, társadalmi munkaszolgálat), szemináriumokban, széleskörű kutató és szociális terepmunkában, folyóiratok és kötetek formájában ültette át a gyakorlatba.

Művelődéspolitikai koncepcióját — amelyet Németh László is sokra értékelt — „kulturális reformizmusként” értékelhetjük. A szellemi felemelkedés programját nem a hagyományos ismeretterjesztéshez kötötte, hanem a tömegek önmagukra, önnön életük javítására irányuló erőfeszítéséhez. Ezen aktivizáló folyamatban az értelmiség mintegy katalizátorként szerepelt, szakmai tudását a

nép rendelkezésére bocsátva. Mivel a kulturális folyamatok társadalmi jellegűek, eredményt csak olyan művelődési terv hozhatott, amely a helyi viszonyok monografikus, vagyis teljes összetettségében való tudományos elemzésén alapult.¹⁷

A Gusti-féle módszer *multi- és interdiszciplináris munkamegosztásra* épült, amelyben — a statisztikától az etnológiáig, az orvostudománytól a közgazdaságtanig — a legkülönbözőbb tudományágak szakemberei vettek részt, és a falu minden jelenségét sokféle szempontból, folyamatosan és közösen értékelték. A metódus a valóságegész nem darabolta szét az egyes tudománysszakok szempontjai, igényei szerint, hanem azt a kialakult összefüggérendszer egészében szemlélte és szemléltette.¹⁸ A tudományköziség munkaelve „nem azt jelentette, hogy a különböző szakok képviselői (...) egy keretben, egy helyen és egyszerre dolgoznak; a diszciplinák azzal egyesülnek, hogy mindvalahány a szociológiai szempont szerint vizsgálódik (...), a folyamatok áramaira koncentrálnak, egy-egy oldalt világítanak meg, hogy a dolgok középpontjában a szociológiai megértés fénye kigyúlhasson.”¹⁹ Az egyes munkamezőket a Gusti által *szociológiai paralellizmusnak* nevezett törvényszerűség foglalta egybe. A rendszer a párhuzamosságot három összefüggésben (természeti-társadalmi kerettényezők; alkotó és szabályozó társadalmi jelenségek; kerettényezők — társadalmi jelenségek), alá-fölérendeltségi viszony nélkül feltételezte, mert — Dimitrie Gusti szerint — „a falukutató úgy végez helyes és igaz munkát, ha a falu bonyolult függvényrendszerének összes független változóit és valamennyi kikutatható függő változóját megismeri és egymással való viszonylataikban ábrázolja.”²⁰

Venczel Józsefet a szakirodalom *Dimitrie Gusti legjobb magyar tanítványának* tartja. Lükő Gábor, Bakk Péter nyomdokaiba lépve 1935-ben az elsők között mutatta be magyarul a monografikus szociológia elméletét és gyakorlatát.²¹ Dimitrie Gusti gondolatainak az erdélyi és a magyarországi szociológusok körében történő elterjesztése, a román kollegák iránti rokonszenv fölkelte nagyra értékben ennek a tanulmánynak volt köszönhető.²² Ugyanakkor Venczel nem tekinthető pusztán a román monografikus iskola követőjének — nagysága épp abban rejlik, hogy alkotó módon továbbgondolva annak eszmeiségét és módszereit, azokat a kisebbségi

sorba került erdélyi magyar társadalom adottságaihoz alkalmazta. Venczel József kivételes jelentőségű szintézise párhuzamot vont a Gusti-rendszer és Ortutaynak a strukturális-funkcionális falukutatásról vallott felfogása között.²³ A *magyarság néprajza* megjelenése kapcsán ugyancsak 1935-ben — az eredmények és a hiányok számbavétele után — hasonló erdélyi szintézis tervét vázolta föl.²⁴

Venczel 1935. évi összegző tanulmánya a Gusti-féle iskoláról nem várt bukaresti visszhangot keltett: a román szociológiai szemle hasábjain 1936-ban ketten is reflektáltak rá.²⁵ Egyrészt kezdeményezték a romániai magyarság képviselőinek részvételét Gusti szemináriumában, továbbá felismerték, hogy a „monografikus szociológia módszerének behatolása az erdélyi magyar tudományosság világába kedvező következményekkel járhat, mind a román nemzeti állam földjének megismerésére, mind a magyar kisebbség és a román tudományos élet közötti szellemi kapcsolatokra.” Gusti professzor munkatársa, Traian Herşeni levélben hívta meg Venczel Józsefet a bukaresti szociológiai intézetbe, hogy az addigi faluvizsgálatok eredményeit őrző archívumot tanulmányozhassa. Venczel negyedfél évtized után is meleg hangon emlékezett az 1936. tavaszán ott töltött szemeszterre, amelynek a könyvtári és a terepmunka, a tapasztalatcsere és a tudományos leltározás mellett nagy hozadéka volt, hogy lapról-lapra nyomon követhette „két monografikus mű rendszerezett dokumentációját, tények és folyamatok bizonyítékait, egymástól oly távol eső, különböző feltételek között alakuló falutársadalmak változóinak valóságú megfigyelésére kidolgozott eljárások eredményességét, a műhelymunkát.”²⁶

A Bukarestben töltött szemeszter idején többek között a minden addigi szabadtéri múzeumot méreteiben és topográfiai teljességében meghaladó román skanzen tanulmányozásának élményét hozta számára. Különösen megragadta, hogy a bukaresti falumúzeum épületeit az adott tájegységből odaköltözött családok élővé teszik, őrizve-magyarázva a származási hely életviszonyait a kutatók, sőt a látogatók részére is.²⁷

Tanulmányútja során mindvégig azt tartotta szem előtt, mi hasznosítható a látottakból a magyar tudományosság számára. A fellendülő együttműködés bizonyítékaként Venczel József publi-

kált is a bukaresti folyóiratban.²⁸ Korábbi, a gustiánus szakirodalmat Kolozsvárott ismertető írásait²⁹ e módszer hasznosítása követte. Szűkebb pátriája, a Székelyföld (azon belül különösen Csík megye) történelmét, népmozgalmát, birtokviszonyait, természeti, néprajzi jellegzetességeit jelentős tanulmányokban dolgozta fel.

Nem véletlenül választottuk válogatásunk címéhez a „falumunka” terminus technikust, amelyet már Gustiék alkalmaztak, szembeállítván a szociográfiával — ami szerintük a társadalom pusztá leírása, és amely nem törekszik a vizsgált közösség helyzetének a javítására. Gustiéknaál „a falumunka” a végső céljukra utalt: a falvak társadalmi feltérképezése után ottmaradni és segíteni a lakoságnak a feltárt gondok, bajok enyhítésében.³⁰ Venczel a korábban már idézett 1935. évi, önálló kiadványként is napvilágot látott alapvető tanulmányában (*A falumunka és az erdélyi falumunkamozgalom*) részletesen kibontotta ezen fogalom értelmezését. Három munkakör egymásra épüléseként vázolta föl a falumunka ideáltípusát, melynek alkotórészei:

1. a *falukutatás* (a nép helyzetének és értékvilágának tudományos felmérése);

2. a *falusi munkaszolgálat* (javító, módosító beavatkozás a falu életébe, az „agrársettlemment” szellemi–fizikai eszközeivel); valamint

3. az *értelmiségnevelés*, a faluvezetésre alkalmassá tétel, amelyet az amerikai szakirodalom „leadership” néven emleget.

A részterületek összefüggését Venczel abban látja, hogy a „falukutatás annak a népközösségnek életkérdéseit tárja fel, amelynek keretében a faluvezető munkalehetőségei adódnak, az értelmi és fizikai munkaszolgáltatás pedig a faluvezető felkínálkozó előiskolája.”³¹

Az ifjú kolozsvári jogász az *Erdélyi Fiatalok* köre után a katolikus főiskolás mozgalomban, majd a két — Széchenyi István szellemiségét föl vállaló — *Hitel* című társadalomtudományi–nemzetpolitikai folyóirat alapító szerkesztőjeként tevékenykedett.³²

Az első *Hitel* nagyalakú, újságformátumú félhavi szemle volt, melynek 1935. január 1-től június 1-ig 6 száma jelent meg Kolozsvárott. Megindítása és tényleges szerkesztése Venczel József és Makkai László nevéhez fűződött, akik elégedetlenek voltak az

Erdélyi Fiatalok romantikus tájékozódásával, és tárgyilagosabb, szociológiai szemléletű kiadványt hoztak létre. A lap kulturális meg szépirodalmi írásokat is közölt, és céltudatosan szolgálni kívánta a magyar–román–szász együttélés ügyét.

A második *Hitel* oktáv–alakban, negyedévenként, Kolozsvárt jelent meg társadalompolitikai folyóiratként 1936 és 1942 áprilisa között, azután 1944 augusztusáig havonta, mint „nemzetpolitikai szemle” látott napvilágot. Elindítása a 23 esztendőes Venczel József érdeme, aki a lapnak keresztény–közösségi–nemzeti irányultságát meghatározó szerkesztője volt. A nyitott szellemiségű *Hitel* is résztvett a — Tamási Áron által kezdeményezett — Vásárhelyi Találkozó előkészítésében és ülésein, majd az 1937. évi 3. számát egészében a Találkozónak szentelte. A *Hitel* egészében Széchenyi reformszemlélete jegyében szerkesztett igen színvonalas folyóirat számított, amelyet megjelenése idején — majd azután is — sokszor ért támadás a baloldal és a liberálisok részéről.

Venczel Józsefnek a második *Hitel*ben kifejtett tevékenységét Balázs Sándor szerint az jellemezte, hogy fokról–fokra kristályosodó társadalompolitikai programjával, amelyet példaadóan szakszerű elemző tanulmányaiban tett közzé, „szakadatlanul a tudományosság jegyében fogant konkrét valóságföltárásra sarkallta a szociográfus–kollégákat”.³³ Így az 1935 utáni évtizedben marandó értékű *Hitel*–közlemények születtek a népmozgás statisztikai–szociológiai ábrázolásáról, a népegészségügyről–táplálkozásról, az oktatásról–közművelődésről, valamint egyes települések bemutatását vállaló falurajzok formájában.

1937–ben Venczel a Vásárhelyi Találkozó tudományos kérdésekkel foglalkozó bizottságában feladatként fogalmazza meg a *néprajzi kutatás* megalapozását és intézményessé tételét.³⁴ Néhány hónap múlva a társadalomismeret alapvető forrásai között az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) jog- és társadalomtudományi szakosztályában az irodalom, a statisztika és a monografikus módszer mellett szintén a néprajzot említette.³⁵ E tudományszak természetesen nem öncél Venczel József rendszerében, hanem az önismeret, a nemzetitűd–fejlesztés eszköze.

Gusti nemzettudományi felfogásával és a 30–as évek hungarológiai kezdeményezéseivel egybecsengően, Venczel tulajdonképpen

az erdélyi magyarságtudomány (vagyis nemzetiségtudomány) alapjait vetette meg. Végső soron számára az egész falumunka célja a kisebbségi helyzetben élő romániai magyarság szolgálata; hisz csak a megfelelő keretek, az önmegszervezés, a gazdasági és szellemi élet organizációja biztosíthatják egy nép fennmaradását. A második világháború éveiben Bálványosváralján — mint kutatási vázlata leszögezi — „az erdélyi társadalomkutatás hagyományainak megfelelően a néprajzi gyűjtést társadalomvizsgálatunk legfontosabb mozzanatának jelöltük ki, mivel a néprajz adja a legfontosabb támpontokat a társadalomkutatónak — de természetesen az a néprajz, amelyik anyagát szintén összefüggéseiben vizsgálja.”³⁶ Az etnográfia kiemelt szerepét a kialakult kategóriák alcsoportjai mellett az interetnikus viszonyok szemmel kísérésének a ténye is alátámasztja.³⁷

Az etikai alapállású *népszolgálat* eszménye, a fizikai munkát végzőkkel való nagyfokú azonosulás a pálya kezdetétől alapvonása Venczel József munkásságának. Viszont fokozatosan öltött egyre határozottabb formát népnevelési és értelmiségnevelési programja, a társadalom felmért, valós szükségletei alapján. Ehelyütt csupán jelezhetjük, hogy mindezt — elsősorban korának legmaradandóbb értékű társadalomtudományi folyóirata, az általa irányított *Hitel* hasábjain közreadott — *átfogó gazdasági, szociális, oktatási és közművelődési reformprogram* útján kívánta elérni, melynek egyik alappillére a falumunkára való kiképzés — a közép- meg felső oktatási intézményekben, valamint a népiskolákon.

Venczel 1938-tól hét esztendőn át az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) statisztikai és birtokpolitikai ügyosztályának a vezetője volt. Ilyen minőségében, de korábbi vizsgálataiban is vizszatérő motívum az agrárgazdaságtan és -politika jelenléte, ami az alapvető lét- és tudati viszonyokkal foglalkozó szakember számára természetes, hisz a korabeli Erdély magyarságának 72%-a falun élt, mezőgazdasági munkát végzett. A gazdatársadalom megszervezése érdekében folyó gazdasági nevelést a Vásárhelyi Találkozóknak az ő közreműködésével szerkesztett záródokumentuma is kiemelte.³⁸

Venczel József 1941–44 között — immár egyetemi tanáraként, mint a Teleki Pál Intézet keretében működő kolozsvári Erdélyi

Tudományos Intézet (ETI) munkatársa — megszervezte és vezette a *legnagyobb* szabású, monografikus igényű *komplex táj kutatást Erdélyben*.

A Dés melletti Bálványosváraán folytatott vizsgálat előzményeiről is meg kell emlékeznünk. Az első az 1931-ben, még az Erdélyi Fiatalok szervezésében elkezdett, majd a következő évtizedben az ETI égisze alatt folytatott Kolozsborsa környéki falutanulmányozás.³⁹ Az ezt követő nagyobb szabású kutatásra a kalotaszegi Bábonban került sor — 1936-ban. Ez utóbbit Szabó T. Attila vezette, és a kolozsvári Református Teológiai Intézet, illetve Kós Károly és Dimitrie Gusti támogatta. A báboni munkatábor összekapcsolta a fizikai és szellemi tevékenységet. Útépítést és útjavítást, patakszabályozást, aratást, kaszálást, sőt templomi és betegellátó szolgálatot is vállaltak. Seregnyi térképet, néprajzi fotót és vázlatot készítettek, felmérve a község népmozgalmi, lakás- és népnyelvi viszonyait.⁴⁰ A huszonhárom főiskolai hallgató kéthetes munkája — a közösség segítése révén a néppel s egymással való összekovácsolódáson, hivatástudatuk erősödése mellett, ha monográfiát nem is —, számottevő tudományos hozadékot eredményezett.⁴¹

A következő, a bálványosváraán falutanulmányozó munkatábort a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségének társadalomtudományi és néprajzi munkaközössége szervezte. A terv a munkaközösség összejöveleín Daday Lóránd, Kovács Imre és Erdei Ferenc ösztönzésére már 1940—41 telén körvonalazódott. A tábor résztvevőit 1941 júniusának végén tizennégy előadásból álló sorozat keretében Venczel József mellett többek között Makkai László, Szabó T. Attila, Kovács László és Schneller Károly készítette fel a terepmunkára. A július 2-án elkezdődött táborozáson harminchárom főiskolai hallgató vett részt: jogászok, orvosok, közgazdászok, tanárjelöltek, teológusok és agrárszakemberek.⁴² Az első kiszállás a falumunka hármasságából a falukutatást vállalta: a próbafelvételt, a módszertan kialakítását, majd a szisztematikus anyaggyűjtést. A háborús nehézségek s a tábor munkáját pénzzel segítők csekély száma miatt 1941 telén már csupán kisebb csoportok végeztek néprajzi és jogi szempontú helyszíni kutatást; a következő nyári terepmunka el is maradt.

1943 tavaszán is csak kilenc közgazdász gyűjtötte a családok mezőgazdasági üzemi adatait. De ugyanazon év nyarán ismét egy hónapos táborozásra kerülhetett sor Bálványosváraiban. A részletkutatás tizenhét diákja — közgazdászok, bölcsészek, vegyészek, jogászok, orvosok, teológusok — a még hiányzó társadalmi, gazdasági, néprajzi és népegészségügyi adatok pótlását tűzte ki célul. Ugyanezen év őszén a Farakas utcai Mátyás Király Diákházban (a Tudományegyetem szomszédságában) „váraljai szobát” rendeztek be, amely a hatalmas anyag: sok ezer cédula, térképek, fotók, néprajzi vázlatok, fonográfhangerek feldolgozásának a korábbinál jobb körülményeket biztosított⁴³. 1943—44 telén a budapesti Tájékos és Népkutató Kiállítás mintájára az erdélyi fiatalok hasonló szervezetek Kolozsvárt, amely — akárcsak a fővárosi társa — a kormányzat ingerültségét váltotta ki. Az utolsó kirajzásra 1944 januárjában kerülhetett sor. A front közeledte miatt a Magyary Zoltán és Venczel József által immár *tájkutatásnak* tervezett nagyszabású munkálat végül is torzóban maradt, és teljes feldolgozása mind a mai napig várat magára.⁴⁴

A váraljai kutatás archívuma negyedszázada még a részleges feldolgozás stádiumában a Román Akadémia kolozsvári Történeti Intézetének levéltárában két polcot töltött meg. Többen szorgalmazták az anyag újbóli munkába vételét az összehasonlító, folyamatokat feltáró vizsgálatok céljából, hiszen itt „nemcsak a gazdasági fejlődést lehet a múlt és jelen viszonylatában szembeállítani, hanem a paraszti tudattartalmak változásait is. Három társadalmi rendszerről szerezhet nyilatkozatot a kutató. A feudalizmusról a kapitalizmus idején és a szocializmusban, a kapitalizmusról a tőkés világban és napjainkban, és a szocializmusról annak építése rendjén. A gondolatot felvetni kötelességünk, mérlegelni és határozni a szociológusok gondja és felelőssége.”⁴⁵ Nincs tudomásunk róla, hogy a javaslat valósággá vált volna. — Egyazon sorsra jutott tehát az Erdélyi Fiatalok faluszemináriuma keretében 1931-ben elkezdett, majd a kolozsvári Református Teológiai Intézet által folytatott bábonyi gyűjtés (1936), utóbb pedig az Erdélyi Tudományos Intézet borsavölgyi és végül a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségével közös bálványosváraljai (1941—1944) munkálkodás eredménye.

A Bálványosváralján alkalmazott *módszer* korszerűsége miatt is tanulságos a ma szakemberének újraolvasni Venczel erről szóló 1941. évi összefoglalóját.⁴⁶ Vázlata — amely a legnagyobb reményekre jogosító empirikus társadalomkutatási terv volt a korabeli Magyarországon — az első kiszállást követően körvonalazódott. Venczelék — Gustihoz hasonlóan — a társadalmi valóság egészének a megragadását tűzték ki célul. Nem a priori tételek igazolására, hanem igen helyesen a település életmegnyilvánulásainak és társadalmi jelenségeinek a rögzítésére törekedtek. Az ún. vegyes metódust alkalmazva, a statisztika, a szociológia, a néprajz, más társadalom- és természettudományok eszközeinek az együttesével szándékoztak elkerülni az egyoldalúságot. Komplexitás-igényüket jól bizonyítják a bevezető alábbi sorai: „A bálványosváraljaihoz hasonló népes munkaközösség tagjai nem merülhetnek el a nekik kiosztott vagy az általuk választott kérdéskör egyoldalú vizsgálatában, hanem állandóan, lépésről-lépésre ismerniük kell a kutatás egész anyagát, mert az együttes társadalomvizsgálatban résztvevő nemcsak részletfeladatokat old meg — a vezetőre bízván az összefüggések szemmeltartását —, hanem mindig az egész feladatot tartja szem előtt, még akkor is, amikor részletkérdések kibogozásán fáradozik. Minden egyes kutatónak tudnia kell az általa vizsgált társadalmi jelenség szerepét az egész társadalom életében, és ismerni kell már gyűjtés közben azokat a tényezőket és jelenségeket, amelyek ezzel ok és okozati összefüggésben állanak.”⁴⁷

A kutatás merevségét előidéző s a kérdezőt önállótlanúságra szoktató kérdőívek használatát kiiktatták, a „keményen” adatolt mérések, megfigyelés, interjúk és más módszerek kombinálását, a teljes csoport részvételével tartott, kétnaponkénti eszmecserék útját tekintették járhatóbbnak. Elkülönítették az informatív s a későbbi objektív anyaggyűjtést, miközben fokról-fokra körvonalazódtak a kategóriák, a tervezett monográfia szerkezete, felépítése.

Váralja eredményének könyvelhető el az is, hogy Venczel képessé vált meghaladni mesterének elméletét a szociológiai paralellizmusról. Egyrészt eddigi kutatási gyakorlatához képest jelentékeny helyet kapott itt a falu tudati viszonyainak a vizsgálata, a többi területhez hasonló sokoldalú megvilágításban és részletességgel.⁴⁸ Másrészt világozósá vált előtte a társadalmi kerettényezők és jelen-

ségek alá-fölérendeltsége: „mert kétségtelenül igaz, hogy minden mindennel összefügg, de az is, hogy az oldalak, az áramok, a megnyilvánulások nem egyenrangúak (...) A bálványosváraljai kutatások idején, 1941-ben tehát már érlelődik a paralellizmus elvének helyesbítő értelmezése; ma pedig egyértelműen világos, hogy a jelenségek öntörvényű hierarchiájának, a társadalmi determinizmusban játszott szerepüknek megragadása emeli ki a monográfiát az adattömegek hínárjából.”⁴⁹

Már utaltunk rá, hogy Venczel rendszerében a falukutatás, a munkaszolgálat és a faluvezetés egységet alkot. Helyesen állapítja két fiatal erdélyi társadalomtörténész, hogy a falumunka célja „az értelmiségnevelés, nem pedig a népen való karitatív, szociális segítés. Az értelmiség nem valamiféle magánjellegű szervezethez tartozik, nem a születési elit tagjaiból kerül ki, hanem a társadalom szerves részeként létezik. Feladata nemcsak a kulturális vezetés, hanem a népi rétegek gazdasági tevékenységének, a közszükségleteknek megfelelő irányítása is. A kellő szakismeret, a tagokkal való közvetlen érintkezés alkalmassá teszi az értelmiséget olyan feladatok betöltésére, amelyeket az állam volna hivatott megoldani.”⁵⁰

Imreh István utal rá, hogy a bálványosváraljai kutatók az anyaggyűjtés során a kisparaszti egyéni gazdálkodás alapjaként igényelhető birtokminimum megállapítására törekednek, a földreform kiteljesítéséért harcolva.⁵¹ Venczel József ugyanis — élete egyik főműveként — ekkor már az első világháború utáni román földreform elemzésén dolgozott.

A földbirtokreform mezőgazdaság-, társadalom- és kisebbségellenes jellemzőit egy kisebb és egy nagyobb tanulmányban tárta fel.⁵² „A földreform teljes román s magyar irodalmát összegyűjtötte és feldolgozta, számbavette a kérdés jogtörténeti körülményeit és viszonyait, földolgozta az [1940-es] impériumváltozással kutathatóvá vált nagy adatgyűjtés, az Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottságának adatgyűjteményét, összevetette a különböző román s magyar statisztikákat, s kvantifikálta az utólagos adatgyűjtés számszerűsíthető adatait is, bázist teremtve ezzel a földreform valóságos következményeinek fölméréséhez. Munkája (...) a földreform eredményeit nyomozva megadja az agrártársadalom

létalapját jelentő új birtokviszonyok rajzát (...) a magyarság viszonyait ismételten összevetette a romániai viszonyokkal — munkája tehát bizonyos értelemben komparatistikai munka is.”⁵³ Egyenes út vezetett tehát az szövetkezetek alakítását régóta sürgető Venczel 1945. februári agrárreform-javaslatához.⁵⁴

Venczel József pályája végéig megőrizte falukutató irányulását. Szellemisége tanítványaiban is folytatódott: a háború után Kolozsvárott a Móricz Zsigmond Népi Kollégium diákjai tervezték a monografikus társadalomkutatások továbbvitelét.⁵⁵

Hosszú megszakítottság után, 1969-ben a Babeş–Bolyai Tudományegyetem szociológiai laboratóriumának kutatójaként résztvehetett egy Szilágy megyei község, Csákigorbó demográfiai mobilitás-vizsgálatában.⁵⁶ Ekkor fejlesztette tovább a paraszti geneológia korábban kikísérletezett módszerét. Munkaadója, Ion Aluăş professzor kiváló demográfus–statisztikusként minősítette, akit tudósi magatartása és szorgalma miatt egyik példaképének tart.⁵⁷

Venczel József írásainak többsége a történelem viharai, az általa képviselt tudományok és személye két évtizedes háttérbe szorítása következtében nehezen hozzáférhető időszaki kiadványok, folyóiratok oldalain található.

Napjaink változó társadalmú Közép-Európájában, Magyarországon, Romániában és a környező országokban nem kevésbé időszerű a közösségi társadalomvizsgálat, mint volt Venczel József életében. Az elszemélytelenedés, az egyre kevésbé áttekinthető gazdasági–társadalmi folyamatok, a parasztság reménybeli megújulásának korában, tapasztalataink szerint, az ifjúság egy része igényli a szűkebb–tágabb környezete, a valóság személyes és tudományos igényű megismerését, megismertetését. Épp a Gusti–iskolára emlékezvén Boldizsár Iván, az egykori falukutató tette fel a kérdést: „Mi lenne, ha fiatal írók, szociológusok, szociográfusok — hiszen vannak írók, akik egyenesen így nevezik önmagukat —, statisztikusok és néprajzosok és közgazdászok és agronómusok, főképpen pedig országmegváltók, mint mi voltunk, összefognánk, választanának maguknak csillagot: egy–egy új Kemsét. Hiszen a fiatalok ma éppoly kevésbé ismerik az országot, mint annak idején mi a hárommillió koldusét. Az ismerik hangsúlyos szó, benne van

a személyes élmény heve. Másodkézből, tévéből, rádióból, dokumentumfilmekből, a nyomtatott sajtóból is — egyre kevésbé ebben a nemzedékben — tudnak ország állapotáról, de ez kevés. Kevés nekik, kevés a nemzedéküknek és kevés az országnak. Az új falu, az új megye, az új városok, a nagyobbak is, ma izgalmasabb szellemi kalandot kínálnak, mint a fél évszázaddal ezelőtti megyék és városok, — de főképpen — mint akkor — a falvak.”⁵⁸

Venczel József örökségének a számbavétele — az illyési „haza magasban” értelemben — egy ilyen: népünk, szülőhazánk újrafelfedezésének útját egyengetheti.

Székely András Bertalan

JEGYZETEK

1. Imreh István, *A bálványosváraljai falukutatás módszerének vázlata*. = *Korunk Évkönyv*, 1979. Kolozsvár, 1978. 22. Venczel József munkáinak eddig két gyűjteményes kiadása látott napvilágot: a) *Az önismeret útján*. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből. Bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Imreh István. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 1—192. Ez a következő Venczel-műveket tartalmazza: *Csíkszék természeti, történelmi és társadalmi leírása — A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom — Az önismeret útja — Öt oltmenti székely község népmozgalma — A falukutatás módszerének vázlata — Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatók — A statisztika és a társadalomkutatás határán — A csákiigorbói kutatás köréből — Demográfiai gondok a társadalomkutatásban — Közvélemény és társadalomkutatás*. b) *Erdélyi föld — erdélyi társadalom*. Válogatott írások. [A kötet anyagát válogatta, sajtó alá rendezte s a bevezető tanulmányt írta: Székely András Bertalan.] Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 1—272. Tartalma: I. *GONDOLKODÁSTÖRTÉNET — Háború vagy béke? — A társadalomkutatás*

kezdetei — Nehány szó a társadalomkutatásról — II. NEMZEDÉKI KÉRDÉS — Határnemzedék: erdélyi magyar húszévesek — A Hitel és a közvélemény — Széchenyi hitvallásával jelentkeznek a húszévesek — A Vásárhelyi Találkozó — Nemzedékváltás elvben és gyakorlatban — Egy nyilatkozat — Az eltorzított nemzedék-fogalom — III. TÁRSADALOMSTATISZTIKA, NÉPMOZGALOM — Az 1935—36. évi Statisztikai Évkönyv tájékoztató adatai — Nehány adat a székely kivándorlás háttéréből — A székely népfelleg — Pusztul a magyarság! — IV. TÁRSADALOMKUTATÁS — TÁRSADALOMPOLITIKA — Szempontok azok számára, akik szociális munkát akarnak végezni — A társadalomkutatás vitatása — És mi következik ezután...? — Metamorphosis Transylvaniae — Böződi György társadalomkutató műve — Válasz az Erdélyi Fiataloknak — Románia és a hivatásszervezetek — V. MŰVELŐDÉSPOLITIKA, ÉRTELMISÉGNEVELÉS — Kis nép — elit-nép — Az új intelligencia útja — Értelmiségnevelés és a főiskolás mozgalmak — Collegium Transilvanicum — Márton Áron püspök népnevelő rendszere — A népnevelés: tudomány és művészet — A népnevelés néhány időszerű szempontja — Tudományművelésünk múltjának idézése — Erdélyi kultúrproblémák — Művelődéspolitikai terv — A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon alapvetése — VI. NEMZETISÉGI KÉRDÉS — TRANSZILVÁNIZMUS — ERDÉLYI MAGYARSÁGTUDOMÁNY — Ami utána következik — Szemben az alkotó néppel — Az erdélyi magyarság néprajza — Az erdélyi képzőművészek kolozsvári kiállítása — Magyarság és nemzetiségek — Szórvány és diaspora — A román ifjúság mozgalma Erdélyben — A magyar önismeret útja.

2. Ezek körül a legfontosabbak: Erdélyország statisztikája. Kolozsvár, 1847 és 1874; Erdély története. 1—6. kötet. Kolozsvár, 1859—68.

3. A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból. 1—6. kötet. Pest, 1868 — Budapest, 1873; továbbá: Torda város és környéke. Budapest, 1889.

4. Gáll Ernő, *Dimitrie Gusti hagyatéka és az együttműködés erkölce*. = *A sajátosság méltósága*. Budapest, 1983. 385.

5. Venczel József, *A magyar falu XIX. századi irodalmunkban*. = *Erdélyi Helikon*, 1930. 9. szám, 766—769.

6. Szabó T. Attila, *Egy kutató a népi önismeret útján*. = *Tallózás a múltban*. Bukarest, 1985. 475—476.

7. Lásd erről Hajdú D. Dénes: *Kiegészítés egy lexikon címszóhoz*. = *Magyar Nemzet*, 1983. október 11. 8. és Lengyel András, *Egy „gustiánus” erdélyi szociológus*. Vázlat Venczel Józsefről. = *Tiszatáj*, 1987. 11. szám, 65—66.

8. Domokos Pál Péter, *Venczel József, Az önismeret útján*. = *Honismeret*, 1981. 1. szám, 58—59.

9. Idézi Venczel József, *Az „Erdélyi Fiatalok” faluszemináriuma*. (Egy évi munka távlati képe.) = *Erdélyi Fiatalok*, 1932. 5—6.

10. Gyallay Pap Zsigmond, *A nép és az intelligencia*. Kolozsvár, 1931 — (Demeter Béla összeáll.) *Hogyan tanulmányozzam a falu életét?* (Szociográfiai kérdőív falumunkásoknak.) Kolozsvár, 1931 — Demeter Béla, *Az erdélyi falu és a szellemi áramlatok*. Kolozsvár, 1931 — Mikó Imre, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár, 1932. Lásd még az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmáról Cseke Péter könyvét: (Dr. László Ferenc — Cseke Péter közléte) *Erdélyi Fiatalok*. Dokumentumok, viták (1930—1940). Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986. 1—499.

11. Venczel József, *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom*. (1935) = *Az önismeret útján*. 61.

12. Lásd erről Balázs Sándor, *Szociológia és nemzetiségi önismeret*. Bukarest, 1979. 174., 177. és 183.; továbbá Lengyel, i. m., 68.

13. Lengyel, i. m., 76.
14. Balázs, i. m., 204.
15. Gusti, Dimitrie, *Sociologia monografică, știința a realității sociale.* = *Sociologia militans.* București, 1935, 42—49.
16. Rostás Zoltán, *A cselekvés értéke és ára.* Interjú Henri H. Stahl professzorral, az RSZK Akadémiája levelező tagjával. = *Tett*, [Bukarest], 1985. 4. szám, 36.
17. Stahl, Henri H., *Egy utópia időszerűsége.* = *Korunk*, 1981. 7—8. szám, 584—585.
18. Tárkány Szűcs Ernő, Venczel József, *Az önismeret útján.* = *Hungarológiai Értesítő*, 1982. 1—4. szám, 359.
19. Venczel József, *Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatók* (1970) = *Az önismeret útján.* 139.
20. Gusti, i. m., 8.
21. Venczel József, *A falumunka...* = *Az önismeret útján.* 53—73. és 178.
22. Balázs, i. m., 132.
23. Ortutay Gyula, *A magyar falu-kutatás új útjai.* = *Vigilia*, 1935. II. szám, 109—125.
24. Venczel József, *Szemben az alkotó néppel.* = *Jóbarát*, 1935. április 15.; u. ő, *Az erdélyi magyarság néprajza.* = *Erdélyi Lapok*, 1935. április 7.
25. Herseni, Traian, *Mișcarea sociologică în 1935.* (Szociológiai mozgalom 1935-ben.) = *Sociologia românească*, 1936. 1. szám, 61. és Neamțu, Octavian, *Drumul spre sate al tineretului maghiar din Ardeal.* (Az erdélyi magyar ifjúság útja a falvak felé.) = *Sociologie românească*, 1936. 2. szám.

26. Venczel József, *Dimitrie Gusti...* = *Az önismeret útján.* 139.
27. Venczel József, *Dimitrie Gusti...* = *Az önismeret útján.* 139.
28. Venczel, Iosif, *Dela autocunoașterea națiunii la știința națiunii. Note asupra încercărilor de cercetare a satelor maghiare.* (A nemzeti önismerettől a nemzet tudományáig. Jegyzetek a magyar falukutatás próbálkozásairól.) = *Sociologie românească*, 1936. 6. szám, 27—29.
29. V(enczel) J(ózsef), *D. Gusti, Sociologia monografică, știința a realității social(e); Herseni, Traian, Teoria monografiei sociologice; valamint Stahl, H. H., Tehnica monografiei sociologice.* = *Erdélyi Múzeum*, 1935. 201—202. és 204.
30. Boldizsár Iván, *Utazás a Regátban és Erdélyben, 1935-ben.* = *Kortárs*, 1986. 7. szám, 101.
31. Venczel József, *A falumunka...* = *Az önismeret útján.* 53.
32. Lásd erről: *Hitel*. Kolozsvár 1935—1944. I—II. Tanulmányok, repertórium. [Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a repertóriumot összeállította Záhony Éva.] Bethlen Gábor Könyvkiadó. Budapest, 1991. 1—390. és 1—448.
33. Balázs, i. m. 203.
34. *A Vásárhelyi Találkozó.* = *Hitel*, 1937. 3. szám, 241.
35. Venczel József: *A falumunka...* = *Az önismeret útján.* 179.
36. Venczel József, *A falukutatás...* = *Az önismeret útján.* 119.
37. Molter Péter, *Falukutatás Bálványosváralján.* = *Hitel*, 1940—41. 3—4. szám, 300—302.
38. *Hitvallás. A „Vásárhelyi Találkozó” záróhatározata.* = Tamási Áron, *Virrasztás*. Budapest, 1943. 309.

39. Lásd erről: Demeter i. m.; Mikó i. m.; Vajkai Aurél, *Népi orvoslás a Borsa völgyében*. Kolozsvár, 1943 és Járdányi Pál, *A kidei magyarság világi zenéje*. Kolozsvár, 1943. c. köteteit.

40. Szabó T. Attila, *Az első munkatábor*. = *Hitel*, 1937. 1. szám, 51—65.; Vita Zsigmond, *Gusti professzor magyar tanítványai és az első erdélyi falukutató munkatáborok*. = *Korunk*, 1977. 1—2. szám, 126—129.

41. Kós Balázs, *Egy falu mezőgazdaságának rajza*. = *Hitel*, 1936. 4. szám, 297—306.; Szabó T. Attila, *A bábonyi építkezés néhány emléke*. = *Erdély*, 1938. 1. szám, 19—22.; Szabó T. Attila, *Bábony története és települése*. I—II. = *Erdélyi Múzeum*, 1939. 1. szám, 35—62. és 3. szám, 146—178.; Szabó T. Attila, *A bábonyi népnyelv igealakjai*. = *Magyar Népnyelv* (Debrecen), 1939. 1. szám, 48—64.

42. Molter, i. m., 285—287.

43. Imreh István, *Közgazdászok Bálványosvára*lján. = *Termés. Március*, 1943. november 11.

44. Imreh István, *A bálványosvára*ljai falukutatás. = *Korunk*, 1967. 9. szám, 1190—1197.

45. Imreh István, *A bálványosvára*ljai... = i. m. 1196—1197.

46. Venczel József összeállításában, „Kézirat gyanánt” megjelöléssel sokszorosított formában: *A falukutatás módszerének vázlata*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1941. Ismét kiadásra került a *Korunk* 1979. évi *Évkönyvében*, 20—30, továbbá = *Az önismeret útján*. 119—136.

47. Venczel József összeállításában: *A falukutatás*... = *Az önismeret útján*. 119.

48. Lengyel, i. m., 79.

49. Venczel József, *Dimitrie Gusti*... = *Az önismeret útján*. 140.

50. Berényi Viktor — Gál Balázs, „Erdélynek változása” (1931—1940). Kisebbségi társadalompolitika Venczel József értelmezésében. = *Harmadkor* (Szeged), 1985. 3. szám, 21.

51. Imreh István, *Közgazdászok...*, i. m., 11—12. és Venczel József, *Az önismeret...* = *Az önismeret útján* 180.

52. *Erdély és az erdélyi román földreform* = *Hitel*, 1940—41. 3—4. szám, 3—20.; *Az erdélyi román földbirtokreform*. Kolozsvár, 1942.

53. Lengyel, i. m. 80.

54. *Földbirtokreform-javaslat és Előadói kommentár a földbirtokreformmal kapcsolatos határozati javaslatához*. = Kós Balázs, *Mezőgazdasági termeléspolitika Erdélyben*. Kolozsvár, 1945. 51—59.

55. Imreh István, *Elöljáróban*. = *Változó valóság*. Bukarest, 1978. 13.

56. Lásd erről Venczel József, *A csákigorbói kutatás köréből*. = *Korunk*, 1971. 7. szám, 991—999.; u. ő., *Demográfiai gondok a társadalomkutatásban*. = *Korunk*, 1971. 9. szám, 1281—1287.; valamint Aluaş, Ion — Venczel, Josif, *Probleme tehnico-statistice în cercetarea migraţiei socio-teritoriale*. = *Metode şi tehnici ale sociologiei*. (Dia lucrările simpozionului de sociologie din 24—26 iunie 1969.) Bucureşti, 1970. 130—133.

57. Somlyai László, *A tudomány kolozsvári műhelyében*. A társadalmi önismeret módszertana. = *Igazság* (Kolozsvár), 1973. augusztus 4.

58. Boldizsár, i. m. 108.

V. FÜGGELÉK

1. *Venczel József életrajza.* (Összeállította: Venczel Józsefné Boga Éva)

2. Szabó Endre, *Kolozsvári diákok között — Bálványosváralján.* (*Ellenzék*, 1941. július 21.)

3. Molter Péter, *Falukutatós Bálványosváralján.* (*Hitel*, 1940—41. 3—4.)

4. A Márton Áron, Venczel József és társaik ellen indított koncepció per előzménye, lefolytatása és ítélete. (Részlet Domokos Pál Péter, *Rendületlenül* című könyvéből — Eötvös Kiadó, Szent Gelért Egyházi Kiadó, Budapest, 1989.)

5. A Venczel József temetésén mondott Márton Áron-beszéd. (1972. március 18.)

Venczel József életrajza

Született Csíkszeredán, 1913. november 4-én, Venczel József gimnáziumi számtantanár első gyermekeként.

1930-ban érettségizett, mint a Csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium tanulója.

1930 őszén megnyerte az *Erdélyi Helikon* irodalmi nagydíját. 1930. október elsejétől 1933-ig a kolozsvári Lyceumi Könyvtár könyvtárosa volt. 1930-ban beiratkozott a kolozsvári I. Ferdinánd Tudományegyetem jogi karára, ahol 1935-ben abszolvált, majd 1936—1939 között megszerezte a jogi doktorátust. 1931 elejétől az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmában, mint a falu-szeminárium titkára tevékenykedett, majd pedig a katolikus ifjúsági mozgalomban. 1933. október elsejétől 1940. október elsejéig technikai szerkesztője és rovatvezetője volt az *Erdélyi Iskola* című pedagógiai lapnak. Több társával együtt megindította, majd szerkesztette az 1935. január elseje és június elseje között fennállt *Hitel* című félhavi szemlét, majd a második *Hitelt* is, amely 1936 és 1942 áprilisa között negyedévenként jelent meg, azután 1944 augusztusáig havi folyóíratként.

1938. március elseje és 1945. április elseje között Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület statisztikai ügyosztályának volt a vezetője.

1940. október elsejétől 1945. október elsejéig az Erdélyi Tudományos Intézet tanára, majd ügyvezető igazgatója volt. 1945 előtt a *Jóbarát*, *Erdélyi Fiatalok*, *Erdélyi Tudósító*, *Erdélyi Iskola*, *Erdélyi Múzeum*, *Erdélyi Gazda*, *Hitel* és még számos időszak kiadvány hasábjain jelentek meg írásai. 1945. október elseje és 1947. október elseje között a Bolyai Tudományegyetem jogi és közgazdasági karának statisztikai és szociológia professzora.

1947. március 25-től 1947. május 10-ig Pitesten internáló táborban volt.

1948. október elsejétől 1950. február 17-ig az Erdélyi Múzeum-Egyesület főlevéltárosa és tudományos kutatója volt.

1950. február 17-től 1961. január 11-ig távol volt családjától.

1961. december elsejétől 1962. január elsejéig a „Derservirea” Kisipari Szövetkezetnél kottamásoló volt, 1962. április elsejétől

1963. március elsejéig az „Arta Populară” szövetkezetnél figura-festő volt. (Ludas Matyi figurákat festett).

1963. május elseje és 1969. április 25-e között a kolozsvári Állami Filharmónia kottamásolója volt.

1969. április 25-től 1972. február elsejéig a Babeş–Bolyai Tudományegyetem filozófia és szociológia karán dolgozott szociológusként.

1971. október 8-án gyomorrákkal műtötték, majd 1972. február elsején nyugdíjazták.

Betegágán fejezte be a *Romániai magyar irodalmi lexikon* re-pertóriumát, mint ezzel megbízott szerkesztő. Mondhatni élete utolsó napjáig — amikor súlyos műtétje után átmenetileg jól érezte magát — teljes szellemi frissességgel dolgozott.

Meghalt Kolozsvárt, 1972. március 16-án.

(Összeállította: **Venczel Józsefné Boga Éva**)

Kolozsvári diákok között — Bálványosváralján

Még egy iramodás. Bálványosváralján vagyok. *A falu szélén kolozsvári diákok vastag jegyzetfüzetekkel kezükben, a falusiakkal beszélgetnek. Jó helyt járok, nyugtázom magamban a látottakat.*

Célom volt felkeresni a kolozsvári egyetemi hallgatók falukutató táborát. Az iskolát kerestem. Kedves nénik és pipázó öregek igazítanak útba.

— *Csak itt van a templomhajlatán* — mondja az egyik, és látom, kedvére volna, ha melléje telepednék. Engem is a táborhoz tartozónak vél, s akkor tudja, hogy jó szívvel közeledhetik.

A falukutató tábor az iskola épületében székel. Az udvaron hallom már az írógépek serény kopogását. Megérkeztem. Számos ismerősrre találtam. Sok idő azonban nincs most a beszélgetésre. *A délelőtt gyűjtött anyagot sürgősen fel kell dolgozni, cédulázni, mert jön az alkony, gyűlnek be a mezőkről az emberek, és folyik tovább a munka, a kutatás a magyar nép életének minden területének kivizsgálása.*

Mint a hangyák rajzanak széjjel a tábor tagjai. Ki a Felszegre, ki az Alszegre, a Malomájra és a Bátori útra. Napbarnított arcukról sugárzik az egészség és a munka láza. Jegyzetfüzet és ceruza mindig a kezükben van. Soha nem lehet tudni, mit mond Julis néni vagy Pista bácsi, amit fel kell jegyezni, mert az a népi lélek tiszta megnyilvánulása.

Egyedül maradok a táborban. Kinn az udvaron füstölög a kályha. Fő a vacsora. Kellemes illata betölti a környéket. A szomszéd-ban különös dallamot énekel egy férfi. Arra nézek. Derék magyar ember feni a fejszóját, s közben énekel. Az istálló küszöbén egyik falukutató fiú ül és serényen jegyzi az „anyagot”.

— Na, még egyszer Péter gazda! — kérleli a dallamrögzítő. Péter gazda pedig mosolyog, énekel tovább, s nem is sejti, hogy gazdag népi dalkincsünk ezúttal is szaporodott.

Munkában a falukutatók...

Benn az iskola nagytermében hatalmas asztalok. Felettük szépen rajzolt betűk díszlegnek: CANCELLARIA. Másikon lombikok

és üvegcsövek halmaza: LABORATORIUM. Majd sorjába: DACTILOGRAPHIA, ARCHIVUM és a többi jelzés. A humor sem hiányzik: egyik sarokban ott díszeleg a felírás: CLAUSURA és az ivóvíz felett: AQUA DESTILATA.

Példás rend és fegyelem mindenütt. Terítik az asztalt. Hófehér asztalterítő borítja a kék papírral behúzott asztalokat. Cseréptá-nyérok és csuprok kerülnek elő. És a munkában megéhezett diákok... Filológus csoport érkezett az ablakunk alá. Vitatkoznak a magyar és a román nyelv egymásrahatásáról. Egy szó felett folyik a polémia, melyet az alszegiek használtak mesemondás közben. Sokan kétségbeestek a magyar fiatalság utánpótlásának kérdése felett. Ide szerettem volna őket hozni. Hallgassák meg ezt a tudományos vitát, melyet huszonegyéves erdélyi fiatal emberek folytat-
tak egy szó eredetének tisztázása végett. Jogukban lett volna nekik is nyaralni, pihenni a fárasztó egyetemi év után.

*Ők táborba szálltak, hogy tanuljanak, dolgozzanak, katonás fe-
gyelemben éljenek, és anyagot gyűjtsenek, mikorra az időjárás négy
fal közé szorítja munkásságukat.*

Kezet akartam szorítani velük, az erdélyi magyarság nevében. Szemem előtt épült a biztosabb magyar jövőnd...

Dr. Venczel József nyilatkozata

Hatalmas számadatokkal érkezik meg Venczel József dr. intézeti tanár is, a tábor tudományos munkásságának irányítója. Az este hozta haza a falut környező tanyákról, ahol üzembefektetési számításokat végzett.

Vacsora után, a gyenge lámpafénynél kérdeztem meg Venczel József dr.-t tudományos célkitűzéseiről, törekvéseiről, életéről.

— A tábort a KEMDESZ (Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége) maga rendezte — kezdte nyilatkozatát —, összes munkaközösségeinek részvételével.

*Valamennyiben eltér úgy az önkéntes munkatáborok, mint a ki-
mondott falukutató táborok céljától. A végső cél nemcsak az, hogy
összegyűjtsük az anyagot. — Hiszen kevesen is vagyunk ehhez, —
hanem hogy gyakorlati oktatásban részesüljenek a résztvevők. Kö-*

zös szempontot érvényesíték: a problémák meglátását és a kollektív módszerek elsajátítását.

Természetesen a tábor tagjai hosszas előkészületeket tettek elméleti téren. Mint a KEMDESZ munkaközösségeinek tagjai, résztvettek azon a tanfolyamon, melyet a szövetségük rendezett egyetemi tanáraik közreműködésével. Itt ismerkedhettek meg a szükséges tudományok alapvető kérdéseivel: *Hantos Gyula dr.* emberföldrajzi, *Makkai László dr.* településtörténeti, *Szabó T. Attila dr.* helynévgyűjtési, *Kovács László dr.* néprajzi, *Schneller Károly dr.* statisztikai, *Lőrincz dr.* közegészségügyi, *Ludány dr.* néptáplálkozási, *Farkas Árpád dr.* mezőgazdasági és üzemstatisztikai, *Pallosi Ervin dr.* társadalmi közösségi és alkotmány, *Bónis György dr.* népjogi, *Martonyi János dr.* közigazgatási, *Csik dr.* fajbiológiai és *Venczel József dr.* módszertani előadásokat tartottak a kérdések tisztázása végett.

„Előkészítés folyik a jövőre!”

— Ezeknek az előadásoknak felsorolásával, mintegy jeleztem is tanulmányi kiszállásunk lényegét.

Nemcsak a faluval foglalkoztunk, hanem a kérdések gyakorlati megismerésével is.

Előkészítés folyik a jövőre.

Mindenki minden problémával szembekerül és megismerkedik, hogy majd speciális munkakörrel vezessen később egyes kutatócsoportokat. Először a tábor tagjai itt is szabadon kalandoztak a kérdések rengetegében, míg ma már — a szükséges tájékozódás után — a kutatásban speciális feladatokat érvényesítenek.

— Az eddigi eredmény?

— Igen szép. Tisztában kell lennünk azzal, hogy az anyag nem lesz teljes. A felvett kérdésköröket befejezni nem lehet, s minél többet vagyunk itt, annál jobban bonyolódnak a problémák. Többévi munka szükséges ahhoz, hogy elérhessük célunkat. *A következő nyarakat is itt töltjük. Ez okvetlen szükségesnek látszik.*

— Mi lesz az összegyűjtött tudományos anyag sorsa?

— Az anyagot a téli hónapok alatt dolgozzák fel a munkaközösségek. Az anyag feldolgozása is kollektív módszerrel történik.

— Milyen módszerrel folyik a kutatás?

— Minden résztvevő a maga tárgykörében beszélgetéseket folytat a falusiakkal, és ezeket szószerint lejegyzik. Természetes, igen sok kérdés merül fel a kutatás során, ami esetleg nem tartozik szakjához. Ezeket is rögzítik.

— Foglalkozik-e a tábor népneveléssel?

— Azon idő alatt, míg Bálványosvárálja műveltségi, gazdasági, néprajzi stb. kérdéseit vizsgáljuk, népnevelésre nem gondolhatunk, kivéve a népegészségügyet. *Orvostanhallgatóink számtalan esetben nyújtottak orvosi segítséget a falu betegeinek. Ebben a faluban 50 éve nem volt állandó orvos.*

— Hogyan fogadta a falu közössége a tábor tagjait?

— Először bizony bizalmatlanok voltak. *Igyekeztünk megmutatni magunkat. Kimentünk a mezőre kapálni, szénát forgatni, trágyát hányni. Mikor látták, hogy jegyezni kívánunk, ismét elzárkóztak előlünk. Végül a táncban összeleledtünk. Ma már akkor sértődnek meg, ha mondanak valamit, és rögtön nem jegyezzük fel.*

— Mikor fejeződik be a munka? — kérdezzük végül.

— Munkánk végére csak akkor érhetünk, ha az adatok tükrében a közvélemény kialakulását figyelhetjük meg. A falu fejlődésére milyen külső és belső erők hatnak, a társadalom akarata milyen irányban működik és milyen viszonylatok állanak fenn az élet különböző megnyilatkozásaiban. Ha mindez adatszerűen kezünkben van, végeztünk Bálványosváráljával...

Késő este lett. A környező hegyeket a hold aransárga fénye borította el. A hálóban már mélyen aludt a diáksereg. Messzi hegyoldalakról egy-egy tilinkó hangja tévedt a szobába. Fényesen ragyogtak a csillagok az alvó falu felett.

Alig aludtam ezen az éjen. Kíváncsian vártam a reggelt, hogy kalandozzam a falukutatókkal a magyar népi élet csodálatosan szép, gazdag kincsei között...

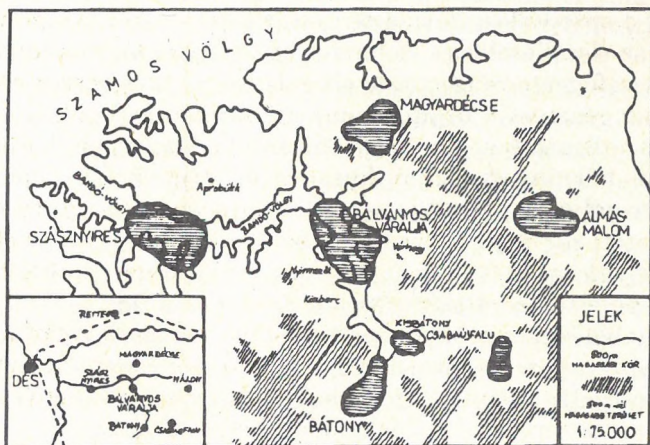
Szabó Endre

[Ellenzék, 1941. július 21.]

Falukutatás Bálványosváralján

Lázások vagytok! Kirohantok falura, tücsköt–bogarát összehordtak, s aztán hazajöve veritek a melleteket, hogy így–úgy a tudomány. Űljetek itthon, tanuljatok, nektek is, másnak is sokkal több haszna lesz abból! — pörölt velem Pesten tanuló barátom július 2-án, este tíz óra tájt, a kolozsvári Központi sarkán. Hűvös volt az este, s a légvédelem miatt szomorúan sötét. Leverten hallgattam a reámomló jótanácsokat. Tudom, azt is emlegette: közös hibánk, hogy felemás a tudományunk s hogy hirtelen a lelkesedésünk. Így mi, erdélyiek, semmire sem jutunk. Lám, Pesten ezt a falukutatósdit sem fogják komolyan venni — mondta. S bennem lassan keseredett a sok szép terü, s lassan nőtt a belső üresség.

Bálványosváralja és környéke

Másnap mégis kimentem a bálványosváraíjai táborba, s most e beszámoló néhány lapját barátomra gondolva írom. Lássa és ítélje meg ebből az eredményt. Talán másként fog gondolkozni akkor, midőn hallja: a kolozsvári főiskolások már megint Bálványosváraíján vannak, hogy a megindított kutatások ne maradjanak.

A BÁLVÁNYOSVÁRALJAI MUNKATÁBORT a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége (KMDSZ), illetve a Szövetség társadalomtudományi és néprajzi munkaközössége rendezte. Terve még a múlt év telén felmerült, a munkaközösségi összejeveteleken sok szó esett a falumunkáról, a társadalomtudományi munkaközösség tavasszal faluestet is tartott, amelyen *Daday Lóránd* és *Kovács Imre* mellett a magyar paraszttársadalom kérdéseinek legkitűnőbb ismerője, *Erdei Ferenc* adott szempontokat, s az iskolai év végére megérlelődött a gondolat és a szándék. Vizsgák végeztével azzal utaztunk néhány napra haza, hogy egy hét múlva a táborban találkozzunk.

Közben kitört a német–orosz háború, s a lapok híroldala tele volt az ifjúsági egyesületek közleményeivel: egymás után maradtak el a tervbevett táborozások és konferenciák. Június 25–én én is azt hittem Vásárhelyt, hogy a mi tervünkbe ugyancsak beleszólt a történelem, azonban távirati kérdésemre megnyugtató választ kaptam, s mire Kolozsvárra értem, már az előkészületek is javában folytak: az elszállásolás és élelmezés biztosítva, s a vizsgálandó kérdések összefüggéseire rámutató előadássorozat is megkezdődött.

A tábor résztvevői ugyanis június 26–tól július 1–ig tizennégy előadást hallgattak végig. Bevezetőként *dr. Venczel József* intézeti tanár, a bálványosváraljai kutatás felkért vezetője, a társadalomvizsgálat alapelveit ismertette s a monográfia mai feladataira mutatott rá, majd a következőkben a táj földrajzi tényezőit *dr. Hantos Gyula* ny. r. tanár, Bálványosváralja történelmi fejlődését és a településtörténet szempontjait *dr. Makkai László* intézeti tanár, a helynévgyűjtés módszerét és összefüggéseit *dr. Szabó T. Attila* ny. r. tanár, a néprajzi gyűjtés elveit és ágazatait *dr. Kovács László* intézeti tanár, a jogi néphagyományok kérdését *dr. Bónis György* ny. r. tanár, a fajbiológiai kutatás lehetőségeit *dr. Csík Lajos* ny. r. tanár, a népegészségügyi megfigyelések alapkérdéseit *dr. Lőrincz Ferenc* ny. r. tanár, a néptáplálkozásra vonatkozó kutatásanyag részleteit *dr. Ludány György* ny. r. tanár, a falunak, mint közösségi életformának a kialakulását *dr. Pálosy Ervin* ny. r. tanár, a magyar közigazgatás formáit *dr. Martonyi János* ny. r. tanár és a statisztika módszereit *dr. Schneller Károly* ny. r. tanár ismertette.

Az előadásokat megbeszélés követte, s ugyanakkor néhány kérdéskörben a módszertani álláspont is kialakult. Szellemi fegyverkezés volt ez s egyben csapatszemle. Július 2-án s 3-án indulunk...

BÁLVÁNYOSVÁRALJA Szolnok–Doboka vármegye délkeleti részén, a Szamosba ömlő Bandó patak mindkét partján fekszik, hegyek övezte mélyedésben, a Várhegy nevű magaslat tövében, melyen egykoron Bálványosvára állott. Hajdan történelmi hely, ma csendes kis község, világtól elzárt, sajátos élettellel.

A várról 1269-ből már félre nem ismerhető utalást ismerünk, 1308-tól kezdve pedig állandóan szerepel a feljegyzésekben. A mondák szerint — amelyekről azonban csak a könyvek tudnak — e várba záratta László vajda Ottó királyt, hogy a szabadulás áráként a koronát visszatarthassa. Kemény és jelentős vár lehetett. Jó darabig az erdélyi vajdák bírták, majd tulajdonos tulajdonost vált, mígnem 1541 és 1553 között Fráter György lebontatja s köveiből építteti Szamosújvárat.

A falu valószínűleg a Várhegy északi lejtőjén keletkezett. A néphagyomány legalább is emellett tanúskodik. Csak később húzódtott lennebb, a Bandó völgyébe. Jelentősége ma sem kisebb, mint lehetett századokkal előbb. A Szamos–kapu egyik őrálló magyar szigete a székelység és az Alföld között. Közel kétezer lakosából alig kétszáz román. És központi hely. Eltekintve attól, hogy körjegyzőség, — népiségi centrum: annak a tájegységnek a szíve, amelynek szélein ott fekszik a Bandó patak völgyét Dés felé elzáró román többségű *Szásznyíres*, az északi magaslatokon uralkodó színmagyar *Magyardécse*, a keleti hegyek tulsó oldalát megszálló vegyes lakosságú *Almásmálom* és a Bandó felső folyásánál a színromán *Bátöny és Csabaújfalu—Rosszpatak*.

Harminchárom főiskolai hallgató vett részt az itteni táborozásban: huszonnyolc fiú és öt leány; hét joghallgató, hét orvostanhallgató, hét közgazdaságtudományi hallgató, hét tanárjelölt, két katolikus s két református teológus és egy mezőgazdasági akadémiai hallgató. A négyhetes táborban a kutatásokat vezető *dr. Venczel József* intézeti tanáron kívül hosszabb ideig tartózkodott *dr. Martonyi János* ny. r. tanár, a KMDSZ tanárelnöke és *dr. Kovács László*

ló intézeti tanár, rövidebb ideig *dr. Farkas Árpád*, *dr. Pálosy Ervin*, *dr. Reichenbach Béla*, *dr. Schneller Károly*, *dr. Visky Károly* professzorok és *dr. Haáz Ferenc* tanársegéd. A vármegye vezető tisztviselői mellett *Hóman Bálint* vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából vitéz *Szinay Béla* ny. altábornagy, az Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Önkéntes Nemzeti Munkaszolgálat főparancsnoka szemlélte meg a tábort, részletesen megismerkedve annak tudományos módszerével és a kutatás elért eredményeivel.

A KMDSZ-TÁBOR tulajdonképpen a harmadik erdélyi közösségi falukutató kísérlet. Az első efajta munka néhai *br. Bánffy Ferenc* jóindulatából 1931 nyarán történt, amikor a kiváló főúr kolozsborsai birtokán öt főiskolai hallgatót látott vendégül, s támogatásával ezek a főiskolai hallgatók (*Demeter Béla* közigazgatási akadémiai hallgató, *Miklós András* és *Mikó Imre* joghallgatók, *Pálffy Zoltán* rajztanár és *ifj. Szabó Géza* zeneakadémiai hallgató) kilenc községben vizsgálhatták meg a magyar falu szellemi és gazdasági helyzetét. Munkájuk eredménye többek között az „Erdélyi Fiatalok Falufüzetei”-nek 3. és 4. száma (*Demeter Béla*, *A falu és a szellemi áramlatok*; *Mikó Imre*, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*).

A bábonyi tábor azonban mégis jogosultabb az „első munkatábor” megnevezésére, mert a borsai kutatás végeredményében egyéni tudományos munka volt. A bábonyi viszont valóban közösségi, a kolozsvári Református Teológia kerdeményezése folytán, a Gusti professzor támogatásával elnyert hatósági engedély alapján. Az anyagiakat *Kós Károly* és a kalotaszegi egyházmegye teremti elő, a tudományos vezetést *dr. Szabó T. Attila* vállalja, s ugyancsak ő ír beszámolót a munka előkészületeiről, lefolyásáról és eredményeiről.¹ Huszonhárom főiskolai hallgató vett részt ebben a vállalkozásban, s a munka nagyobbik fele fizikai. 320 méteres új utat készítettek, 450 méter utat megjavítottak, 100 köbméter földet eltalicskáztak, s egy kis patakot szabályoztak. A tulajdonképpeni

¹ *Dr. Szabó T. Attila*, *Az első munkatábor*. — Hitel, 1937. évi 1. szám és különnyomat.

falukutató munka során elkészítették Bábonyp népmozgalmi helyzetképét 1895–től 1936–ig, a református lakosságát 1815–től 1936–ig, a falut térképezték, a község lakásviszonyait felmérték, elkészítették a tagosítás összehasonlító térképét, népnyelvi feljegyzéseket végeztek s a néprajzi gyűjtés során ceruzarajzokat és fényképfelvételeket készítettek. Két körülmény gátolta a nagyobb eredményt: az anyagi lehetőségek hiánya és a földmunkával vállalt tudatos teher, a két feladatnak egyszerre való megoldásában rejlő belső nehézség.

A bálványosváraljai munkatábor abban különbözik a borsai kutatástól és a bábonyi „első erdélyi magyar munkatábor”-tól, hogy közösségi munkája valójában közösségi munka volt, nem mint a borsai, és nem elegyítette a szellemi és a fizikai munkát, mint a bábonyi, hanem a falukutatás tudományos feladataira összpontosította figyelmét és munkaerejét.

A FALUMUNKA keretében három munkakör lehetséges: a falukutatás, az értelmi és fizikai munkaszolgálat, valamint a faluvezetésre való nevelés. A társadalomtudomány és a társadalompolitika részlet-ága az első két munkakör: a falu társadalmi életmegnyilvánulásainak és jelenségeinek tudományos megfigyelése, s e megfigyelések alapján javító, módosító beavatkozás az „agrársettlement” eszközeivel; a harmadik munkakör viszont pedagógiai jellegű s az amerikaiak rendszerében a társadalmasulási folyamatokat megfigyelő és leíró *socialization analysis* fejezetébe tartozik (*leadership*).²

A bálványosváraljai munkatábor a falukutatás terén vállalt feladatokat, mert ez a munka az elsődleges, a társadalmi életmegnyilvánulások és jelenségek ismeretén épül fel a settlement, s ebből merít szempontokat az értelmiségnevelés is és csak a falukutatás terén vállalt feladatokat, mert a fenti munkakörök kérdései nem oldhatók meg egyidőben, csak egymásutáni sorrendben. Tehát a bálványosváraljai munkatábor nem végzett munkaszolgálatot a settlement értelmében, csak annyit, amennyi a bizalom felkeltése

² Vö. Venczel József, *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom*. — Erdélyi Tudományos Füzetek, 1935, 78. sz. (I. A falumunka értelmezése.)

érdekében szükséges volt, és a kutatás megkönnyítésére szolgált.³ De nem volt előzetesen megfogalmazott leadership–szerű pedagógiai célkitűzése sem, az értelmiségnevelés politikai oldalánál egyelőre többre becsülte annak tudományos vonatkozását: falukutatókat akart nevelni és nem ún. faluvezetőket, mert a falukutatókból lesznek a legjobb faluvezetők.

A falukutatás szempontjából viszont a *monográfia* megkívánta vegyes módszert alkalmazta a vezető, vagyis a társadalomvizsgálat ismert módszereinek, főként a statisztikai, a szociográfiai és a néprajzi módszernek eredményeit úgy érvényesítettük, hogy a munka egyoldalúságát eleve kiküszöbölhessük. „A falukutatás módszerének vázlatát”-ban⁴ dr. Venczel József rámutat arra, hogy „az újabb társadalomtudomány: Freyer, *Sociologie als Wirklichkeitswissenschaft*, Gusti, *Sociologia monografică* és az amerikai *rural sociology* tudományelvéhez hűen a társadalmi valóság egészének megragadását tűztük ki célul; — nem a részletkérdések tisztázására, *a priori* tételek bizonyítására törekedtünk, hanem az adott társadalmi egység, Bálványosváralja életmegnyilvánulásainak és társadalmi jelenségeinek a rögzítésére, mégpedig annak tudatában, hogy a *szociológiai paralelizmus* törvénye értelmében a társadalom életében nincs egyetlen jelenség, egyetlen életmegnyilvánulás sem, amely elszigetelt, önállóan működő és önmagában magyarázható volna”. És ugyanott bőséges irodalmi utalások alapján kifejti azt is, hogy „a magyar társadalomkutatás területén jelentős háború utáni módszertani tanulmányok összevetésével megállapíthattuk: magyar társadalomkutató rendszer még nincs, habár ennek a rendszernek kiinduló pontjai meglehetősen tisztázottak. Elvetettük némelyeknek azt a felfogását is, hogy magyar társadalomkutató rendszer hiányában külföldi példákhoz folyamodjunk, mert azt is megállapíthattuk, hogy a *rural sociology* elméleti alapvetése a mi társadalmunktól lényegileg különböző társadalom al-

³ A teológusok templomi szolgálatot végeztek, az orvostanhallgatók elsősegélyt nyújtottak a rászorulóknak; a többiek szabadidejükben készséggel segédkeztek az elmaradt nyári munkálatokban.

⁴ *A falukutatás módszerének vázlat.* Összeállította: Venczel József egyetemi intézeti tanár. (Kézirat gyanánt.) Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. Kolozsvár, 1941.

katát és anyagát tartja szem előtt, a Gusti-féle *sociologia monografica* elvei viszont — ha nem is annyira világos megfogalmazásban — ismertek a magyar társadalomkutatásban”, miként arra már régebb rámutatott a Gusti szerkesztésében megjelent *Sociologie Românească* 1936. évi 6. számában *Dela autocunoașterea națiunii la stința națiunii*. Note asupra incercărilor de cercetare a satelor maghiare (A nemzeti önismerettől a nemzet tudományáig. Jegyzetek a magyar falukutatás próbálkozásairól) címmel.

„E megfontolások alapján — írja dr. Venczel József — végül is arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy az előbb említett rendszerek tanulságait figyelembe véve újabb kísérletet teszünk. S ebben a kísérletben három alapvető szempontunk volt:

1. Határozottan elválasztottuk az *informatív* és az *objektív* anyaggyűjtést, hogy így az egyes társadalmi jelenségek, folyamatok és életmegnyilvánulások funkcióját magállapíthassuk a népszellemi életében. Ez természetesen nem az objektív kutatás hátterébe szorítását jelenti, csupán annyit, hogy a tájkeret, a történet, az élettani vonatkozások, a gazdasági kérdések terén és a falubeli intézményekkel kapcsolatosan az objektív anyag feldolgozása egy későbbi kiszállás tárgyául jelöltetett meg. Az objektív anyag ugyanis jobbára csak leíró munkát igényel, melyet nem befolyásol az informatív anyag ismerete, viszont az informatív anyaggyűjtést lényegileg torzíthatja az objektív ismeretkör.

2. Az anyaggyűjtésben és csoportosításban nem ragaszkodtunk merev kategóriákhoz: a társadalmi és természeti avagy a történeti és lélektani tényezők, „keretek” és életmegnyilvánulások egymástól el nem választhatók, minden részletkérdés külön monografikus probléma, amely csak akkor lesz érthetővé, ha a vizsgált jelenség, folyamat, életmegnyilvánulás valóságát szétágazó ok és okozati körével együtt vizsgáljuk és rögzítjük.

3. Végül a magyar társadalomkutatás hagyományainak megfelelően a néprajzi gyűjtést társadalomvizsgálatunk legfontosabb mozzanatának jelöltük ki, mivel a néprajz adja a legfontosabb támpontokat a társadalomkutatónak, — természetesen az a néprajz, amelyik anyagát maga is összefüggéseiben vizsgálja.”

VISSZATÉRVE azonban a harminchárom „falukutató”-hoz, megállapíthatjuk: ha kevés tudással is, de rengeteg lelkesedéssel indultunk el július 3-án Bálványosváraljára. Az első csoport már 2-án este előretazott, mi másnap délelőtt követtük őket, s néhányan a harmadszor forduló autóval csak este érkeztek. Désig vígan ettük a kilométereket, a IX. hadtesttől kölcsönzött katonai teherautó repült velünk a betonon, de amikor a dési cementgyárnál leértünk a főútról, szinte éreztük, hogy most elhagyjuk a várost és kezdődik a „falumunka”. Keskeny úton, töredezett hidakon haladtunk át, mind beljebb a szűk völgyben. Kíváncsiskodva néztük a dombokat, ismerkedtünk velük, vártunk valamit tőlük. Élményt vagy szórakozást? Nem tudom bizonyosan, de valószínű, hogy mindannyian romantikus képzetekkel küszködtünk.

Az első nap nagyszerűen sikerült. Az állami iskola két hatalmas termét kaptuk meg, s rögvest megkezdtük a beköltözködést. Az udvaron sátrat vertünk a konyhának; szalmazsákokat töltöttünk, bútorokat rendeztünk — s vacsorát főztünk tomboló égszakadásban, szóval végigéltük a táborverés és szállásfoglalás minden izgalmát és örömét. A leányok három falusi gazdánál találtak lakószobát, kicsit messze tőlünk, de lassan ők is megszokták az önállóságot. A napirend reggel hat órai ébresztővel kezdődött. Hét órakor reggeli s utána mindenki a kijelölt munkahelyre sietett. Fél kettőkor ebéd s fél háromkor már megint szétszéledtünk a faluban. Vacsora hét órakor s utána vagy munkaértekezlet, vagy széteszlottunk a fonókban, vagy kiültünk a templom terére énekelni. Vagyis ez a tábor is megadta mindazt, amit a szokásos falusi cserkész táborok és ifjúsági konferenciák adtak. Adott csendes, derűs estéket, amikor a fáradt fiúk és leányok szinte feloldódnak a közös ének szárnyaló dallamában. Adott tréfás órákat falusi legényekkel és leányokkal, új dalokat és új meséket. De adta a nagy tapasztalatot, a falusi élet valóságának nagy tapasztalatát. Nemcsak megérezni a paraszti élet különvalóságát, de meg is érteni azt, s vele együtt is érezni. A „szép” falu romantikus képét hamarosan eltakarta a valóságos falukép, s már az első este mindenik meggyőződött arról, hogy a falukutatás nem tudományos játék, de *harc* a városi ember számára idegen és legyőzhetetlen „anyag”-gal. Dicséretére legyen mondvá a KMDSZ-tábor tagjainak, hogy állották ezt a harcot s

nagyobb küzdőkedvvel jöttek el Bálványosváraljáról, mint amekkorával oda mentek.

ÉLETEM LEGNAGYOBB ÉLMÉNYE volt ez a tábor — mondta egy „öreg fiú”, aki már végzett falumunkát, és sok tábor sátorverését meg sátorbontását vezette. Hát mennyivel nagyobb élmény lehetett azoknak, akik a falu titkaival itt ismerkedtek meg. Mert ilyenek is voltak. Bálványosváralján nem gyakorlott falukutatók gyűltek össze, hanem a bálványosváraljai kutatás tette őket falukutatókká. Mikor indultunk, senki sem tudta bizonyosan, hogy milyen munkaágban fog a terepen dolgozni, legfőnnebb csak annyit tudott, hogy majd képességei lesznek mértékadók. A bálványosváraljai tábor *nevelő-közösség* volt abban az értelemben, amire már rámutattunk: itt tanultuk meg a faluismerés alapelemeit.

„A Falukutató Munkatábor munkarendjét úgy állapítottuk meg — írja dr. Venczel József *A falukutatás módszerének vázlatában* —, hogy már ebben kifejeződjék tudományos célkitűzésünk. Nem elégedtünk meg azzal, hogy az egyes kérdéskörök összekapcsolása majd a feldolgozás során úgysis megtörténik, mert az összefüggések látásának éppen a kutatás folyamán van sajátos szerepe. Az együttes társadalomvizsgálat nem helyezkedhetik a katonai stratégia álláspontjára: ha mindenik jól megoldja a maga feladatát, a terv sikere biztosított. A bálványosváraljaihoz hasonló népes munkaközösség tagjai nem merülhetnek el a nekik kiosztott vagy az általuk választott kérdéskör egyoldalú vizsgálatában, hanem állandóan, lépésről-lépésre ismerniök kell a kutatás egész anyagát, mert az együttes társadalomvizsgálatban résztvevő nemcsak részletfeladatokat old meg — a vezetőre bízván az összefüggések szemeltartását, hanem mindig az egész feladatot tartja szem előtt, még akkor is, amikor részletkérdések kibogozásán fáradozik. Minden egyes kutatónak tudnia kell az általa vizsgált társadalmi jelenség szerepét az egész társadalom életében, és ismernie kell már a gyűjtés közben azokat a tényezőket és jelenségeket, amelyek ezzel ok és okozati összefüggésben állnak.

Éppen ezért a bálványosváraljai munkát mentesítettük a kutatás merevségét előidéző, valamint a kutatók egyoldalúságára és önállótlanúságára vezető *kérdőívek* használatától, s az irányítást és

a tájékoztatást a két naponként tartott *rendszeres megbeszélések és viták* segítségével oldottuk meg. Ezeken a megbeszéléseken egyfelől alkalom nyílt arra, hogy általános és részletes utasításokat adhassunk, a gyűjtött anyag rendezése és áttanulmányozása alapján kérdéskörökre vagy kérdésekre hívhassuk fel a figyelmet, és kifejtthessük a gyűjtés közben érvényesítendő szempontokat, rámutatva a problémák összefüggésére, a jelenségek kapcsolataira és a társadalmi viszonylatok számbaveendő részleteire; — másfelől alkalom nyílt arra, hogy az eszmecsere során minden egyes kutató lássa a szétágazó munkakörök alapvető összefüggéseit, a különböző irányú kutatások anyagának egymást kiegészítő, magyarázó és megokoló voltát. Ezekkel a jól előkészített megbeszélésekkel elérhettük a kutatás természetes fejlődésének biztosítását, azt, hogy a munka fokozatosan haladjon a tájékozódó anyaggyűjtéstől a részletek kivizsgálása s ezen keresztül az összefüggő kérdéskörök áttekintő tanulmányozása felé; — elérhettük a Munkatábor pedagógiai célkitűzését, azt, hogy minden egyes kutató a helyszíni tájékozódás, a monográfia alapanyagának gyűjtése közben találja meg a maga munkaterületét, s ezen a területen munkája fokozatosan bővüljön terjedelemben s mélyüljön a problémák feltárásával s azok jelentőségének megismerésével egyidejűleg; — végül elérhettük azt, hogy a Munkatábor minden egyes tagja napról napra, fokról fokra mind nagyobb érdeklődéssel, sőt az utolsó héten meglepő izgalommal lássa és érezze, hogy az együttmunkálkodás eredményeképpen miként épül, tökéletesedik és válik teljesebbé — a *monográfia*.”

OTTLÉTÜNK első két napja a táborveréssel telt el. Öreg szakácsnékon s a kicsi cseléden kívül nem is igen találkoztunk senkivel ezalatt. A második nap, emlékszem, ijedten beszélgettünk egyik barátommal: hogyan is fogjuk elkezdni a munkát? A falut messzebb éreztük mostan magunktól, mint két nappal azelőtt, Kolozsváron. A harmadik nap azután egycsapásra minden elkezdődött. Reggeli után mindenki kapott talán húsz házszámot, s kemény parancsot melléje, hogy két nap alatt készítse el, a nagyteremben kifüggesztett utasítás szerint, a megjelölt házak lakóinak családi összeírását.

Az én sorom a 103. háznál kezdődött, fenn a Felszezen. Borongós vasárnap reggelen indultam arra kifelé. Az út közepén patakocska fut lefelé a Bandóba. Először széles a hely, azután összeszűkül, s a komor jegenyék között a Várpád nyerge zárja el a kilátást. A házam messzebb volt, mint ahogy gondoltam, s valósággal kihalt-nak éreztem. Néztem a kapun keresztül az udvart, sehol senki. Benyitottam, de csak egy pillanatra, mert hamar megint az úton álldogáltam. Isten tudja, honnan ugrott elő az a nagy fekete kutya, az előbb még sehol sem volt, s most minden reményemet elvette. Mert félek a kutyáktól, kisebb koromban többször megharaptak, s eljátszották a bizalmamat. Azóta már országos hírü falukutatókat is láttam legalább annyira félni a kutyától, mint amennyire én szoktam, de akkor úgy éreztem, hogy itten dől el a munkám. Be tudok-e hatolni a 103-asba vagy szégyenszemre tovább állok? Bementem. Jött egy leányka, akkora mint az öklöm, mondta, hogy Mari néni fenn van az oldalba forgatni, s menjek fel nyugodtan. Mondtam erre barátságosan, hogy vezessen csak fel engem, mert egyedül bajosan találok odáig. Kicsit csodálkozott, de azután előre ment, a kutyát elkussolta az útból, s egykettőre ott állottunk Mari néni előtt. Aztán két nap alatt tizennyolc házban fordultam meg. A kutyáktól továbbra is féltem, de valahogy megtanultam bánni velük. Mindenütt beszélgettünk, hosszasan, cél nélkül. A végén ceruzát, papírt vettem elő, s összeírtam háziakat. Csodálkoztak, mert az idén már volt összeírás. (A népszámlálásra gondoltak.) A legtöbb helyen barátságosan fogadtak, de voltak gyűlölködő, ellenséges tekintetek is. A panasz pedig sehol ki nem fogyott az emberek szájából.

Tehát már voltak ismerőseink. Az első munkaértekezleten ki–ki beszámolt arról, hogy merre járt, mit látott, mit tapasztalt s milyen jelenségekkel találkozott. Az utasítás ekkor még csak ennyi: járjunk el azokhoz, akik barátságosan fogadtak, beszélgessünk velük mindenről, ami a szakmába vág, vagy ami minket vagy őket érdekel, lehetőleg készítsünk feljegyzéseket. Nem időpocsékolás ez: egyetlen módja az általános tájékozódás megszerzésének.

A második munkaértekezlet már azzal zárult, hogy a beszámolók és viták eredményeképpen néhány fő kérdésterület elhatárolhatóvá lett, s a gyűjtés iránya és lehetőségei is megvilágosodtak.

Az értekezlet végeztével a vezető elkészíthette az első utasítást, s elhatározhatta, hogy ezután az értekezletek két naponként megismétlődő módszeres értekezletek lesznek, éppen ezért: az eddig gyűjtött anyag, a jegyzőkönyvekben máris gyarapodó feljegyzések kicédulázandók, s mindenki arra törekedjék, hogy az utasításban megjelölt főbb kérdéskörökre összpontosítsa gyűjtését. Ugyanakkor négyen arra kaptak megbízást, hogy lássanak hozzá az egyházi és községi anyakönyvek adatainak feldolgozásához. (Neki is láttak szegények, s az utolsó éjszakán fejezték be az elején kisebb méretűnek ítélt munkát.)

Másfél hétig ebben a mederben haladt a kutatás. Dolgoztunk, a feljegyzések rohamosan szaporodtak, céduláztuk az anyagot, két naponként megbeszéltük, s megvitattuk az eredményeket, eltűrtük a bírálatot és a szidalmakat, s közben örömmel láttuk, hogy a vezető asztalán az ezernyi cédula rendszerbe kezd csoportosulni s az utasításhoz mind több függelék csatolódik, tehát a szempontok mind finomulnak, s a munka mindinkább tervszerűvé válik.

Július közepétájt jártunk, amikor fordulat következett be kutatásunkban. Új utasítás jelent meg a munkaterem falán, s a majd félnapos értekezlet szigorúbb mértékeket állított fel. Már nemcsak a kérdéskörök megszabása jelent ezután korlátot, hanem a személyi munkabeosztás is. Körülbelül így:

társadalomalkat és birtoktörténet	3	kutató
román megszállás és nemzetiségi kérdés	1	"
közvélemény	1	"
vallás, erkölcs, népi tudás	2	"
jogi gondolkodás és politikai magatartás	2	"
társadalmi kapcsolatok	1	"
település	2	"
szövé, fonás, viselet	1	"
gazdasági néprajz	2	"
életkorral egybekötött népszokások	1	"
a családi élet belső törvényei	1	"
folklór	2	"
mezőgazdasági üzemtan	2	"
a mezőgazdasági munka	1	"

általános gazdasági kérdések	2	kutató
népegészségügyi helyzetkép	4	"
néptáplálkozás	1	"
anyakönyvi másolás és cédulázás	2	"
központi napos szolgálat	2	"

Ezzel a munkának intenzitása szemmel láthatóan növekedett, s a munkaértekezletek hivatása ettől fogva a felmerülő problémák rögzítése s a megjelölt kérdéskörök tartalmának fokról-fokra való tisztázása, bővítése és a már cédulázott gyűjtésanyag alapján a részletek rendszerezése.

Közben, a harmadik hét folyamán, a gyűjtés eredményeinek felhasználásával a vezető elkészítette a cédulázott anyagnak azt a rendszerezését, melyet később *A falukutatás módszerének vázlatában* foglalt össze, s ezzel munkánk a negyedik héttel negyedik szakaszába lépett. Nagy aránytalanságok tűntek elő. Voltak kérdések, amelyek már komolyan elmélyültek, de voltak olyanok, amelyek válasz nélkül maradtak. Eddig a kutatók érdeklődése uralkodott az anyag fölött. Most bekövetkezett a perc, amikor az anyag túlnőtt rajtunk, s amikor a logikus rendszer vette át uralmát. A hézagokat ki kellett tölteni, mert az volt a célunk, hogy a négyhetes kiszállás minden vonalon felvesse a kérdéseket. Tehát a vezető átvette a munka fokozott irányítását. A kiosztott tárgykörön belül megszűnt minden kalandozás, a kutatónak szorosan kellett ragaszkodnia az időközben testes füzetté nőtt utasításhoz. Aztán a negyedik hét végén elkészítettük mintegy háromszáz fényképfelvételünket. Az eredetinek vagy jellemzőnek ítélt népdalokat pedig fonografon hangerekre irattuk.

Közben eltelt a négy hét; egy reggel újra megjött a katonai teherautó s falukutató munkaközösségünket visszahozta Kolozsvárra...

A KUTATÁS EREDMÉNYE mintegy ötezer cédula, az informatív gyűjtés anyaga, hét-nyolcezer népmozgalmi és családtörténeti cédula, térképek, fényképfelvételek, néprajzi vázlatok és fonográfhengerek. Most a rendezés és a feldolgozás a feladatunk. A cédulákat csoportosítani kell, a kérdésköröket elválasztani, az össze-

függéseket megjelölni, s ami a legfontosabb: az anyagrevízió során a hiányokat számbavenni, a kétes anyagot elkülöníteni, s egyben az objektív gyűjtést előkészíteni.

Monográfiáról természetesen még szó sem lehet, legfőnnebb egyes részletkérdések monografikus feldolgozása jöhet számba — a tervbevett ellenőrző kiszállás megtörténte után. Ez alkalommal sem adhatunk tehát többet, mint néhány cédula anyagát szemléltetőül — kiemelve különböző cédulacsomókból, hogy illusztrálják egyfelől anyaggyűjtő módszerük első szakaszát, másfelől gyenge gyenge fényt vessenek a vizsgált társadalmi egység hagyomány- és lelkivilágára, erkölcsi felfogására és a magatartására.⁵

*

a) Emlékezem Bács Simonnéra, aki ismert olyan öreg embert, aki még látta a várat. Olyan magas tornya volt, mint egy templomnak. (Molnár P. Ferenc, Bátor u. 235. — Hontert János.)

b) A Vártetőn a várnak csak a teteje volt, a vár benn volt a hegyben. (Nagyné, Togyika Mari, Felszeg 111. — Hontert János.)

c) Régebben a Várhegyen csak az Isten járt. Ma már meg van a hegy nyakalva. (Kovács Sándor bács — Molter Péter.)

d) A várat az emberek szánakkal hordták el Szamosújvárra, s ott a várból építették a tömlöcot. (Harangozó István 40. Felszeg 81. — Hontert János.)

e) A vár omladékaiból építették a templomot, mikor megnagyították. A csendőrlaktanyában is vannak a régi várbeli téglákból. (Szabó Imre 65. Felszeg 72. — Hontert János.)

f) Mikor a Várhegyet megismertem, alig jártam még. Most össze van fogyva, omolva. Voltak vasrosték. Mi gyermekek néztünk be a sötétbe. Féltünk is. Bányásztak s lefolyt.

Apám kapott ott egy aranykardot, mikor szántott négy ökörrrel. Az uraságé volt a föld. Apám ott volt béres Pap Gyula úréknál,

⁵ A közlés után zárójelben az adatszolgáltató neve, életkora, lakóhelye, valamint a gyűjtő neve.

ahol most Heizsmann úrék laknak. Nagy uraság volt. Apám a láposban találta a kardot. Pap Gyula úr elvette.

Mi, gyermekek, odajártunk egy–egy báránnyal, a nagy legénykék ökrökkel. Egyik tolvaj fiú, én magam láttam, megfogott egy rucát. Fekete szokmányt viseltünk, piros galanddal kötve. Levetette a galandot. Meghalt az ember épp mostanában, — ha élne, ő is tudná tanúsítani. Megkötötte a galandot a ruca nyakára, s beeresztette a rostélyba. Négy nap múlva a Cindor esztenáján alul, az árokban fürödött a ruca. Ugyanaz volt. Tanúsította annak a legénynek a piros galandja.

A Várhegynek alagútja van Cindor esztenájának az árkába. Ott olyan téglák vannak, ...nem olyan téglák, mint most. Marucán János, a legnagyobb kómájszter a faluban, vitt haza ilyen téglákat. Marucán a pápista templom felé lakik. (Martonos János 64. Felszeg — Horosz Béla.)

g) Egyszer az édesapám bátyja szántott, és az ekéje beleakadt egy üst pénzbe. Szamár volt, mert elvitte az úrnak, kapott érte tíz pengőt. Az édesapám akkor tíz éves volt. (Bálint Róza 44. Bátöny u. 266. — Valentini Tibor.)

h) Igen rég volt, mikor még óriások éltek a várban. Akkorák voltak az óriások, hogy az egyik hegyről csak úgy átléptek a másikra. Akkor történt. Az óriáskirálynak volt egy leánya, aki egyszer lement a völgybe, és apró embereket látott szántani–vetni. Ökröstől, ekéstől a kötényébe rakta őket s felvitte az apjához, akitől megkérdezte, hogy mik ezek az apró bogarak, amik úgy túrják a földet. „Leányom — felelte az óriáskirály — vidd vissza ezeket, mert ezentúl ezek fognak itt uralkodni”. (Molnár P. Ferenc, Bátöny utca 235. — Szilágyi István.)

i) Az óriásleány négy vagy hat ökröt, már nem tudni bizonyosan, felvett a kötényébe, s felvitte apjához. „Né, apám, milyen bogarak túrkálják a földet”. Mire azt mondta az apja: „Vidd vissza, mert ezután ezek élnek a világot!” (Szabó András Mártoné 31. Felszeg 104. — Horosz Béla.)

j) Az óriások az embereket dióbéllel hízlalták, s meg is ették. Azért volt ott régebben sok diófa. (Harangozó István 40. Felszeg 81. — Hontert János.)

k) Az óriások is csak szántottak és vetettek, mint mi, mert puliszkát csak ettek. Reggel meg Désre mentek húsért. De akkor nem volt se alispán, se szolgabíró. A váruk akkora lehetett, hogy még tizenöt szoba is volt benne. (Nagy András 73. Felszeg 155. — Hontert János.)

l) Az óriások egyet léptek, s Rettegen voltak. Ha lefeküdt egy óriás a Padhegyre, a lába leért a templomig. (Rusz János 72. Felszeg 128. — Hontert János.)

m) Az óriások húsféléket is ettek, mert megkapták a marhák csontjait, amiket megettek. — Kali Jánosék megkapták az óriások árnyékszékét is. Tele volt mindenféle szemetekkel és sok ganéjjal. (Molnár P. Ferenc, Bátöny u. 235. — Hontert János.)

n) Óriások nemcsak ezen a vidéken laktak, hanem Csicsó várában is. (Borzási István 81. Bátöny u. 80. — Szani Elemér.)

o) Az óriások bálványt imádtak, azért is hitták a várat Bálványosvárnak. (Harangozó István 40. Felszeg 81. — Hontert János.)

p) A tatárok pedig elindultak, hogy prédálják meg a népet. Ezt látta az óriásleány a várból, s tudta, hogy az emberek a templomban vannak; futott, de nem tudta megelőzni, s olyat kiáltott, hogy a szíve rögtön megrepedt. Oda is van eltemetve a rettegi temetőbe. A tatárok mind odaverték a sok népet a templom falához, azért nem fogja a templom falát mai napig sem a mész. Az óriások jámborok voltak. (Borzási István 81. Bátöny u. 180. — Szani Elemér.)

r) Vajdaleséről lesték az óriásokat, mikor bújnak ki, hogy löjjék őket. (Deák Julis, Felszeg 130. — Hontert János.)

s) Vajdalesén az oláh vajdák sáncot húztak, s onnan pusztították ki az óriásokat. Akkora vasgolyókat lőttek az óriásokra, mint egy kicsi gyermek feje. Gyermekkoromban én is kaptam ilyen vasgolyókat. (Deák Imre 91. Vidrás — Hontert János.)

t) Az óriásokat a szászok pusztították ki puskákkal s mindenféle fegyverekkel. (Molnár P. Ferenc, Bátöny u. 235. — Hontert J.)

u) A kurucokat és a tatárokat még látták a régiek, de az óriásokat már nem. (Varga Erzsi 78. — Keresztes Mátyás.)

v) Az óriásokat a törvény tette le a hegyről. (Molnár János 80, Bátöny u. 292. — Tárkány-Szücs Ernő.)

*

a) Szentgyörgynapján járnak a boszorkányok. Befokhagymázzák az istállóajtót, hogy a boszorkány ne menjen be, s ne vegye el a tehén tejét. (Gál Juli 49. — Székely Pál.)

b) A boszorkányt onnan lehet megismerni, hogy farka van. Vagy a horgasinában, vagy a nyakcsigolyában, vagy a hóna alatt. (Varga Erzsí 78. — Keresztes Mátvás.)

c) Nekem volt egy öcsém. Az ott volt a juhokkal. S úgy napszálltakor megjelent egy fehér asszony. Suhogott a ruhája, olyan volt, mint egy zsidóné asszony, zörgött a ruhája. Odament az öcsém mellé, s azt mondta: „Ne félj, fiam, gyere ide hozzám, mert akkor boldog léssz a világon. Itt van egy ajtó, azon gyere be!” Apám azt mondta: „Ne menjen be, mert az a pénzörző, s ha oda bemegy, soha ki nem jön.” (Borzási Sándor 87. Bátöny u. 239. — Szani Elemér és Hontert János.)

d) A fehér embert a Furkájában, az Incze tagján találtam. Fényes délben 11 és 12 között. Úgy állott ott, mint egy ember. Jó szerencsét jelent — gondoltam —, megyek s kezetadok vele. Mindjárt füst s pára lett. Kétfelé oszlott, mint a felleg, ha belemegy az ember. (Kovács Bandi, Mészkrét — Molter Péter.)

e) Azt a jövő-menőt akarják hallani? Én hiába mondom, aki nem látta, nem hiszi. Én bizony mellette voltam, itt ebben a szőlőhegyben. Vincellér voltam akkor. Első látáskor az út mellett le volt ülve. Láttam aztán még egyszer, amikor közeledett. Hitős vincellér voltam. Lehetett vagy harminc éve. Éccaka volt 11 és 12 között. Jött velem szembe. Gondoltam: mindjárt lelövöm. Elmentem mellette mégis. Láttak-e szívélopót? Na, olyan volt. Leült az út mellé. Ő ott ült. Fiú volt. Láttam mindenit, a kis ...ját is. Eccer csak felkelt, elment három lépésnyire, s úgy elment, a temetőn keresztül, a hegyen. Akkoriban János fiam még kicsi volt, két éves. Elmondtam itthon, de az anyjuk nem hitte. Aztán még láttam egyszer. Úgy húsz éve lehetett. Ősszel, októberi hónapban, 7—8 óra felé. Vittem ki a panusát a máléval szárítani a kertbe. Hát itt tüzelt a szomszédban. Megijedtem tőle, letettem a panusát az eperfa alá, s beszaladtam. Azóta soha nem láttam. Mi lidércnek hívjuk. Azt mondják az öregek, keresztleetlen gyermekek volnának. Ha ülve látom, meg is mondom: fiú vagy leány. Amit láttam Gál Máté

kertjében, az fiú volt. Láttam kis ...ját is. (Martonos János 64. Felszeg — Horosz Béla és Molter Péter.)

f) Húsz évvel ezelőtt volt. Éppen a marhákat hajtottuk, mikor a lidércet megláttuk. Akkora volt, mint egy csutka és világított. A szemei olyanok, mint a lang. Tudta, hogy közel akarok menni hozzá, hát gyuródott jobbra előre, hullott utána a szikra. Aki az Istenben bízik, az megközelítheti. De ő könnyen el tudja változtatni magát. (Kovács Bandi, Mészkut — Molter Péter.)

g) Ha valakinek meghal a rokona vagy más hozzátartozója, annak a szelleme hazajár s szikrázik. Akitől ezt nem tudják eltávolítani, azt a lidérc megöli. (Varga Erzsi 78. — Keresztes Mátyás.)

h) Egy szombat este mosok, és éppen ki akarok teríteni, amikor nagyot villámlik és megjelenik a lidérc. Egy sírból jött ki. Ahogy megjelent, megrázta a fejét és csak úgy hanyta a fényt maga után. Olyan nagy lehetett, mint egy törülközőkendő, és emberalakja volt. (Ispán Anna 32. Felszeg 132. — Valentini Tibor.)

i) A lidérc rossz szellem, de van jó szellem is. Mikor élünk, velünk van jó és a rossz is, és ha meghalunk, felszabadulnak. (Ispán Anna 32. Felszeg 132 — Valentini Tibor.)

* * *

Ety kislejány hegyek között,
Csak egyedül pávát őrzött.
Mentek hozzá jövevények,
Három ifjú leginyek.

„Hajcs pávádat a főrásra.
Me azt nem biszhatod másra.”
Kimenének zöderdőbe,
Lehenyéltek a ződfübe.

„Te kislejány ara kírünk,
Az erdőbe jüjj el vélünk.”
„Ha veletek útam leszen,
Páváimat hó'a tegyem?”

A szüzecke elbágyodva,
Félálomba elaluda
Ott is hatták éccakára
Fenevadok prédájára.

A szüzecke felibredve,
Csak egyedül megijedve:
„Itt hagyának iccakára,
Fenevadok prédájára.

Ver' meg Isten csapásoddal,
Égből hanyó tűzlángiddal,
Me itt hatytak iccakára,
Fenevadok prédájára.”

(Szakmári Zsuzsa 80. — Székely Pál.)

* * *

a) Megbüntette az Isten azt a leányt, ott a Bátor ny utca végén, azért született másfélkarúnak a bitangja. Minek csinál bitangot. (Bálint Róza 44. Bátor ny utca. — Valentini Tibor.)

b) Régen, amelyik leány megpergett, a szégyenpadra tették. Ott volt a templom előtt. (Martonos Juli 35. Felszeg 147. — Valentini Tibor.)

c) Legény s leány között az erkölcs épp úgy volt, mint most. Melyik ilyen, melyik olyan, kinek milyen a szokása. Volt úgy, hogy a leány megesett. Nagy szégyen volt. Ha két évben egyszer előfordult. A templom előtt szégyenkő volt beásva. Egy magas kő, mint a sírkő. A leány, amelyik megbetegedett, s a gyermek megszületett, elment a templomba, s mikor kijött, meg kellett hajoljon a szégyenkőre, a főemberek, a presbiterek előtt. Egy kicsit rosszat mondtak róla, szidták. Az eklézsiát megkövette, négy pengőforint tallért le kellett hogy tegyen a presbitereknek. Ez a szokás is elmaradt, van, mondjuk úgy ötven éve, hogy ez elmúlt. (Martonos Jánosné 60. Felszeg. — Horosz Béla és Molter Péter.)

d) A finom úriasszony megért mindent, csak aki serkéből vált, az ugrál. (Salak Istvánné 41. Bátor ny u. 253. — Finta Györgyi.)

e) Régen nem volt annyi verekedés. A háború elvadította a fiatalságot. (Szabó Imre Dobráj 60. Felszeg 71. — Major László.)

f) Én úgy ítélem: halálért halál. (Deákné, Bátor ny u. 342. — Molter Péter.)

g) Nagyon változott a fiatalság. Régen nagyobb szégyenük volt, mint most. Most nem szégyellnek semmit. Fekete volt a vadmurok régen, ma nincs egy csepp fekete sem a murokban. (Szilágyi Zsuzsa 65. Kotyor — Valentini Tibor.)

*

a) Sokan nem tudják: mit ér a föld. Inkább elmegy szolgálni, és mással művelteti a földjét. (Bingya Néta, Felszeg 33. — Valentini Tibor.)

b) Reggel három–négy órától este nyolc–kilencig dolgoztunk. Nagy fizetést érdemelne a földet munkáló munkásember. Egy iparosember sem dolgozik annyit, mint mi. (Szabó Márton Ferencé 67. Felszeg 104. — Horosz Béla.)

c) Párbeszéd: „Ne lopjátok el még a mai napot is!” — mondja az asszony. „Dehogy lopom, sőt még el is adnék belőle, hogy ne legyen olyan hosszú”. (Molnár P. Zsigmond 52. Bátor u. 266. — Szani Elemér.)

d) Nem azért van nálunk szép termés, mert jók a földek, hanem mert küszködünk. (Fülöp János 50. Kertmeg 307. — Valentini Tibor.)

e) Szépen áll a község, mert itt mindenki dolgozik. Becsukva kapják itt mindig az ajtót, mert az asszonyok is elmennek, nem úgy, mint máshelyt. (Steffler Sándor, Valentini Tibor és Jancsó Gyula.)

f) De itt bele is vannak szokva az asszonyok a munkába, éppen úgy, mint a tehenek az igavonásba. (Molnár P. Zsigmond 52. Bátor u. 266. — Szani Elemér.)

g) Tizenöt gyermeket neveltem fel. Hetet az első uramtól, nyolcat a másodiktól. Sokszor éhen maradtam. Hiába főztem akármenyit, nekem csak a lábos maradt. (Özv. Borzási Jánosné 58. Felszeg 103. — Horosz Béla.)

*

a) Olyan magyar ember nincs, aki román lett volna. Isten ments, nincs egy sem. Ahol román az asszony, a leánya román, a fia magyar. Zavargás nincs köztük. Felesége jön a magyar templomba. Tiszteletben tartják egymás ünnepét, a román feleség tartja a magyar ünnepet is.

Táncban kerülnek össze a fiatalok. Román leány s magyar leány is egybe van. Más faluban verekedés volna, ölnék egymást, ha a táncba román menne. Váralján nagyon szépen mulatnak, nincs szemrehányás. „Gyertek a mi táncunkba!” — mondják a románoknak s azok jönnek. A magyarok is mennek a román táncba. A fiúk jóban vannak, mennek a román leányokhoz, román legények a magyar leányokhoz.

Amikor bejöttek a magyarok, aki sértve érezte magát, ki kinek sértőzött, visszaadta. Megadták a sérelmet, s azóta nincs semmi baj. Mikor kiment a román csendőr, az emberek kitették a lobogót. Híre terjedt, hogy jönnek a málomiak, mire bevettük. Egyik román

asszony ment az utcán, s látta, hogy veszik be a lobogókat. Csúfolódni kezdett: „Na, gátá lopogó”. Volt is mit halljon: „Ládd-e Anna, megvan a lopogó, nincs gátá”. Nem bántották, ezzel elintézték. (Martonos János 64. és Martonos Jánosné 60, Felszeg — Horosz Béla.)

b) Szilágyi Gligorné, mert nem állhatta a magyarokat, átment Romániába. (Szabó Ferkó István, Kertmeg 306. — Cs. Salamon Alajos.)

c) Itt olyan a román, mint a magyar. Nincs kiválasztás. Csak addig román a román, míg templomban van. (Máthé László 16. Alszeg 37. — Tárkány–Szücs Ernő.)

d) A román pap megzavarta a házasságot. Ahol magyar volt az egyik és a másik román, a gyermeket követelte. (Orbán Sándorné, Kertmeg 355. — Cs. Salamon Alajos.) [...]

*

GYŰJTÉSÜNK ANYAGA azonban — mint említettük — még ma is rendezés alatt áll a vezető meghatározta irányelvek és rendszer keretén belül. De a cédulák tömegét tizenkét főcím alatt máris csoportosítottuk.⁶

I. Tájkeret:

1. A falu földrajzi elhelyezkedése
 2. Földminőség
 3. Népi növény- és állattan
 4. Tájszociológiai anyag
- Mellékletként: fényképfelvételek és térképek.

II. Élettani vonatkozások:

1. Népmozgalom
2. Fajbiológiai jegyzetek

⁶ Az alábbiakat l. egészen részletesen Venczel József, *A falukutatás módszerének vázlata*. 7—26.

3. Egészségügyi helyzetkép
4. Néptáplálkozás
5. Népi gyógymódok és gyógyszerek
6. Népi állatorvoslás
7. Orvosok—bábák—javasok—bűbájosok

Mellékletként: népmozgalmi anyag 1751—1940, adatok a családfa-kutatáshoz, családösszeírás és családlapok (1941 július), a tábori ambulancia rendelőkönyve.

III. Gazdasági kérdések:

1. Gyűjtögető gazdálkodás
2. Halászat—vadászat
3. Földmívelés
4. Kertgazdaság és szőlőmívelés
5. Erdőgazdálkodás
6. Állattenyésztés
7. Ipar
8. Értékesítés
9. Kereskedelem
10. A pénz
11. A megélhetés forrásai

Mellékletként: a tagosítási kataszteri birtokívek másolata és a kataszteri átalakítások adatai.

(Sajnos, a kimondottan mezőgazdasági kérdések tisztázására nem volt elegendő emberünk. Így a művelési ágak egy része meglehetősen elhanyagolt. Azonban annál eredményesebb volt az iparral és a kereskedelemmel kapcsolatos adatgyűjtés, és a pénz szerepének meghatározása, valamint *A megélhetés forrásai* című fejezet, ennek is az a része, mely a családi gazdaságok üzemkategoróriáival és a családi gazdaságok hozamával foglalkozik: vagyon- és jövedelemmérlegek, a megélhetés lehetőségei és nehézségei, a részes földmívelés, szegődmények, kisegítő díjazott munka, napszám, munkalehetőségek. Megállapítottuk, hogy a napszám nemcsak a munkabér formája, hanem valóságos valuta, amelynek árfolyama a különböző tényezők hatására törvényszerű változásokat szenved, s egyben a munkaerőzsora jelentékeny kifejlesztő esz-

köze. Átlalában ezen a területen a rablógazdálkodás fokozottabban nagyobb, mint a város védettebb proletáriátusánál.)

IV. Tárgyi hagyaték + szellemi hagyomány:

1. Gazdasági néprajz
2. Népi mesterségek
3. Település és építkezés
4. Közlekedés-teherhordás
5. Házberendezés
6. Háztartás
7. Gyógyítás-kuruzslás
8. Viselet-ruházat és textilfélék
9. Vigalom és játék
10. Tiszta szellemi hagyomány (lásd külön cím alatt)
11. Szokásanyag (lásd külön cím alatt)

Mellékletként: fényképfelvételek, rajzvázlatok, néprajzi tárgyak.

V. Népnyelv:

1. Népnyelvi feljegyzések
2. Szólás-mondások
3. Helynevek és azok magyarázata

VI. Tiszta szellemi hagyomány:

1. Népi kozmológia
2. Történelmi tudás
3. Mondák és történetek
4. Népmesék
5. Népköltészet és népi zene
6. A babona és bűbájosság
7. Keresztény szellemi néprajzi elemek
8. Népi magatartás és öntudat (lásd külön cím alatt)
9. Népi jog és igazságszolgáltatás (lásd külön cím alatt)

Mellékletként: fonográfhangok.

VII. Népi lélektan (közvélemény és magatartás):

1. Általános kérdések
2. Gazdasági lélektan
3. Művelődési lélektan
4. A magatartásra jellemző részletkérdések

(Természetesen ennek az új kutatáságnak finom részleteiig az első kiszálláson még nem juthattunk el. Egyébként ún. általános kérdések: a közvélemény anyaga — élet és halál, a világ, az emberi lét, a foglalkozás, a családi állapot, a tudás és tudatlanság, úr és paraszt, gazdaság és szegénység, régi és új stb. Továbbá a közvélemény alakító és jellegadó tényezői, lázadás a közvélemény ellen, a közvélemény melleti és elleni mozgalmak számbavétele; a gazdasági lélektan a termelő, a fogyasztó és az értékesítés körül csoportosul; a művelődési lélektannak vannak vallási és erkölcsi vonatkozásai, s külön kutatja a nép ideáit a szépről, az igazságról és a valóságról; végül a magatartásra jellemző részletkérdések: optimizmus—pesszimizmus—indifferentizmus, önzés—önzetlenség, közösségi érzés—individualizmus, intelligenciával, vezetőkkel, intézményekkel szembeni magatartás, szomszéd falvak és a város megítélése stb.)

VIII. A történeti emlékezés anyaga:

1. Régészeti vonatkozások
2. A falu földrajzi elhelyezkedése és határának kiterjedése
3. Régi családok
4. Jövevénycsaládok
5. Emlékezések régi vezető emberekre
6. Részletek a falu történetéből
7. A román megszállás ideje
8. Társadalom- és birtoktörténet
9. Nagyobb háborúk, elemi pusztítások, járványok

(Természetesen minden objektív segédeszköztől mentes, tisztán informatív anyaggyűjtés. Az volt a célunk — s ez jobbra sikerült is —, hogy olyan falutörténeti anyagot gyűjtsünk össze, amely a történeti hagyományra, erre a sajátos hagyományanyagra jellem-

zõ, nem törődve azzal, hogy e hagyománykincs és az írott történet közt nem egyszer áthidalhatatlan szakadék tátong mind időszemléletben, mind az egyes történeti események leírásában és megítélésében.)

IX. Népi jog és politika:

1. A népi jog és jogi néphagyomány
2. A közigazgatás és a közigazgatással szembeni magatartás
3. Politikai magatartás

X. Szokásanyag:

1. Születés és gyermekkor
2. Ifjúkor
3. Házasság
4. Családi élet
5. Gazdasági élet
6. Közélet
7. Törvényes élet
8. Vallásos élet
9. Halál és temetés
10. Jeles napok

XI. Az egyház és az iskola (Vallásos életforma és művelődési helyzetkép):

1. Az egyház és a vallásos életforma
2. Az iskola és a művelődési élet.

(Bálványosváralja túlnyomó részében református falu. Egyházi iskolája nincs. Szekták terjedőben. Kutatásaink itt is elsősorban a népi vélekedést keresték, a jelenségek lelki rugói érdekeltek s az a hatás, amit a templom, a templomi szolgálat, az iskola és a körötte gyűrűző művelődési mozgalom a falu lelki és szellemi képére gyakorolhat.)

XII. A társadalmi élet alapjai:

1. A család és a családi élet:
 - a. Nevek, melléknevek, csúfnevek
 - b. Házasság
 - c. A természetes gyermek
 - d. Az örökbefogadás
 - e. Az öröklés
 - f. A válás
 - g. Adalékok a családi élet jellemzéséhez. (Az ősök emléke és tisztelete, az „öregek” és „fiatalok” viszonya, a házasfelek viszonya, szülők és gyermekek viszonya, testvérek viszonya, gyermekáldás, a lakás, gyámság és gondnokság, agglegénység és vénleányság, családi ünnepnapok stb.)
 - h. A cseléd helyzete
2. Különböző kapcsolatok:
 - a. Rokoni kapcsolatok
 - b. Szomszédok kapcsolatai
 - c. Nemzedékek viszonya
 - d. Felekezetek viszonya
 - e. Nemzetiségek viszonya
 - f. Általában: együttműködés—ellenségeskedés.

AZ ELMONDOTTAKHOZ még azt tehetjük hozzá, hogy augusztus 3-án nem jöttünk mindannyian el Szolnok–Dobokából. A tábor tagjaiból két négyes csoport vált ki, s a megye vezetőinek megbízásából végiglátogattak néhány veszélyeztetett szórványközséget.

És még valamit. Az utolsó munkaértekezlet végén Bálványos-váralján megalakult az *Orbán Balázs Munkaközösség*. Nem szervezet, nem egyesület ez, hanem jelképes közösség, szellemi magatartásuk szimbóluma. Ámbár szeretnénk, ha a finn *retkikunták* párja lehetne s szolgálatban annyit tehetne a magyar kultúrának, mint tettek a finn fiatalok „kiránduló csoportjai” a finn művelődés megújítására.

Molter Péter

A Márton Áron, Venczel József és társaik ellen indított koncepció per előzménye, lefolytatása és ítélete

A románok a nagy történelmi pillanatokban mindig fel tudták használni kitűnő politikusaikat. A román miniszterelnök, dr. PETRU GROZA ravasz, körültekintő, mindent jól előkészítő politikus volt, aki tudta, hogyan kell felállítani a sakkfigurákat. A miniszterelnök helyettese és egyúttal az ország külügyminisztere, GHEORGHE TĂTĂRESCU többször volt az ország miniszterelnöke. Mélységesen reakciós, jellemtelen, sötét alak, de nagyműveltségű ember, ragyogó szónok, perfekt francia tudással, amire a béketárgyalásokon bizonyára szükség lesz. De PETRU GROZA tudta azt is, hogy ilyen alkalommal jó ütőkártyákkal, kápráztató mutatványokkal kell előállni, ezért igyekezett támogatni STEFAN VOITEC szocialista külügyminiszter erőfeszítéseit, hogy a békeszerződési tárgyalások megnyitására már létezzen Romániában 2071 magyar anyanyelvű elemi iskola, 181 középiskola és Kolozsváron magyar egyetem, Marosvásárhelyen magyar orvosi és gyógyszerészeti fakultás, a székely megyékben magyar megyefőnök, kétnyelvű adminisztráció stb. Megismétlődött az, ami 1918-ban Gyulafehérvárott történt, ahol annak idején ünnepélyes határozatot hoztak a magyarok jogairól.

A gyulafehérvári határozatok, amelyek teljes nemzeti szabadságot hirdettek az együttlakó nemzetiségek számára és garantálták az anyanyelvű oktatáshoz és közigazgatáshoz való jogot, nagyon szépen csengtek az első világháborút követő béketárgyalásokon. A második világháború után is elő kellett állni valami szenzációval. A magyar egyetem szenzációs argumentum lesz, de a legnagyobb „bomba” az lenne, ha az erdélyi magyarság maga jelentené ki, hogy Romániához akar tartozni. Ez nem is lehetetlen — mondotta GROZA PÉTER miniszterelnök. — Mi románok erre soha nem lennénk képesek, hiszen a bécsi döntés után Észak-Erdélyben még a felajánlott 14 képviselői mandátumot sem fogadtuk el, de a MADOSZ az mindent megszavaz, amit kérünk tőlük.

Hivatta hát BÁNYAI LÁSZLÓ-ékat és megígérte, hogy egy ilyen nyilatkozat esetén a MADOSZ — amely közben meg kellett változtassa a teljesen kompromitált nevét és most már a Magyar Népi Szövetség hangzatos nevet vette fel — monopolhelyzetet fog élvezni Romániában. A kormány nem engedélyezi más magyar nyelvű politikai alakulat szervezését az ország területén. A választások alkalmával biztosítva lesz számára 25—30 parlamenti mandátum és államtitkári pozíciók a minisztériumokban. A cenzúra pedig majd meg fogja védeni a támadásokkal szemben.

BÁNYAI LÁSZLÓ nem tétozott. Összehívják Marosvásárhelyre az MNSZ Központi Bizottságát, amennyiben számíthatnak GROZA PÉTER miniszterelnök, valamint VASILE LUCA jelenlétére. Ez utóbbitól mindenki retteg Romániában és nem valószínű, hogy jelenlétében valaki fel merne szólalni az indítvány ellen.

1945. november 15-én összeült a MNSZ Központi Bizottsága Marosvásárhelyen. Ezt a gyűlést a történelem a SZÁZAK GYŰLÉSE néven nevezi, mert mintegy száz olyan magyar résztvevője volt, akik az erdélyi magyarság bizonyos rétegeinek élén állottak. KURKÓ GYÁRFÁS kisiparos, a Szövetség elnöke nyitotta meg az ülést és üdvözölte dr. GROZA PÉTER miniszterelnököt és VASILE LUCA elvtársat, a Román Kommunista Párt titkárát. Mindkét meghívott kitűnően beszélt magyarul, hiszen GROZA PÉTER miniszterelnök magyar gimnáziumba járt és Budapesten végezte egyetemi tanulmányait és LUKA LÁSZLÓ édesanyja háromszéki magyar asszony volt, akinek három férje közül az első, VASILE LUCA édesapja, román volt. A miniszterelnök beszélt egy új világ eljöveteléről, amelyben már semmi fontossága nem lesz az államhatároknak. „Spiritualizáljuk a határokat, csak elméletben fognak létezni, hogy tudjuk, melyik kormány fizesse a tisztviselőket, a nyugdíjasokat, de azon túl az emberek úgy sétálhatnak Budapestre, vagy onnan Bukarestbe, ahogy akarnak.” Azonban a szépen hangzó szónoklatok ellenére Bánai indítványa, amely szerint „az erdélyi magyarság kijelenti, hogy Romániához akar tartozni, mert a román kormány a legnagyobb megértéssel viseltetik a magyarsággal szemben”, óriási felháborodást keltett. Még az elnök, a fegyelmetlen kommunista, KURKÓ GYÁRFÁS is azt mondotta, hogy ezt így nem lehet megszavazni, mert a székelyek agyonvernek.

Azért vannak ügyvédek, hogy szerkesszenek valami elfogadható szöveget. Az ügyvédek, DEMETER JÁNOS, CSÁKÁNY BÉLA és TAKÁCS LAJOS megfogalmazták az új szöveget. (Lásd BÁNYAI LÁSZLÓ, *Harminc év. Jegyzetek a romániai magyarság útjáról*. Állami Könyvkiadó, Bukarest, 1949. 97.):

„Tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldása nem határkérdés, hanem a demokrácia megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség megvalósításának, a határok feloldásának a kérdése. Nem helyeselhető semmiféle 'áttelepítés', amely anyaföldünkötől szakítana el. Nem helyeselhető semmiféle olyan törekvés, akár magyar, akár román részről, amely a bécsi döntéshez hasonló módszerrel, a nemzetközi reakció szolgálatában Erdélyből újra háborús tűzfészket teremtene.”

Ezzel a szöveggel a miniszterelnök is meg volt elégedve és a Végrehajtó Bizottság többsége is megszavazta. A határozat szövegét nem verték nagydobra a hazai közvélemény előtt, de a békeszerződések párizsi konferenciáján TÁTÁRESCU román külügyminiszter felolvasta a szöveget, mint az erdélyi magyarság óriási többségének kívánságát.

Sokan még ma is teljesen érthetetlennek tartják az erdélyi és magyarországi kommunisták viselkedését. A jugoszláv kommunisták százezrei haltak hősi halált hazájuk függetlenségéért és egy talpalatnyi helyről sem akartak lemondani. A francia, norvég, holland és görög kommunisták részt vettek az ellenállásban, mert tudták, hogy nemzeti felszabadulás nélkül nincs igazi társadalmi felszabadulás.

A két világháború között az erdélyi magyar kommunisták a kormány által fizetett brosúrákban még azzal ijesztgették az erdélyi magyarságot, hogy mindenfajta revízió a magyarországi grófok kezére játszaná át a földjüket. De 1945-ben már teljesen megszűnt Magyarországon a nagybirtok uralma, ott is, mint Romániában, a kommunisták és szociáldemokraták kormányoztak a Kisgazdapárttal szövetségben. Úgyhogy a régi frázisokat már nem lehetett felmelegíteni. De az erdélyi kommunisták érezték, hogy Magyarországon nem lenne sok esélyük arra, hogy a nagyobb felkészültségű vezetők mellett ők is vezető pozícióba jussanak (ez keveseknek sikerülhetett volna), viszont Románia hálából kizárólagosságot

biztosít számukra: a magyarság köréből csak ők lehetnek itt vezetők, s 25—30 parlamenti mandátumra ezután mindig számíthatnak. Nem is álmodták, hogy a békeszerződések utáni években megszűnnek a magyar ipari és gazdasági szövetkezetek, megszűnik az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, a Magyar Múzeum-Egyesület és a végén megszűnik a gyászos szerepű Magyar Népi Szövetség is. Már nem lesz rá szükség. (A magyar egyetem valamivel később szűnt meg.)

A cenzúra ügyelt arra, hogy az MNSZ Marosvásárhelyen elfogadott határozata ne kerüljön nyilvánosságra. De azok, akik ellene szavaztak, elmondták barátaiknak, ismerőseiknek, hogy mi történt Marosvásárhelyen. Voltak, akik azonnal felkeresték Gyulafehérváron MÁRTON ÁRON római katolikus püspököt, mint abban az időszakban az erdélyi magyarság legkiemelkedőbb szellemi vezetőjét, nemcsak a katolikusok előtt, hanem az egész magyar társadalom előtt.

MÁRTON ÁRON érezte, hogy azonnal cselekednie kell. Meg kell akadályozni GROZA PÉTER miniszterelnök „zseniális” tervének megvalósítását és egynéhány jellemtelen ember aljasságát, akik a beigért előnyökért olyan szövetséget szavaztak meg, amelyet hasonló helyzetben a román entellektüelek soha nem lettek volna képesek megszavazni saját nemzetük nevében. A püspök kijelentette, hogy ő nem várta senkitől, hogy Romániában a román állammal szemben foglaljon állást, hiszen ez egy ilyen légkörben nagyon veszedelmes lenne. De ahogy a régi Magyar Párt vezetői és a vezető pozícióban levő magyarok kitértek az állásfoglalás elől azzal, hogy ebben a kérdésben csak a két érdekelt kormány nyilatkozhat, akkor mi is meg kell várjuk a békeszerződéseket tárgyaló nagyhatalmak döntését, ha már nem rendeznek népszavazást.

MÁRTON ÁRON magához hívatta dr. SZÁSZ PÁL ügyvédet, aki Gyulafehérvártól nem messze, Gáldon lakott és 100 holdas birtokán gazdálkodott. Dr. SZÁSZ PÁL kitűnő közgazdász volt, az Erdélyi Gazdasági Egyet elnöke. AZ EMGE, SZÁSZ PÁL vezetése alatt gazdasági tanfolyamokat szervezett a magyar falvakban, kitűnő fajállatokat, a földműveléshez szükséges modern gépeket hozatott külföldről. Az EMGE taglétszáma meghaladta a 200 ezret.

MÁRTON ÁRON ugyanakkor meghívta VENCZEL JÓZSEF egyetemi tanárt, a romániai Katolikus Ifjúság titkárát. VENCZEL JÓZSEF akkor a statisztika tanára volt a magyar egyetemen, és az erdélyi magyarság egyik kiemelkedő vezetőjének számított. Mint említettük, a HITEL című tudományos folyóirat egyik szerkesztője volt, az agrárkérdések szakértője és híres falukutató.

A püspök kettőjünkkel megbeszélte a sürgős tennivalókat. Össze kellene állítani egy memorandumot, amely tartalmazza a következőket:

1. Az MNSZ a Román Kommunista Párt magyar nyelvű fiókszervezete. Minthogy Erdély népének még 5%-a sem kommunista, az MNSZ-nek nincs joga a magyarság nevében nyilatkozni. Az MNSZ vezetői, akik az RKP tagjai, pártfegyelem alatt állnak és csak olyan határozatokat hozhatnak, amelyek a jelenlegi kormánynak megfelelnek, függetlenül attól, hogy előnyös-e ez a magyarságnak, vagy sem.

2. A két világháború között sokan meggyőződhetek arról, hogy Trianont a vesztes országokkal szembeni elfogultság diktálta és ezért a döntések nem egy esetben téves megoldásokat eredményeztek. Most alkalom kínálkozik arra, hogy a magyarság rovására elkövetett túlzásokat egy új békeszerződés szövege jóvátegye. Romániában közel 2 millió magyar él. Ezeknek a sorsát nem lehet frázisokkal és ígéretekkel elintézni. Úgy kell meghúzni a határokat, hogy a magyarok közül legalább 1 200 000 kerüljön vissza saját nemzetéhez. A Dél-Erdélyben maradt magyarok és az Észak-Erdélyben maradt románok kölcsönös kártérítéssel, önként hazát cserélhetnek és örökre megoldódik a két nemzet közötti nemzeti vita. Nem akarunk igazságtalanságot. Nem akarunk olyan földet, ahol román testvéreink élnek többségében. Tartozzanak ők is a saját nemzetükhöz.

3. Az erdélyi magyarságot olyan személy képviselje a béketárgyalásokon, aki független és az erdélyi magyarság szempontjából teljesen megbízható. A legalkalmasabb lenne dr. TELEKI GÉZA egyetemi tanár, aki ismeri Erdélyt és Erdély történetét, nemzeti összetételét.

4. A memorandumot azoknak az erdélyi magyar intézményeknek vezetői írják alá, akiket tagjai szabadon választhattak, vagy

a törvény és tradíciók értelmében állásuknál fogva a magyarság elismert vezetői Erdélyben.

1945. december első hetében volt az első értekezlet Kolozsvárott, dr. VENCZEL JÓZSEF egyetemi tanár Petőfi utcai lakásán. Jelen voltak: dr. SZÁSZ PÁL, az EMGE elnöke, KORPARICH EDE, a Romániai Magyar Fogyasztási Szövetkezetek elnöke, LAKATOS ISTVÁN, a Romániai Magyar Hitel- és Gazdasági Szövetkezetek elnöke, a Romániai Szociáldemokrata Párt magyar tagozatának elnöke, ügyvezető elnöke, dr. BÚZA LÁSZLÓ, a magyar egyetemen a nemzetközi jog professzora, dr. JUHÁSZ ISTVÁN, a Kolozsvári Református Teológia rektora, dr. NAGY GÉZA, az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára, dr. VENCZEL JÓZSEF, egyetemi tanár, a Teleki Pál Tudományos Intézet titkára.

Az értekezlet több óráig tartó tanácskozás után a következő határozatot hozta: megbízza dr. BÚZA LÁSZLÓ professzor urat, a nemzetközi jog tanárát, hogy az elhangzottak alapján szerkessze meg a memorandumot. Először: bizonyítsa be, hogy a Magyar Népi Szövetség csak a magyar anyanyelvű kommunisták nevében nyilatkozhat, és az erdélyi magyarságot nem képviseli. Másodszor: indokolja meg, hogy közel 2 millió magyar sorsát nem lehet ígéretekkel megoldani. Végleges és igazságos megoldásra van szükség. Harmadszor: dr. VENCZEL JÓZSEF rajzoljon mellékletnek egy néprajzi térképet az 1910-es népszámlálás alapján, s azon úgy húzza meg a választóvonalakat, hogy minél kevesebb magyar maradjon Romániában, és ugyancsak minél kevesebb román kerüljön Magyarországra. A színes néprajzi térképet a memorandummal együtt eljuttatjuk a békeszerződéseket tárgyaló nagyhatalmakhoz. Negyedszer: minthogy RÁKOSI MÁTYÁS magyar meggyőződése és GYÖNGYÖSI JÁNOS magyar külügyminiszter tudása nem túlságosan biztatóak, az erdélyi magyarság azt kívánja, hogy a béketárgyalások alkalmával az erdélyiek ügyét dr. TELEKI GÉZA, egyetemi tanár képviselje. Részére egy angol nyelvű megbízólevelet kell kiállítani. A memorandum angol nyelvre való fordítását dr. JUHÁSZ ISTVÁN vállalja, aki Angliában végezte teológiai tanulmányait. A memorandumot öt intézmény vezetője írja alá, akik képviselik Erdély magyarságának óriási többségét. Aláírók:

1. MÁRTON ÁRON, Erdély római katolikus püspöke,

2. VÁSÁRHELYI JÁNOS, Erdély református püspöke,
3. Dr. SZÁSZ PÁL, az Erdélyi Gazdasági Egyesület elnöke,
4. KORPARICH EDE, a Romániai Magyar Fogyasztási Szövetkezetek (Hangya) elnöke,
5. LAKATOS ISTVÁN, a Romániai Magyar Hitel- és Gazdasági Szövetkezetek elnöke.

Az értekezlet résztvevői úgy találták, hogy Erdély római katolikus és református püspökei képviselik vallási alapon az erdélyi magyarság óriási többségét. Az EMGE több mint 200 ezer taggal rendelkezett, a két magyar szövetkezeti központhoz pedig 1102 szövetkezet csatlakozott, közel 600 ezer taggal.

Két hét múlva ugyanezek a személyek ismét találkoztak VENCZEL JÓZSEF egyetemi tanár lakásán. Dr. BÚZA LÁSZLÓ felolvasta a memorandumot, amelyet az első értekezleten elhangzott indítványok alapján szerkesztett. Kimutatta, hogy Magyarország egységét a nemzetek önrendelkezése alapján szüntették meg. Ha ez a jog érvényes volt mint a nemzetek nagy vívmánya, a horvátok, szerbek, szlovákok és románok felszabadítása érdekében, ugyanúgy érvényes kell, hogy legyen akkor is, amikor egy olyan területről van szó, ahol a magyarság lakik többségben. Az erdélyi magyarok nem akarnak igazságtalanságot, nem akarják a dél-erdélyi megyéket, ahol a románok vannak többségben, de ragaszkodnak ahhoz a területhez, amelyen egy évezred óta magyarok és székelyek laknak. Erdély területén tényleg laktak dákok és Erdélyt 160 évig megszállva tartották a rómaiak, akik 270-ben visszavonták hadseregüket és állampolgáraikat a Balkán félszigetről. Bizánci források bizonyítják, hogy a magyarok bejövetele idején a románok hatalmas tömegekben éltek a Balkán félszigeten, és az általuk lakott területet Valachia Mare és Valachia Mică-nak nevezték.

1185-ben Petru és Asszan megalapították a Román-Bolgár Királyságot, Târnovo fővárossal. 1204-ben III. Ince római pápa küldötte november 8-án megkoronázta Ionița fejedelmet Târnovo városában, mint a románok és bolgárok királyát. A királyság a Duna és a Balkán hegység között terült el. II. Ion Asszan (1218—1241) olyan tekintélyes uralkodó volt, hogy II. Endre magyar király Mária nevű lányát neki adta feleségül. Hová lett ez a hatalmas román tömeg a Balkánról? A tatárjárás alatt megüresedett terü-

letekre vándorolt, hogy megszabaduljon a bizánci császárság zaklatásaitól és a hatalmas adózástól.

A magyarok a Kárpátok övezetében nagyon gyér szláv lakosságot találtak. Bizonyíték, hogy az akkori városok neve nem római elnevezés, hanem szláv eredetű: Csanád, Csongrád, Visegrád, Pécs, Vác, Kraszna, Kovászna, Beszterce, Krassó-Szeverin, Bélbor, Bolgrád (a mai Gyulafehérvár), Brassó stb. Ezeket a városneveket a magyarok átvették, legtöbbjüket máig sem változtatták meg. Ha a rómaiak utódai továbbra is itt maradtak volna 270 után, akkor nem felejtették volna el városaik latin vagy dák nevét. Erdély azonban a népvándorlás országútja volt, és még azok a népek is eltűntek, amelyek a római légiók kivonulása után érkeztek meg Erdélybe, mint például a gótok, gepidák, az avarok, a hunok, a bolgárok stb. ANONYMUS-ra nem lehet hivatkozni, mert ő 300 évvel később írta krónikáját a magyarok bejöveteléről, és olyan vidékre teszi a román vajdák tartományát, amelyről Gardezi, a szemtanú kortárs azt írja, „Tíz napig lovagolt, de egyetlen egy emberrel sem találkozott.”

BÚZA LÁSZLÓ szerint ma már a nemzetközi jog nem aszerint ítéli meg egy terület hovatartozását, hogy ki költözött oda előbb, hiszen akkor az Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Közép- és Dél-Amerika területén ma indián államot kellene alapítani. A lényeg a lakosság többségének az anyanyelve. Ennek a nemzetközi jog által elfogadott elvnek az alapján kérjük, Észak-Erdély magyarságának vezetői azt, hogy csatlakozhassanak ők is a saját nemzetükhöz, amelytől 1919-ben elszakították őket.

Ezek után BÚZA LÁSZLÓ ismertette a MNSZ szerepét Romániában. Az első világháború után a magyar falu lakosságát és a polgárságot a Romániai Magyar Párt képviselte. A szervezett munkásság a Kommunista és Szociáldemokrata Pártokban védelmezte osztályérdekeit. A Magyar Pártnak állandóan voltak képviselői a román parlamentben és szenátusban, ahol védték a magyar iskolák és gazdasági intézmények érdekeit. 1934-ben, amikor a magyar kormány revíziós propagandája bizonyos sikereket ért el nyugaton, és a nemzetközi közvélemény kezdte megérteni, hogy hibák és túlzások is történtek Trianonban, akkor alakult meg váratlanul a Magyar Dolgozók Országos Szövetsége, a MADOSZ. Ez az ala-

kulat soha nem mert választásokon részt venni, hogy ne derüljön ki az, hogy senki nem áll a háta mögött, de részt vett a Román Antirevizíós Liga minden gyűlésén és felvonulásán egynéhány magyar ruhába öltöztetett napszámossal, akik óriási táblákat cipeltek, és a táblákra az volt írva, hogy a romániai magyarság nem akar semmiféle határváltoztatást. A bécsi döntés után a MADOSZ vezetői, BÁNYAI LÁSZLÓ, KURKÓ GYÁRFÁS, MÉLIUSZ JÓZSEF, CZIKÓ LŐRINC, CZIKÓ SÁNDOR, KUCZE JÁNOS, SZENKOVICS SÁNDOR és társaik természetesen Romániában maradtak és innen ijesztgették a magyarokat a grófok örökké tartó uralkodásával. Most a román kormány jóvoltából monopolhelyzetet élveznek, és megpróbálnak az erdélyi magyarok nevében a román kormány által megfogalmazott nyilatkozatokat eljuttatni a békeszerződéseket tárgyaló nagyhatalmak képviselőihez. Erdély magyar püspökei és a romániai nagy magyar intézmények választott vezetői tiltakoznak az ellen, hogy az MNSZ-nek átkeresztelt MADOSZ az erdélyi magyarság nevében adjon nyilatkozatot. Az erdélyi magyarság választott képviselői a mellékelt térképen bemutatják, hogyan lehetne az erdélyi román–magyar vitát igazságosan és véglegesen megoldani.

A bővebb jogi indoklás mellett ezek voltak a dr. BÚZA által megszerkesztett memorandum főbb pontjai és ezek tükrözték az első értekezleten elhangzott beszédek lényegét. VENCZEL JÓZSEF kitűnően ismerte Erdély nemzetiségi összetételét. Rajzolt egy színes térképet és azon húzta meg azt a nemzetiségi vonalat, amelyet a legigazságosabb megoldásnak tartott. Az etnikai határok megvonásánál nem vette figyelembe a vasútvonalakat vagy más gazdasági érdekeket. Vasutakat, gyárakat lehet bárhol, bármikor építeni — ezek miatt nem lehet embereket, százezreket arra kényszeríteni, hogy idegen országban éljék le, utódaikkal együtt életüket. Nem helyes, hogy a Küküllő menti magyarok, Dicsőszentmárton és környéke Romániához került csak azért, a bécsi döntés alkalmával, mert Romániának szüksége van a Kolozsvár–Bukarest vasútvonal teljes hosszára. A vasutakat emberek építették Európa minden országában és képesek másutt is építeni a jelenleg létező vonalak mellett. VENCZEL JÓZSEF is helyeselte, hogy Máramaros és Beszterce megyék román lakosságát hiba lenne Magyaror-

szághoz csatolni, maradjanak ők továbbra is saját országukban, hiszen közöttük alig él magyar.

A VENCZEL JÓZSEF megrajzolta térkép alapján Magyarországhoz csatlakozott volna 1 350 000 magyar és 850 000 román. A Dél-Erdélyben maradt magyarok egy államközi megegyezés alapján lakást és vagyont cserélhettek volna az évek folyamán az Észak-Erdélyben maradt románokkal. Az értekezlet résztvevői elfogadták VENCZEL JÓZSEF térképét és a hozzáfűzött magyarázatokat, és a memorandummal, valamint a Teleki Gézának szóló megbízólevéllel együtt átadták a fordítónak, hogy minél gyorsabban el lehessen küldeni — aláírva — a béketárgyalásokat előkészítő nagyhatalmaknak és a magyar kormánynak.

*

Amikor elkészültek a fordítások, a 4 példányban legépelt memorandumot és DR. TELEKI GÉZA megbízólevelét DR. VENCZEL JÓZSEF, DR. NAGY GÉZA és LAKATOS ISTVÁN levitték Gyulafehérvárra MÁRTON ÁRON püspökhöz aláírás végett. MÁRTON ÁRON figyelmesen elolvasta a memorandum magyar nyelvű példányát és megnézte a néprajzi térképet a meghúzott határokkal. Szomorúan csak ennyit mondott: „Kimondhatatlanul fáj a szívem, hogy a térképen Gyulafehérvér, az erdélyi magyar fejedelmek fővárosa és az ezer éves katolikus püspöki székhely Romániához fog tartozni. De igazatok van, ma már Fehér megyében a románok vannak többségben. A püspökség könyvtárában van egy térkép, amelyet a pápa adószedői rajzoltak 1320 körül, amikor a francia pápa Franciaországban akart egy új Vatikánvárost építeni és ezért pápai adót vetett ki minden katolikus egyházközösségre, a lakosok számának arányában. A pápa kiküldöttei 920 olyan magyar és katolikus községet rajzoltak fel a térképre, amelyben ma már vagy részben, vagy teljesen románok laknak. Földesuraink örvendtek, ha szorgalmas és igénytelen jobbágyok telepedtek le a birtokaikra. Mindig katasztrófához vezet az, ha egy nemzet élére felelőtlen, vagy ostoba emberek kerülnek.”

MÁRTON ÁRON aláírta a memorandumot és a megbízólevelet. A háromtagú küldöttség másnap felkereste DR. VÁSÁRHELYI JÁ-

NOS, református püspököt Kolozsváron. VÁSÁRHELYI helyeselte és jónak találta a memorandumot és azonnal aláírta. Azután az EMGE székhelyén aláírta DR. SZÁSZ PÁL, KORPARICH EDE és LAKATOS ISTVÁN. MÁRTON ÁRON hívására Kolozsvárra érkezett DR. NÉKÁM SÁNDOR, Magyarország bukaresti nagykövete, aki átvette a memorandumot és a megbízólevelet. Megígérte, hogy diplomataférfiaként azonnal eljuttatja az érdekelt hatalmakhoz és egy példányt a magyar kormányhoz, kérve, hogy ezt az álláspontot támogassák a békeszerződések tárgyalása alkalmával. Elviszi személyesen DR. TELEKI GÉZÁnak a megbízólevelet, és kéri a magyar kormányt, hogy TELEKIT bízzák meg az erdélyi kérdés képviselésével. Április közepén újra Kolozsvárra érkezett dr. NÉKÁM SÁNDOR. Rossz híreket hozott. Elmondta, hogy a memorandumot eljuttatta a szövetségesekhez. Minthogy az Egyesült Államokban végezte egyetemi tanulmányait, volt alkalma beszélni az amerikai delegáció egyes tagjaival, mint régi ismerőseivel. Tőlük tudja, hogy 1946. május 7-én összeülnek a négy nagyhatalom: a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország külügyminiszterei, hogy megfogalmazzák a békeszerződés szövegét, amelyet az 1946. június 29-én, Párizsban összeülő békekonferencia elé terjesztenek. Az Egyesült Államok álláspontja a május 7-én kezdődő értekezletre az lesz, hogy a Magyarországot ért igazságtalanságokon változtatni kell, hogy vége legyen Európában az állandó revíziós agitációnak. Tény, hogy 1919-ben igazságtalanságok történtek, tehát most van alkalom, amikor ismét béketárgyalásokra ülünk össze, hogy az elkövetett hibákat kijavítsuk, a tévedéseken változtassunk. Az ő információik szerint azonban Franciaország, de különösen a Szovjetunió, ellenzi a változtatásokat. Az oroszok dühösek, mert Magyarország SZÁLASI vezetése alatt az utolsó pillanatig kitartott Németország mellett, viszont a románok kiugrottak a háborúból és kilenc hónapig harcoltak a németek ellen.

De van még egy ennél is rosszabb hír: a magyar kormány nem hajlandó vállalni az erdélyi magyarság támogatását. A kommunisták, akik ilyen kérdésekben is hangadók, ismerik a Szovjetunió álláspontját és kommunista fegyvelemből nem mernek szembe kerülni a szovjet állásponttal. NÉKÁM SÁNDOR beszélt RÁKOSI MÁTYÁSSal, aki a következőket mondta:

„A Szovjetunió még 1943-ban kijelentette, hogy Erdély sorsa attól függ, hogy melyik ország fordul szembe hamarabb Németországgal, és melyik segíti hatásosabban a szövetségesek antifasiszta háborúját. Ez egy ünnepélyes ígéret volt, amit a Szovjetunió és szövetségesei be is tartanak. Románia 1944. augusztus 23-án kilépett a háborúból és azonnal 12 hadosztállyal vett részt a fasiszták elleni háborúban. 9 hónapig harcolt és 111 ezer katonát veszített a szövetségesek oldalán. Ezzel szemben Magyarország SZÁLASI FERENC vezetése alatt a végsőkéig kitartott a németek mellett. A Debreceni Kormány egyetlen hadosztállyal sem volt képes hozzájárulni a szövetségesek küzdelméhez. Ezen kívül Észak-Erdélyt a magyarok fasiszta nagyhatalmaktól kapták vissza. A szövetségesek még a háború idején kijelentették, hogy a fasiszták által eszközölt határváltoztatásokat nem fogják elismerni. Magyarország nem követelhet lehetetlent. Megpróbáljuk ezzel szemben a határszéli magyar városokat, Aradot, Nagyváradot, Szatmárt és a magyarlakta határsávot visszakérni. Hogy vissza is kapjuk azonban, erre nincs nagy remény.”

TELEKI GÉZA kiküldetéséhez nem járulhatnak hozzá. TELEKI közoktatásügyi miniszter volt már a debreceni kormányban és a fegyverletételi szerződés egyik aláírója volt. Nem lehet az, hogy a magyar kormány két kiküldöttje kétféle álláspontot képviseljen a béketárgyalásokon: GYÖNGYÖSI külügyminiszter harcoljon a 4000 km² határsávért és TELEKI egész Észak-Erdélyért.

DR. NÉKÁM SÁNDOR próbálta megmagyarázni, hogy több millió ember sorsa nem függhet attól, hogy Románia keletebbre fekszik és oda hamarabb érkeztek meg a szovjet csapatok. Addig ők nem ugrottak ki a háborúból. Sőt a szovjet fronton Romániának mindig kétszer annyi katonája volt, mint a magyaroknak. Végeredményben a Szovjetunió is HITLER beleegyezésével foglalta el Besszarábiát Romániától, Lengyelország keleti részét, Észtországot, Lettországot és Litvániát, de azért nyugodtan megtarthatja magának. Ezt már a szovjet-román fegyverletételi szerződésben kikötötte.

Az erdélyiek memoranduma igazságot tartalmaz, a nemzeti önrendelkezés alapján van megszerkesztve, tehát akkor is igazság

marad, ha ezt az igazságot a fasiszta nagyhatalmak is elismerték. Miért vagyunk mi szegénylősebbek, mint a Szovjetunió?

RÁKOSI azt felelte, hogy a Szovjetunió egy győztes nagyhatalom, amely sokmillió katonát áldozott a fasizmus elleni háborúban és a győzelem kivívása után a saját érdekeit és a jövőendő biztonságát tartja szem előtt.

Amint később kitudódott, az 1946. május 7-én megkezdett külügyminiszteri értekezleten az Egyesült Államok képviselője tényleg indítványozta a trianoni békeszerződés módosítását, de Franciaország és a Szovjetunió ragaszkodott ahhoz az elvi elhatározáshoz, hogy a tengelyhatalmak által eszközölt határmódosításokat nem szabad elismerni, Magyarországot meg kell büntetni, mert végig kitartott a németek mellett a háború befejezéséig.

1946. július 29-én ültek össze Párizsban a békekonferenciára a győztes nagyhatalmak képviselői. A béketárgyalások október 15-ig tartottak. A magyar küldöttséget GYÖNGYÖSI JÁNOS külügyminiszter vezette. A magyar delegáció nem vitte magával az erdélyi magyarság memorandumát, és összesen 4000 km² területet kért vissza a 104 000 km²-ből, amit a trianoni békeszerződés juttatott Romániának és ami több, mint Magyarország egész megmaradt területe. A román kormány a békeszerződések megkötése után kiadott egy könyvecskét, amelyben szó szerint ismerteti a béketárgyaláson résztvett román küldöttség beszédeit. GHEORGHE TĂTĂRESCU külügyminiszter kétszer szólalt fel a tárgyalások idején. Először augusztus 14-én, amikor kérte, hogy a jelenlévő 21 győztes hatalom képviselői ismerjék el, hogy Románia 1944. augusztus 23-a után 14 hadosztállyal harcolt a szövetségesek oldalán. Kérte, hogy könnyítsenek a gazdasági jóvátételek terhein, amely akadályozza Románia gazdasági újjászervezését. Ugyanakkor kéri, hogy Románia is kapjon kártérítést Németországtól és Magyarországtól, hiszen ezekkel az országokkal szemben Románia hadat viselt 8 és fél hónapon keresztül. A második beszédét 1946. szeptember 2-án mondta el a Luxemburg palotában. 20 oldalas beszédben utasította vissza a magyar küldöttségnek azt a kívánságát, hogy 4000 km²-t csatoljanak vissza Magyarországhoz. Megfelel a valóságnak, hogy ezen a területen a magyarok laknak többségben. De a három határszéli város, Arad, Nagyvárad és Szatmár,

három vármegyének gazdasági, kulturális és vallási központja, és olyan vasúti csomópontok, amelyek nélkül e három megye gazdasági és kulturális élete megbénulna. A szóbanforgó területen 483 000 lakos él, de elcsatolásuk 1 572 000 ember gazdasági fejlődését tenné lehetetlenné. Erre a csonkításra egyáltalán nincs szükség, mert a magyarok Románia területén mindent megkaptak, ami gazdasági és kulturális fejlődésüket biztosítja. Romániában van magyar egyetem, annyi elemi és középfokú iskola, amennyit kívántak. A magyar egyházak teljes autonómiát élveznek és vezetőik megválasztását senki nem befolyásolja. A hátrányos megkülönböztetést a törvények szigorúan büntetik.

„Szeretném itt Önök előtt aláhúzni — mondotta TĂTĂRESCU külügyminiszter —, hogy a magyar kormány álláspontja teljesen ellenkezik a Romániában élő magyarok álláspontjával. A Romániai Magyar Népi Szövetség Végrehajtó Bizottsága, amely a Romániában élő magyarságnak majdnem az összességét képviseli, 1945. november 15—18-án Marosvásárhelyen tartott ülésén a következő határozatban szögezte le az erdélyi magyarság álláspontját: 'Meg vagyunk győződve arról, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldása nem határkérdés, hanem a demokrácia megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség megvalósításának, a határok feloldásának a kérdése. Nem helyeselhető semmiféle olyan törekvés, akár a magyar, akár a román részről, amely a bécsi döntéshez hasonló módszerrel, a nemzeti reakció szolgálatában Erdélyből újra háborús tűzfészket teremtené. Hálásak vagyunk a Groza-kormánynak, amely biztosította politikai és közgazdasági jogainkat és lehetővé tette, hogy saját anyanyelvünkön iskoláztathassuk gyermekeinket.' Nézzék meg uraim, ez a Romániában élő magyarság álláspontja.”*

A győztes hatalmak képviselői Romániának adtak igazat, visszautasították a magyar kormány igényét, még a 4000 km²-re vonatkozóan is. A magyarság sorsa eldőlt. A magyar kormány kiküldöttei elmondhatták volna, hogy az MNSZ a Román Kommunista Párt fiókinézete, s hogy a határozat olyanok álláspontját tükrözi, akik pártfegyelem alá tartoznak. Elővehették volna az er-

* Lásd: *România și Conferința de pace*. București, 1947. 29.

délyi magyar egyházak és gazdasági intézmények vezetőinek memorandumát, hogy lássák a 21 győztes hatalom képviselői, mit kíván az erdélyi magyarság, de nem tették. Hallgattak, nehogy RÁKOSIT és társait az oroszok leváltsák, amiért el mertek térni a szovjet állásponttól. Amikor a hazai és külföldi újságok közölték a békekonferencia határozatát, amely visszautasította Magyarországot 4000 km²-es területi igényét és visszaállította az 1938-as határozatokat, MÁRTON ÁRON római katolikus püspök Kolozsvárra jött és VÁSÁRHELYI JÁNOS, református püspök irodájába hívta rövid értekezletre mindazokat, akik részt vettek az előbbi két értekezleten, VENCZEL JÓZSEF lakásán. Ez 1946 szeptemberének utolsó hetében történt, amikor a párizsi békekonferencia még nem ért véget. MÁRTON ÁRON elmondotta, hogy a békeszerződések tárgyalása alkalmával TÁTÁRESCU román külügyminiszter felhasználta az MNSZ marosvásárhelyi határozatát és azt állította, mintha az erdélyi magyarság egészének véleményét tükrözné. Úgy találja, hogy azok, akik aláírták a memorandumot, küldjenek egy tiltakozó levelet és fejtsék ki abban a magyarság álláspontját. Elsőnek LAKATOS ISTVÁN, mint a Hitelszövetkezetek Központjának elnöke kért szót:

— „Püspök úr! Én szívesen aláírtam a memorandumot, mert reméltem, hogy az igazságos álláspontot képviselve, hasznára lehetek az erdélyi magyarságnak. Akkor még volt eshetősége annak, hogy szavunkat meghallgatják. Ma már erre semmi kilátás nincs. A békeszerződést nem fogják megváltoztatni. Felteszem a kérdést, egy platonikus tiltakozás használna-e az erdélyi magyarság ügyének és azoknak az intézményeknek, amelyeket képviselünk. Ne felejtsük el azt sem, hogy amikor a memorandumot aláírtuk, még magyar állampolgárok voltunk és egy vitatott területen laktunk, úgyhogy szabadon elmondhattuk véleményünket a határkérdésben. De ma már más a helyzet. A bécsi döntés hivatalos megsemmisítése után mi ismét román állampolgárok lettünk jogilag is, és most állást foglalni Románia területi érdekei ellen, hazaárulási pert vonhat maga után. Én nem félek egy pertől sem, ha az segít az erdélyi magyarság helyzetén, de a legcsekélyebb gyakorlati eredmény kilátása nélkül nem hiszem, hogy érdemes lenne intézményeinket és saját életünket is veszélyeztetni. Az én álláspontom

az, hogy a tiltakozó levélnek, vagy táviratnak gyakorlati eredménye úgysem lesz, tehát nem érdemes elküldeni.”

Másodiknak VÁSÁRHELYI JÁNOS, református püspök szólalt fel és teljesen egy véleményen volt az előtte szólóval. Ekkor felállt MÁRTON ÁRON és visszavonta indítványát. Ezt a rövid epizódot csak azért említjük, mert a később beindított hazaárulási perben a vádirat többször említi a békeszerződések határozata elleni tiltakozást.

A békeszerződéseket 1947. április 10-én írták alá Párizsban. Az aláírás után hatalmas változások történtek Romániában. Már 1946-ban, november 19-én választásokat rendeztek. A kormánykoalíció óriási többséget biztosított magának. A Magyar Népi Szövetség is megkapta a 29 parlamenti mandátumot. Tehát a román kormány betartotta ígéretét, monopolhelyzetet biztosított az MNSZ-nek, és nem engedélyezte más magyar választási lista létezését. Jellemző, hogy még a saját szövetsége is szégyellte jelölni BÁNYAI LÁSZLÓT, MÉLIUSZ JÓZSEFET és DR. DEMETER JÁNOST, valamint azokat, akik a Groza-kormány által kért határozatot kiagyalták és megszavazták. 1948. december 30-án lemondásra kényszerítették MIHÁLY királyt, aki lehetővé tette 1944. augusztus 23-án a hadsereg átállítását a szövetségeseik oldalára. 1948-ban felosztották az összes politikai pártot és megszüntették az összes újságot, melyek nem voltak a Román Kommunista Párt tulajdonában. Egyszerűen nem kaptak többé papírt.

Természetesen az MNSZ is a feloszlítás sorsára jutott. Már nem volt rá szükség. Nem kellett vinni a táblákat az antirevizíós gyűléseken, nem kellett a külföld részére harsogó nyilatkozatokat gyártani. Elkövetkezett a magyar intézmények felszámolása és megszűnt az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület. Megszűnt a Magyar Hitel- és Gazdasági Szövetkezetek Központja, amelynek a vagyona 1945. december 31-én másfél milliárd lejt tett ki. Megszűnt a Hangya, a Fogyasztási Szövetkezetek Központja és gyárjai a román megyei federálék tulajdonába mentek át. Később megszűnt a kolozsvári magyar egyetem is. Beolvasztották a Kolozsvári Román Egyetembe, amely átvette helyiségeit és felszerelését...

Megkezdődtek a letartóztatások. A börtönbe kerültek a Nemzeti Parasztpárt vezetői, a Liberális Párt és az összes volt polgári pártok vezetői. Jellemző, hogy IULIU MANIU, DINU BRATIANU, TITEL PETRESCU és LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU, a négy nagy politikai párt vezetői, akik megszervezték 1944. augusztus 23-án a háborúból való kilépést és a szövetségesek oldalára való átállást, akik az államminiszterek voltak az első antifasiszta kormányban, ugyancsak börtönbe kerültek. MANIU és BRATIANU a börtönben haltak meg. PĂTRĂȘCANU, kommunista igazságügy minisztert főbe lőtték (azután rehabilitálták), TITEL PETRESCUT, aki életfogytiglant kapott, 1956-ban — haldokolva — hazaküldték meghalni. De TĂTĂRESCU, volt külügyminisztert is bebörtönözték. Már nem volt szükség tudására és tekintélyére.

*

1945-ben egy rövidebb és 1946. január 28-án egy hosszabb memorandum levelet írt MÁRTON ARON PETRU GROZA miniszterelnökhöz, melyekben az erdélyi magyarság helyzetét ábrázolja „szépítés és kertelés nélkül”. Az 1946. elejéről keltezett levél — mely egyben az erdélyi magyarság 1944. augusztus 23. és 1945. decembere közötti történetének forrásértékű dokumentuma — visszafogottsága, nyugalma, etikai tisztasága megrázóbb erejű minden kiáltásnál.

1945. októberében — a világháború befejeződése alkalmából — népmissziók megtartását rendeli el az egyházmegyében: „...a templomokban a nevemben missziós atyák jelennek meg..., hogy mindenki felszámolja a múltat, rendbehozza a lelkét, kibéküljön Istennel ...Előbb a lélek romjait kell eltakarítani, hogy Isten a többiben is megsegítsen.”

Oktober 28-i, Krisztus Király ünnepén tartott kolozsvári beszédekben programot hirdet: „A kizökkent emberi életet az erkölcs alapjaira kell visszatolni... Fogjunk hát össze minden nemes és jóakarátú szándékot... Hogy... a ti gyermekeiteket ...a miénkhez hasonló szenvedéstől megkíméljük...”

A népmissziók hatására az emberek visszatérnek a templomokba, bűnbánatot tartanak, a vallásosság hatalmas megújulása folyik

Erdélyben. Áron püspök elrendeli a felnőttek hitoktatását, majd megszervezi a családon, iskolán és plébánián belüli hitoktatást is. Szorgalmazza a katolikus sajtó- és könyvkiadás ügyét.

A háborúsújtotta emberekről való gondoskodást parancsba adja. „Legyen különösen gondotok az apátlan–anyátlan árvákra...” „Mind-en egyházközség vegye számba és gondoskodjék az ellátatlan árvákról...”

„Gondoskodjatok... a fogságban levők családjairól...”

„Minden utca tartsa nyilván és szervezetten segítse a maga szegényeit...”

Egyházmegyéjében szigorúan megtiltja a mulatozást.

„Nem messze tőlünk száz– és százezer testvérünk küzd a ruhát-lansággal, éhínséggel, hideggel... Mezőinken, erdőségeken, temetőinkben frissen hantolt sírok sorakoznak... Kinek lehet kedve és oka ilyen körülmények között mulatni? ...Mi szakadhat még ránk, milyen istenverése, ha a nép könnyelmű életre és részegeskedésre adja a fejét? Mélységes testi és lelki nyomor vesz körül!...”

„Olyasfélét is hallottunk, hogy akadnak közöttetek, akik testvéreik ellen árulkodnak, hatóságoknál is feljelentéseket adnak be... vessétek ki magatok közül ezeket az ártalmas embereket.”

A demokrácia erkölcsi feltételeiről beszél Marosvásárhelyen. Az állam lázításnak minősíti szavait. A püspök elrendeli, hogy beszédét minden templomban olvassák fel.

„Ahol a véleménynyilvánítás szabadsága korlátozva van, ott nem lehet demokráciáról beszélni... A társadalom tagjainak ... joguk van tudni az igazságot... azok, akiknek a tájékoztatás a kötelességük,... igazat mondjanak és írjanak. ...Ha egy kényszerhelyzetben lévő nép néma hallgatással vesz tudomásul eseményeket, ne állítsák azt, hogy örömben úszik...”

A beszéd szövegrészletei röpcédulákon terjedtek. Az akkori választási küzdelmekben különböző erők a maguk céljaira akarták felhasználni a püspök szavait. Ezek ellen MÁRTON ÁRON november 28-i körlevelében tiltakozott.

KURKÓ GYÁRFÁS és LUKA LÁSZLÓ Gyulafehérváron 1946-ban találkoztak a püspök úrral és az új román nemzetgyűléshez támogatását kérték. Márton Áron megadta a bizalmat. A harminc Magyar Népi Szövetség-i képviselő között az egyik — SZENTMIK-

LÓSI FERENC, a Mailáth Gimnázium tanára — a püspök úr bizalmi embere volt.

1946-ban MÁRTON ÁRON vezette a csíksomlyói pünkösdi búcsút. Olyan tömeg volt, melyhez hasonlóra sem emlékeztek. Áron püspök érkezettnek látta az időt, hogy a roppant elnyomásban szót ejtsen a székely nép sorsáról. Beszédre gondolt, mellyel felrázza kábultságából népét. Beszédje koncepcióját a Kegyetemplom szomszédságában lakó, dr. PAÁL GÁBORral vitatta meg. MÁRTON ÁRON szerint a búcsút népgyűléssé kellene változtatni, ahol ő felolvasná az elkészített manifesztumot, mégpedig úgy, hogy hangját hangszórókkal erősítenék fel és a jelenlevő nép kifejezné akaratát: „Rólunk nélkülünk ne határozzanak, és ne akarják az erdélyi magyarságot keresztre feszíteni!” A másnapi gyűlés körüli vita hajnali 3 óráig tartott. PAÁL GÁBOR a végén már szinte könyörgött: „Püspök úr! Második Siculicidium lesz, felkoncolják a székeinket itt a búcsúban, kérjük, ne olvassa fel a memorandumot és szépen kérjük, enyhítse beszéde tervezett hevületét!” A püspök azt mondta: „Gondolkozom és imádkozom reggelig.” A hajnal hátralevő részét átímádkozta és reggelre úgy döntött, hogy nem olvassa fel a memorandumot, melynek tartalma így az erdélyi magyarság előtt ismeretlen maradt. De a beszédét megtartotta. Mikor szólásra emelkedett, kitörőben volt egy valóságos égi vihar és 1946. június 10-én — sötét felhők, mint háttér és mennydörgés, mint aláfestő zene kíséretében — elmondta világsszerte ismeretessé vált szövegét. A beszéd spontán kezdetét írásos dokumentum sajnos nem őrzi. ÁRON püspök először az égre mutatott és így szólt: „A Hargita fölött fekete fellegek gyülekeznek és megdördült fejünk felett az ég. Ugyanígy Erdély ege fölött is sötét felhők vannak, mert még nem dőlt el a mi hovatarozásunk!”

A beszéd az államot tettekre készítette és a MÁRTON ÁRON elleni titkosrendőri hadjáratnak jelentős argumentuma lett.

1947-ben — részben az előző évi, szárazság okozta nyomorúságok miatt — engesztelésre szólítja fel egyházmegyéjét. Erősödnek a magyarság és az egyház elleni támadások. A hatóságok megtiltják, hogy a püspököt a falvak népe diadalkapuvál fogadja, szentbeszédei alkalmával katonai zenekart vezényelnek ki, hogy elnyomják a hangját. Beszédeire mégis ömlik a tömeg. Rejtve, percek

alatt elkészülnek a diadalkapuk, körlevelében a püspök így szólt: „Veletek együtt érzem mindazt a szenvedést, mely miatt olyan nehéz és keserű az életetek.”

Az árvák és szegények részére, a tanárok fizetésére, a Teológia fenntartására gyűjtést rendez.

A szegények is adakoznak.

1947 augusztusában Moldvában, a mintegy 120 ezer főnyi csángó magyar lakosság számára, a Groza-kormány 100-nál több magyar nyelvű iskolát állít, kerekén 150 tanítóval. (A magyar nyelvű iskolák fennállanak az 1950-es évek második feléig. A moldvai magyarság 1227-től napjainkig római katolikus vallásban él és van. A közel ezer esztendő alatt csak az előbb említett iskolákról tudunk, melyet a csángó magyarok a románoktól kaptak.)

1948. október 3-án MÁRTON ÁRON minden templomban felolvastatja körlevelét, melyben tiltakozik az egyházi iskolák államosítása miatt. Megerősíti az iskolán kívüli hitoktatást.

Országos szerep nehezedik rá, amikor a többi római és görög katolikus püspökkel közös manifesztumot készít a kultuszminisztériumnak az iskolák elvétele miatt. Az állam, válaszul, a tíz püspökből hetet — MÁRTON ÁRON nem volt közöttük — leváltott. A püspöki kar az állam intézkedését visszautasította.

Az egyházmegye történetének áttekintése során láttuk, hogy 1947—48 körül — Moldvában főként — a Konkordátum és általában a görög katolikus vallás ellen félreérthetetlen vallásüldözés volt észlelhető. Az ortodoxia követelte a Konkordátum felmondását, és egyáltalán a görög katolikus vallás megszüntetését. Írásokat íratnak alá a papokkal, akik kérik, hogy fogadják vissza őket az ortodoxiába. Szépszerével nem, de erőszakkal hozzájutottak az aláírásokhoz, így Justinián pátriárka az egész görög katolikus egyházat visszafogadta az „ortodox anya kebelére.” S a görög katolikusok 1 600 000 emberének vallását elvéve, visszaparancsolta őket az ortodoxiába. Iskolai vonatkozásban a minisztérium javaslatot tett a volt felekezeti iskolák felé, de az a felekezetek számára elfogadhatatlan volt.

A püspöki kar megbízásából MÁRTON ÁRON egy, az egyházjog törvényein nyugvó, új javaslatot készített, melyet 1948. október

28-án eljuttattak a kultuszminiszterhez. A kormány még aznap este elrendelte valamennyi görög katolikus püspök letartóztatását.

A MÁRTON ÁRON által összeállított tervezet a Rómától való függést hangsúlyozta. Emiatt a Magyar Népi Szövetség is megtámadta: CZIKÓ SÁNDOR, az MNSZ egyik titkára a *Scinteia* 1948. december 9-i számában MÁRTON ÁRONT a Vatikán kémjének nevezte.

1949 januárjában a kultuszminiszter elfogadhatatlannak nevezte a katolikusok tervezetét, törölte a pápa főségére vonatkozó pontokat és kijelentette, hogy a görög katolikusokat említeni sem lehet, mert nem léteznek. A 45 szakaszból álló Statutum 37 szakasza megváltoztatását kívánták.

Próbálták meggyőzni a püspököt, módosítsa a pápára vonatkozó egyházi jogi tételeket, hogy létrehozassák a román nemzeti katolikus egyházat. Márton Áron semmiféle változtatást, módosítást nem írt alá, a felszólításokra csak ennyit válaszolt: „Az egyház alkotmányának alapvető tételein nem lehet változtatni.”

Így érkezett el 1949 tavasza.

MÁRTON ÁRON bérmaútján volt és a körutat Gyimesfelsőlokon fejezte be. Somlyóra volt indulóban, a híres pünkösdi búcsúra. A nép között az a hír járta, hogy a püspök urat az állam el akarja fogni. A legények lovakat vezettek elő és a püspök urat egy fehér lóra ültették. A lovas püspök körül a legerősebb legények egymásba karolva gyűrűt alkottak. Ezután még tíz, hasonló gyűrűvel vették körül a központot. Annyira, hogy még a püspök közelébe se juthatott senki. „ÁRON püspök fehér lován bevonult már a székely nép legendáiba...” — írta a jelenetről a *Osservatore Romano* 1949. július 1-i száma.

Csíkсомlyóról a püspök Székelyudvarhelyre ment át, a hagyományos úrnapi búcsúra, melyen a katolikus székelyeken kívül sok unitárius és református hívó is részt vett. A püspök úr régi katonastársánál, LÁSZLÓ IGNÁC, udvarhelyi plébánosnál szállt meg. A környékbeli falvak postáiról telefonáltak riadólánc-szerűen, hogy mindenféle hivatalos, állami irányból kerestetik a püspök urat, ami veszélyt jelez. MÁRTON ÁRON sofőrje, SZTOJKA FRIGYES elment a püspökhöz: „Kegyelmes atyám, jó volna, ha indulnánk, mert rossz híreket hallok”. MÁRTON ÁRON ezt felelte: „Tu-

dok róluk és ha önnek kellemetlen, hogy engem hazavigyen, akkor ezt nem kívánom.” SZTOJKA ennyit válaszolt: „Kegyelmes atyám, én hoztam el, én is viszem haza.” A püspök a nagy körutazásra két kocsival ment. Az egyiket Székelyudvarhelyen javíttatni kellett. Induláskor a rendőrség embere megjelent MÁRTON ÁRONnál és a jó kocsit lefoglalta. A szerelés alatt állót úgy ahogy lehetett, gyorsan összerakták és elindultak. De már a szerpentin úton, a Katolikus Főgimnázium előtt leállt az autó. Ki kellett szállniuk. Az emberek körülvették őket, úgyhogy, amíg a kocsit javították, megint csak nem lehetett MÁRTON ÁRON közelébe jutni. De egy-két arcon már gúnyos mosoly látszott, a tömegben ott voltak azok is, akik a püspököt elfogni készültek. Beindult az autó és elkezdődött a menekülés az üldözők elől. SZTOJKA FRIGYES jobban ismerte a környéket, mint az állam kopói. Hiába zárták le a főúti sorompót, a püspök kocsija erdei ösvényeken, mezei utakon haladt, s mire a hatósági emberek fölcusúdhattak volna, MÁRTON ÁRON már otthon volt, a gyulafehérvári palotában. 1949. június 16-át írták akkor.

A román állam azonban nem nyugodott bele, hogy ÁRON püspök szabadon van. Június 20-án a püspök telefonhívást kapott, hogy másnap induljon Bukarestbe, mert dr. PETRU GROZA miniszterelnök kihallgatáson fogadja, ahol a Statutummal kapcsolatos kérdéseket vitatják meg. Ez csak ürügy volt ahhoz, hogy a püspököt kimozdítsák otthonából. Egy ismeretlen sofőr jelent meg a püspöki udvarban, hogy MÁRTON ÁRONT a 18 km-re levő tövisi vasútállomásra szállítsa, mert csak ott állt meg a gyorsvonat. Később kiderült, hogy az az ember, akinek a magánszállító vállalatától a püspök úr taxit szokott rendelni — és aki egyébként zsidó származású volt, tehát jó szívvel emlékezett a püspök 1944-es kiállítására — visszautasította a belügyi hatóságok gyalázatos ajánlatát. Tehát egy ismeretlen fuvaros vitte a püspököt a vasútállomás felé. Gyulafehérvár és Tövis között félúton megállt, és motorhibát tetetve felnyitotta a motorház tetőt. Majd aggodalmaskodva megállított egy éppen arra haladó vászontetejű autót: „MÁRTON ÁRON, erdélyi püspököt viszem Tövisre. Bukarestbe kell utaznia, hamarosan indul a vonat. Elvinnék-e őt magukkal?” A vászontetős teperjáróban levők nagy szívességet mutattak. Kiszálltak, beültették

hátra a püspök urat és FERENC BENJAMINT, titkárát, majd visszaszálltak a kocsiba és elindultak. Menet közben az első ülésen ülő — név szerint CRĂCIUN, szebeni közbiztonsági főnök — vi-gyorogva hátrafordult és igazolványát felmutatva közölte a püs-pökkel és titkárával, hogy letartóztatták őket. MÁRTON ÁRON csak ennyit válaszolt: „Tudom”. Szemüket bekötötték és többször megfordultak az autóval, hogy a foglyok ne tudhassák, melyik irányba mennek tovább. Szebenbe vitték őket, mert mikor a börtönudvaron levették szemükről a kötést, MÁRTON ÁRON meglát-ta Nagyszeben tornyait.

1949. november 3-án letartóztatták DR. SZÁSZ PÁLT, KORPA-RICH EDÉT, KURKÓ GYÁRFÁST és még néhány magyar vezetőt, akiket később szabadlábra helyeztek.

A püspököt Nagyszebenből Pitești-re vitték, onnan Nagyenyedre, majd Szamosújvárra, ahonnét Máramarosszigetre került. Innét szállították Bukarestbe, a belügyminisztérium jilavai, földalatti börtönébe. Itt a föld alatt három szinten voltak a cellák, MÁRTON ÁRONT a középső szinten tartották. Közbüntényesekkel együtt hurcolták a püspököt egyik helyről a másikra. Hátrakötött kezeit a lábához bilincselték, hogy még ülni se tudhasson. A zárt rabszál-lító kocsiban levők körül csak ő volt megbilincselve.

Az egyik ilyen alkalommal a püspök urat egy rablóbandával együtt szállították. A püspök gúzsba kötve ült-feküdt a padlón, a rablók kártyáztak, hangoskodtak. MÁRTON ÁRON csendesítette őket. A bandavezér odafordult a kocsiban ülő fegyveres rabkísérő-höz: „Miért van ez az ember — mutat a püspök felé — ennyire megbilincselve?” „Mert ez egy nagyon veszélyes ember” — feleli az őr. Erre a rablóvezér — azt gondolván, hogy megbilincselte társuk nála is nagyobb bandavezér — megállt MÁRTON ÁRON előtt és tisztelete jeleként cigarettát tett a püspök szájába.

Egy másik alkalommal a püspököt — szintén kezét-lábát meg-bilincselve — egy katolikus vallású székellyel együtt szállították. Menet közben az kiveszi tarisznyájából a kenyeret, szalonnát, hagymát és paradicsomot, s azokból falatokat vágva a püspök úr szájába dugdossa őket, mindaddig, míg a püspök így nem szól: „Köszönöm, elég, fiam.”

Évtizedekkel később MÁRTON ÁRON bérmaúton jár a Székelyföldön. Az egyik faluban a tömegben felismeri ezt az embert. Odamegy hozzá, papjai is körülveszik és így mutatja be: „Egyszer egy nagy kiránduláson voltunk együtt és én nem tudtam magamon segíteni. Ő segített rajtam.”

*

1950. február 17-én letartóztatták LAKATOS ISTVÁNT, DR. VENCZEL JÓZSEFET, GR. TELEKI ÁDÁMOT, BODOR BERTALAN bankigazgatót és DR. PÁSZTAI GÉZA ügyvédet, aki a kolozsvári szociáldemokratáknak volt egyik vezetője. A belügyminisztérium pincéjében megkezdődtek a kihallgatások. Nyilvánvaló volt, hogy a Romániában élő magyarság megfélemlítése érdekében egy nagy kirakatpert akarnak előkészíteni, de azt még nem lehetett megállapítani, hogy kik lesznek a szereplők és melyek lesznek a vádpontok. Csak a körvonalak látszóttak. Lesz benne egy római katolikus püspök, egy gróf a híres Teleki családból, egy bankigazgató, egy földbirtokos (SZÁSZ PÁL), a Romániai Szociáldemokrata Párt magyar tagozatának az elnöke (LAKATOS) és egy vonalról lecsúszott kommunista (KURKÓ GYÁRFÁS), az MNSZ volt elnöke.

A vallatási metódusok változatosak voltak. KURKÓ GYÁRFÁS nem tudott semmit a memorandumról és valami összeesküvésfélében sem vállalta a szerepet, hiszen ő régi kommunista volt. Ő volt az MNSZ elnöke, amikor megszavazták Marosvásárhelyen azt a határozatot, amely szerint az erdélyi magyarság Romániához akar tartozni. Addig kínozták, amíg megbolondult. Azért csak elítélték 25 évre, amiből 15 évet letöltött, mint jámbor bolond, aki reggeltől estig Sztálinnal és RÁKOSI MÁTYÁSSal beszélgetett.

DR. PÁSZTAI GÉZA szocialista ügyvédet, aki a munkásperekben ingyen védte a szocialistákat és kommunistákat, mindkét szemére megvakították. Teljesen vakon tartották a börtönben még 5 évig, ítélet nélkül, azután szabadlábra helyezték. Vakon tengette az életét még 20 esztendeig.

MÁRTON ÁRON püspököt nem verték, de megtudták, hogy gyomorfekélye van és olyan ételeket adtak neki, hogy elég gyakran vért hányt a cellájában.

DR. VENCZEL JÓZSEFnek négy kisgyermeke volt. Letartóztatták a feleségét is, hogy ezáltal arra kényszerítsék, ismerje el kormányellenes szervezkedés létezését.

LAKATOS ISTVÁN a két munkáspárt egyesülése után nem lépett be az új, egyesült munkáspártba, mert véleménye szerint ez nem egyesülés volt, hanem a Szociáldemokrata Párt megszüntetése. Hiszen az új párt a diktatúrát fogadta el a szocializmus megvalósításának eszközeként. Szerinte minden diktatúra egyforma zsarnokság, a többi pártnak és a szabad sajtónak a megszüntetése, az ellenfelek kiirtása. Amikor letartóztatták, meg volt győződve, hogy soha többé élve nem jön ki a börtönből, hiszen a Szovjetunióban is kiirtották a szociáldemokratákat. Úgy érezte nincs vesztenivalója, tehát bátran viselkedett. Beismerte, hogy aláírta a memorandumot és kijelentette: „Én nemcsak szocialista, hanem magyar is vagyok. Ha FLUERAȘ, JUMANCA, EFTIMIE, GHERMAN és a többi szociáldemokraták 1918-ban elmentek Gyulafehérvárra és megszavazták a Romániához való csatlakozást, mert a szocialista ígéret minden nemzet a saját nyelvén kellett hirdesse, most én is ugyanazt állítom Erdélynek azon a területén, amelyen a magyarok vannak többségben. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt is a békés revízió híve volt, tehát elvi álláspontom helyes. Akkor, amikor a memorandumot aláírtam, én még magyar állampolgár voltam, magyar katonakönyvvvel a zsebemben, tehát ellenem nem lehet ezen a címen hazaárulási pert indítani. A román állampolgárságot csak azután kértem, miután a békekonferencia már döntött Erdély kérdésében. Soha nem írom alá azt az ostoba vádaskodást, hogy részt vettem egy összeesküvésben, amelynek célja a román kormány megdöntése volt.

— „Nyugodjon meg, LAKATOS úr, maga is aláír mindent, amit mi akarunk.”

— „Örnagy úr! Maguk nem tudnak szép, kiadós kirakatpert szervezni. Ki hiszi el, hogy én, aki 16 éves koromtól részt veszek a szocialista munkásmozgalomban és kitartottam a román, a német és a magyar fasizmus idején is, akkor most, amikor négy szocialista miniszter és három államtitkár van a kormányban és én országgyűlési képviselője voltam a Kolozs megyei munkásságnak, éppen most akarom megbuktatni a kormányt?! Ki hiszi el, hogy

mi, néhány vállalkozó kedvű magyar, meg akarjuk buktatni azt a kormányt, amelyet nem tudott megbuktatni MANIU az ő nagy népszerűségével, nem tudta megbuktatni a király, amikor felmondás nélkül elbocsájtották, nem tudta megbuktatni a hadsereg, amikor 8 ezer tisztet és altisztet kidobtak a hadseregből. Nem tudta senki megbuktatni, mert akkor 1 000 000 szovjet katona állomásozott Közép-Európában. Olyan ostobának tartanak minket, hogy ilyen körülmények között mi átkelünk a Kárpátokon egy párszáz székely legénnyel, hogy megbuktassuk a román kormányt?! Na, és mit tegyünk helyébe? Márton Áron lett volna a miniszterelnök, és lehet, hogy én lettem volna a pátriárka Romániában? Őrnagy úr, hol itt a logika?”

— „A keserves istenit magának! Hát mit gondol, hogy én a logika tanára vagyok, vagy hittérítő? Nekünk nem logikára van szükségünk, hanem az aláírására. És tudja, ha egy kilogramm hús marad magából, akkor is alá kell írja azt, amit akarunk.”

Másnap megkapta a napi kiló kenyerét és egy fél csajka erősen sós káposztalevest. Utána felvitték a pincéből a negyedik emeletre kihallgatásra. Nemsokára bejött a szobába egy ezredes és kiadta a parancsot.

— „Őrnagy elvtárs! Ez az ember addig nem hagyhatja el ezt a szobát, amíg minden papírt alá nem ír. Addig nem eszik, nem iszik vizet, nem alszik, hanem gondolkodik az élet múlandóságán. Szokás szerint érkezik a váltás.”

Minden 8 óra letelte után jött egy másik vallató tiszt, aki köteles volt kérdéseket feltenni, hogy az áldozat szellemileg teljesen kimerüljön. Éhezettették, szomjazzatták, két és fél nap múltán már csak hörögni tudott.

Akkor érkezett az ezredes, s odasúgta a vallató tisztnek:

— „Elvtárs! Ez nem megy tovább! Annyira makacs és hülye, hogy itt döglök meg a kezeink között. Adjon neki egy kancsó vizet, és holnap lehozzátjuk a feleségét és a lányát, majd akkor vallani fog.”

— „Ezredes úr! Ne bántsák a családomat, ők nem hibásak, hogy én a szocializmus útját választottam. Adják ide azt, amit alá kell írni, vállalom a börtönt, hiszen nemsokára úgyis meghalok, de ne bántsák a lányomat.”

— „Lássa, mi erre azt szoktuk mondani, hogy ingyen ette meg a szart. Már előbb is aláírhatta volna, mert a társai már hamarabb aláírták.”

Egy hét múlva, 1950. július első hetében LAKATOS ISTVÁNT kivítették a belügyminisztérium pincéjéből Jilavára, a földalatti börtönbe, ahol valamikor katonai erődítés volt, és amelyet a múlt században építettek Bukarest védelmére. Egyedül MÁRTON ÁRON maradt továbbra is a pincében.

1951. július 30-án kezdődött meg a konstrukciós perük a bukaresti hadbírószágon. Minden vádlott mellett egy civilruhás rendőrtiszt ült, hogy ne beszélgethessenek és ne integethessenek egymásnak. A bírósági tárgyalás titkos volt, mert úgy találta a belügyminisztérium és a kormány, hogy a vádlottak felszólalásai nagy visszhangot keltetnének az erdélyi magyarság körében. A vádirat, amely elég terjedelmes volt, egyetlen példányban állt rendelkezésükre. Egy fél órát kaptak a vádlottak, hogy az ülés megkezdése előtt egyenként átolvassák a vádiratot. Senki nem olvasta el, mert egy fél óra alatt egyetlen személynek sem lett volna ideje annyi gépelt oldalt átolvasni. A 8 vádlott védelmére 4 ügyvédet jelöltek ki a hivatalból. Ezek jobban meg voltak rémülve, mint a vádlottak.

A tárgyaláson FINICHI PAUL, hadbíró őrnagy elnökölt. A bíróság tagjai: HARALAMBIE RADU százados, IOAN STOICA hadbíró törzsfőhadnagy, NAGHY ALEXANDRU főhadnagy, CONSTANTIN MARCHIDAN hadnagy voltak. Katonai ügyész: ALEXANDRU TRONICHIN hadbíró százados, P. PETRESCU JOIȚEANU jegyzőkönyvvezető.

A vádlottak padján a következő sorrendben kellett elhelyezkedni: 1. MÁRTON ÁRON, 2. DR. SZÁSZ PÁL, 3. KORPARICH EDE, 4. LAKATOS ISTVÁN, 5. KURKÓ GYÁRFÁS, 6. GR. TELEKI ÁDÁM, 7. DR. VENCZEL JÓZSEF és 8. BODOR BERTALAN.

A katonai ügyész felvilágosítása nyomán értesültek a vádlottak arról, hogy 1945-ben és 1946-ban hatalmas összeesküvést szőttek a román kormány megbuktatására. Az összeesküvés igazi szervezője RAJK LÁSZLÓ, magyar belügyminiszter volt, aki TITO jugoszláv elnökkel és az amerikai kapitalisták segítségével meg akarta bukztatni a román kormányt. Az összeesküvők vissza akarták állí-

tani Romániában a kapitalizmust és meg akarták akadályozni a bécsi döntés megsemmisítését. Sőt, el akarták foglalni Dél-Erdélyt is. Az összeesküvés szellemi vezetője Romániában MÁRTON ÁRON, a gyakorlati vezetője pedig KURKÓ GYÁRFÁS volt, aki a Magyar Népi Szövetséget akarta az összeesküvés céljaira felhasználni. LAKATOS ISTVÁN, mint a Romániai Szociáldemokrata Párt magyar tagozatának az elnöke és az *Erdély* című szociáldemokrata napilap főszerkesztője, az erdélyi magyar szociáldemokratákat akarta az összeesküvés szolgálatába állítani. SZÁSZ PÁL, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület tagjai között, KORPARICH EDE pedig a Hangya Szövetkezeti Központ tagjai között szervezte az összeesküvést. DR. VENCZEL JÓZSEF adatokat szolgáltatott TELEKI GÉZÁnak a román földreformról és Románia nemzetiiségi összetételéről. A vádlottak követelték a bécsi döntés további fenntartását és felhatalmazást írtak alá, amelyben megbízták DR. TELEKI GÉZÁT, egy „Erdélyből menekült fasiszta tanárt”, hogy a békeszerződések tárgyalása alkalmával követelje a bécsi döntés további fenntartását, tehát veszélyeztették Románia területi épségét. (Az ügyész és a bíróság nem tudta, hogy TELEKI GÉZA nem az erdélyi TELEKIEK közül való, hanem TELEKI PÁL, volt miniszterelnök fia, és nem lehetett fasiszta, mert ő volt az egyik aláírója a magyar-szovjet fegyverszüneti szerződésnek, és azután közoktatásügyi miniszter lett a debreceni magyar demokrata kormányban.)

Ezenkívül a vádlottak ellenezték a két magyar szövetkezeti központ és az EMGE beolvasztását hasonló román intézményekbe. Pénzt kaptak külföldről, amelyet a szervezkedő reakciók felfegyverzésére költöttek. A pénzt TELEKI GÉZA küldte dollárban és svájci frankban és BODOR BERTALAN bankigazgató fizette ki azoknak az intézményeknek, amelyeknek a vezetői az összeesküvésben részt vettek.

Mi volt ebből a szenzációs meséből a kihámozható igazság? A memorandum megszerkesztése és a TELEKI GÉZÁnak kiállított megbízólevél tényleg igaz volt, és a vádlottak, akik ebben részt vettek vállalták is érte a felelősséget. De TELEKI ÁDÁM, KURKÓ GYÁRFÁS és BODOR BERTALAN soha nem is hallottak a memorandumról. Az összeesküvésről összetákolt meséből persze egy

szó sem volt igaz. 1945—46-ban TITO marsall és RAJK LÁSZLÓ a Kommunista Internacionálé büszkeségei voltak, és soha nem szóttek sem saját országukban, sem más, szomszédos országokban összeesküvést a kommunista kormányok ellen. Megfelelt a valóságnak az is, hogy 1946. április 10-én a két magyar szövetkezeti központ közös kongresszust tartott Marosvásárhelyen. Ezen a kongresszuson KORPARICH EDE és LAKATOS ISTVÁN, a két elnök, a tagok fergeteges tapsai között, hevesen tiltakoztak az ellen, hogy a nemzeti szövetkezeti központ be akarja olvasztani a magyar szövetkezeteket a megyei román federálékba és így akarja megszerezni a magyar intézmények gyárait és egész vagyonát. „A szövetkezeti vagyon nem tőkés kizsákmányolásból ered, hanem többszázezer magyar munkás és földművelő filléreiből. Ott építettek vajgyárakat, ahol tejet nem lehetett értékesíteni, ott építették fel Európa egyik legnagyobb keményítőgyárát, ahol a székelyföldi krumplit nem lehetett eladni. Nem kérünk egyebet, csak hagyják jóvá azt az alapszabályt, amelyet eddig minden polgári román kormány jóváhagyott.” A kongresszuson jelenlévő KURKÓ GYÁRFÁS megtapsolta a két szövetkezeti elnök beszédét és a legmesszebbmenő támogatásáról biztosította a magyar szövetkezeteket. KURKÓ-nak ezt a beszédét a román kommunisták soha nem bocsájtották meg és nemsokára leváltották az MNSZ elnöki tisztéből és helyette KACSÓ SÁNDOR újságíró-t nevezték ki elnöknek. Most KURKÓ GYÁRFÁS viszont olyan tettekért került a vádlottak padjára, amelyeket soha el nem követett.

A dollárokról szóló vádpont is meghamisítja a tényeket. 1944 szeptemberében, amikor a magyar hatóságok elrendelték Kolozsvár kiürítését, a menekülő hatóságok magukkal vitték a kolozsvári bankokban elhelyezett betétösszegeket. Például a Hitelszövetkezeti Központ betétjéből tízmillió pengőt vittek el Budapestre. 1945. november végén két régi szövetkezeti igazgatóval, DR. ELEKES BÉLÁval és DR. GYÖRGY ENDRÉvel LAKATOS felutazott Budapestre, és felkeresték TILDY ZOLTÁN miniszterelnököt, SZAKASITS ÁRPÁD miniszterelnök-helyettest és RÓNAI SÁNDOR szövetkezetügyi minisztert. Kérték, hogy az elhozott értékeket szolgáltatassák vissza. A magyar kormány vezetői jogosnak találták a kérést. Szerintük is hiba volt olyan intézmények vagyonát elhoz-

ni, amelyek végleg Erdélyben maradnak. De TILDY ZOLTÁN megjegyezte, hogy a tízmillió pengő az infláció miatt semmit nem ér, tehát a magyar kormány vállalja az erdélyi tömegszervezetek kártalanítását kemény valutában. Vállalja, de valutája sajnos nincs. Apró részletekben próbál tehát kártalanítani. Ezenkívül felajánlja a román kormánynak, hogy vegye meg a Petrozsényi Bányavállalat magyar részvényeit, és leljen kártalanítsa a magyar intézményeket. (Ez a tranzakció nem jöhetett létre, mert a Szovjetunió vette meg a „PETROȘANI” részvényeit a „SZOVRON” Szénvállalat javára, és törölt Magyarország jóvátételi adósságából 12 millió dollárt.) Tehát Magyarországról tényleg érkezett dollár, svájci frank egész minimális összegben, de ezek nem valamiféle összeesküvés finanszírozását szolgálták, hanem egy elismert tartozás fejében értekeztek, és szabályosan szerepeltek az intézmények nyilvános könyvelésében. De kit érdekelt akkor az igazság?

A vádbeszéd felolvasása után a hivatalból kirendelt ügyvédek kaptak engedélyt védőbeszédük elmondására. Mind a négy ügyvéd készségesen elismerte, hogy a vádlottak bűnösök, de kérték a bíróságot, hogy vegye tekintetbe az enyhítő körülményeket. Az utolsó szó jogán a vádlottak is felszólaltak.

Elsőnek MÁRTON ÁRON kapott szót. Magyarul beszélt:

„Mélyen tisztelt Bíróság! Megdöbbenve hallgattam a vádiratot, amely szerint én TITO jugoszláv marsallal és RAJK LÁSZLÓ magyar belügyminiszterrel szövetkezve és a jelenlegi barátaimmal meg akartam volna buktatni a román kormányt. A leghatározottabban kijelentem, hogy én ezekkel az úriemberekkel soha, semmilyen kapcsolatban nem voltam, és soha semmiféle összeesküvésben vagy kormányellenes szervezkedésben nem vettem részt, és ilyen szervezkedésről nem is hallottam. Ami a második vádpontot illeti, amely szerint a békeszerződések tárgyalása alkalmával indítványoztam egy olyan új határ megállapítását, amely lehetővé tenné több mint egy millió Romániában élő magyar nyelvű testvérem visszatérését a magyar nyelvközösségbe, az megfelel a valóságnak, és ezért vállalom a felelősséget. Sőt, kérem a Bíróságot vegye tekintetbe, hogy én voltam a kezdeményező, és mindenért engem terhel elsősorban a felelősség.

Minden háború után a békét a győztesek diktálják és jaj a legyőzötteknek. A trianoni békeszerződést is a gyűlölet és a bosszú diktálta. Ma már nagyon sokmillió ember van a világon, akik tudják, hogy a békeszerződéseknek vannak túlzásai. Romániában él közel kétmillió magyar. Ez egy tény, amit nem lehet letagadni. Amikor Magyarországon élt kétmillió román, akkor a románok azt állították, hogy van egy nemzetiségi probléma, amit előbb vagy utóbb meg kell oldani. Ma, amikor van kétmillió magyar Romániában, nem lehet egyszerűen azt állítani, most már minden rendben van, aludhatunk nyugodtan. Most volt alkalom az új békeszerződések tárgyalásakor, amikor Európában módosítottak nem egy országhatárt, hogy a magyar–román kérdésben is találjanak a győztes hatalmak egy olyan megoldást, amely véglegesen, s lehetőleg igazságosan rendezné a román–magyar kérdést. Mi nem akarunk igazságtalan megoldást, nem akarjuk az olyan dél–erdélyi megyéket elvitatni, ahol a román nemzetiségű lakosság többségben van, csak olyan területet, ahol a magyar anyanyelvű lakosság van többségben. A Dél–Erdélyben maradt magyarok és az Észak–Erdélyben maradt románok önkéntesen helyet cserélhetnének. Egyszer már békét kellene teremteni a két nép között, de ez a béke nem valósulhat meg kizárólag az egyik nép rovására. Mindkettőnek kell valami áldozatot hozni. Én a végleges megbékélést szeretném a két, sokat szenvedett nép között, és ha ezért börtön jár, én azt is vállalom.”

Másodiknak KORPARICH EDE következett. Megpróbált felállni a súlyos beteg, de visszaesett a székére. A börtönorvos, aki melléje volt rendelve, adott neki egy injekciót, nehogy meghaljon az ítélet kimondása előtt. KORPARICH nem tudott egy szót sem kiejteni saját védelmében.

Utána DR. SZÁSZ PÁL következett. Csak annyit mondott: „Amit én akartam mondani, helyettem is elmondotta MÁRTON ÁRON püspök úr. Nincs mit hozzátennem. Csak azt kérem, hogy az ítélet meghozatalakor vegyék tekintetbe, hogy már öreg ember vagyok. Egy hosszú börtönbüntetés egyenlő lenne a halálos ítélettel.”

Ezután LAKATOS ISTVÁN következett:

„Mélyen tisztelt Bíróság! Figyelemmel hallgattam a vádiratot és úgy látom, hogy két vádpontra kell pár szóban válaszoljak. Az

Ügyész úr azt állítja, hogy 1945 végén és 1946 elején hazaárvulást követtem el, mert az erdélyi magyarság választott képviselőivel együtt azt kértük a nagyhatalmak képviselőitől, hogy Magyarország és Románia új határait úgy állapítsák meg, hogy a kétmillió Romániában élő magyarból legalább 1 300 000 kerüljön vissza Magyarországra. Én nem vagyok jogász, és a védőügyvédektől nem várhatom el azt, hogy minket védjenek, hiszen nem azért küldték ide őket. De sok jogtudomány nélkül is tudom azt, hogy ellenem nem lehet hazaárvulási pert indítani, mert én 1945-ben magyar állampolgár voltam, magyar katonakönyvvvel a zsebemben, hiszen a háború alatt kétszer is katonai szolgálatot teljesítettem a magyar hadseregben. Az 1944. szeptember 12-én aláírt szovjet-román fegyverletételi szerződés azt írja, hogy 'Erdély vagy Erdélynek nagyobbik része' a békeszerződések jóváhagyása után Romániához fog tartozni. Tehát csak a békeszerződések állapították meg, hogy Erdély ismét teljesen Romániához tartozik. Addig, amíg ez a kérdés 1946 októberében el nem dőlt véglegesen, én nem kértem a román állampolgárságot. Tehát én aláírtam egy kérést 1946. elején, amikor még nem voltam román állampolgár, hanem magyar. Kértem akkor, milyen jog alapján lehetek én Romániában hazaárvuló. 1946 október végén kaptam meg a román állampolgárságot. Azóta semmi vétséget el nem követtem Románia érdekei ellen, mert a becsületesség törvénye előírja, hogy ha te kérted egy országban az állampolgárságot, akkor viselkedj abban az országban lojálisan, vagy távozz a területéről. Ennek a vádpontnak nincsen jogi alapja, mert akkor, amikor a nagyhatalmak tárgyalták Lengyelországnak, Csehszlovákiának, a Szovjetuniónak és Romániának az új határait, minden érdekelt félnek joga volt kinyilvánítani az akaratát. A történelem néha ismétlődik. Az első világháború után is változtak az országhatárok. Akkor a román nép képviselői és tömegei, polgárok, munkások, burzsoák és szocialisták összegyűltek Gyulafehérváron és kijelentették, hogy Romániához akarnak tartozni. Iosif Jumanca, a román szociáldemokraták egyik vezetője kijelentette Gyulafehérváron, hogy szeretettel és tisztelettel gondol a magyar szocialista munkásokra, de a szocialista ígéket a saját nyelvén és a saját országában akarja hirdetni.

IULIU MANIU, DR. VAIDA-VOEVOD, CICO-POP, FLUERAŞ, JUMANCA, TIRON ALBANI és a többi román vezető akkor még magyar állampolgár volt. A magyar kormány nevében akkor még JÁSZI OSZKÁR nemzetiségi miniszter, BOKÁNYI DEZSŐ, a Magyar Szociáldemokrata Párt vezetője és egy egész kormányküldöttség tárgyalt a román vezetőkkel Aradon, de senkinek nem jutott eszébe, hogy MANIUT, FLUERAŞT és a többi román vezetőt hazaarulásért letartóztassa és bíróság elé állítsa, úgy, ahogy a demokratikus román kormány teszi ezt most nagy titokban velünk.

Én kijelentem itt Önök előtt, hogy nem akarok semmiféle igazságtalanságot a román néppel szemben. De igazságtalannak találtam azt, hogy 10 millió magyar, akik 1918-ban éltek Magyarország területén, az akkor ország területéből 93 ezer km²-t és a 2 millió 900 ezer román 104 000 km²-t. Egy területet, amelyen vegyesen lakik a lakosság, a román és a magyar, igazságosan csak úgy lehet elosztani, ha nemcsak az egyik kapja az egész területet, hanem mindkettő áldozatot hoz, és a lakosság arányszáma szerint osztoznak. 1910-ben Erdély lakosságának 48%-a román volt és csak 36%-a volt magyar. Kapjanak tehát a románok 12%-kal nagyobb területet mint a magyarok. Ez jár nekik az igazság nevében. De nem az egész Erdély, közel 2 millió magyarral együtt. A 2 millió magyar nem birkaállomány, amelyet a franciák elajándékozhatnak Romániának csak azért, mert 1916-ban az ő oldalukon lépett be a háborúba. Az Ügyész úr megkérdezte, mit kerestem én, a szocialista munkások vezetője az egyházi és polgári vezetők között, hiszen LENIN megmondotta, hogy egy munkásvezető soha nem ülhet le az osztályellenséggel egy asztalhoz, mert ez osztályárulás. Ügyész úr, Önök románok feltették-e már azt a kérdést ION FLUERAŞNAK, JUMANCA-nak és a többi román szociáldemokratának, akik ott voltak Gyulafehérváron a román nemzet nagygyűlésén, vagy feltették-e DR. GHEORGHE GRIGOROVICI, bukovinai szociáldemokrata képviselőnek — aki 1918 októberében a bécsi császári parlamentben bejelentette, hogy a bukovinai románok Romániához akarnak tartozni — hogy ők osztályárulók-e? Amint én látom, a román sajtó nem árulóknak, hanem nemzeti hősöknek tekintette őket. Ügyész úr, mi szocialisták tudjuk azt, hogy nemzeti felszabadulás nélkül nincs társadalmi felszabadulás. Hiába pró-

bálta volna India proletariátusa államosítani az indiai gyárakat, amíg azoknak a tulajdonjogát az angol gyarmati hadsereg védte. Előbb nemzeti alapon szabad kell legyen egy nép, hogy aztán megvalósítsa a társadalmi átalakulást saját országában.

De jó, hogy az Ügyész úr LENIN-re hivatkozott, mint jogforrásra. Én is hivatkozom rá, LENIN két könyvet írt a nemzetek önrendelkezési jogáról és árulóknak nevezte azokat, akik az önrendelkezést és az elszakadást meg akarják akadályozni. Ugyancsak LENIN „rabló békeszerződéseknek” nevezte a trianoni és a Versailles-i békeszerződéseket, és utasította a világ kommunistáit, hogy minden eszközzel harcoljanak ellene. A Kommunista Internacionálé I., II., III., IV. és V. Kongresszusa harcot hirdetett a békeszerződések ellen és a Komintern utasítására a Román Kommunista Párt II., III., IV. és V. Kongresszusa is elítélte a trianoni békeszerződéseket és megsemmisítésüket követelte. Követelte az erdélyi magyarok önrendelkezési jogát az elszakadásig, és aki ez ellen foglalt állást, mint például DR. EUGEN ROZVAN, nagyváradi ügyvéd, a párt egyik alapító tagja, azt 1928. februárjában kizárták a Román Kommunista Pártból. Moszkvába ment fellebezni, ahol főbelőtték. Ügyész úr, ezek történelmi tények, amin utólag nem lehet változtatni. Tehát LENIN szerint nem én vagyok az áruló!

Tisztelt Bíróság! Most hallottam az Ügyész úrtól, hogy milyen nagy és értékes ember voltam én 1945 tavaszán. TITO marsall, Jugoszlávia köztársasági elnöke és RAJK LÁSZLÓ professzor, Magyarország belügyminisztere pontosan velem, no meg SZÁSZ PALI bácsival és KORPARICH EDÉVEL akarta megbuktatni Románia szocialista és kommunista koalíciós kormányát, hogy helyettük a gyulafehérvári római katolikus püspököt, vagy nem tudni kicsodát helyezzünk egy új román kormány élére. Ne csodálkozzanak, hogy meg vagyok lepődve. TITO marsall 4 évig harcolt a német megszállók ellen, ezerszer veszélyeztette az életét a szocializmusért, hogy aztán első dolga az legyen, hogy megbuktassa a szocialista kormányokat Közép-Európában. RAJK LÁSZLÓ harcolt Spanyolországban, szenvedett HORTHY MIKLÓS börtöneiben, hogy aztán az én segítségemmel szocialista kormányokat buktasson, mert megunt belügyminiszternek lenni. Én nem tartom magamat na-

gyon okos embernek, de annyira ostoba nem voltam még 1945-ben, hogy megpróbáljam párszáz székely legénnyel megbuktatni azt a kormányt, amely 12 hadosztállyal rendelkezik. Különösen akkor, amikor Közép-Európában több mint 1 millió szovjet katona tartózkodott és vigyázott a jaltai egyezmény betartására. Ki hiszi el azt, hogy én részt vennék egy olyan kormány elleni összeesküvésben, amely kormányban négy szociáldemokrata miniszter és három miniszterhelyettesünk van, akik nekem régi elvtársaim és eléggé jó barátaim, akikkel két évtizedet együtt küzdöttünk a szocializmusért.

Ki veszi komolyan, hogy én, a kolozsvári Szakszervezeti Tanács akkori titkára, BROZ TOTO marsallnak voltam a titkos barátja? 1947 decemberében, mint országgyűlési képviselő, láttam TITO marsallt a román parlamentben, ahol egy gyönyörű beszédet mondott. A román kormány tagjai és a képviselők melegen ünnepelték, és 1947 decemberében sem TITO marsall, sem én még nem tudtuk, hogy mi ketten már 1945-ben összeesküvést szövíünk, és el akarjuk távolítani a román kormányt. Megdöbbenő ez a detektívregény, amit itt hallottam. Miért akartuk mi elkergetni a román kormányt? Hogy magyar kormányt alakítsunk Bukarestben? Ez abszurdum! Hogy hatalomra segítsük Maniut, miután a Maniu-gárdisták fejszékkal végezték ki Észak-Erdélyben a férfiakat és asszonyokat? Még nagyobb abszurdum! Ennek ellenére én tudom, hogy minket mégis el kell ítéljenek, mert minden diktatúra eltünteti az útjából azokat, akikről fel lehet tételezni, hogy nem lelkesülnek a zsarnokság semmilyen formájáért.

Az összeesküvés vádját a leghatározottabban visszautasítom, mert semmiféle összeesküvés a GROZA-kormány ellen nem létezett!"

Ezután az elnök KURKÓ GYÁRFÁStól kérdezte meg, hogy van-e valami mondanivalója. Ezt a szépszál székely legényt valatás közben úgy összeverték, hogy megzavarodott. Meg volt zavarodva, de azért bíróság elé állították, mert a tervek szerint el kellett ítélni az MNSZ volt elnökét is, hogy igazolja leváltását. Úgy látszott, az elnök tudta, hogy a vádlott már nem egészen normális és elég türelmesen viselkedett vele szemben. Hagyta, hogy mondjon, amit akar.

KURKÓ felállt és zavarosan ránézett az elnökre. Azután beszélni kezdett:

— „Mondja kérem, mit akarnak ezek az oláhok éntőlem? Én már fiatal korom óta kommunista vagyok. A románok pedig a legrégibb fasiszták Európában. Azt hiszik, hogy már elfelejtettük, hogy a románok küldtek hadsereget Budapestre, hogy megsemmisítsék a magyar proletár diktatúrát, hogy elkergessék KUN BÉLA elvtársat. A románok hozták HORTHY MIKLÓSt, a magyar fasizmust uralomra akkor, amikor sem Olaszországban, sem Németországban nem létezett fasizmus, mert a román bojárok féltették a bőréket.

Ma délben SZTÁLIN elvtárssal ebédeltem. Megmondta nekem, hogy ezután soha ne higgyek az oláhoknak, mert soha nem voltak becsületesek. Elkísérték a németeket Sztálingrádig, azután a szovjet csapatokat a Tátraig, és most lesik az amerikai csapatokat, mert azokat is szívesen elkísérnék legalább Moszkváig. SZTÁLIN elvtárs azt mondja, hogy engem azért üldöznek a románok, mert már fiatal korom óta kommunista vagyok és olyan katonatisztek ítélkeznek felettem, akik végigszolgálták Antonescut és a vasgárdistákat. Most végeredményben mit akarnak tőlem?”

— „Semmit KURKÓ úr — mondotta az elnök. — Üljön csak le nyugodtan és viselkedjen csendesen.”

Az elnök azt hitte, hogy KURKÓ veszedelmes bolond, akit meg kell nyugtatni, de a többiek úgy vélték, abban a pillanatban, hogy nem is olyan bolond, mint amilyennek látszik.

GR. TELEKI ÁDÁM következett:

— „Tisztelt Bíróság! Én nem foglalkoztam politikával. Amióta elvették a földemet, mindenemet, a marosvásárhelyi cukorgyárban dolgozom, mint napszámos. Nem írtam alá semmiféle memorandumot, nem vettem részt semmiféle összeesküvésben, nem is hallottam róluk. Meg vagyok győződve arról, hogy csak azért kevertek bele ebbe a kirakatperbe, mert GR. TELEKI ÁDÁMnak hívnak és jól hangzik, ha végre egy grófot is elítélnek Romániában. Azzal vádolnak, hogy találkoztam egy amerikai újságíróval. Ez igaz. De ez az újságíró a román kormány vendége volt, beszélt a miniszterelnökkel és több miniszterrel is. Engem csak azért keresett fel, mert azt hitte, hogy tudok valami szenzációs részletet GR. TELEKI

PÁL, magyar miniszterelnök öngyilkosságáról. Vele sem tárgyaltam aktuális politikai kérdésekről. Úgy látszik, hogy egy TELEKI ÁDÁM, hiába hordja egész nap a ládákat a cukorgyárban, a neve miatt a börtönt el nem kerülheti.”

Következett DR. VENCZEL JÓZSEF:

— „Tisztelt Bíróság! A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen voltam a Statisztikai Tanszék professzora és néprajzkutató. Ismerem Észak-Erdély minden megyéjét, a románokat, a magyarokat és a szászokat. Ismerem viseletüket, szokásaikat és számarányukat és ezért szívesen vállaltam egy olyan térkép megrajzolását, amely pontosan kimutatja a románok, magyarok és más nemzetségek számarányát, és feltűnteti különböző színekben, hogy az emberek az első látásra is könnyen megérthessék az arányokat. Tudtam, hogy ez a térkép a békeszerződéseket tárgyaló nagyhatalmak elé kerül, és éppen ezért nagyon becsületes és pontos akartam lenni, hogy senki ne legyen képes az ellenkezőjét bizonyítani. A bécsi döntés által megállapított határokat több helyen meg kellett volna változtatni, mert szerintünk nem a vasútvonalak, az országutak, a pillanatnyi gazdasági érdekek a döntők a határok megállapításánál, hanem a lakosság nemzetiségi összetétele. Vasutat, országutakat, gyárakat a mai fejlett technikai eszközökkel gyorsan lehet építeni ott, ahol az új határok miatt szükséges, és megengedhetetlen, hogy ezek miatt az emberek százezrei idegen állam területén éljenek az idők végeztéig. Lehetetlen helyzet az, hogy a gyarmatok felszabadítása után minden száz–százötvenezeres gyarmati népnek joga van országot alapítani, de a kétmillió romániai magyar ne is nyikkanjon, mert szerencsétlenségére Európában született, itt még a béketárgyalások idején sem lehet, nem szabad a sorsukról beszélni, mert a börtönbe dugják az embert. Mi meghalhatunk a börtönben, de ettől az erdélyi magyarság problémája nem lesz megoldva. Van kétmillió magyar, bárhogyan is korrigálják a statisztikákat és a népszámlálásokat, és ezt a tényt nem lehet börtönnel megoldani, csak a tárgyalóasztalnál és kölcsönös áldozatokkal. Előbb vagy utóbb becsületesen osztozkodni kell az arányszámok alapján, hogy végre nyugvópontra jusson ez a sokat vitatott kérdés a két szomszéd nép megbékélése érdekében. Ahogy LAKATOS ISTVÁN barátom is említette, jogállamban minket nem le-

hetne elítélni, mert amikor a memorandumot megírtuk, és én a térképet megrajzoltam, akkor még magyar állampolgárok voltunk. De itt nem jogról, nem ítélkezésről van szó, hanem a megfélemlítéstről. De mi vállaljuk a memorandumért a felelősséget, akármi történjék velünk. A kormánybuktató összeesküvésről nem érdemes beszélni, ez annyira naiv gyermekmese, hogy kár vele foglalkozni.”

Utolsónak BODOR BERTALAN kapott szót.

— „Tisztelt Bíróság! Én egy nagyon elfoglalt ember voltam, nem volt időm sem politikával, sem nemzetem sorsával foglalkozni, ami nem válik dicsőségemre. De a vádirat azt állítja, hogy én közvetítettem bizonyos összegeket egy titkos összeesküvés támogatására. Én soha nem hallottam semmiféle összeesküvésről. Ami pénzt kifizettem az erdélyi magyar intézményeknek, azok szabályos átutalások voltak, jogi személyek számára, a Román Nemzeti Bank által megállapított szabályok szerint. Soha senki nem talált az általam vezetett bankban semmiféle szabálytalanságot. Itt vannak a vádlottak valamennyien. Kérem az Elnök urat, kérdezze meg őket, a püspök urat és a többieket, értesített-e valaki engem arról, hogy a magyar vezetők a békeszerződést tárgyaló hatalmakhoz akarnak fordulni. Én pénzügyi szakember voltam, és engem legfeljebb valutavétséggel lehetne vádolni, ha valakinek magasabb árfolyamot számoltam volna fel.”

Erre az ügyész felemelkedett és indítványozta, hogy változtassák meg BODOR BERTALAN esetében a vádpontot. Nem hazaárulás, hanem valutavétség.

A Bíróság elfogadta az ügyész indítványát, ami eszerint határozat lett. BODOR BERTALAN boldog volt, mert akkoriban valutavétségért maximum egy év járt. Minthogy a letartóztatás óta másfél év telt el, ez azt jelentette, hogy az ítélet kihirdetése után azonnal hazaengedik. Nagy volt a meglepetése, amikor az ítélet kihirdetése után megtudta, hogy hazaárulásért 5 évre ítélték. Ebből megérthette, hogy az ítéleteket már megfogalmazták a belügyminisztériumban és a bíróságnak nem engedték meg, hogy változtasson rajta egyetlen mondatot sem. BODOR az öt évet le is töltötte.

Az ítéletet 1951. augusztus hó 7-én olvasta fel a katonai ügyész és a jegyzőkönyv-vezető (grefier) a jilavai börtön egyik kisebb szobájában:

1. MÁRTON ÁRON, volt gyulafehérvári katolikus püspök
 - a) 10 évi nehéz börtön és 5 évi politikai jogok felfüggesztése összeesküvésért;
 - b) életfogytiglani kényszermunka hazaárulásért;
 - c) 25 évi kényszermunka, valamint politikai jogainak 10 évi felfüggesztése hazaárulásért.Teljes vagyonek Kobzás és 10 000 lej perköltség megtérítése.
2. KORPARICH EDE, volt tengerész-százados az osztrák-magyar hadseregben
 - a) 4 évi nehéz börtön és 3 évi jogvesztés összeesküvésért;
 - b) 5 évi nehéz börtön hazaárulásért;
 - c) 5 évi nehéz börtön és 3 évi jogvesztés hazaárulásért.Vagyonek Kobzás és 5 000 lej perköltség megfizetése.
3. SZÁSZ PÁL, volt ügyvéd
 - a) 8 évi nehéz börtön és 5 évi jogvesztés összeesküvésért;
 - b) 10 évi nehéz börtön hazaárulásért és 10 évi jogvesztés hazaárulásért;
 - c) 10 évi nehéz börtön és 10 évi jogvesztés hazaárulásért.Vagyonek Kobzás és 10 000 lej perköltség megfizetése.
4. LAKATOS ISTVÁN, volt nyomdász
 - a) 10 évi nehéz börtön és 5 évi jogvesztés összeesküvésben való részvételért;
 - b) 25 évi kényszermunka hazaárulásért;
 - c) 25 évi kényszermunka és 10 évi jogvesztés hazaárulásért.Vagyonek Kobzás és 2 000 lej perköltség megfizetése.
5. KURKÓ GYÁRFÁS, volt lakatos kisiparos
 - a) 10 évi nehéz börtön és 10 évi jogvesztés összeesküvésben való részvételért;
 - b) 25 évi kényszermunka hazaárulásért;
 - c) 25 évi kényszermunka és 10 évi jogvesztés hazaárulásért.Vagyonek Kobzás és 2 000 lej perköltség megfizetése.
6. TELEKI ÁDÁM, volt földbirtokos
 - a) 10 évi nehéz börtön és 5 évi jogvesztés összeesküvésben való részvételért;
 - b) 15 évi kényszermunka hazaárulásért;
 - c) 15 évi kényszermunka és 10 évi jogvesztés hazaárulásért.Vagyonek Kobzás és 10 000 lej perköltség megfizetése.

7. VENCZEL JÓZSEF, volt tisztviselő

- a) 5 évi nehéz börtön és 3 évi jogvesztés összeesküvésben való részvétel miatt;
- b) 12 évi kényszermunka hazaárulásért;
- c) 12 évi kényszermunka és 3 évi jogvesztés hazaárulásért. Vagyonelkobzás és 3 000 lej perköltség megfizetése.

8. BODOR BERTALAN, volt főkönyvelő

- a) 5 évi nehéz börtön és 3 évi jogvesztés hazaárulásért. Vagyonelkobzás és 5 000 lej perköltség megfizetése.

Az elítéltek a legsúlyosabb büntetést kötelesek letölteni. Az ítélet 4 napon belül megfellebezhető. (Természetesen a fellebezést elutasították.)

Mi történt az ítélet kihirdetése után azokkal, akik megpróbáltak igazságos megoldást keresni egy nagy perre a románok és a magyarok között?

Az ítélet kihirdetése után MÁRTON ÁRONT azonnal láncra verték. Egy vastag láncsal összekötötték a jobb kezét a bal lábával. Nyolc nap múlva az elítélteket a nagyenyedi börtönbe szállították. Indulás előtt levették a püspökről a láncot és csavaros bilincset tettek a két csuklójára, és a csavarral úgy összeszorították a két kezét, hogy azonnal összedagadt. Nem tudott sem enni, sem vizet inni. Az utazás három nap és három éjjel tartott, mert a vagon több állomáson lecsatolták. Ez idő alatt VENCZEL JÓZSEF itatta és vitte végére. Az evéssel nem volt baj, mert naponta egy negyed kiló szilvaízes kenyeret kaptak táplálékkul. Azt VENCZEL JÓZSEF tömte bele a püspök úr szájába. Nagyenyeden MÁRTON ÁRON, LAKATOS ISTVÁN, KURKÓ GYÁRFÁS és MURGESCU, román ezredes kerültek egy cellába. A padlón aludtak. KURKÓ GYÁRFÁSt, mint lakatost bevitték a börtön műhelyébe dolgozni. MÁRTON ÁRON és LAKATOS ISTVÁN murkot és zöldséget pucoltak a konyha részére. Egy hónap múlva MÁRTON ÁRONt Máramaroszigetre szállították. Ott voltak a volt miniszterek (TÁTÁRESCU is!), a volt tábornokok és katolikus püspökök. Romániában öt római katolikus püspökség létezett: Gyulafehérvár, Nagyvárad, Temesvár, Bukarest és Iași székhellyel. Az összes katolikus püspök

és püspökhelyettes börtönbe került. 1956-ra már csak MÁRTON ÁRON maradt életben. (...)

*

DR. SZÁSZ PÁL éhen halt a Ocnele Mari-i börtönben.

KORPARICH EDE letöltötte 5 évi büntetését. Minthogy már se vagyona, se nyugdíja nem volt, Nyugat-Németországba költözött.

KURKÓ GYÁRFÁST 1964. augusztus 4-én engedték szabadon a szamosújvári börtönből. Kolozsvárra utazott, és leült a sétatéren egy padra. Ott látta meg BALOGH EDGÁR újságíró és elvitte Brassóba a feleségéhez és lányához. 1968-ban rehabilitálták, 1983-ban halt meg.

TELEKI ÁDÁM 7 évi börtön után kegyelmet kapott régi barátjától, GROZA PÉTERtől, és otthon, családi körben halt meg.

DR. VENCZEL JÓZSEF letöltötte 12 évi büntetését. Kiszabadulása után 6 évig kottákat másolt a Magyar Opera részére. Egyetemi katedráját nem kapta vissza, de nagy tudására szükség volt, és alkalmazták egyetemi főkutatónak. Írta az értékes tanulmányokat, amelyekért mások kapták meg az elismerést. Elég fiatalon halt meg, 1972. március 16-án. Halála után kezdték műveit kiadni. Megjelent egy könyve *Az önismeret útján* címmel, amely útmutató könyv az erdélyi társadalomkutatás területén.

1991-ben jelent meg a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon I. kötete. Ennek a több kötetből álló munkának a szerkesztési módszereit VENCZEL JÓZSEF fogalmazta meg, és ő készítette el a teljes repertóriumot is. VENCZEL JÓZSEFet MÁRTON ÁRON búcsúztatta, és a fele Kolozsvár elkísérte utolsó útjára.

BODOR BERTALAN letöltötte az 5 évi nehéz börtönt. 1968-ban rehabilitálták. Megállapították, hogy soha nem követett el semmi törvényellenességet, de azért elkobzott házát nem kapta vissza. Öregségére akták gépeléséből tartotta el a családját.

LAKATOS ISTVÁN majdnem 15 évig ült a börtönben. Ez alatt a családjá semmit sem tudott róla. Levél, csomag, ami minden politikai fogolynak jár a civilizált országokban, a román börtönökben ismeretlen fogalom. Csak a gyilkosoknak és a betörőknek, a

közönséges bűnözőknek volt meg ez a kiváltságuk. Felesége 10 év után egy kérvényt írt az igazságügyi miniszterhez, melyben leírta, hogy férje már 10 éve eltűnt. Írják meg, kérte, hogy özvegy-e vagy sem. Szeretné rendezni az életét. Azt válaszolták, hogy amit kér az államtitok, nem lehet rá konkrét választ adni. A leányát nem engedték továbbtanulni, és eltávolították Kolozsvárról. Feleségét senki nem merte alkalmazni. Évekig titokban művirágokat készített, és abból tengette életét. Senkihez sem járhatott, mert detektívek figyelték. LAKATOST 1964. augusztus 5-én helyezték szabadlábra a szamosújvári börtönből. Még él, Kolozsváron. [1993. szeptemberében, Kolozsváron elhunyt. — *A szerk.*]

DR. VÁSÁRHELYI JÁNOS református püspök soha nem volt letartóztatva, haláláig megőrizte püspöki süvegét.

DR. NAGY GÉZÁT későbbben azért ítélték el, mert elmulasztott feljelentést tenni arról, hogy diákjai meg akarták ünnepelni március 15-ét. A Duna-csatorna építésénél dolgozott 1 évet, aztán évekig a Libertatea Bútorgyárban, mint bútorfényező. Rehabilitálták, és mint ny. egyetemi tanár végezte be életét. 1981. január 24-én halt meg.

MÁRTON ÁRON, KORPARICH EDE, VENCZEL JÓZSEF és LAKATOS ISTVÁN soha nem kérték rehabilitásukat.

Domokos Pál Péter

A Venczel József temetésén mondott beszéd

Venczel Jóska,

nem búcsúztatni jöttünk, hanem tiszteletadás végett.

Köszönjük munkádat és életed példáját. Nem hagysz Magad után egetverő alkotásokat, de életed példája olyan eget-bíró tett, mely előtt tisztelettel kell megállni és meghajolni.

Hiábavaló igyekezet lenne megkísérelni, hogy szavakkal kifejezzük a szenvedést, mely Neked osztályrészül jutott. Utolsó találkozásaink óta gyakran gondoltam utolsó, legnagyobb megpróbáltatásodra. Tudtad, mi vár Reád. A minden áron segíteni akaró orvosi beavatkozás, Édesanyád és hűséges Élettársad szerető gondozása, gyermekeid imája, a jóbarátok bátorító látogatása ellenére tudtad, hogy feltartóztathatatlanul közeledsz a végzetes tárna felé, aminek halál a neve.

Mily konok kísértések környékezhettek meg, amikor a kínok máglyáján égtél, s tudtad, hogy nincs menekvés. Hányszor ismételhetted a szenvedő keresztény panaszos imáját: „Uram, Te imádkozol azokért, akik Téged megfeszítenek, s megfeszítéd azokat, akik Téged szeretnek...”

Az emberi lét legkihívóbb botrányköve és legáthatolhatatlanabb titka: a szenvedés. S a Te hited ezen az irgalmatlan sziklán sem tört meg. Még szorosabban karoltad át a keresztet, az Istent, Aki keresztre feszítette Magát, hogy a hit erejével segítsen elviselni az elviselhetetlent. Hitted, hogy Ő az élet, s hogy a kihunyó életek az Ő öleből új, el nem múló életre kelnek...

Hisszük, hogy ez az Isten Magához vont Téged, s arra kérünk, imádkozzál azokért, akiket itthagytál: Szeretteidért, hogy az árvaság elviseléséhez erőt nyerjenek; és érettünk, akik ugyanazon sír felé botorkálunk, hogy megkapjuk a mindvégig való kitartás kegyelmét, a Te győzelmes hitedet.

(Elhangzott Kolozsvárott, a Házsongárdi temetőben, 1972. március 18-án.)

Márton Áron

VENCZEL JÓZSEF (Csikszereda, 1913. nov. 4. – Kolozsvár, 1972. márc. 16.): szociológus, egyetemi tanár. Tösgyökeres csíki értelmiségi család sarja volt. Kolozsvárott jogot végzett, 1939-ben doktorrá avatták. 1930–1938 között, György Lajos munkatársaként a kolozsvári Római Katolikus Lyceum könyvtárában dolgozott, az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztályának előbb főtitkára majd elnöke lett és Márton Áron egyik legközelebbi munkatársa, bizalmasa, haláláig. Életszemléletében a modern hivatásrendiség keresztényszocialista eszmeiséggel ötvöződött. Már egyetemi hallgatóként bekapcsolódott az *Erdélyi Fiatalok* falukutató mozgalmába, a lap szerkesztőségének tagja, a Faluszeminárium munkatársa (1931–1932), a kassai *Új Élet* erdélyi szerkesztője (1932–1937) volt. A *Hitel* szellemi irányítójaként, szerkesztőjeként dolgozott; legfontosabb cikkei, tanulmányai elsősorban ebben, a maga korában legigényesebb erdélyi magyar társadalomtudományi folyóiratban jelentek meg (1936–1944). Az erdélyi földkérdéssel, demográfiával meg a szociológia módszertanával foglalkozott. Dimitrie Gusti és az amerikai agrárszociológia eredményeit is hasznosítva kidolgozta az erdélyi magyar falukutató gyakorlati módszereit. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet statisztikai osztályának vezetője (1937–1941), a Teleki Pál Erdélyi Tudományos Intézet tanára (1941–1946) lett, 1942-ben vezette a bálványosváraljai szociológiai vizsgálatokat. A háború után egyik továbbéltetője a kolozsvári magyar egyetemnek, majd a Bolyai Tudományegyetem jogi és közgazdasági karán a szociológia és statisztika tanára (1946–1948), végül az Erdélyi Múzeum levéltárának főlevéltárosa (1948–1949) lett. 1949-ben állásától megfosztották, 1950-ben pedig koholt vádak alapján őrizetbe vették, majd koncepciós politikai pör áldozataként 11 éves börtönbüntetést szenvedett. Utána évekig nem végezhetett értelmiségi munkát. Kevéssel halála előtt a *Romániai magyar irodalmi lexikon* előkészítő munkálatainak meghatározó személyiségeként dolgozott, megjelenhetett néhány tanulmánya is, végül Ion Aluas professzor támogatásával a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem tudományos segédmunkatársaként a bálványosváraljai kutatás eredményeinek földolgo-

zását végezhetette (1969–1972). – Művei: *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom* (Kolozsvár, 1935); *Öt Olt menti székely község népmozgalma* (Kolozsvár, 1937); *A falukutatás módszertanának vázlat* (Kolozsvár, 1941); *Az önismeret útján*. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből. (Bukarest, 1980); *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. Válogatott írások. (Budapest, 1988); *Hitel Kolozsvár 1935–1944*. I–II. Tanulmányok és folyóirat-repertórium. (Budapest, 1991); *Misztériumjáték* (Heves, 1993); *A falumunka útján*. Válogatott írások. (Székelyudvarhely – Budapest, 1993).

MÁRTON ÁRON (Csíkszentdomokos, 1896. aug. 28. – Gyulafehérvár, 1980. szept. 29.): Erdély római katolikus püspöke. Székely földműves család gyermekeként a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnáziumban, majd VII. osztályos korától Gyulafehérvárott, a kishazugsági szemináriumban végezte középiskolai tanulmányait. Frontharcosként 1915-től részt vett a világháborúban, az olasz frontról főhadnagyként, sebesülten szerelt le, és otthon gazdálkodott. Utóbb, 1919-ben jelentkezett a gyulafehérvári teológiára. Gyergyóditróban Majláth Gusztáv Károly szentelte pappá, 1924. július 24-én, majd Gyergyószentmiklóson volt káplán, onnan Marosvásárhelyre helyezték hittan tanárnak, azután Vöröstoronyra plébánosnak; egyidejűleg ellátta a közeli Nagyszeben Teréziánus árvaházának tanulmányi felügyeletét, papi teendőit is. Csakhamar püspöke Gyulafehérvárra hívta levéltárosnak és püspöki titkárnak. Igen hatékonyan segítette püspökét a Vatikán meg Bukarest közötti konkordátum kidolgozásában, küzdelmét az erdélyi katolikus Státus megszüntetésére irányuló román törekvések kivédésében. 1932-től Kolozsvárott az egyetemi hallgatók kérésére egyetemi lelkész, egyidejűleg az *Erdélyi Tudósító* társadalmi, hitbuzgalmi, közgazdasági folyóirat egyik szerkesztője volt. Ugyanakkor György Lajossal megalapította a negyedévenként kiadott színvonalas *Erdélyi Iskola* című iskolaügyi és népművelő időszaki kiadványt, melyet 1937-ig szerkesztett. 1934 februárja és 1936 júliusa között az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség igazgatójaként megszervezte az erdélyi magyar iskolán kívüli népművelést. Támogatta a

katolikus ifjak részvételét a kisebbségvédelmi összefogást szorgalmazó Vásárhelyi Találkozón. 1938 aug. 14-től a Szent Mihály templom plébánosa és kolozs-dobokai főesperes, szeptembertől pedig erdélyi apostoli adminisztrátor volt. 1939. február 24-én, Kolozsvárott püspökké szentelték. Ezután is tevékenyen részt vett a romániai magyarság politikai közéletében. 1939 őszén Európa egyik legelső háborúellenes tiltakozását mondta el az Egyházmegyei Tanács Közgyűlésén. Másfél év múlva a második bécsi döntés kettévágta egyházmegyéjét. Híveinek töredékével Dél-Erdélyben, a Szent István korabeli püspöki székhelyen, Gyulafehérvárott maradt, Észak-Erdélybe csak egyházi teendői teljesítése végett járt át. 1944. május 18-án a Szent Mihály templomban tartott papszentelésen a zsidóság deportálása ellen prédikált, levelet küldött ez ügyben a magyar belügyminiszternek és az esztergomi hercegprímásnak, papjait pedig felszólította az üldözöttek támogatására. Részt vett az erdélyi történelmi egyházak többi vezetőjének élén Magyarország háborúból való kiválásának előkészítésében. 1944. aug. 23. után támogatta a kolozsvári börtönökben fogva tartott politikai foglyok szabadon bocsátását. Miután a szovjetek elfoglalták Erdélyt, tiltakozott az erdélyi magyarok üldözése ellen. Anyagilag támogatta a kolozsvári magyar egyetem túlélését. 1946. jan. 28-án Petru Grozához az ugyancsak kommunista társutas Magyar Népi Szövetség-vezetőséghez emlékiratban cáfolta, hogy biztosított a romániai magyarság önrendelkezése: elégedett sorsával és saját akaratából illeszkedik bele a Román Királyság kereteibe. Az emlékiratot Erdély legtekintélyesebb vezető-férfiaival együtt a Párizsi Békediktátum előkészítésén ügyködő győztes nagyhatalmaknak szánták. Gondoskodott a magyarságot ért jogsértéseket föltáró, Petru Grozához intézett tiltakozó levelének eljuttatásáról a híveihez is. 1948 tavaszi székelyföldi bérma-körútja során és a pünkösdi csíksomlyói búcsún bölcs helyzetfelismerésről tanúskodó szentbeszédeiben bátran föltárta a kommunizmus felé tántorgó ország tragédiáját, a romániai magyarság társadalmi-politikai egyre mélyülő bajait. Néhány hónappal később fölszólalt a romániai görög katolikus egyház eltiprása miatt, és tiltakozott felekezeti iskolarendszerünk felszámolása meg egyházaink vagyonának

elkobzása ellen. 1949. június 28-én hivatalos meghívással bukaresti tárgyalásra hívták, majd útközben a szekuritáté elrabolta, a bukaresti katonai bíróságon folytatott tárgyaláson pedig 1951. júl. 30. és aug. 6. között, koholt hazaárulási váddal életfogytiglani kényszerszolgálatra ítélték. Jórészt a Vatikán tiltakozásának hatására a genfi konferencia is foglalkozott helyzetével, ezért 1955. márc. 25-én megszakították büntetését. Mivel nem tudták megtörni, a magyar forradalom és szabadságharc utáni erdélyi megtorlások idején, 1956 őszén házi őrizetbe kényszerítették; csak 1967 őszén hagyhatta el rezidenciáját, Franz König bécsi bíboros-érsek romániai látogatásának eredményeként. Teljes szabadságát csak 1968 elején, Ion Gheorghe Maurer román miniszterelnök vatikáni fogadása után nyerte vissza. Ezután Erdély-szerte diadalmas bérmaútjai következtek és egyháza vezetésének megtisztítása a hatalom kollaboránsaitól. Magas korára és egyre súlyosbódó betegségére hivatkozva levélben kérte II. János Pál pápát a püspökségből való fölmentésére. Kívánságát a szentatya 1980. április 2-án teljesítette. Boldoggá avatása folyamatban van. Általános vélemény szerint a XX. század legnagyobb erdélyi magyarja volt.

LAKATOS ISTVÁN (Sárvásár, 1904. szept. 14. – Kolozsvár, 1993. szept. 3.): szakszervezeti vezető, szociáldemokrata nyomdász, közíró. 1914–1925 között a kolozsvári Református Kollégiumban és a nyomdász szakiskolában végezte tanulmányait. Már tanuló korában cikket közölt a Nyomdász Szövetség háromnyelvű *Tipograph* című lapjában a szakiskolások helyzetéről. Hivatását Kolozsvárott folytatta, majd Bukarestben is dolgozott. A Szociáldemokrata Párt magyar tagozatának titkárává, majd elnökévé választották. Politikai, közéleti cikkeit első sorban az SZDP *Előre* című hetilapjában tette közzé, melynek 1934-től egyik szerkesztője volt, majd 1941–1944 között a budapesti *Népszava* munkatársa lett. Magyarország náci lerohanása után tevékeny részt vett a kolozsvári ellenállásban, a szovjet megszállás után pedig a Szakszervezeti Tanács munkájában, miközben az 1944. december 4-én újra indított *Előre* és a január 1-től megjelent *Szakszervezet* hasábjain folytatta közírói pályáját. Tekintélye töretlen

volt a nemzeti elkötelezettségű magyarság körében. Következétesen ellenállt a romániai magyar munkásmozgalom bolsevizálásának. A romániai magyar Gazdasági és Hitelszövetkezetek elnökévé választották. Az SZDP felszámolásakor tanúsított magatartása és Márton Áronnal való együttműködése miatt 1949-ben bebörtönözték, és csak másfél évtizeddel utóbb, 1964-ben szabadult. Megírta a nagy dokumentumértékű emlékiratait, melyekről máig csak Molnár Gusztáv, *Történelmi párbeszéd*ek 1978-ban című írása (*Korunk*, 1991/3.) és Domo-kos Pál Péternek *Rendületlenül*. Márton Áron Erdély püspöke (Buda-pest, 1989) című könyvében közölt átirat révén tudunk. (Az utóbbiból részleteket közlünk jelen kiadványunk Függelékének 243–284. lap-ján.)

ÉRTELEMZAVARÓ SAJTÓHIBÁK

Oldal	Sor	Hibásan	Helyesen
8.	6. alul	foglalhat	foglalhatta
9.	14. felül	társulat	társutas
9.	2. alul	Rengeteg a	Rengeteg lett a
15.	10. felül	egy pár	egypár
29.	4. felül	körül	közül
30.	17. alul	muka-	munka-
55.	8. alul	socuology	sociology
55.	3. alul	aspests	aspects
56.	8. felül	kerettyényezők	kerettényezők
65.	8. alul	felderítésére	felderítése
68.	10. felül	ikolán	iskolán
83.	16. alul	hivatásértékelés	hivatásátértékelés
91.	15. alul	fejében	fejébe
97.	15. felül	aranyszám	arányszám
100.	5. alul	csopotrjait	csoportjait
102.	10. jegyzet	Költemények,	Közlemények,
113.	7. alul	52,30%	5,23%
113.	23. jegyzet	L'Argiculture	L'Agriculture
119.	12. alul	„nyelvvizsgáltatás”	„nyelvvizsgáztatás”
129.	12. felül	becslésük	becslésünk
132.	12. alul	rászedése	részesedése
139.	14. felül	ide-odamozog	ide-oda mozog
146.	9. alul	népismereti	népismei
151.	1. alul	semmi kép	semmiképp
153.	2. jegyz.2. s.	transilvaniei	Transilvaniei
153	2. jegyz. 4. s.	aranyszámok	arányszámok
155.	7. alul	4 000 000	400 000
159.	1. felül	nép állások	népállások
169.	10. felül	széthullóságunkban	széthullottságunkban
177.	12. felül	Akadémin	Akadémia
192.	14. felül	folyóirat	folyóiratnak

195.	7. felül	Farakas	Farkas
200.	2. alul	népismereti	népisme
216.	5. felül	Természetes, igen	Természetesen igen
225.	4. felül	„öreg fiú”	„öregfiú”
230.	9-10. felül	gyenge gyenge fényt	gyenge fényt
240.	12. felül	mellet	melletti
246.	5. felül	Magyar Múzeum-Egyesület	Erdélyi Múzeum-Egyesület
275.	1. felül	CICO-POP	CICIO-POP
277.	12. felül	BROZ TOTO	BROZ TITO

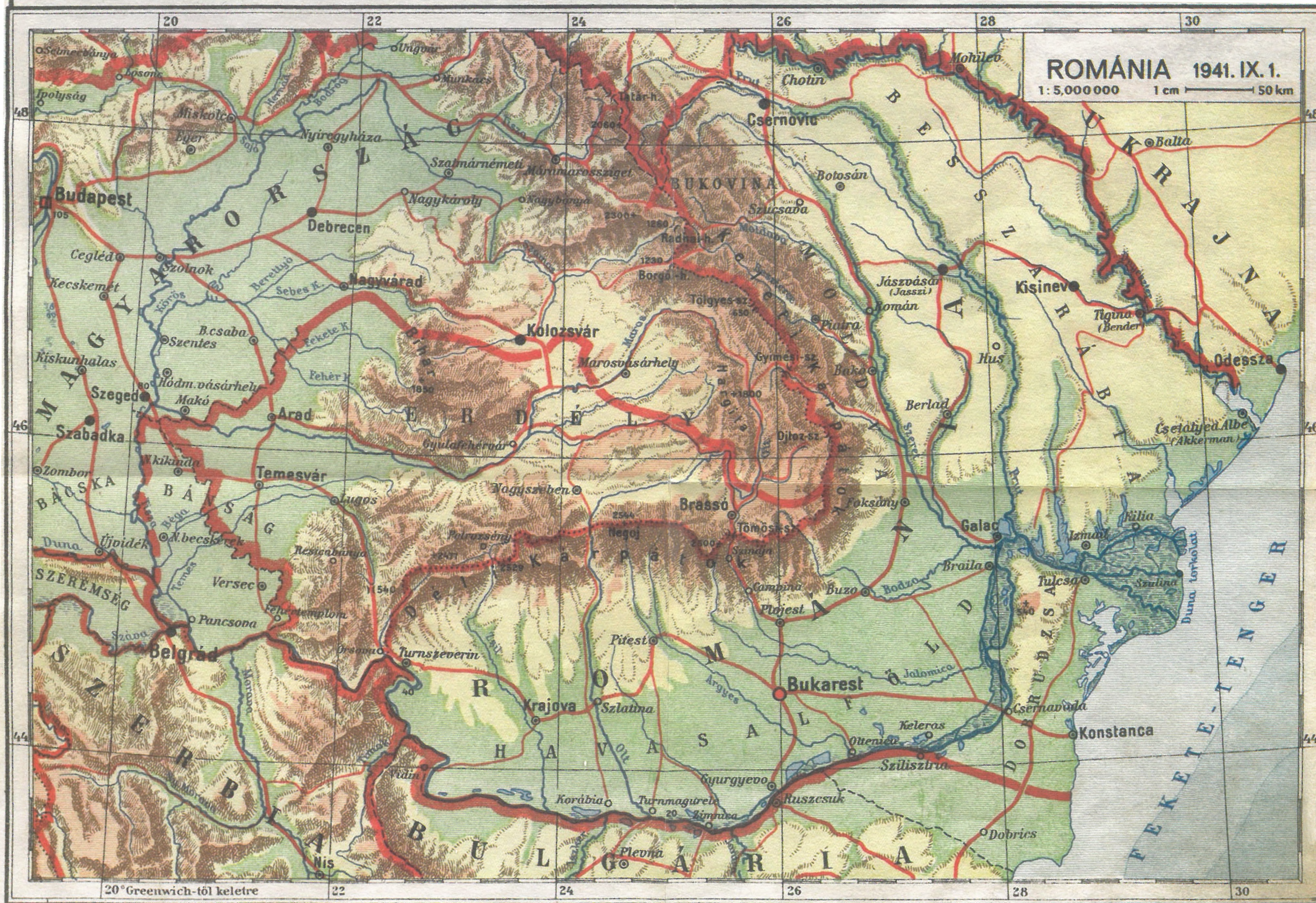

DENUMIREA JUDEȚELOR

1. Alba	30. Mușcel
2. Arad	31. Năsăud
3. Argeș	32. Neamț
4. Bacău	33. Odoerheiu
5. Baid	34. Olt
6. Bihor	35. Prahova
7. Botoșani	36. Putna
8. Brașov	37. Rădăuți
9. Brăila	38. Râmnicu-Sărat
10. Buzău	39. Roman
11. Caraș	40. Romanși
12. Cămpulung	41. Sălaj
13. Ciuc	42. Satu-Mare
14. Cluj	43. Severin
15. Constanța	44. Sibiu
16. Covorului	45. Someș
17. Dâmbovița	46. Suceava
18. Dolj	47. Târnava-Mare
19. Dorohoi	48. Târnava-Mică
20. Făgăraș	49. Tecuci
21. Fălciu	50. Teleorman
22. Gorj	51. Timiș-Torontal
23. Hunedoara	52. Trei-Scaune
24. Ialomița	53. Tulcea
25. Iași	54. Turda
26. Ilfov	55. Tutova
27. Maramureș	56. Vaslui
28. Mehedinți	57. Vâlcea
29. Mureș	58. Vlașca

LEGENDA

- MUNICIPII
- ⊙ COMUNE URBANE RESEDINTE
- Comune urbane neresedinte
- Comune rurale
- Sate
- Frontiere
- Limite de județe

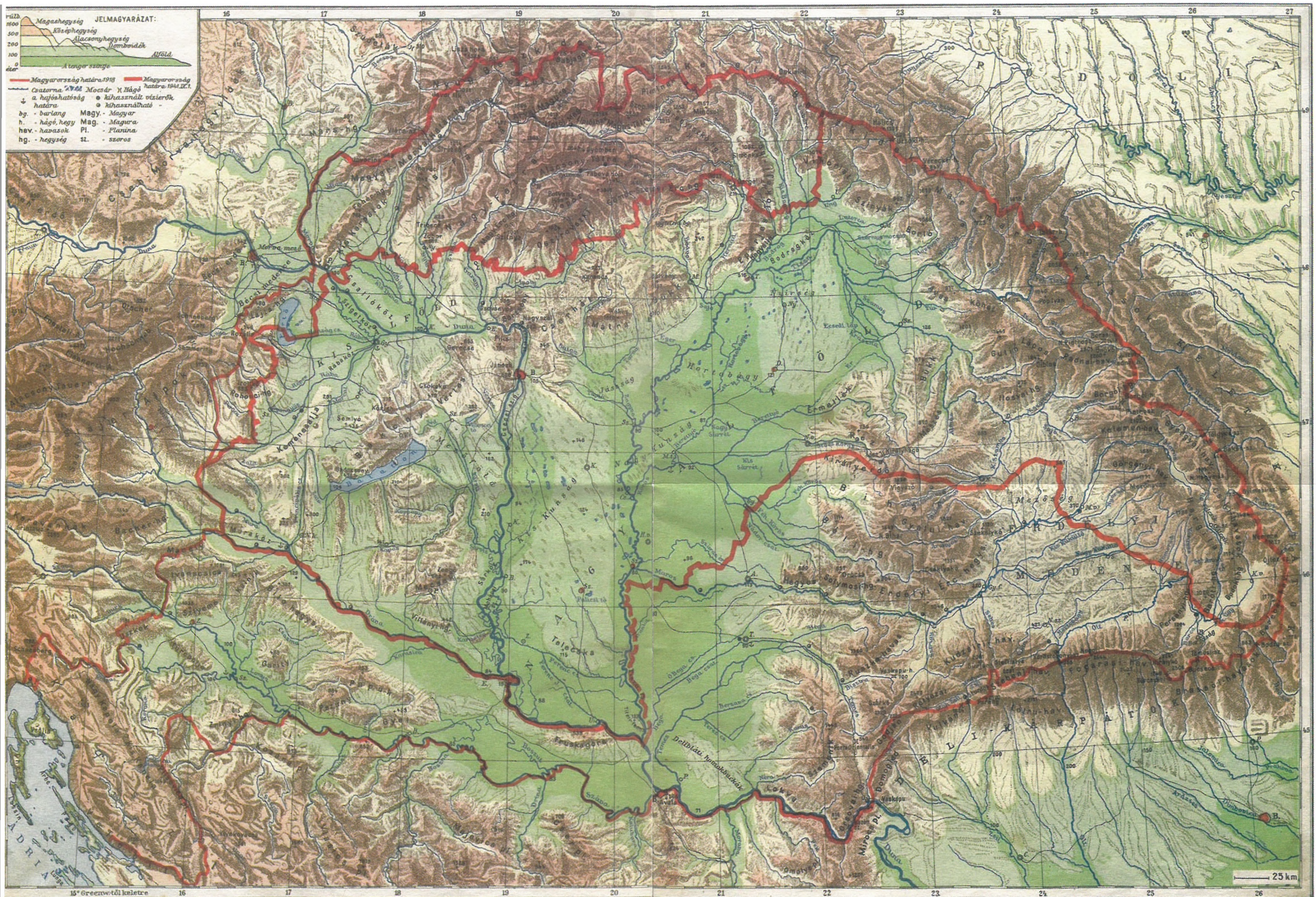

(In: Institutul Cartografic „Unirea” Brașov. Grarvurată de V. Voill. – Aprobată de Consiliu Permanent – Ministerul Culturii, București. 452-39.717/1926.22-23.)

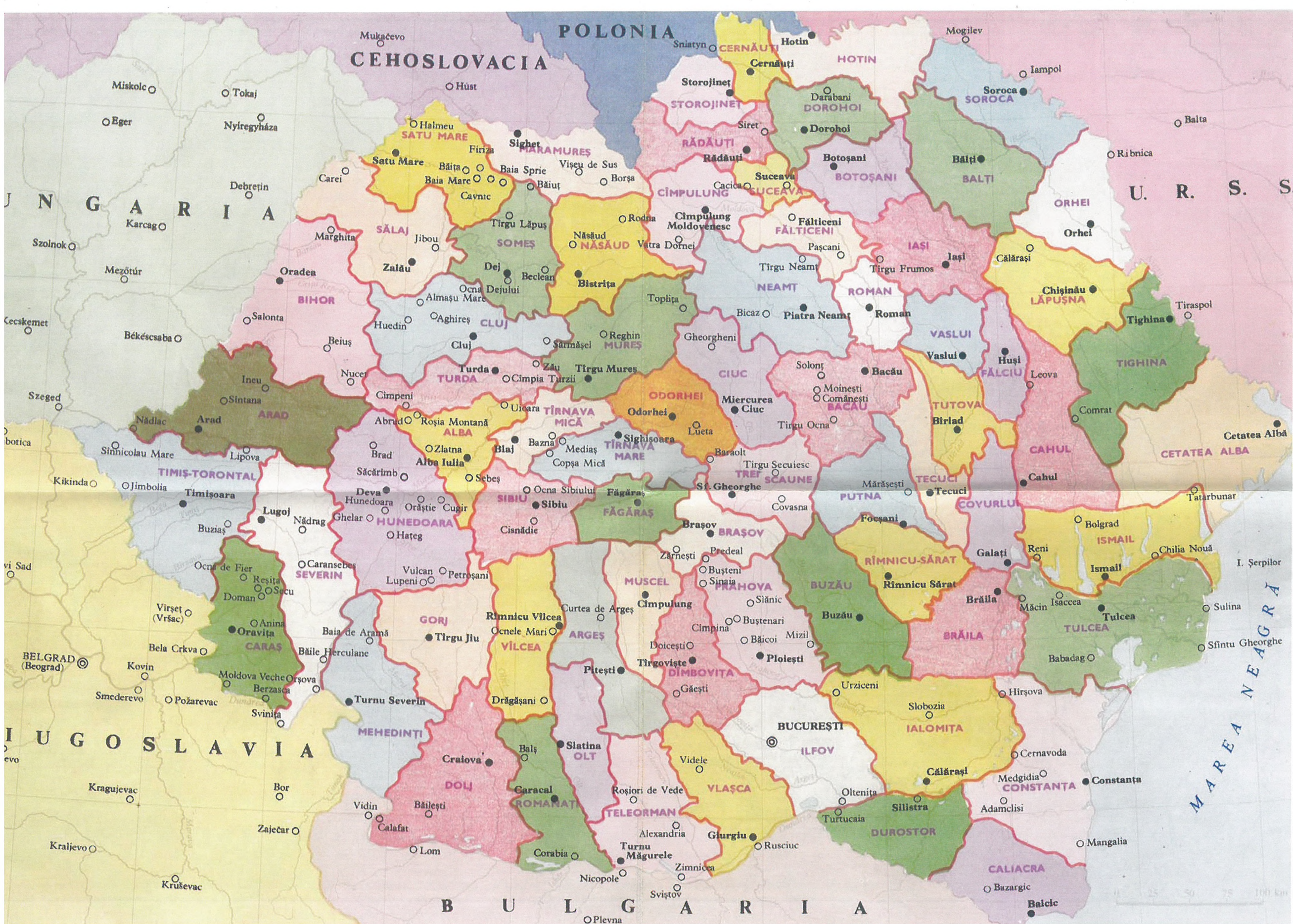
MAGYARORSZÁG POLITIKAI BEOSZTÁSÁNAK ÁTNÉZETI TÉRKÉPE

Rajzolta
HÁTSEK IGNÁCZ
magy. kir. térképész

MAGYARORSZÁG hegy- és vízrajzi térképe 1941.

ROMÁNIA 1940. augusztus 30. előtt